

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ
ТУРАЛЫ ЕСЕБІ
2015-2017**

МАЗМҰНЫ

Қысқартулар мен аббревиатуралар тізімі:	4
Негізгі қорытындылар	6
Есептің құрылымы	8
Тәуекелдер картасы	9
Тәуекелдердің институционалдық және макроэкономикалық көздері	9
Коммерциялық банк деңгейінде байқалатын тәуекелдер көздері.....	10
I. Макроэкономикалық және қаржы конъюнктурасы	20
1.1 Сыртқы макроэкономикалық талаптар.....	20
1.2 Ішкі макроэкономикалық талаптар	26
II. Ақша-кредит саясаты және ақша нарығы	40
2.1 Айырбастау бағамын қорғау кезеңі	42
2.2 Өтпелі кезең	50
2.3 Тұрақтану кезеңі.....	52
2.4 Ақша және валюта нарығындағы тәуекелдер.....	57
III. Мемлекеттік бағалы қағаздар нарығы	63
3.1 Зейнетақы қорларының біріктірілуі және институционалдық инвесторлардың шоғырлануының артуы.....	63
3.2 Ішкі борышты тарту саясаты және бастапқы нарықтың тиімділігі	66
3.3 МБҚ нарығындағы сұраныс пен ұсыныс бағасының айырмасы	68
3.4 Бір жылға дейінгі кірістілік қисығының қалыптасуы	70
3.5 МБҚ нарығының тәуекелдері мен мүмкіндіктері	71
IV. Жылжымайтын тұрғын үй нарығы	73
4.1 Нарықтың маңыздылығы.....	73
4.2 Урбандалу және қала халқының шоғырлануы.....	74
4.3 Тұрғын үймен қамтамасыз ету.....	77
4.4 Тұрғын үй құрылысы.....	78
4.5 Баға белгілеу.....	79
4.6 Тұрғын үй сатып алуды банктік кредиттеу	83
4.7 Қарыз қаражаты есебінен тұрғын үйдің қолжетімділігі	85
4.8 Жүйелі тәуекелдер	87
V Кредиттік тәуекел	89
5.1 Есептілік сапасы	89
5.2 Қарыздар сапасы	94

5.3 Проблемалық қарыздармен жұмыс практикасы	107
1-бокс. Банк секторын стресс-тестілеу әдістемесі	108
VI Банктерді қорландыру тәуекелдері	111
6.1 Өтімділік және қорландыру тәуекелі. Валюталық тәуекел.	111
2-бокс. 2014-2015 жылдардағы өтімділік тапшылығы және Ұлттық Банктің тұрақтандыру шаралары	114
3-бокс. Депозиттерді долларландыру қарқындарының индикаторы	118
VII Банк секторындағы шоғырландыру	131
VIII Институционалдық және құрылымдық проблемалар мен оларды шешу жолдары	135
8.1 Институционалдық және құрылымдық проблемалар.....	135
8.2 Қадағалауды күшейту және проблемалық банктерді реттеу режимінің тиімділігін арттыру жөніндегі қажетті шаралар.....	137
8.3 Қаржылық тұрақтылық және Қазақстан Республикасының қаржы нарығын дамыту жөніндегі кеңестің қызметі	141
IX Банк секторын қалыпқа келтіру шаралары	145
9.1 «Казкоммерцбанк» АҚ-ты қалыпқа келтіру	145
4-бокс. Мемлекеттің төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеуге қатысуының халықаралық тәжірибесі мен қағидаттары.....	148
9.2 Банк секторының қаржылық орнықтылығын арттыру бағдарламасы	151

Қысқартулар мен аббревиатуралар тізімі:

АҚ	акционерлік қоғам
Банк / ЕДБ	екінші деңгейдегі банк
БҚБК	Базель банктік қадағалау комитеті
ІЖӨ	ішкі жалпы өнім
ӨЖА	өтімділігі жоғары активтер
МБҚ	мемлекеттік бағалы қағаздар
АҚС	ақша-кредит саясаты
БЖЗҚ	«Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры» АҚ
ЕО	Еуропалық Одақ
ЕОБ	Еуропалық Орталық Банк
Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі	«Қазақстанның Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ
КВА	Банктің қаражатының бір бөлігін ішкі активтерге орналастыру бойынша коэффициент
ҚР ҚМ МКК	Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті
ҚР ҰЭМ СК	Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті
ҚҚБ	«Қазақстан қор биржасы» АҚ
ҚДКҚ	«Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қоры» АҚ
ХВҚ	Халықаралық валюталық қоры
ҚР ҰЭМ	Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі
АЕК	айлық есептік көрсеткіш
ШОБ	шағын және орта бизнес
ХҚЕС	Халықаралық қаржылық есептілік стандарты
ҚР Қаржымині	Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі
ХҚҰ	Халықаралық қаржы ұйымдары
ҚР Әділетмині	Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі
Ұлттық Банк	Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
БРҰБ	Беларусь Республикасының Ұлттық Банкі
ПҚӨС	пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салық
ҚҚС	қосылған құн салығы
Жұмыс істемейтін қарыздар / NPL / NPL 90+	Негізгі борыш бойынша және/немесе есептелген сыйақы бойынша 90 күннен астам мерзімі өткен берешегі бар қарыздар
ЖЗҚ	жинақтаушы зейнетақы қорлары
ҚРҰҚ	Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры
АВП	ашық валюталық позиция
КҰАБҰ	бас банктің күмәнді және үмітсіз активтерін сатып алатын банктің еншілес ұйымы
ТҚҚ	туынды қаржы құралдары
БҚН	бағалы қағаздар нарығы
Кеңес	Қазақстан Республикасының қаржылық тұрақтылығы және қаржы нарығын дамыту жөніндегі кеңесі
ҚТК	Елдердің қаржылық тұрақтылық кеңесі G-20 (Financial Stability Board)
ЖШС	жауапкершілігі шектеулі серіктестік
ЖТ	жеке тұлғалар
ПҚҚ	«Проблемалық кредиттер қоры» АҚ
ФРЖ	АҚШ Федералдық резервтік жүйесі
МСФҚ	РФ Мемлекеттік статистикасының федералдық қызметі

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

**РФ ОБ
БҚОД /
орталық депозитарийі
ЗТ**

Ресей Федерациясының Орталық Банкі
«Бағалы қағаздардың орталық депозитарийі» АҚ
заңды тұлағалар

**Bail-in
NDF**

міндеттемелерді қайта құрылымдау
жеткізілмейтін валюталық форвард (non-deliverable
forward)

LTV

қарыздардың қарыздар бойынша кепілмен қамтамасыз
ету құнына қатынасы (Loan to Value)

P&A

Төлемге қабілетсіз банктің активтері мен
міндеттемелерін басқа банкке беру операциялары

**ROE
\$/bbl.**

Капитал рентабельділігі (Return on Equity)

ж/ж

Мұнайдың бір баррелі үшін АҚШ доллары
жылдан жылға

ш.м.

шаршы метр

млн.

миллион

млрд.

миллиард

пт

пайыздық тармақ

трлн.

триллион

мың

мың

Негізгі қорытындылар

Соңғы жылдары іске асырылған немесе шығынның болу қаупін туғызған, себептері мен туындау серпінін туындатқан, Қазақстанның қаржылық тұрақтылығы үшін тәуекелдер көлемі бойынша өзгеше болды. Осындай жағдайда болатындай, бұл осы Есепте берілген талдаудың құрылымына, фокусына және форматына әсер етті, сондай-ақ дамушы экономикадағы қаржы жүйесінің және қаржылық реттеудің рөлі мен мүмкіндіктері туралы қалыптасқан түсінікті қайта қарауды талап етті.

Есепте анықталған тәуекел факторлары оларды шешу үшін талап етілетін өктемдіктің түріне сәйкес берілген. Атап айтқанда, Есепте сыртқы және макроэкономикалық факторлар, оның ішінде құрылымдық факторлар, қаржылық реттеу, бизнес-ортаны дамыту деңгейі, қаржы нарығын дамыту мәселелері атап көрсетілген. Осы ұсыныммен бірге тәуекелдер белгілі бір қаржы ұйымының деңгейінде олардың туындау нүктелеріне сәйкес топтастырылды. Мұндай бөлу Тәуекелдер картасында анағұрлым нақты берілген.

Мыналар өткен кезеңде пайда болған неғұрлым маңызды тәуекелдер болып табылады:

- жұмыс істемейтін қарыздар деңгейінің жоғары болуы және төмендемеуі, ол жекелеген банктердегі, байланысты кредиттеу практикаларындағы кредиттік шешімдер сапасының төмен болуы және созылмалы, өнімсіз мерзім ұзарту, қаржылық есептіліктің дәйектілігі және активтер сапасын мен капитал жеткіліктілігін жария ету себептері, корпоративтік басқарудың төмен деңгейі, сондай-ақ кредиторлардың проблемалық қарыз алушыларға қатысты құқықтарын шектеу мәселесін көтерді;

- несие портфелі бойынша банктер қалыптастырылған провизиялардың барабарлығына, сондай-ақ проблемалық банктерге рұқсат беру және реттеу тетігінің кемшіліктеріне және атап айтқанда банк капиталының құрылымын мәжбүрлеп реттеудегі құқық қолдануды шектеуге және банктің шығынын кредиторларға ауыстыруға қатысты өз уәжіне қабылдауға және пайдалануға арналған реттеу мандатының іс жүзінде шектелуі;

- белгіленген айырбастау бағамы және оның сенімділігінің төмен болуы долларланудың рекордтық деңгейіне жетуіне, жоғары және болжауға келмейтін пайыздық мөлшерлемелерге, көптеген өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін жоғалтуына, төлем балансының сыртқы сауда талаптарының нашарлауына жауап ретінде тұтынудың тосын өсуімен түсіндірілетін нашарлауына және басқа салдарларға алып келді.

Талдау қаржы секторының және атап айтқанда банктердің жүйелік сәтсіздіктерінің негізгі себептері қаржылық дамудың дәстүрлі проблемалары деп саналатын проблемалар болды, атап айтқанда:

- 1) Проблемалық қарыздарды анықтау және проблемалық банктерді реттеу кезіндегі реттеу мандатының шектелуі.

Провизиялар мен капиталдың жеткіліктілігін айқындау кезінде реттеу мандатын қолдану үшін іс жүзіндегі шектеу нақты үстеме капиталдандырылмаған, ынталандыру құрылымы проблемалық қарыздардың одан әрі өсуіне себепші болған банктер санының айтарлықтай өсуіне алып келді.

Мемлекеттікті қоса алғанда, шамадан тыс тәуекелді кредиттік қызмет кредиторлар мен гаранторларды бойынша тәуекелдер осындай кредиттеуді құрайтын өнімдерден асып кетті.

Осындай нашар банктердің акционерлерін едәуір дәрежеде мотивациялау банктер басшылығының, акционерлерінің және ірі білікті кредиторлардың адал емес және байланысты кредиттеу үшін жауапкершілігі практикада азаматтық және қылмыстық заңнаманың кемшіліктерімен, сондай-ақ реттеуші шын мәнінде дәрменсіз банкке мәжбүрлеп қайта құрылымдау жүргізуге әрекет еткен кезде туындайтын жүйелік тұрақсыздыққа арналған тәуекелдермен шектелуіне себепші болды. Бұл жағдайларда реттеуші барынша қымбат ерікті қайта құрылымдауды қолдануға мәжбүр болды.

- 2) Экономиканың құрылымдық проблемаларының негізгі көріністері құрылымдық жұмыссыздық, урбанизацияның төменгі деңгейі, құқықтық және қаржылық сауаттылықтың төменгі деңгейі, тиімді еңбек бірлігінің жоғары құны, экономиканың шикізат секторына жоғары шоғырлануы, халықтың төмен және қалыпты емес кірістері, олардың сауданың сыртқы талаптарға аса тәуелділігі болып табылады.

- 3) Институционалдық ортаның жеткілікті емес деңгейі, құқықтық мәселелерді қоса алғанда, және әсіресе меншік құқығын беру, қорғау мәселелері мен проблемалары.

Бұл проблемалар кредиторлардың және банктердің, атап айтқанда кепіл ұстаушының құқығын іске асырудағы қабілетінен байқалады. Осы проблемаларды шешу негізінен тез шешілуі ықтимал, алайда іс жүзінде, қарыз алушының жауапкершілігін шектейтін және кредит тәуекелін арттыратын шарттық қатынастарды түсіндіруді қоса алғанда, жоғарыда аталған кейбір құрылымдық проблемалармен тежеледі.

- 4) Макроэкономикалық саясат мәселелері және проблемалары.

Макроэкономикалық саясаттың неғұрлым айқын проблемалары өзгермелі айырбастау бағамына көшумен, пайыздық мөлшерлемелерді тұрақтандыру мақсатында бастапқы өтімділік ұсынысын басқару саясатына табысты көшумен және оның басталуымен, инфляциялық таргеттеуге негіздемелік тәсілді қабылдаумен айтарлықтай деңгейде бейтараптандырылды. Ұлттық қордан трансфертті кезең-кезеңмен төмендетуді қамтамасыз ететін жаңа фискалды қағидаларды қабылдау және мұнайлық емес тапшылықты қысқарту, сол сияқты фискалды саясаттың ашықтылығын, болжамдылығын және орнықтылығын жақсартты.

Алайда макроэкономикалық саясаттың кейбір мәселелері бұдан былайғы талдауды талап етеді, оның ішінде макроэкономикалық саясатта Ресей еңбегіне қатысы бойынша бәсекеге қабілеттілік деңгейін есепке алу, атап айтқанда, валюта нарығындағы баға белгілеудегі және мұнайдың жоғары бағасы орын алған кездегі фискалды реакциядағы нақты айырбастау бағамының басымдығы мен рөлі айтарлықтай маңызды болып табылады.

- 5) Қаржылық, басқарушылық және реттеушілік есептіліктің төмен деңгейін, қажеттілігін және тұтастығын қоса алғанда, ақпараттық асимметрияны еңсеруді қамтамасыз ететін қаржы нарығы институттарының даму және реттеу деңгейі.

Есептің құрылымы

Есептің негізгі мазмұнының құрылымы сыртқы экономикалық ортаны талдаудан бастап макроэкономикалық саясатты және оның сыртқы сын қатерлерге жауабының сипатталуына, ақша, валюталық, мемлекеттік борыш нарығын және жылжымайтын мүлік нарығын қоса алғанда, неғұрлым релевантты нарықтардың талдауын сипатталуына ұласып, қаржылық тұрақтылық туралы есептерге тән дәстүрлі жүйелілікпен құрылған. Банк жүйесінің балансындағы тәуекелдерің талдауы кредиттік тәуекел және қорландыру тәуекелдерін басқару және өлшеу проблемаларының талдауы ретінде дәстүрлі түрде құрылымдалған. Есеп анықталған проблемаларды Ұлттық Банк ұсынып отырған шешу жолдарын талқылаумен аяқталады.

Әрбір секцияның аясында талдауда оқиғаларды хронологиялық тәртіпте сипаттауға, анықталған проблемаларды сипаттау мен талдауға басымдылық беріліп, ұсынылып отырған шешімдер мен интервенцияларды талқылаумен аяқталады.

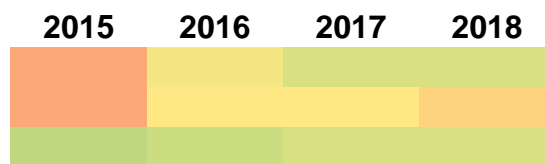

Тәуекелдер картасы

Тәуекелдердің институционалдық және макроэкономикалық көздері

Сыртқы экономикалық

1. мұнай және металдар бағасы
2. сауда әріптестер кірісінің құлдырауы
3. резервтік валюталардың күшеюі

Макроэкономикалық орта

Ақша-кредит саясаты

4. айырбастау бағамының қатаңдығы
5. пайыздық мөлшерлемелердің тұрақсыздығы

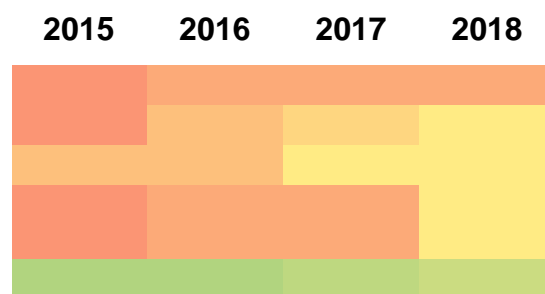
Фискалдық саясат

6. бюджеттің жоғары тапшылығы
7. бюджеттік шығыстардың тұрақсыздығы
8. бюджет тапшылығын қаржыландыру құрылымы
9. құрылымдық жұмыссыздық
10. жоғары инфляция
11. халықтың төмен және біркелкі емес кірістері
12. бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуі және нақты айырбастау бағамының күшеюі
13. жылжымайтын мүлік нарығының баяулауы

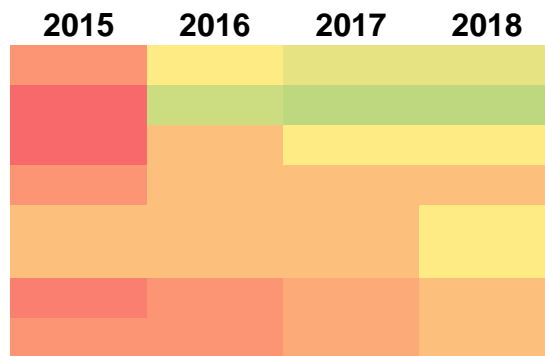
Қаржылық реттеу және тұрақтылықты қамтамасыз ету

14. реттеушінің тәуелсіздігі
15. қадағалау мандаты
16. пруденциялық нормалардың тиімділігі
17. проблемалық банктердің мәселелерін шешудің тетіктері
18. банктерді шоғырландыру тәуекелдері

Нарық институттары

19. валюта нарығының тиімділігі
20. ақша нарығының тиімділігі
21. МБҚ нарығы
22. корпоративтік борыш нарығы
23. институционалдық инвесторлардың шоғырлануы
24. тәуелсіз аудит сапасы
25. қаржылық сауаттылық

Коммерциялық банк деңгейінде байқалатын тәуекелдер көздері

Кредиттік залал тәуекелі	2015	2016	2017	2018
Кредиттік шешімдер				
26. жанама валюталық тәуекел				
27. байланысты кредиттеу				
28. қарыз құрылымы және қарыз бойынша талаптар				
29. кредит қабілеттілігін жете бағаламау				
Қарыздарға мониторинг жүргізу және қызмет көрсету				
30. мониторингтің тиімділігі				
31. қайта құрылымдау бойынша шешімдердің сапасы				
Проблемалық берешекпен жұмыс				
32. салықтық кедергілер				
33. кепілдер құнының құлдырау тәуекелі				
34. кредиторлар құқықтарын іске асыру тәуекелдері				

Қорландыру тәуекелдері	2015	2016	2017	2018
Өтімділік және қорландыру тәуекелі				
35. өтімділік нарығының қолжетімділігі				
36. қорландыруды шоғырландыру				
37. қорландырудың орнықтылығы				
38. салымшылардың «қашып кетуі»				
39. депозиттер бойынша пайыздық тәуекел				
Валюта тәуекелі				
40. міндеттемелерді долларландыру				
41. хеджирлеу құралдарының қолжетімділігі				

Капитал жеткіліктілігі	2015	2016	2017	2018
42. танылмаған, оның ішінде күтілетін залалдар				
43. пайыздық кірістің сапасы				

Тәуекел деңгейінің шкаласы

Тәуекелдер картасы қаржылық тұрақтылық үшін қандай да бір факторларының маңыздылығына, олардың көздеріне, туындау себептеріне, олардың арасындағы өзара байланысқа, сондай-ақ бейтараптандыру жолдарына және қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету саясатындағы басымдықтарға қатысты ҚРҰБ пікірінің графикалық көрінісі болып табылады.

Біз қарастырып отырған тәуекелдердің көбі әдетте жекелеген болып саналады, бірақ олардың ауқымы, тереңдігі мен таралуы олардың туындау себептерінің жүйелік сипаты бар екендігі көрсетеді және тиісінше Қаржылық тұрақтылық туралы есепке жүйелік ретінде енгізуді талап етті.

«Тәуекелдердің институционалдық және макроэкономикалық көздері» атты кесте қаржы қызметінің тиімділігін қамтамасыз етуі тиіс қоғамдық институттар бойынша тәуекелдерді жіктейді. Пайда болу нүктелері мен нысандары бойынша тәуекелдерді дәстүрлі түрде жіктеудің орнына, бұл кесте олардың туындау нүктелеріне байланысты құрылған. Мұндай көрсету тәуекелдердің туындау себептері, олардың таралу арналары туралы көріністі неғұрлым дәл қалыптастыруға мүмкіндік береді және осылайша талдауды оларды бейтараптандырудың тиімді тәсілдерін анықтауға неғұрлым дәл бағыттайды. Осы кестеде сол сияқты шағын ашық экономикалы Қазақстан үшін толығымен экзогенді болып табылатын сыртқы тәуекелдер де көрсетілген. Оларды қосу бір жағынан дәстүрді сақтау болғанымен, негізінен олардан тәуелділікті төмендету шараларын ынталандыруға арналған.

«Коммерциялық банк деңгейінде байқалатын тәуекелдер көздері» атты кесте банктер үшін неғұрлым маңызды ретіндегі кредит тәуекелінен, капиталдың жеткіліктігі тәуекелдерінен және жүйелікті қоса алғанда, қорландыру тәуекелдерінен бастап жекелеген қаржы ұйымы деңгейіндегі тәуекелдер туралы неғұрлым дәстүрлі көрініске сәйкес тәуекелдер көрінісін білдіреді. Тәуекелдерді таңдау және жіктеу қазақстандық банк жүйесінің ағымдағы даму кезеңінде тәуекелдердің неғұрлым маңызды көздері туралы біздің байқауымызды, сондай-ақ оларды жою бойынша реттеу басымдықтарын көрсетеді.

Кестелерде пайдаланылған түспен белгілеу тәуекел іске асқан кездегі күтілетін залалды, яғни іске асу ықтималдығын сол сияқты оның әсерін көрсетеді. 1-ден 10-ға дейінгі шкала бойынша қою қызыл түс 10 (жоғары тәуекел), қою жасыл – 1 (төмен тәуекел) кодын білдіреді.

Өткен жылдар бойынша кестелер іс жүзінде болған және банк жүйесіне қандай да болмасын ықпал еткен көбіне іске асырылған тәуекелдерді көрсетеді. Көрсетілген тәуекелдер іске асырылмаған немесе аз жиілікпен іске асырылған сирек жағдайларда бұл тәуекелдің сипаттамасында көрсетіледі. 2018 жылға қатысты тәуекелдің төмен ықтималдығы «болуы мүмкін», «бола алады», «болуы ықтимал» деген ескертулерімен көрсетіледі. Сипаттамада осындай белгілер болмаған кезде тәуекелдің ықтималдығын жоғары, 50%-дан төмен емес деп санауға болады.

Сыртқы экономикалық тәуекелдер

1. Қазақстан экономикасы мұнай бағасына өте тәуелді, ал мұнай нарығы өзгермелі әрі болжам жасауға келмейтін нарық болып қалып отыр. Мұндай тәуелділікті төмендету макроэкономикалық саясаттың мұнай бағасының болжамдарына тәуелсіз болатын консервативті болуын және мұнай бағасы мен рубльдің АҚШ долларына қатысты бағамын қоса алғанда, сыртқы күйзелістерге оңтайлы, шұғыл әрі алдын ала болжап ден қоятындай айтарлықтай икемді болуын талап етеді.

Белгіленген айырбастау бағамы осы талапқа сәйкес келмейді. 2014 жылдың соңында, мұнай бағасының және рубльдің терең құлдырауынан кейін қазақстандық өндіруші бәсекеге қабілеттілікті жоғалтты, бюджеттің және ағымдағы шоттың баланстарында терең тапшылық байқалды, теңгеге сенімнің жоғалуы монетасыздандыруға әкелді және банктер үшін өтімділік тәуекелдерін ұшықтырды.

2. 2015 жылы теңгенің әлсіреуі бәсекеге қабілеттілікті қалпына келтірді және басқа баға теңгерімсіздіктерін жойды. 2018 жылы мұнайдың бағасы ішінара қалпына келді, бірақ сол сияқты олардың құлдырауы үшін әлеует те қалпына келді.

Осы жағдайда, сыртқы күйзелістерге қатысы бойынша экономиканың орнықтылығын қамтамасыз ету үшін өзгермелі айырбастау бағамы саясатына көшу маңызды фактор болды. Бұл ақша-кредит саясаты үшін болашақтағы күйзелістерге қатысты қажетті икемділікке ие болу, пайыздық мөлшерлемелердің реттелген саясатын жүргізу үшін жағдай жасап, теңгеге деген сенімді қалыпқа келтіруге мүмкіндік берді.

3. ФРЖ мөлшерлемелерінің өсуі АҚШ долларының күшеюіне әкелді. Инфляцияның өсуімен бірге мөлшерлемелердің одан әрі көтерілуі бұл тәуекелді айтарлықтай ықтимал етеді, бірақ оның маңызы мұнай бағасы мен рубль бағамынан әлдеқайда төмен.

Макроэкономикалық орта

4. Қолайсыз сыртқы күйзелістер жағдайында айырбастау бағамының жеткілікті икемді болмауына байланысты және осыған орай пайыздық мөлшерлемелерді басқару қабілетінің жоғалуынан туындаған банк жүйесі үшін тәуекелдер банктердің өтімділігі мен олардың клиенттерінің төлем тапсырмаларын уақтылы орындау қабілеті үшін айтарлықтай маңызды тәуекелдер болды.

5. Айырбастау бағамына өтуге және ақша нарығындағы мөлшерлемелерді жүйелі басқарудың басталуына байланысты бұл тәуекелдер, негізінен, жойылды.

6. **Бюджеттің айтарлықтай және ұзақ тапшы болуы** фискалдық орнықтылықты әлсіретеді және рейтингтің төмендеуі, ел тәуекелінің ұлғаюы, халықаралық нарықтарда қорландыру құнының артуы арқылы қаржылық тұрақтылыққа жанама әсер етеді. 2015 жылдың 1-жартыжылдығындағы жоғары тапшылық белгіленген айырбастау бағамы саясатының салдары болды. 2016-2017 жылдары тапшылық контрциклдық түрде жоғары болып қалды, бірақ ҚР ҰҚ-нан трансферттің қысқаруын және мұнайлық емес тапшылықтың қысқаруын қоса алғанда, 2016 жылдың соңында қабылданған фискалдық қағидалар біртіндеп фискалдық шоғырландырылуға бағытталды. Егер банктерді ретке келтіруге бағытталған біржолғы шараларды алып тастайтын болсақ, фискалдық шоғырландыру 2017 жылы байқалды.

Сонымен қатар, фискалдық саясатты бағалау кезінде жалғыз өлшемшарт ретінде фискалдық тұрақтылықты пайдалану мұнай бағасы жоғары болған кезеңдерде нақты күшейту эпизодтарын қайталауға ұрындырады. Отандық еңбектің бәсекеге қабілеттілігін есепке алатын фискалдық қағидалар фискалдық тұрақтылық қана емес, сол сияқты экономиканы әртараптандыру мен дамытуды әлеуетті тұрғыдан қамтамасыз етуге себепші болды.

7. Сыртқы сұраныстың құлдырауына жауап ретінде **мемлекеттік шығыстарды** секвестрлеу немесе қысқарту экономиканың күйзелістерге төтеп беру қабілетін төмендетеді. Мемлекеттік шығыстар деңгейінің күрт өзгеруіне себепші болған тұтыну күйзелістері экономикалық белсенділіктің төмендеуіне, жеткізушілердің ішінде төлем жасамауға ұласуына әкелуі мүмкін. Секвестрлеу тәуекелі белгіленген айырбастау бағамы және бюджетті жиі тексеру кезінде өте жоғары.

8. Борыштың теңестірілген саясатының болмауы, **бюджет тапшылығын көбінесе** ҚР ҰҚ-дың **есебінен қаржыландыру бастапқы** нарықта мемлекет борышын ұсынуда айтарлықтай ауытқуына себепші болды.

9. **Құрылымдық жұмыссыздық** экономикалық тұрғыдан белсенді халық арасында нарықта қажетті білікті мамандардың тапшылығының көрінісі болып табылады. Кредит белсенділігінің төмендігін түсіндірген кезде банктер сілтеме

жасайтын «рентабельді жобалардың жетіспеуі» немесе сапалы қарыз алушылардың жетіспеуі соның салдары болып табылады. Экономиканың тиімділігі мен өсу сапасына зиян келтіре отырып, экономикалық саясатты әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге ауыстыру осы тәуекелдің тағы бір салдары болып табылады.

10. Инфляцияның жоғары болуы өзара байланысты бірқатар макроэкономикалық тәуекелдерді көрсетеді, олардың бір бөлігі ақша-кредит саясатын бақылаудан тыс тұр. Мәселен, ұзақ мерзімді шекте инфляция мемлекеттік шығыстардың және еңбек өнімділігінің өсу қарқынына байланысты.

Экономиканың шикізат экспортына тарихи тұрғыдан жоғары бағытталуы әсіресе басқарылатын айырбастау бағамы жағдайларында, іске асырылатын ақша-кредит саясатының нанымды болу мәселесін қойды. Нақты бағам ауытқуларына орай бәсекеге қабілеттілікті қолдаудың мүмкін болмауы жүйелі номиналдық түзетулерді талап етті, бұл жиналу әсерінің есебінен инфляцияның деңгейіне теріс ықпал етті.

Инфляциялық таргеттеуге өту мұнай қымбат болған кезде пайыздық мөлшерлемелер саясатының ұстамдылығын қамтамасыз етуге арналған және сол арқылы инфляциялық қысымды тудыратын теңгерімсіздіктердің жинақталуын әлсіретеді. Алайда, экономиканың құрылымдық өзгерістерінің болмауынан салалардың салыстырмалы бәсеке қабілеттілігін және өнімділігін өзгертудің және фискалдық саясат шеңберінде оңтайлы шешімдер қабылдаудың, инфляцияны ұзақ мерзімді перспективада тоқтату үшін пайыздық мөлшерлемелерді арттырудың тиімділігі аз. Мәселен, 2017 – 2020 жылдардағы фискалдық шоғырландыру инфляцияны төмендетуге ықпал етеді.

11. Халықтың әлеуметтік топтары арасындағы кірісті тең бөлмеу және халықтың әл-ауқатының экспорттық тауарлар бағасына жоғары тәуелділігі тәуекелдердің өзара байланысты көзі болып табылады. **Халықтың кірісінің төмендігі** жеке кредиттеудің кредиттік тәуекелдерінің, қарыз алушылардың қаржылық орнықтылығының әлсіреуінің көздері болып табылады. Бұдан басқа, кіріс деңгейі ең аз халық топтары үшін әл-ауқаттың төмендеуі жеке кредиттеудің қолжетімділігімен, жұмыссыздық құрылымымен және қаржылық сауаттылықтың төмен болуымен бірлесіп кірістің төмендігі әлеуеттік тұрғыдан маңызды әлеуметтік тәуекелдердің көзіне айналуға алады.

12. Отандық экспорттаушылардың 2015 жылғы 1-жартыжылдықта бәсекеге қабілеттілікті жоғалтуы экспортталатын тауарлар бағаларының құлдырауынан болатын күйзелісті айтарлықтай күшейтті. Өзгермелі бағамға көшкеннен кейін отандық қарыз алушылардың бәсекеге қабілеттілігі үшін қалған тәуекелдер құрылымдық жұмыссыздық тәуекелдерімен бірдей болады. Өзгермелі айырбастау бағамына өту, алайда, қарыз алушылардың бәсекеге қабілеттілігін жоғалтуы жөнінде басуын қалыптастыру тәуекел ретінде жойылуға тиіс емес. Фискалдық саясат, оның бәсеке қабілеттілігіне ықпалын ескермей жүргізілуі экономиканың шикізатты дамыту сценарийінің тәуекелін күшейте алады.

13. Жылжымайтын мүлік нарығы белсенділікті біртіндеп қалпына келтірді, тұрғын жылжымайтын мүлікті сату-сатып алу мәмілелерінің саны біртіндеп өсуді көрсетеді. Бағалардың өсу және құлдырау тәуекелдері салыстырмалы түрде қатар келеді. Ипотекалық кредиттеу тәуекелдері банктердің дефолттық қарыздар бойынша кепіл ұстаушының құқықтарын сатуға жұмсалатын шығындарымен байланысты. Кредиттеуге нарықтық сұраныс жоғары пайыздық мөлшерлемелермен тежелуде.

Қаржылық реттеу және тұрақтылықты қамтамасыз ету

14. Реттеушінің операциялық тәуелсіздігі институт алдына қойылған қаржы және баға тұрақтылығы міндеттерін орындау үшін қажетті талап болып табылады.

Реттеушінің тәуелсіздігінің артуы оның көптеген операциялық құқықтарының, реттеушіге жүктелген тиісті міндеттердің болуын білдіреді.

15. **Уәжді пайымдау құқығының болмауы** осы уақытқа дейін **қадағалаудың пәрменділігін** шектейді. 2017 жылы Ұлттық Банк 2018 жылы іске асыру жоспарланған тәуекелге бағдарланған қадағалау аясында уәжді пайымдауды енгізу бойынша заңнамалық тұрғыдан түзетулер әзірледі. Іс жүзінде оның тиімді қолданылуы талдамалық құралдарды дамытуды, қарыз деңгейінде деректерге қолжетімділікті, кредиттік тәуекел модельдерін дамытуды талап етеді.

16. LCR-ді және капитал бойынша неғұрлым қатал талаптарды қоса алғанда, Базель 3-тің көптеген нормативтерін енгізу банктердің оларды сақтау бойынша құрылымдық және институционалдық шектеулерге тап болуына әкеледі. Қазақстан үшін ерекше болып табылатын қорландыру, тәуекелдерді басқару, есептіліктің шынайылығын арттыру нарықтарында құрылымдық және институционалдық проблемаларды шешуге басты назар аударуды қажет етеді.

17. **Проблемалық банктердің мәселелерін шешудің** қолданыстағы механизмдерінің олардың қолданылуын шектейтін және тиімділігін төмендететін бірқатар маңызды кемшіліктері бар. Атап айтқанда, Ұлттық Банктің мандаты заңнамалық тұрғыдан шектелген және жетекші елдердің реттеушілері қолданатын реттеу құралдарын пайдалануға мүмкіндік бермейді. 2017 жылы Ұлттық Банк реттеушіге мемлекеттік қолдауды және жүйелі салдарларды барынша азайтумен проблемалық банктерді жедел реттеу бойынша институтқа жүктелген міндеттерге сәйкес құқықтар беретін заңнамалық түзетулердің топтамасын әзірледі.

18. Банктердің **шоғырлану дәрежесі** біршама өсті, алайда халықаралық дәрежемен салыстырғанда орташа деңгейде қалып отыр. Маржаның қысқаруына әкелетін жағымсыз бәсекелестіктің тәуекелдері азын-аулақ. Бөлшек салымдар үшін бәсекелестіктің күшеюі өтімділіктің жеткіліксіздігін бастан өткерген проблемалық банктер шекті мөлшерлемелерден тыс салымдар бойынша мөлшерлемелерін агрессивті көтерген 2016 жылдың соңына тән болды.

Нарықтық институттар

19. Валюта нарығының тиімділігі өзгермелі бағамға көшкеннен кейін айтарлықтай өсті, алайда сыртқы экономикалық ағындардың жоғары шоғырлануы және ақпараттық асимметрия, сондай-ақ кейбір микроқұрылымдық және пруденциялық шектеулер нарыққа қатысушылардың айырбастау бағамына көзқарастарын қалыптастыру және валюта нарығында болашақты болжайтын позицияларды иелену қабілеттілігін шектеулері мүмкін.

20. Ақша нарығындағы мөлшерлемелер өзгермелі бағамға көшкеннен кейін тұрақтанды, бірақ ол үшін Ұлттық Банктің ақша нарығына белсенді қатысуын, атап айтқанда Ұлттық Банктің 2015 жылы бастаған өтімділікті беру жөніндегі ғана емес, 2016 жылдан бастап дәліздің төменгі шегіндегі пайыздармен өтімділікті алу жөніндегі де жүйелі іс-қимылдары қажет болды.

21. Ұлттық Банк ноттарын есептемегенде, МБҚ нарығы бастапқы нарықта да, қайталама нарықта да өте өтімсіз күйінде қалып отыр. Ұлттық Банк ноттары 2016 жылдан бастап ерікті инвесторлар тарапынан сұраныстың қалпына келуін көрсетті және бір жылға дейінгі мерзімдегі тәуекелсіз қорлар құнын бағалауды қалыптастыруда басты бағдар болды. Алайда, каптивті инвесторлар арасындағы сату-сатып алу операциялары бойынша азғантай көлемдер негізінде құрылған бір жылдан асатын бағалы қағаздар үшін тәуекелсіз кірістілік қисығы ақпараттылығы аз болып қалып отыр. ҚР Қаржыминінің МБҚ-ның бастапқы нарығындағы төмен өтімділік бюджет

тапшылығын қаржыландыру құрылымымен байланысты. ҚР Қаржыминінің МБҚ-ның қайталама нарығындағы төмен өтімділік нарықта ерікті каптивті емес институционалдық инвесторлардың жетіспеуімен байланысты.

22. Корпоративтік борыш нарығы өтімсіз болып қалуда. Бұл борышты қаржыландыруға қажеттілігі бар сапалы эмитенттердің жетіспеуімен, сондай-ақ ерікті институционалдық инвесторлар санының жеткіліксіздігімен шартталған белсенді нарықтың болмауымен байланысты.

23. Зейнетақы қорларын біріктіру институционалдық инвесторлар нарығының жойылуына, бағалы қағаздар нарығында өтімділіктің төмендеуіне, зейнетақы салымдарын ұстаушылардың сенімінің және оған тартылуының азаюына әкелді.

24. Нәтижесінде соңғы жылдардағы инспекторлық тексерулер бірнеше банктерді таратуға немесе дағдарыстық жағдайларды реттеудің өзге шараларын қолдануға жатқызылған банктердің аудит жүргізілген есептіліктерінің сапасында маңызды кемшіліктерді анықтады. Реттеуші анықтаған залалдар және аудиторлардың бағалауларының арасындағы айырмашылық қызметінің нәтижелерін инвесторлар, сондай-ақ реттеуші қадағалау және реттеу шешімдерін қабылдау кезінде кеңінен қолданатын аудиторлардың жауапкершіліктерін арттыру қажеттілігін көрсетіп отыр.

25. Қаржылық (және құқықтық) сауаттылықтың төмендігі қаржылық тұрақтылықты әлсіретеді және бірнеше арна бойынша қаржылық делдалдықтың тиімділігін төмендетеді және қарыз алушылардың шешімдерді аңғырттықпен қабылдауында, жинақ ақша деңгейінің төмендігінде, тәуекелді схемаларға қатысуда, қаржылық алаяқтыққа ұшырағыштығында көрінеді.

Кредиттік залалдар тәуекелі

Қарыз портфелінің сапасы сыртқы күйзелістердің әсерінен 2015 жылы күрт нашарлады, алайда қарыз портфелінің бастапқы нашарлығы және кредиттік залалдарды айтарлықтай жете бағаламау банк жүйесінің әлсіреуінің неғұрлым маңызды факторларына айналды.

Кредиттік шешімдердің төмен сапасы қарыз портфелі сапасының төмен болуының негізгі тікелей себебі болып табылады. Мониторингі, қайта құрылымдау және сот-қуыным жұмыстарын қоса алғанда, қарыздың болуының келесі сатыларында оның құнын қалыпқа келтіру өте шектеулі болып келеді. 2017 жылы кредиттік тәуекел бойынша өскен зияндар 2014-2016 жылғы шешімдердің нәтижесінде есептілікте біртіндеп көріне бастады, ал жекелеген банктерді дәрменсіздікке ұшыратты. Нәтижесінде, банктердің сапасыз кредиттік шешімдердің салдарын түсінулерінің артуы неғұрлым сақ кредиттік саясатқа көшуіне әсерін тигізуді жалғастырмақ.

26. Жаңа қарыздар бойынша **жанама валюталық тәуекел** төмендеп барады, валюталық портфель тарылады, жеке тұлғаларды валютамен кредиттеу заңнамалық талаптармен шектелген. Алайда ШОБ-ты валютамен белсенді кредиттеу кезеңінде берілген қарыздар бойынша тәуекелдер сақталып отыр және тәуекелдерді жеткілікті түрде мониторингтелмеген мен басқарылмаған жағдайда банктердің едәуір шығындалуына әкелуі мүмкін.

27. **Қарыз алушының** банкпен **байланысы** өте тығыз, және де кредиттік тәуекелдің басқа факторларының себебі болып табылады. Байланысты кредиттеудің диагностикасы банк акционерлерін және қарыз алушыларды жария ету бойынша талаптардың әлсіздігінен қиын болады. Бұл ретте байланысты кредиттеуді ең алдымен банктің менеджменті қазіргі реттеуші талаптар аясында ғана емес, бақылап, шектеу қоюы тиіс. Қарыз алушылардың банктермен байланыстылығын дәлелдеудің қиындығын қадағалау постулаты ретінде байланыстылықтың анық-қанығын ендіру

қажеттілігінен айқындалады, мұны тәуекелге бағдарланған қадағалау шеңберінде ендіру жоспарланып отыр.

28. Ұзақ жеңілдікті кезеңді қоса алғанда **қарыздың** қосалқы оңтайлы **құрылымы**, сыйақыны капиталдандырумен және мерзім соңында төлеумен өтеу кестесі, қамтамасыз ету арқылы өтемнің төмен сапасы мен деңгейі қарыз алушыны ынталандыруды бұрмалайды және басқа бірдей жағдайларда кредиттік тәуекелді арттырады. Жеке тұлғаларға арналған ірі қарыздар мен корпоративтік қарыздардың ауытқымалы құрылымы бар, ол байланыстылықтың жанама белгілерінің біріне жатады. Мұндай қарыздар бойынша ақша ағындарының төмендігі банктің тиімділігін азайтады және активтер іс жүзінде белгісіз уақыт кезеңіне оқшауландырылады. Мұндай қарыздардың банк портфелінде шоғырлануы кредиторлардың/депозиторлардың алдындағы өз міндеттемелерінің орындалмау ықтималдылығын арттырады және 2017 жылдағыдай банктің жосықсыздығына әкелуі мүмкін.

29. Әлеуетті қарыз алушының **кредит төлеу қабілеттілігін бағалау** сапасы мен әділдігін арттыру банктердің проблемалық активтерінің қазіргі деңгейінде ерекше мәнге ие. Реттеудің жаңа ортасына өту банктерден кредиттік және кепілді саясаттардың стандарттары мен талаптарын қайта қарауды және жалпы нарықтық тәртіпті арттыруды талап етеді.

Қарыздар **мониторингі мен** оларға **қызмет көрсетудің** басты міндеті активтер сапасының нашарлау белгілерін уақтылы анықтау және кредиттік портфельді бұдан әрі басқару бойынша негізді шаралар қабылдау болып табылады. Жекелеген банктердің тек 2017 жылы қаржылық есептілікте шығындардың елеулі көлемін көрсетуі мониторинг қорытындысының негізінде проблемалық қарыздар бойынша шығындарды тануды кейінге қалдыру проблемасының тереңдігін анықтады. 2018 жылдан бастап ХҚЕС 9-ға өту және тәуекелге бағдарланған қадағалауды ендіру тәуекелдерді басқарудың ішкі жүйесін және кредиттік тәуекелді бағалау үлгілерін дамыту жұмыстарын күшейтуді талап етеді.

30. Банктердің баланстарындағы қайтарымдылығы төмен және өтемі төмен белгілері бар қарыздар олардың жай-күйін **мониторингтеудің** сапасы мен **тиімділігіне** қатысты белгілі бір мәселелерді тудырады. Мұндай қарыздарды проблемалық берешекпен жұмыс жөніндегі бөлімшеге мерзімінде бермеу берешектің қайтарылу ықтималдығын азайтады және қарыздарға қатысты өнімсіз шешімдер қабылдаумен жалғасады. Тиімсіз мониторингтеуден болатын ықтимал шығындарды бағалау тарихи деректердің, сондай-ақ деректердің ақпараттанбаған модельдерінің, деректерді жинақтауға және өңдеуге арналған инфрақұрылымның, сондай-ақ банк деректерін жинақтап, өңдеуге бағытталған бизнес-модельдерді қолдануға дайындықтың жетіспеуінен қиындық туғызады.

31. **Қайта құрылымдауды** басты мақсаты қарыз құнын және оны қайтару болашағын қалпына келтіру болып табылады. Алайда, шығынды тану үшін капитал жеткілікті болмаған кезде проблемалары үнемі болатын қарыздар практикасы таралды, онда қайта құрылымдау мерзімдерді ұзарту және қаржылық есептілікпен айла-шарғы жасаудың басқа да күрделі схемалары арқылы шығынды жасыру үшін пайдаланылады.

Уәжді пайымдау құқығы бар қадағалау анағұрлым анық және өрескел оқиғаларды анықтай алады, алайда реттеуші мен банк арасындағы жойылмайтын ақпараттық асимметрия жағдайында проблеманы банктер басшылығының күтілетін кредиттік шығындарды уақтылы және барабар тануына мүдделілігін қамтамасыз ететін шаралар кешені есебінен ғана орнықты шешуге болады. Олардың ішінде капитал жеткіліктілігін және капитал сапасын қамтамасыз ету негізгі болып табылады.

Проблемалық активтердің жинақталған көлемі банктерден проблемалық берешекпен жұмыс істеу тетіктерінің тиімділігін арттыруды талап етеді, бірақ банктің проблемалық қарызды сондай деп тануы мұндай жұмыс жүргізудегі шешуші фактор болып табылады.

32. Проблемалық қарызды салу кезіндегі **салықтар** мен проблемалық қарызды кешірген кезде жеке тұлғалардың кірістеріне салынатын салық проблемалық берешекті тиімді шешудегі кедергілердің бірі болды. 2018 жылдан бастап заңнамаға енгізілген өзгерістер банктерді осындай салық түрлерін төлеуден босатты, бұл олардың проблемалық берешекпен жұмыс істеуіне оң әсерін тигізуге тиіс.

33. 2016 жылдан бастап материалдық активтерді шетел валюталарына байланыстырмай, теңгемен бағалауға өту кепілдер құнының бағам өзгерісіне тәуелділігін азайтуға ықпал етті. **Кепілдегі мүлік құнының** берешекке қатысты айтарлықтай **құлдырауы** LTV өсуіне әкеледі және қарыз алушылардың қарызға қызмет көрсетуін ынталандырмайды.

34. Банктің өзінің **қарыз және кепіл бойынша талап ету құқықтарын** тез әрі тиімді іске асыру қабілеті қарыз алушы тарапынан төлем тәртібін қамтамасыз ету үшін орталық болып табылады. Банктердің нақты сектордың банк алдындағы міндеттемелерін орындамаған қарыз алушыларды бақылау құқықтарын шектеу жосықсыз қарыз алушыларға қолайлы жағдай жасап қана қоймай, банктердің кредиттік тәуекелдерін де арттырады және адалдарын қоса алғанда барлық қарыз алушылар үшін кредит беруді қысқартады. Банктер қарыз алушылармен және кепіл ұстаушылармен болған дауларды сот арқылы шешудің белгісіздігін өздерінің талап ету құқықтарын іске асырудың мүмкін еместігі себептерінің бірі ретінде атап өтеді.

Қорландыру тәуекелдері

2016-2017 жылдардағы өтімділік жүйесімен байланысты жағдайдың тұрақтанғанына қарамастан, банк секторы қорландырудың **осал тәуекелі болып қалуда**. Қорландыру тәуекелдерінің негізгі факторлар банктердің мемлекеттік және квазимемлекеттік секторға жоғары тәуелділігі болып табылады, ірі салымдардың айтарлықтай шоғырлануы, депозиттік базаның орнықтылығы тәуекелдері, ол 2008 жылдан кейін қорландырудың сыртқы көздерін біртіндеп орнын басты.

Өтімділік тәуекелдері 2016-2017 жылдары төмендеді және белгіленген валюталық бағам және теңгемен өтімділік тапшылығы жағдайында 2014-2015 жылдары байқалған жүйелі сипатын тоқтатты. 2017 жылы теңгемен өтімділік профициті сақталды, оның негізгі бөлігін АКС құралы арқылы Ұлттық Банк сіңірді.

Соңғы екі жылда жекелеген банктердегі өтімділіктің жеткіліксіз болуының неғұрлым күрделі эпизодтары негізінен несие портфелі сапасының нашарлауы және операциялық ақша әкелінуінің әлсіреуі салдарынан болды. Өтімділік тәуекелдерін төмендету үшін қадағалау мандатын күшейту және несие портфелі бойынша жоғалтулардың уақтылы және барабар бағалау мақсатында реттеушінің уәжді пайымдауын енгізу қажет.

35. Өтімділіктің жүйелі тәуекелін төмендету факторларының біреуі Ұлттық Банктің пайыздық мөлшерлеме дәлізі шегінде өтімділік ұсынуы және алуы бойынша үнемі қолжетімді операциялар енгізілген сәттен бастап (2016 жылы) өтімділік нарығының қолжетімділігі мен болжауға болатындығын қамтамасыз ету болып табылады. Енгізілген АКС құралдары жүйесі құрылымдық тапшылық кезінде де, сол сияқты өтімділік профицитінде де тиімді ден қоюға мүмкіндік береді.

Өтімділік нарығының қолжетімділігі мен болжауға болатындығын өзгермелі айырбастау бағамына өтумен қатар қамтамасыз ету **ақша нарығындағы мөлшерлемені тұрақтандыруға** себеп болды.

36. Қорландыруды шоғырландыру тәуекелдері банк секторының міндеттемесінің құрылымында мемлекеттік және квазимемлекеттік сектордың жоғары үлесіне, сондай-ақ банктердің ірі салымдарға, әсіресе, валюталық салымдарға тәуелділігіне байланысты.

Қысқа мерзімді кезеңде мемлекеттік қорландыру банктер үшін өтімділік тәуекелдерін жоюы мүмкін, алайда ұзақ мерзімді болашақта банктердің дербес дамуын және нарықтық қорландырудың қалыптасуын ынталандырмайды. Банктердің ірі депозиторларға, оның ішінде мемлекеттік секторға тәуелділігі қорландырудың осалдық факторы болып табылады. Ірі салымдар әдетте долларландырудың неғұрлым жоғары деңгейі бар, бұл валюта тәуекелдері теңгемен кредиттеуді шектейтін факторлардың бірі болып табылады.

37. Қорландырудың жеткіліксіз орнықтылығы өтімділік тәуекелінің факторларының бірі болып табылады. Қазақстанда депозиттік базаның орнықтылығы проблемасы банктердің көбі айыппұл санкцияларынсыз депозиттер бойынша мерзімінен бұрын алуға жол беріледі, бұл депозиттердің мерзімділігі деген ұғымды жояды. Осы проблеманы шешу депозитті мерзімінен бұрын алғаны үшін айыппұлдың болуы және мерзіміне байланысты ҚДКҚ шекті мөлшерлемесін дифференциялау талап етіледі.

38. Салымшылардың кету тәуекелі кез келген банк жүйесінде бар. Қазақстанда жеке тұлғалардың салымдарына кепілдік берудің қолданыстағы жүйесі салымды (теңге салымдары бойынша 10 млн теңге және шетел валютасымен 5 млн теңге) жаппай алу тәуекелінің үлкен бөлігін жояды. Депозиттерге кепілдік беру қорының барлық шағын банктер немесе бір ірі банк бойынша кепілдіктер төлеу үшін жеткілікті қаражаты бар. Депозиттерге кепілдік беру қорының шығыстары таратылатын банктің активтері мен міндеттемелерін басқа банкке беру есебінен барынша азаяды.

Салымшылардың кету тәуекелін төмендетудің және жүйе бойынша таратудың қосымша құралы кредитордың соңғы сатыдағы кредитордың тетігі болып табылады. Осы тетік дәрменсіз банктерге қарыз беру тәуекелдерін барынша азайту үшін жетілдіріледі және оған қаржылық есептілік сапасын, нарық тәртібін, кредит тәуекелі үлгісінің сапасын, банктік реттеу реттеушіні жақсарту, уәжді қадағалап пайымдауды ендіру, тәуелсіз аудиторлардың жауапкершілігін күшейту бойынша шаралар кіреді.

39. Депозиттер бойынша мөлшерлемелерге байланысты пайыздық тәуекелдерді банктер толық ескермейді, олар бәсекелестік жағдайында депозиттерді толықтыруға шектеусіз құқық ұсынады. Мөлшерлемелердің төмендеуі аясында толықтыру қорландыруды тартудың негізгі нысаны болады және қайта жасалған шарттарға қарағанда неғұрлым жоғары мөлшерлемелер бойынша болады. Бұл банк секторының пайыздық тәуекелдерін және қорландырудың орташа құнын ұлғайтады. Осы тәуекелді төмендету үшін толықтыру құқығымен депозиттік өнімнің құнын қалыптастырған кезде пайыздық тәуекелді есепке алу қажет. Бұл банктердің қаржылық есептілігінде пайыздық тәуекелді көрсету практикасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Банк секторының долларландыру міндеттемесіне байланысты **тікелей валюталық тәуекелі** қалыпты болып табылады. Банк секторының валюталық тәуекелдерін қысқарту мақсатында салымшылардың теңгеге деген сенімін арттыру және өзгермелі бағам режимін ұстануды күшейту бойынша жүргізілетін жұмысты жалғастыру қажет.

40. Қорландыру құрылымы үшін міндеттемелерді долларландыруға байланысты тәуекелдер неғұрлым маңызды болып табылады. Салымдарды долларландыру өзгермелі айырбас бағамына өтуге байланысты 2016 жылғы шекті 72%-дан 2017 жылдың соңында 48%-ға дейін төмендеді. Өту теңге деген сенімді арттыруға және девальвациялық күтулерді төмендетуге мүмкіндік берді. Долларландыруды төмендетудің қосымша факторы теңгемен депозиттердің тартымдылығын (1) ҚДКҚ сыйақының шекті мөлшерлемесін 14%-ға дейін ұлғайту және ҚДКҚ валюталық салымдар бойынша мөлшерлемесін біртіндеп төмендету; (2) ұлттық валютамен салымдар бойынша кепілдік берілетін соманы 5 млн теңгеден 10 млн теңгеге дейін ұлғайту арқылы арттыру болып табылды.

Одан әрі долларсыздандырудың негізгі факторы инфляциялық таргеттеу саясатын іске асыру шеңберінде ұлттық валютаға деген сенімді арттыру болып табылады.

41. Міндеттемелерді долларландырудың неғұрлым қиын кезеңіне байланысты банктердің валюталық тәуекелдері Ұлттық Банктің ұзақ мерзімді валюталық-пайыздық своптары нысанында **хеджирлеу құралдары есебінен** жойылған болатын.

Капиталдың жеткіліктілігі

Банк капиталының сапасы банктің орта мерзімді болашақтағы маңызды элементі болып табылады және кредиттік шешімдер қабылдау процесі қаншалықты ойға сыйымды және сақ болатындығын және мұндай қарыздардың болашақтағы сапасын айқындайды. Банктерді капиталдандыру деңгейін және олардың кредит тәуекелі бойынша зиянды өтеу қабілеттілігін арттыру мақсатында Банк секторының орнықтылығын арттыру бағдарламасы іске қосылды. Бұл ретте Бағдарламаға қатысушы банктерді қоса алғанда акционерлер тарапынан үстеме капиталдандыру банктердің орнықты дамуының негізгі факторы болып табылады.

42. **Кредит портфелі бойынша жоғалтуларды болашақ кезеңдерге** ауыстыру капиталдың нақты деңгейіне сәйкес келмейтін тәуекелдерді қабылдауға әкеледі. Нәтижесінде капиталы жоқ банк миноритарлық инвесторлар, банктің кепілдік берушілері және қоғамдық сектор үшін құнын жоғалту қаупін әкелуі мүмкін.

Ұлттық Банк жеке қарыз дефолтының ықтималдылығын бағалау әдістемесі негізінде 2017 жылы өткізген стресс-тестілеу құнсызданған активтерді нақты деңгейі банктердің есептілігінде факт бойынша көрініс табатын мәнінен айтарлықтай артады, бұл банктерді балансын тазарту бойынша жұмыстар кешенін одан әрі іске асыруды талап етеді.

43. Проблемалық қарыздарды танудан бас тарту және қарыздар бойынша **пайыздық кірісті есептеу** шын мәнінде ақша әкелінуін жинақтамайды, жалпы алғанда банктің пайдасы мен орнықтылығы сапасын төмендетеді, сондай-ақ капиталдың пайдалылығы мен жеткілікті болу көрсеткіштерін арттырады.

I. Макроэкономикалық және қаржы конъюнктурасы

1.1 Сыртқы макроэкономикалық талаптар

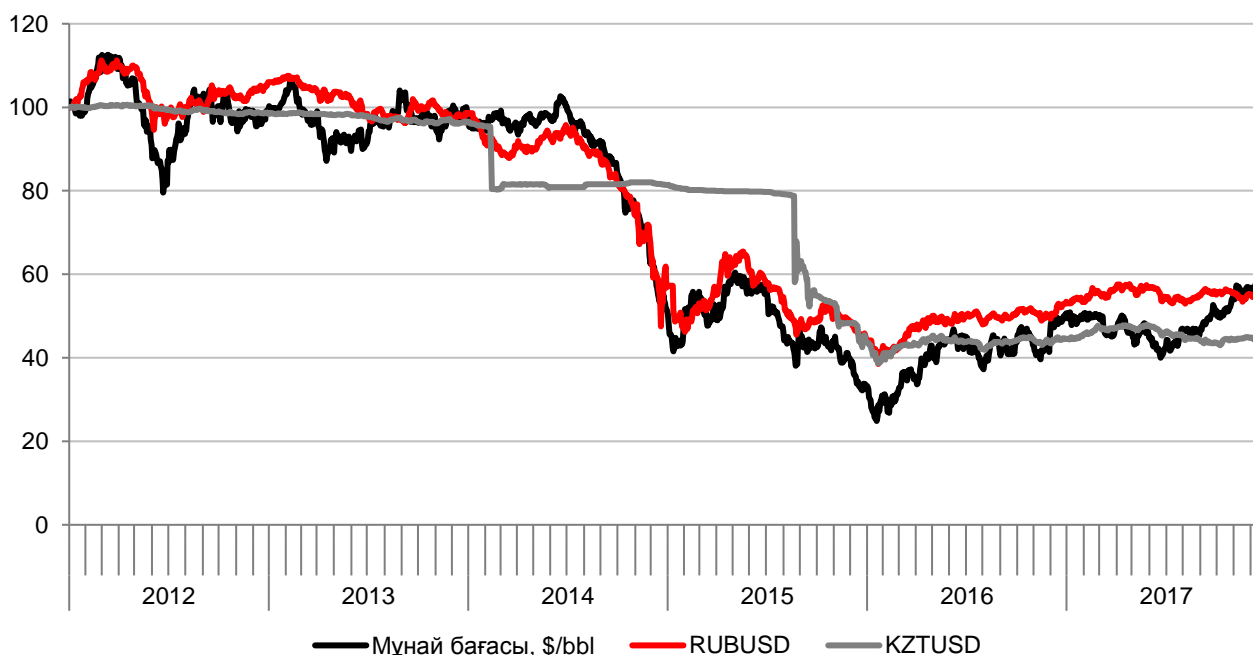
2015-2016 жылдары Қазақстан Республикасының экономикасы мен экономикалық саясаты сауда талаптарының жаппай нашарлауына бейімделді. 2014 жылғы мұнай бағасының бағалардың жаңа деңгейіне дейін құлдырауы экспорт пен бюджет кірісін екі есе дерлік төмендетті (1.1-сурет). Теңге тұрақты болған кезде Ресей рублінің әлсіреуі бәсекеге қабілеттіліктің жоғалуына әкелді. Экономканы осындай күйзелістерге бейімдеу баяу жүріп, айырбастау бағамын қорғаудан туындаған кешігуден басталды.

2015 жылдың екінші жартысында өзгермелі бағамға өту неғұрлым өткір сыртқы экономикалық теңгерімсіздіктерді жойды, ақша және валюта нарықтарындағы жағдайды тұрақтандыру үшін жағдай жасады, ішкі бағалардың саудаланатын шикізатқа жатпайтын секторға қарай ауысуын жеделдетті. Экономикалық саясат саласында өзгермелі бағамға өту туралы шешім мөлшерлемелерді басқаруға негізделген ақша-кредит саясаты үшін мүмкіндіктерді ашты, контрциклдық фискалдық саясатты жүргізу мүмкіндіктерін кеңейтті және үйлестіру қажеттілігін күшейтті.

Алайда, ресурстарды саудаланбайтын сектордан саудаланатын секторға қайта бөлу баяу жүрді. Банктің жұмыс істемейтін қарыздарға салынған кредитінің айтарлықтай бөлігі қайта бөлу үшін қол жетімсіз болып қалды. Банк капиталының жеткіліксіздігі банктердің проблемалық қарыз алушылармен жұмысын кейінге тартты. Саудаланатын секторда кредит төлеуге қабілетті қарыз алушылар көп болған жоқ.

Мұнай бағасының және мұнай өндіру көлемінің өсуінің 2017 жылы бюджет кірісі мен сыртқы балансқа жағымды әсер еткеніне қарамастан, шикізаттың экспорттау бағасына тәуелділіктің жоғары болуына байланысты сыртқы факторлардың өзгеру тәуекелі жоғары болып қалуда.

1.1-сурет. 2015 жылғы сыртқы күйзелістер: ауқымды, жағымсыз, үздіксіз

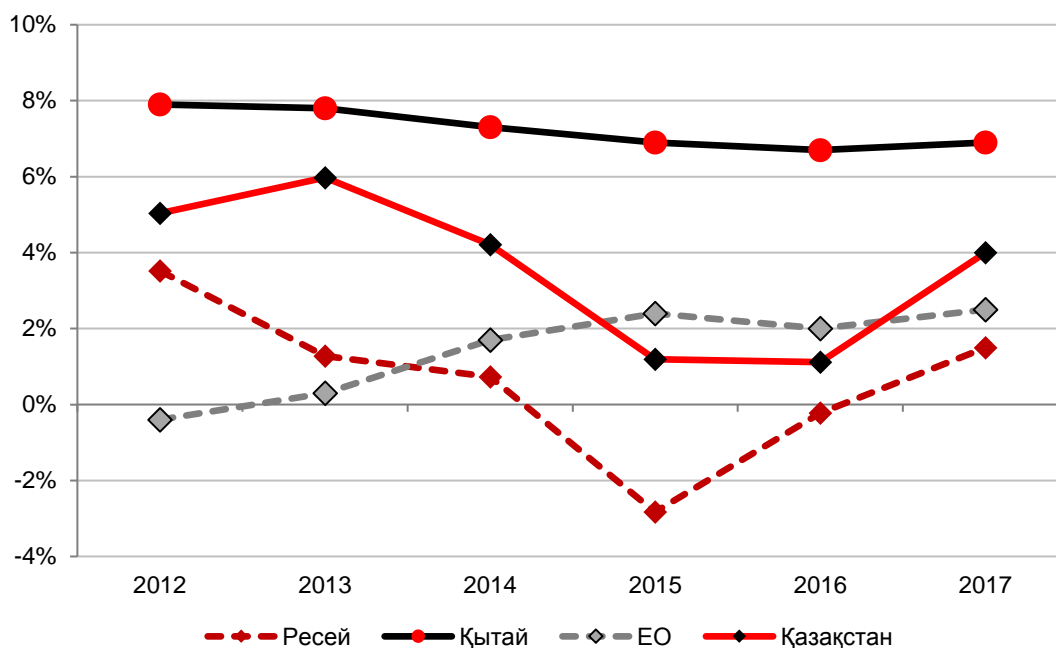

Дереккөзі: ҚҚБ, Bloomberg

2014 жылғы сыртқы күйзелістер

2014 жылғы Ресейге қарсы санкциялар және одан кейін мұнай бағасының құлдырауы Ресей экономикасының құлдырауына (1.2-сурет) әкелді, кірістер мен жалақының азаюы USDRUB-тің 60%-ға әлсіреуіне әкелді, бұл Ресей еңбегінің бәсекеге қабілеттілігін арттырды. 2016-2017 жылдары Ресей экономикасы қалпына келе бастады, 2017 жылдың қорытындысы бойынша инфляция 2,5%-ды құрап, өсу қарқыны төмен болып қала берді.

1.2-сурет. Қазақстанның экономикасы 2015 жылы сауда талаптары нашарлағаннан және бәсекеге қабілеттілік жоғалғаннан кейін қалпына келе бастады

Дереккөзі: ХВҚ, ҚР ҰЭМ СК

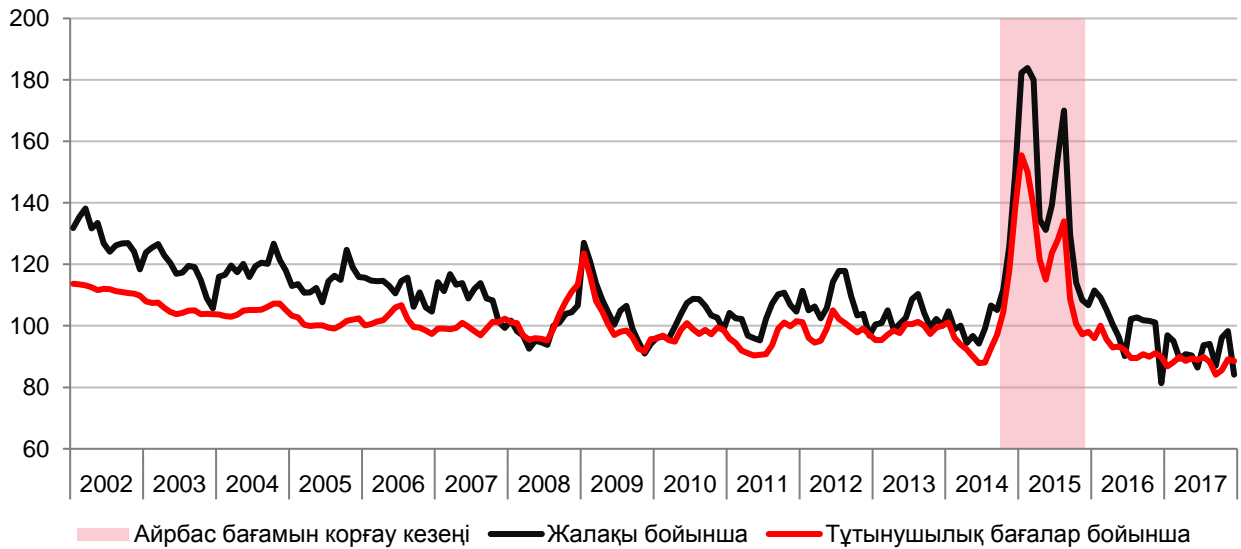
2015-2016 жылдары мөлшерлемелердің көтерілуін күтудің күшеюіне және расталуына және АҚШ-та экономикалық белсенділіктің өсуіне қарай АҚШ доллары нығая бастады. 2015 жылы доллар валюталық корзинаға қатысты 17,6%-ға нығайды.

Теңгенін айырбастау бағамын қорғау ақша-кредит саясатының пәрменділігін шектеді. Теңгемен активтерге деген сұраныстың құлдырауымен ақша базасы бұрын-соңды болмаған ең төмен деңгейге дейін қысқарды. Теңге бойынша қысқа позициялардың өсуі өтімділік дағдарыстарының жиі болуына әкелді, ондай дағдарыстар кезінде қысқа мерзімді мөлшерлемелер үш таңбалы деңгейге дейін жетті. Фискалдық саясат үшін кеңістік де тарылды.

Төлем балансы

2015 жылы мұнай бағасының құлдырауымен экспорттан түсетін кірістер және бюджетке валютамен түсетін түсімдер екі есе қысқарды, ағымдағы операциялар шоты мен шоғырландырылған бюджеттің балансы нашарлады.

1.3-сурет. Нақты KZTRUB ұзақ мерзімді тұрақтылығы аз ұақытқа узілді

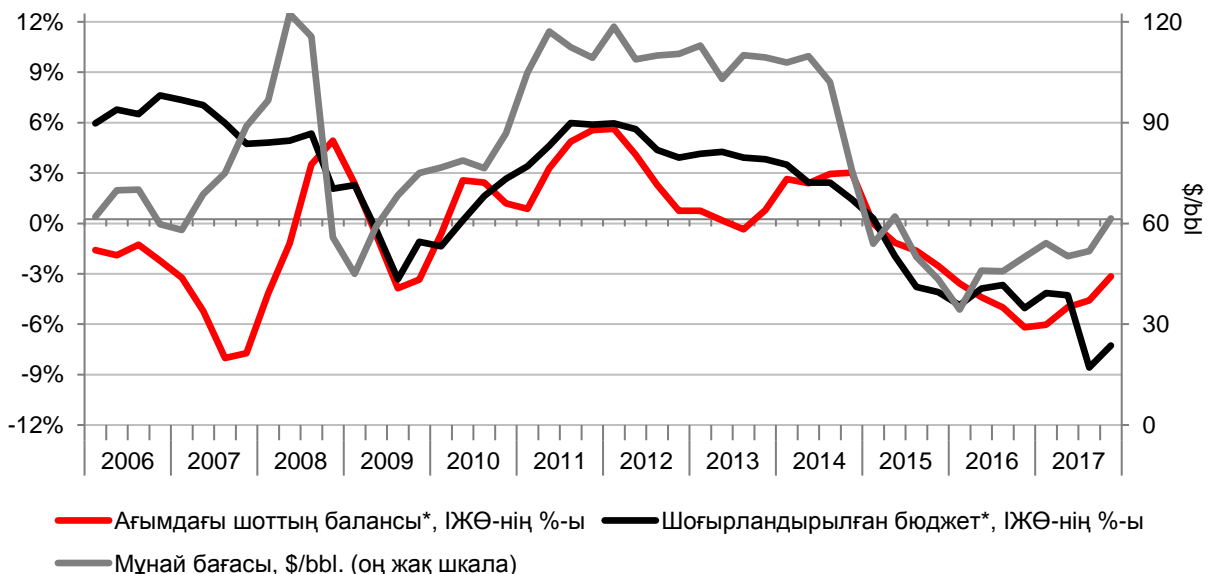

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, МСФҚ
Ескертпе: 2013 жылғы желтоқсан=100

Төлем балансының тапшылығы 2014 жылғы ІЖӨ-нің 2,8%-нан 2015 жылғы ІЖӨ-нің (-)2,8%-на дейін кеңейді (1.4-сурет). Бағалар мен жалақылардың сыртқы икемделуі белгіленген айырбастау бағамынан қол жетімсіз болса, ал ішкі икемделуі айырбастау бағамының әлсіреуін күтумен тоқтатылды. Айырбастау бағамын қорғау үкіметтің халықаралық активтерін жұмсауды қажет етті. Қазақстандық экспорттаушылар әсіресе рубльдің әлсіреуі аясында бәсекеге қабілеттілігін (1.3-сурет). Асыра бағаланған теңге елдің валюталық кірістерінің құлдырауы аясында тұтыну мен импорттың өсуін ынталандырды.

Тұтыну корзиналарының негізінде рубльдің нақты айырбастау бағамы тауарлар құнының 60%-ға қымбаттағанын көрсетті, бұл импортты ынталандырды. Қазақстандық еңбек ресейлік еңбекке қарағанда артығырақ бағаланды.

1.4-сурет. Мұнай бағасының құлдырауы ауқымды қосарланған тапшылыққа алып келді

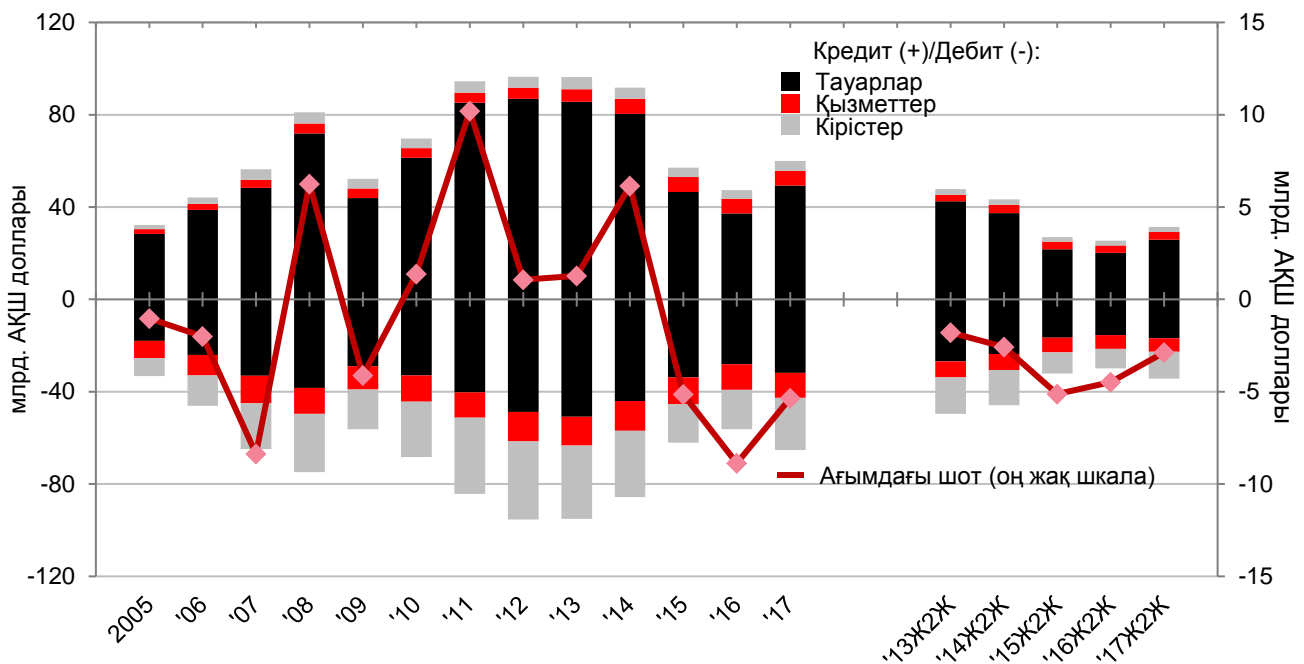
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Bloomberg және Ұлттық Банктің бағалауы
Ескертпе: * 4- тоқсанның өзгермелі сомасы

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

Теңге әлсірегеннен кейін де ағымдағы шоттың икемделуі үшін үш жыл қажет болды. 2017 жылдың өзінде ағымдағы шоттың жай-күйінің жақсару үрдісі байқалды (1.5-сурет). Тауарлар импорты мен көрсетілетін қызметтер импорты инерциялы болды. Тауар импорты үшін бұл тұтынушылық импорттың халықтың кірісіне қатысты икемділігінің төмен болуымен байланысы болды. Инвестициялық және аралық тауарлар импорты үшін бұл инвестициялық міндеттемелердің болуымен байланысты болды. Ал бастапқы кірістер бабында икемделу автоматты түрде, шетелдік инвесторлар кірістерінің құлдырауымен қатар болды.

1.5-сурет. Шетел инвесторларының тауар экспорты мен пайдасының жартысы қысқарды, бірақ тауралар мен қызметтер импортының бейімделуі баяу және кедергімен болды

Ағымдағы операциялар шоты, млрд. АҚШ доллары

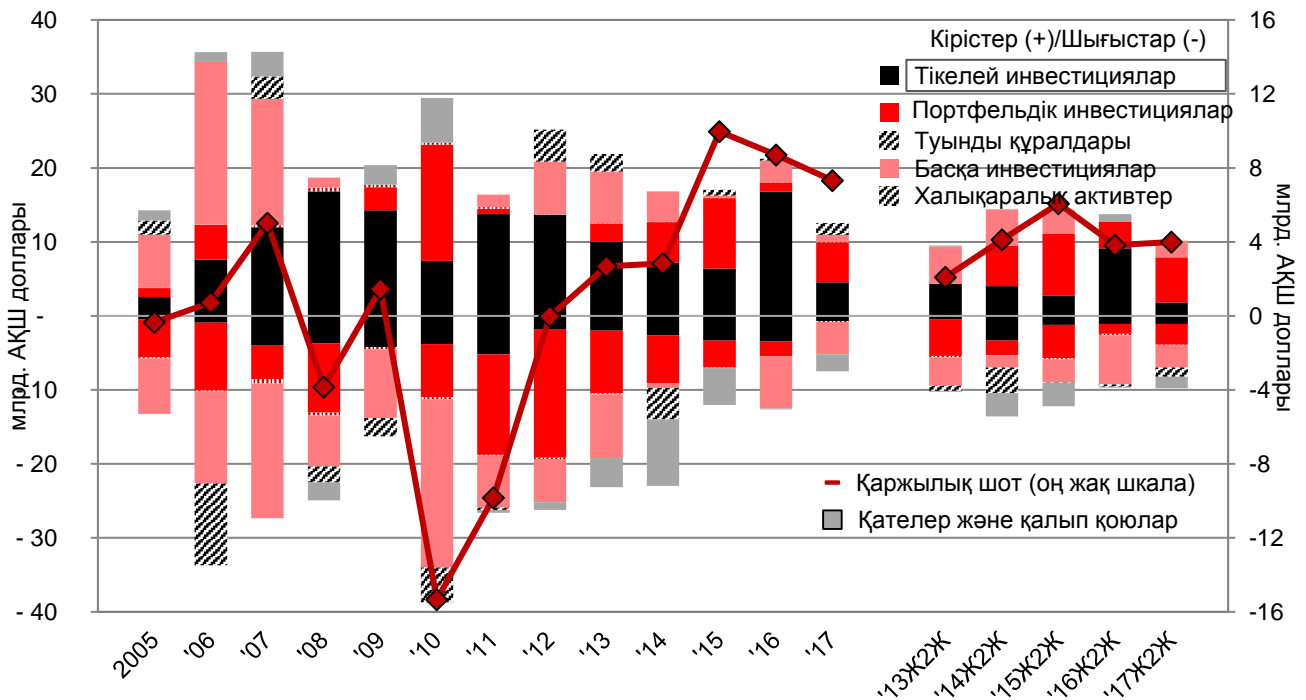
Дереккөзі: Ұлттық Банк

Сауда талаптарының күйзелісі қаржылық шотқа да әсер етті. Сыртқы қаржыландыруда, оның ішінде сыртқы борышқа қызмет көрсету ағымдағы шоттың тапшылығын қаржыландыру сұраныс өсті. Мұнай өндіру кірістілігінің құлдырауымен бірге тікелей инвестициялардың ағыны қысқарды, ол осы ағынның қомақты үлесін алушы болатын. Мұндай төмендеу қаржыландыру көздерін ауыстыруға қажеттілік туындатты.

Төлем балансының тапшылығын және бюджет тапшылығын қаржыландыру ҚРҰҚ активтерін сату және тәуелсіз еурооблигацияларды орналастыру (2015 жылдың жазы) есебінен болды. Мәселен, 2015 жылы еурооблигацияларды орналастыру есебінен Үкімет 3,4 млрд. АҚШ долларынан астам қаражат тартты (1.6-сурет).

1.6-сурет. 2015 жылы төлем балансының тапшылығы Ұлттық қормен және еурооблигациялармен қаржыландырылды. 2016 жылы шетелдік инвестициялардың әкелінуі қалпына келді

Қаржылық шот және қателер/қалып қоюлар, млрд. АҚШ доллары

Дереккөзі: Ұлттық Банк

Ескертпе: Қателер мен қалып қоюлар қаржылық шоттың бір бөлігі болып табылмайды, бұл суретте олар қаржы шотының баптарына қатысты ауқымды түсіну үшін берілген

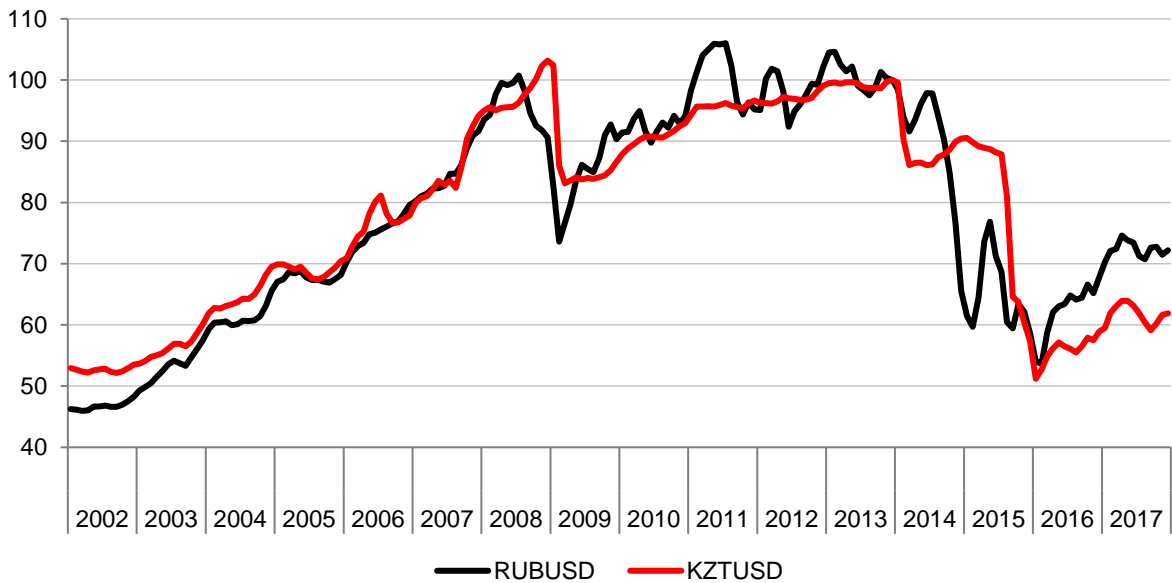
2015 жылғы тамызда Ұлттық Банк айырбастау бағамын қорғаудан бас тартып, икемді айырбастау бағамымен инфляциялық таргеттеу режиміне өтетіндігін мәлімдеді. Келесі төрт айдың ішінде айырбастау бағамы өте құбылмалы болды, ал теңге долларлық көрсеткіш бойынша құнының жартысын жоғалтты. Валюта нарығындағы баға белгілеу процесінің құрылымдалуы нашар болды, бұл сауда көлемінің өте төмен болуына ықпал етті. 2015 жылдың соңында айырбастау бағамы бойынша күтулердің жете бағаланбаған деңгейде зәкірленуінің алдын алу үшін Ұлттық Банк ақша нарығындағы мөлшерлемелердің 70%-ға көтерілуіне мүмкіндік берді, бірақ қаңтардың соңында, валюта нарығындағы күтулердің тұрақтануына қарай оларды 25%-ға дейін төмендетті.

2016 жылдан бастап экономика бәсекеге қабілеттіліктің және фискалдық ынталану мүмкіндігінің жақсаруының арқасында қайта қалпына келе бастады. Қосарланған тапшылықты қаржыландыру үшін сыртқы активтер мен сырттан алынатын қарызды пайдалану қысқарды. Шетелдік тікелей инвестициялар ағыны қалпына келді.

Бәсекеге қабілеттіліктің бірінші кезекте Ресейге қатысты жақсаруы рубльдің нақты айырбастау бағамында (1.7-сурет) және екіжақты саудада байқалды. Айырбастау бағамы ырықтандырылғаннан кейін сауда секторы әлеуетті тұрғыдан неғұрлым бәсекеге қабілетті болды.

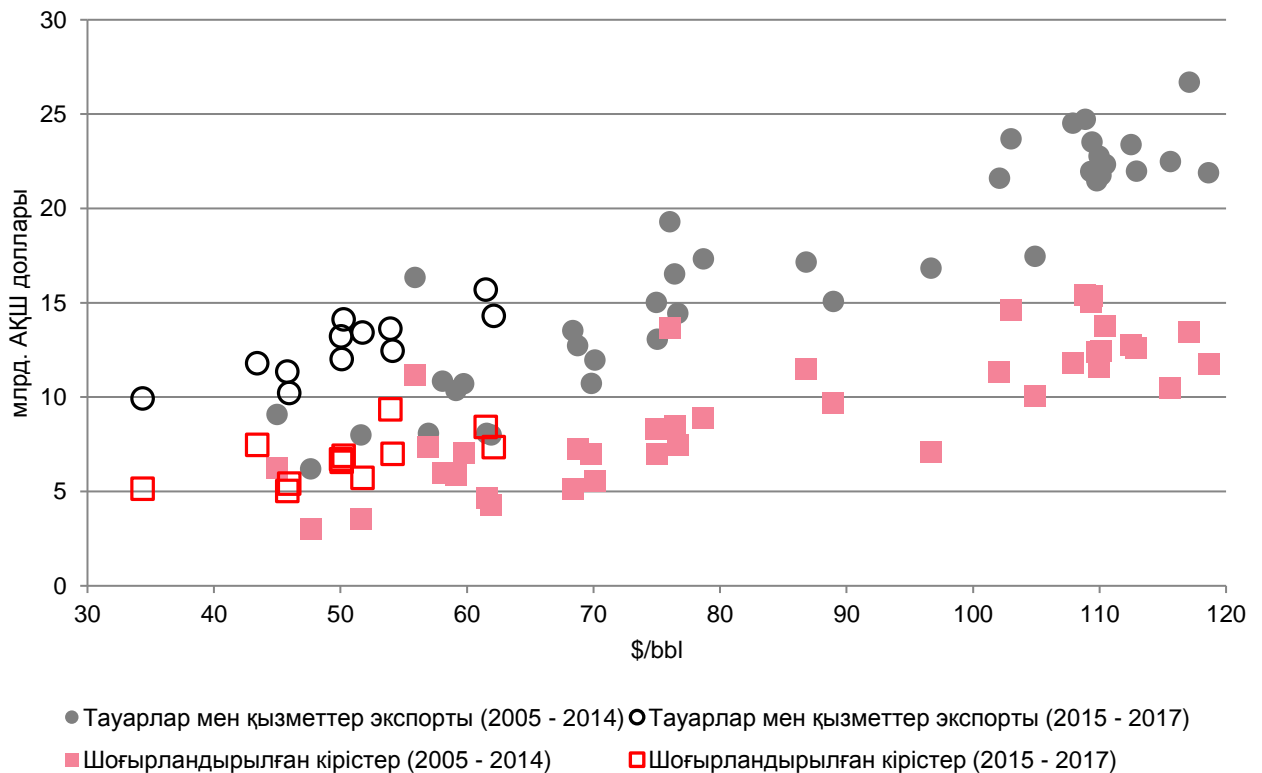

1.7-сурет. АҚШ долларының нақты айырбастау бағамы мұнай бағасына қатысты болады және тұрақты емес

Дереккөзі: Ұлттық Банк, РФ ОБ
Ескертпе: 2013 жылғы желтоқсан=100

1.8-сурет. Экспорт пен мемлекеттік кірістердің мұнай бағасына қатты тәуелділігі

Дереккөзі: ҚР Қаржымині және Ұлттық Банктің бағалауы

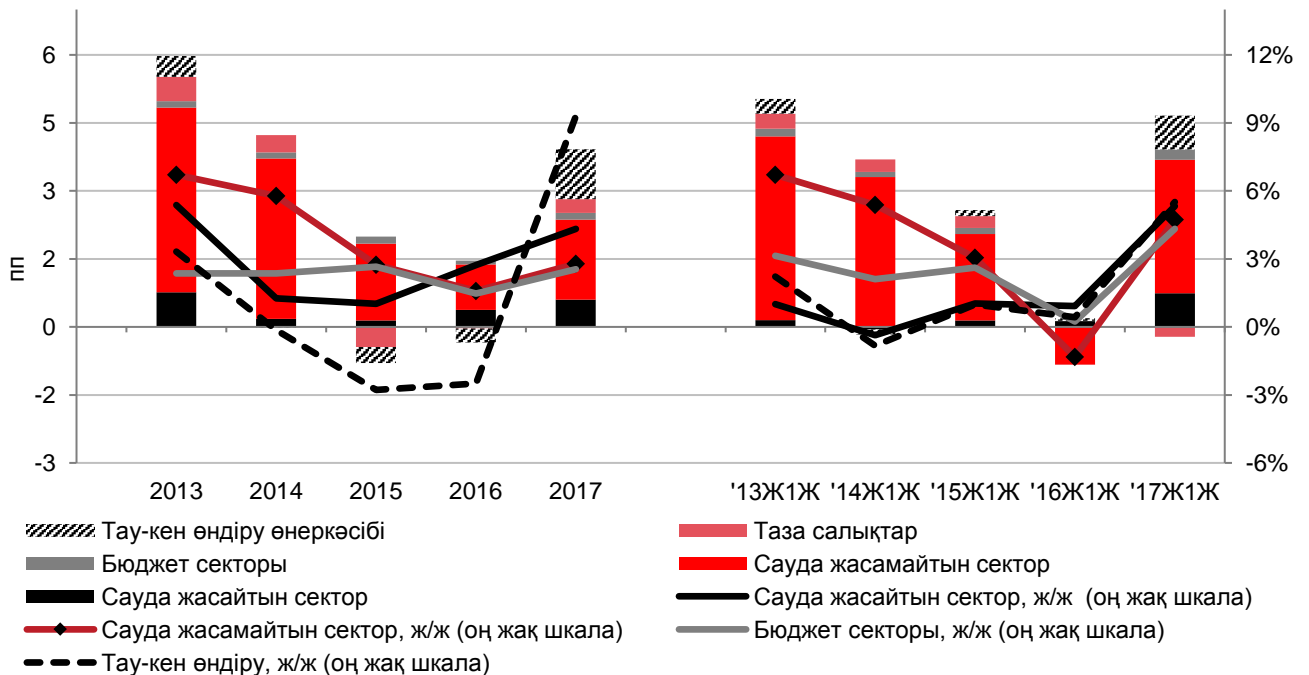
1.2 Ішкі макроэкономикалық талаптар

Экономикалық өсу

Инфляциялық таргеттеу режиміне өту және бағам саясатын қайта қарау бәсекеге қабілеттілікті қалпына келтіру әлеуетін қалады және экономиканың сыртқы күйзелістерге бейімділігін арттырды. Әлемдік экономиканың өсу қарқынының баяулауы, сондай-ақ қаржы және шикізат нарықтарында қалыптасқан белгісіздік аясында сыртқы факторлардың Қазақстандық экономикаға теріс ықпалына байланысты тәуекелдер сақталып отыр.

2015-2016 жылдары өсу, 2015 және 2016 жылдары рентабельділігі құлдырап кеткен тау-кен өндіру өнеркәсібінде өндірістің құлдырауы есебінен баяулады (1.9-сурет). Өнеркәсіп өндірісі үшін 2015 жыл қиын болды, сол себепті бірінші жартыжылдықта өнімнің арзандауы бәсекелестермен салыстырғанда еңбектің қымбаттауына себепші болды. 2015 жылғы 1-тоқсанда өнеркәсіп өндірісінің құндық көрсетуде 38,7%-ға қысқаруы бәсекеге қабілеттіліктің жоғалуына әкелді, өнеркәсіптік кәсіпорындардың берешегі өсті.

1.9-сурет. Сатылатын тауарлар секторы үшін ішкі сауда талаптарының 2016 жылы жақсаруы оның 2017 жылы өсуіне түрткі болды

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

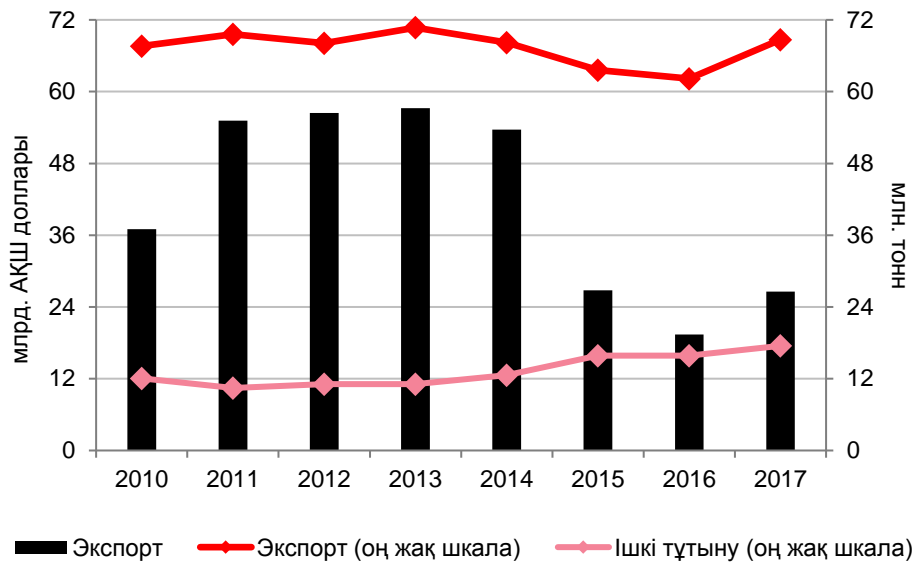
Ескертпе: Сауда жасайтын сектор – ауыл шаруашылығы және өңдеуші өнеркәсіп; Бюджет секторы – білім беру, мемлекеттік басқару және қорғаныс; міндетті әлеуметтік қамсыздандыру және денсаулық сақтау, сондай-ақ әлеуметтік қызмет көрсету; Сауда жасамайтын сектор – сауда жасайтын және бюджет секторына кірмейтін барлық сала.

2016 жылы қалыпқа келтіру белгілері пайда болды. Сауда жасайтын секторлардың үлесі өсті. Ауыл шаруашылығының өнімін және өңдеу өнеркәсібінің өнімін, негізінен, металлургияны сыртқы сату статистикасы жақсарды. Өңдеу өнеркәсібі 2015 жылы 0,1%-ға төмендегеннен кейін 1,5%-ға өсті.

2017 жылдың қорытындылары бойынша ІЖӨ-нің өсуі 4% болды, бұл негізінен тау-кен өндіру өнеркәсібі, сондай-ақ сауда жасамайтын сектор өндірісі көлемінің ұлғаюымен түсіндірілді. Тауар нарықтарындағы бағаның тұрақтануы, бәсекеге

қабілеттіктің өсуімен қатар 2017 жылы мұнай және газ өндіру көлемінің 10,5%-ға өсуіне мүмкіндік берді (1.10-сурет).

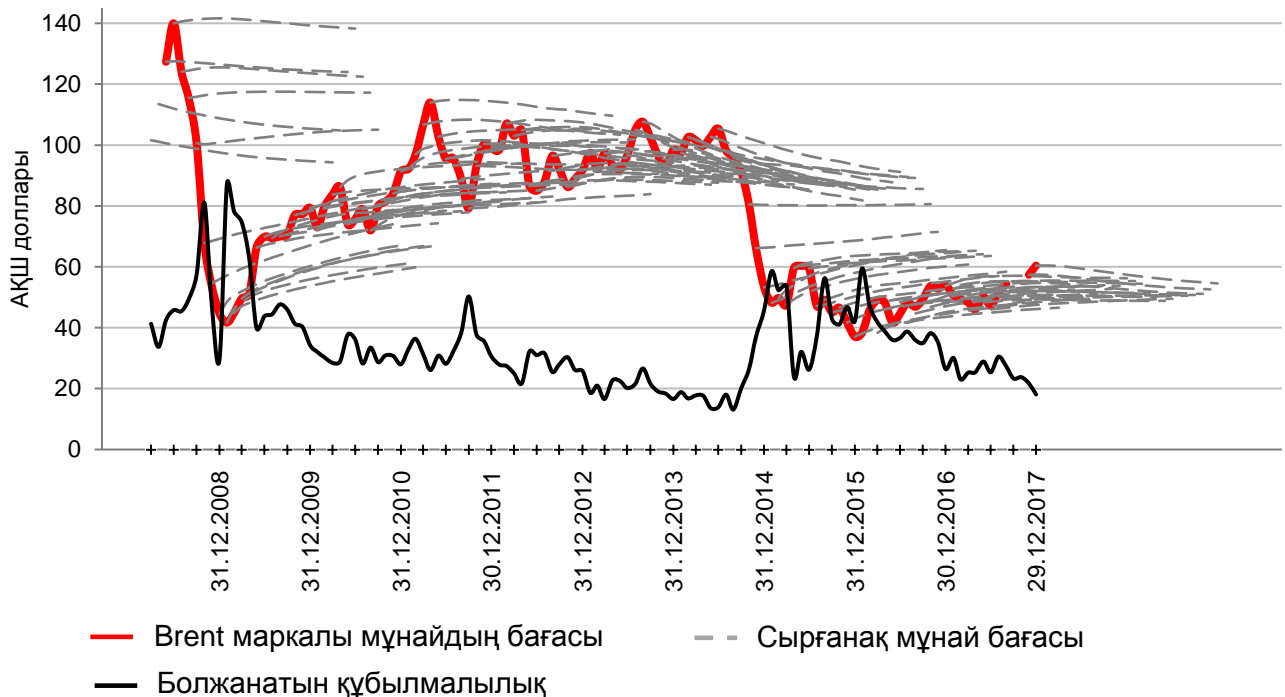
1.10-сурет. Өндіру және экспорт көлемі тұрақты болған кезде негізгі тәуекелдер мұнай бағасына байланысты

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағасы

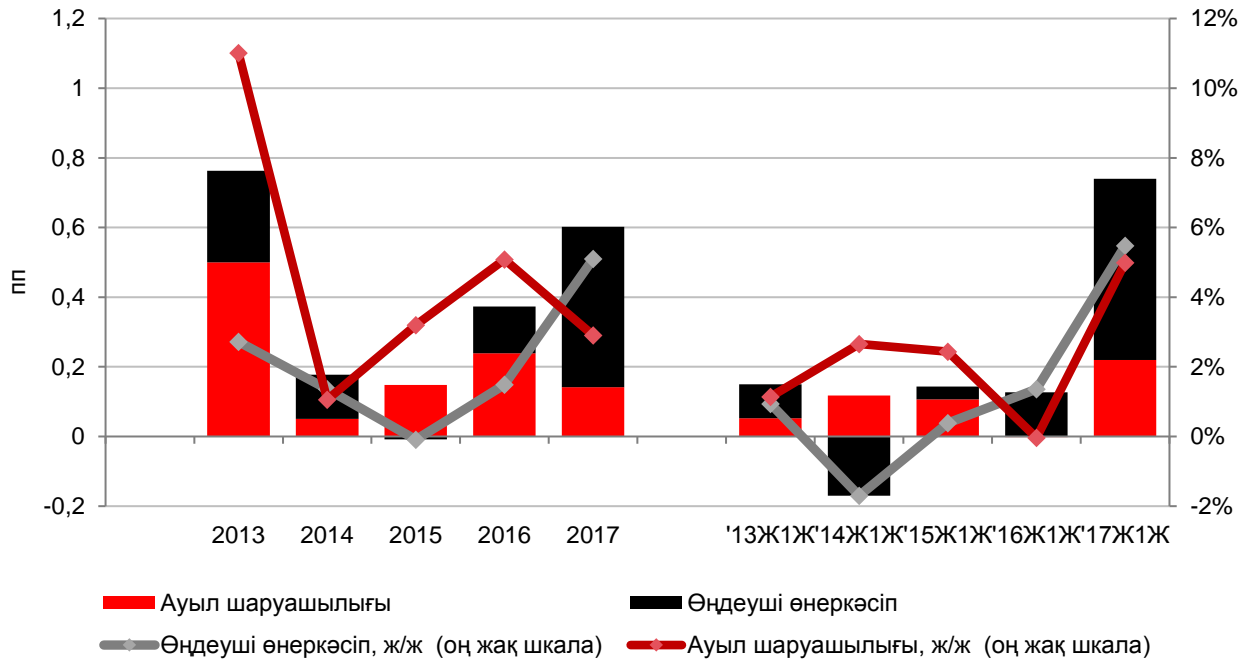
Кәсіпорындардың сыртқы нарықтардағы талаптарға бейімделу мүмкіндігі теңгенің өзгермелі айырбастау бағамына өтуі нәтижесінде экономикалық белсенділікке оң әсер етті.

1.11-сурет. Мұнай нарығы құрылымдық өзгерістерге қарамастан, тереңінен болжауға келмейді

Дереккөзі: Bloomberg

1.12-сурет. Сатылатын тауарлар секторы өсе бастады, бірақ базасы өте төмен

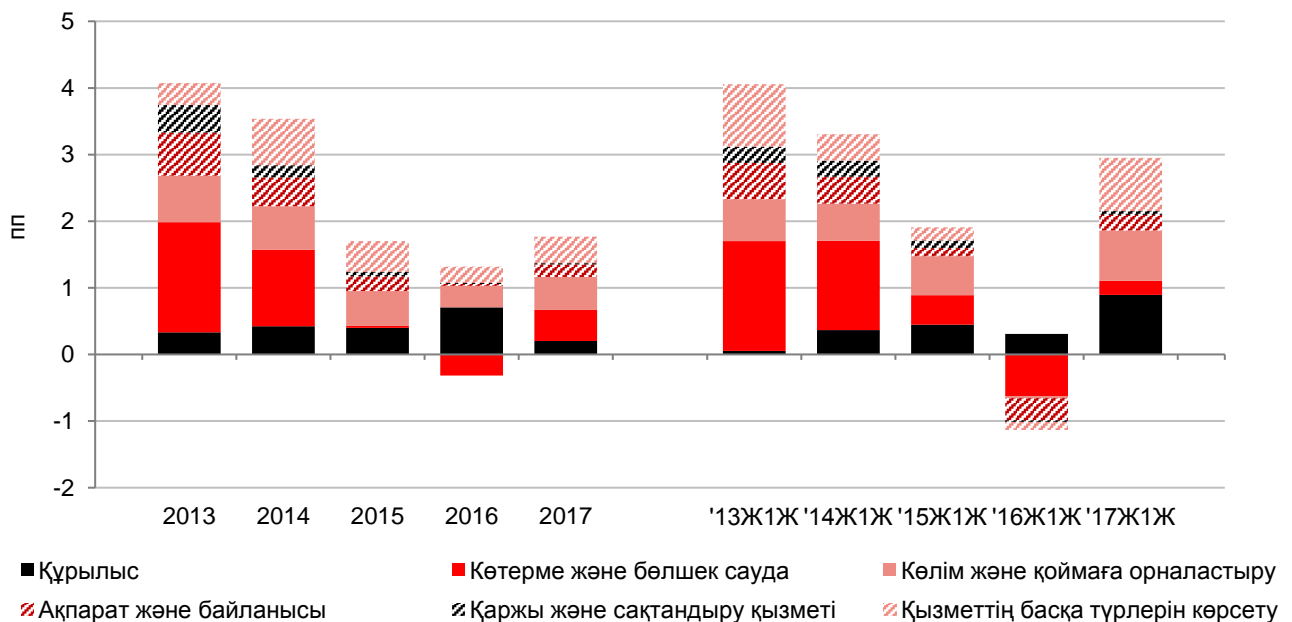

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

2015 жылы теңгенің әлсіреу салдарларының бірі тұтынушылық сұраныстың төмендеуі болды және нәтижесінде, 2016 жылы сауда жасамайтын секторлар бәсеңдеді (1.13-сурет). Мәселен, көтерме және бөлшек сауда 0,2%-дан - 2,1%ға дейін құлдырауға дейін баяулады, көлік және қоймаға алу 5,4%-дан 3,2%-ға дейін, қаржы және сақтандыру қызметі 1,7%-дан 0,4%-ға дейін баяулады (1.14-сурет). Бұған тұрғын үйге және әлеуметтік объектілерге мемлекеттік ынталандыру бағдарламаларын, мемлекеттік инвестицияларды алушы ретінде өсе бастаған құрылыс саласы кірмейді. 2016 жылы осы сектордың ІЖӨ-ге өсу үлесі 0,4 пт-тан. 0,7 пт-қа дейін ұлғайды.

1.13-сурет. 2016 жылы құрылыс фискалды ынталандыру арнасы ретінде басқа сауда жасалмайтын секторға қарағанда жылдам өсті

ІЖӨ-ге өсуіне үлес

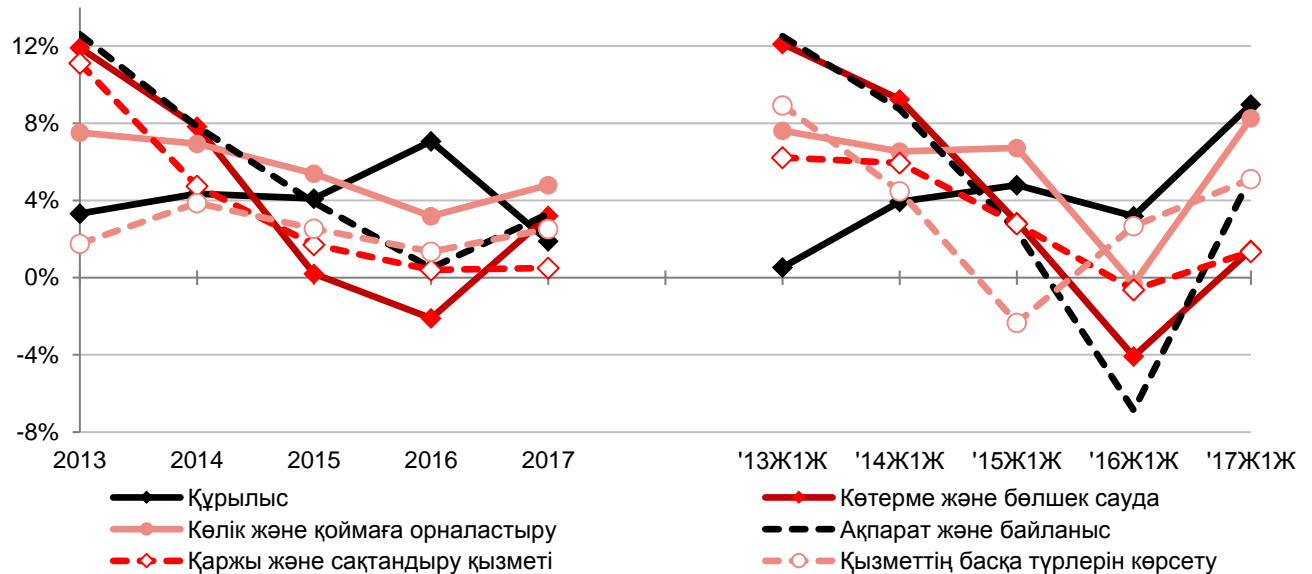

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

Көтерме және бөлшек сауда 2017 жылдың қорытындылары бойынша 3,2%-ға өсті, бұл көбінесе сұранысты қалыпты қалпына келтіру нәтижесінде бөлшек тауар айналымының ұлғаюына себепші болды.

1.14-сурет. Сауда жасалмайтын сектор салаларының өсуі, ж/ж

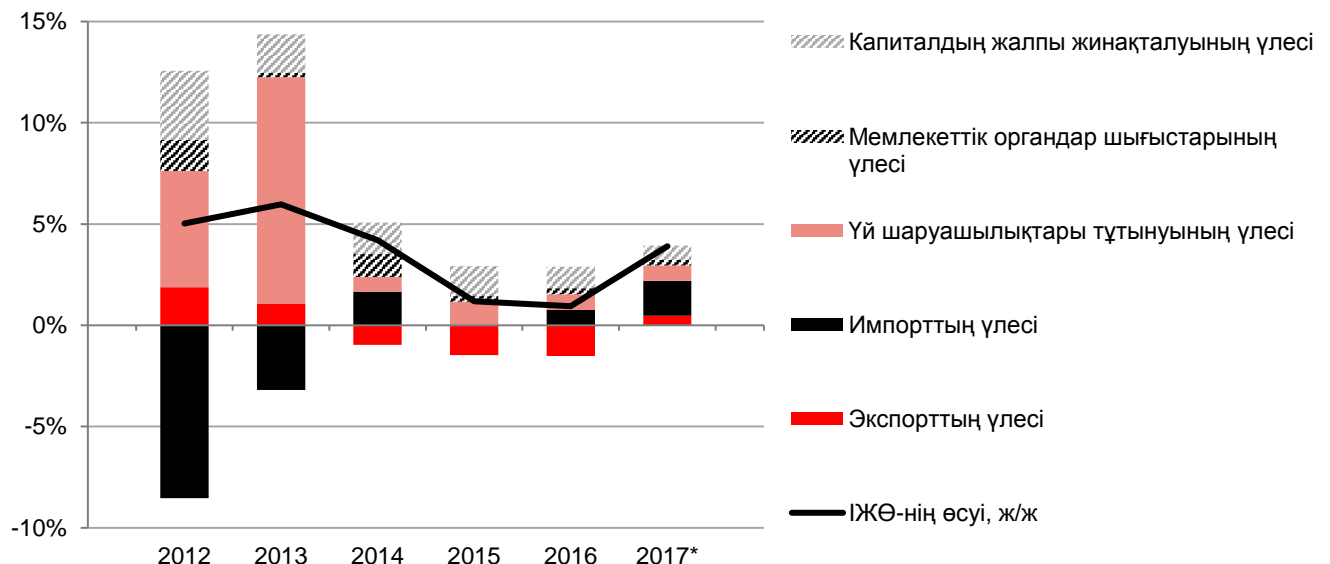

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Таза экспорт экспорттың импортпен салыстырғанда барынша тез төмендеуі есебінен ІЖӨ-нің өсуіне теріс үлес қосуды жалғастырды. Сондай-ақ, экономиканың барлық салаларында іс жүзінде ахуалдың нашарлауы және бюджеттің шығыс бөлігінің қысқаруы салдарынан үй шаруашылықтарын тұтыну құлдырады (1.15-сурет).

1.15-сурет. Жиынтық сұраныс құрауыштарының ІЖӨ-нің өсуіне қосқан үлесі, ж/ж

ІЖӨ-нің өсуіне үлес

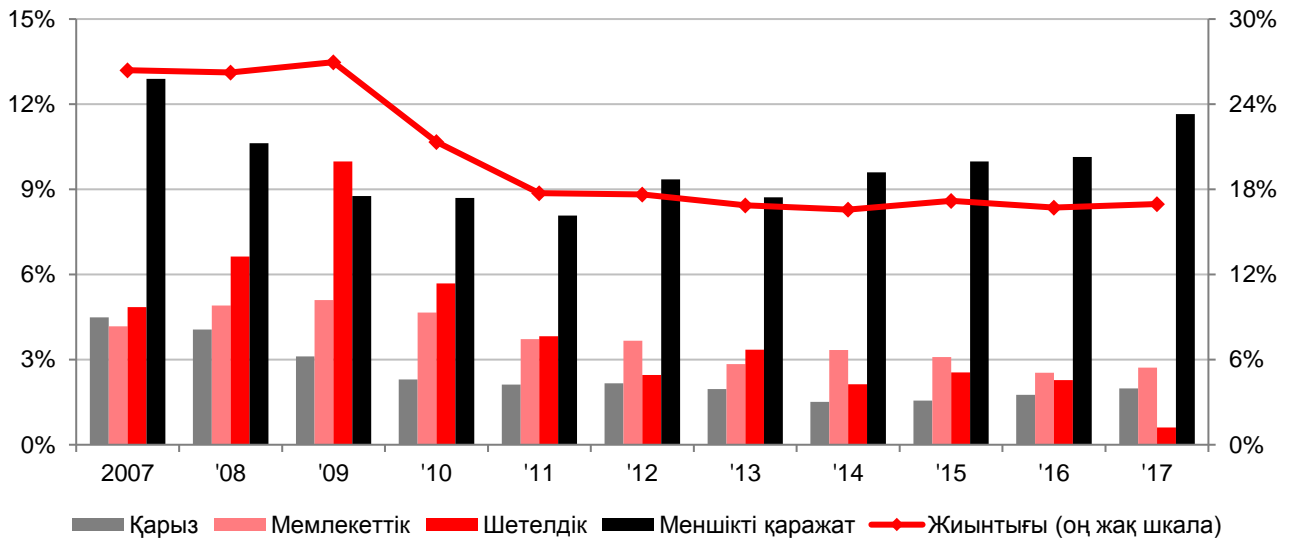
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе * – Ұлттық Банктің бағалауы

2016 жылы бюджет тапшылығы, негізінен, теңгенің әлсіреуі есебінен айтарлықтай қысқарды, бұл барынша белсенді фискалдық ынталандыру үшін және бюджеттік шығыстарды қалыптастыру үшін негіз болды.

1.16-сурет. Негізгі капиталды қаржыландыру құрылымы неғұрлым орнықты және неғұрлым нарықтық болуда, бірақ...

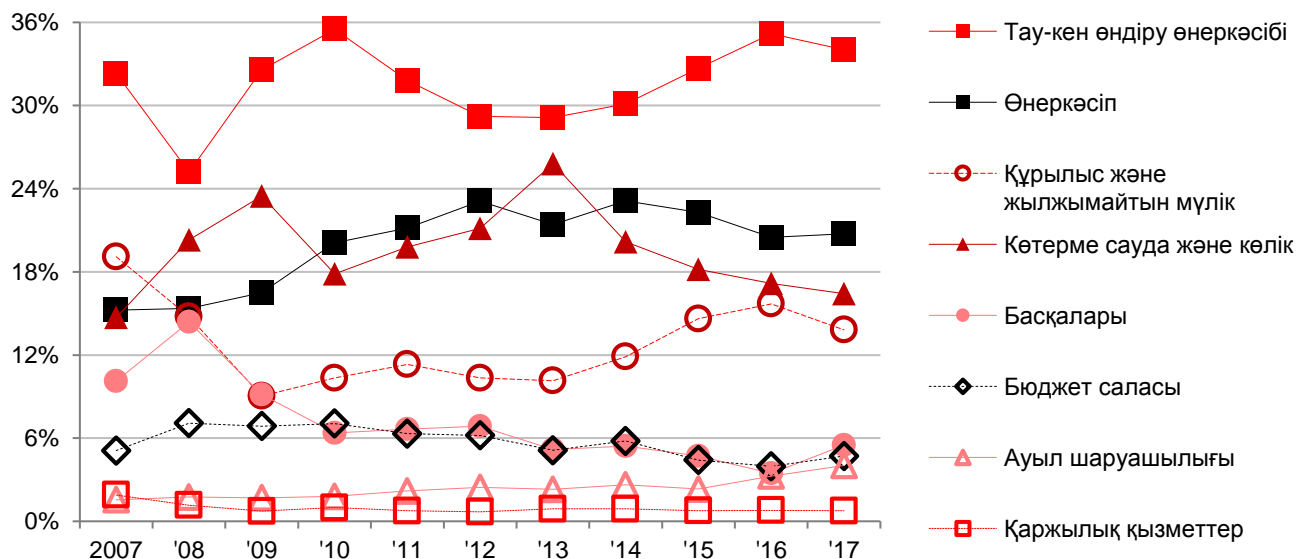
Негізгі капиталға инвестициялар, ІЖӨ-нің %-ы

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК және Ұлттық Банктің бағалауы

2015-2016 жылдары мемлекеттік бюджеттен қаржыландыру есебінен жүзеге асырылатын инвестициялардың құлдырауы болды, бұл меншікті қаражат есебінен инвестициялардың өсуімен өтелді. Соңғы жылдары инвестициялардың номиналдық өсуі номиналдық ІЖӨ-нің өсуіне сәйкес болды, ал инвестициялардың ІЖӨ-ге көлемі ІЖӨ-нің 17% көлемінде сақталды (1.16-сурет). 2015 жылы шетелдік инвестициялардың көрсеткіштерінің төмендеуі теңгенің айырбастау бағамының өзгеруіне ғана байланысты болған жоқ, сондай-ақ ірі жобаларды Қазақстан Республикасының аумағында іске асыруға байланысты болды. 2017 жылы кәсіпорындардың меншік қаражаты бұрынғысынша кәсіпорындардың қызметін қаржыландырудың негізгі дерек көзі болып қалады. 2017 жылы шетелдік инвестициялардың ІЖӨ-нің негізгі қаражатына көлемінің 0,6%-ға дейін төмендеуіне қарамастан, инвестициялардың жалпы көлемі сол деңгейде сақталды.

1.17-сурет. ... инвестициялар дәстүрлі түрде шикізат саласына бағыттталып отыр

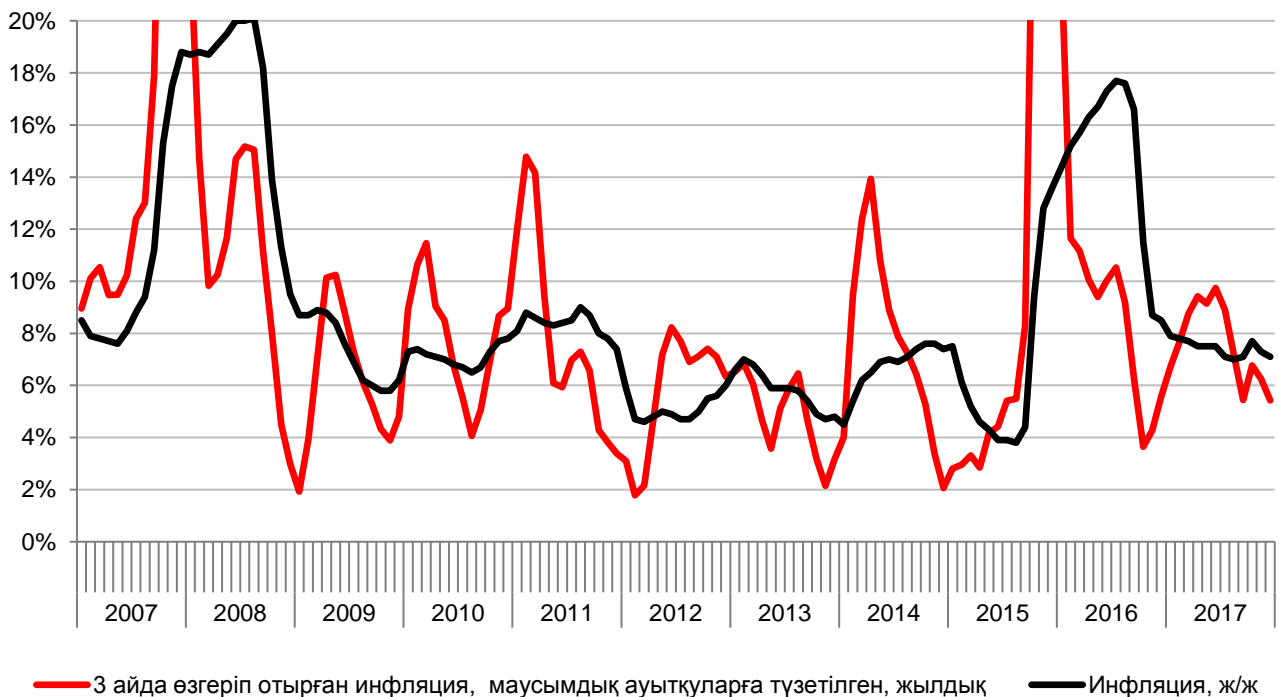

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК және Ұлттық Банктің бағалауы

Жиынтық инвестициялардың тұрақтылығына қарамастан алушылардың құрылымында өзгерістер болды. Тарихи тұрғыдан, инвестицияларды тарту жетекшісі күрделі тау-кен өндіру өнеркәсібі болды. Сауда және көлік, іскерлік белсенділік проксиі ретінде экономиканың бәсеңдеуімен және өсуді күтулердің модерациясымен қатар инвестицияларды төмендетті. Құрылыстың және жылжымайтын мүліктің үлесі 2017 жылдың қорытындылары бойынша төмендеді. 2017 жылы жиынтық инвестициялар құрылымында ауыл шаруашылығына инвестициялар аздаған өсуді көрсетті.

Инвестициялық сұранысты құрылыс жұмыстарына қарай жылжыту 2007 жылға ұқсас инвестициялардың құрылымын қалыптастырды. Үйлерді салу мен жөндеу жұмыстарының үлесі өсті, кәсіпорындардың базасын жаңарту мен қызмет көрсетуге машиналар мен жабдықтардың, инвестициялардың үлесі төмендеді.

1.18-сурет. Импорт 2015:11 ағылып жиналғаннан кейін, бәсеңдеген сұраныс инфляцияның өсуін тежейді

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК және Ұлттық Банктің бағалауы

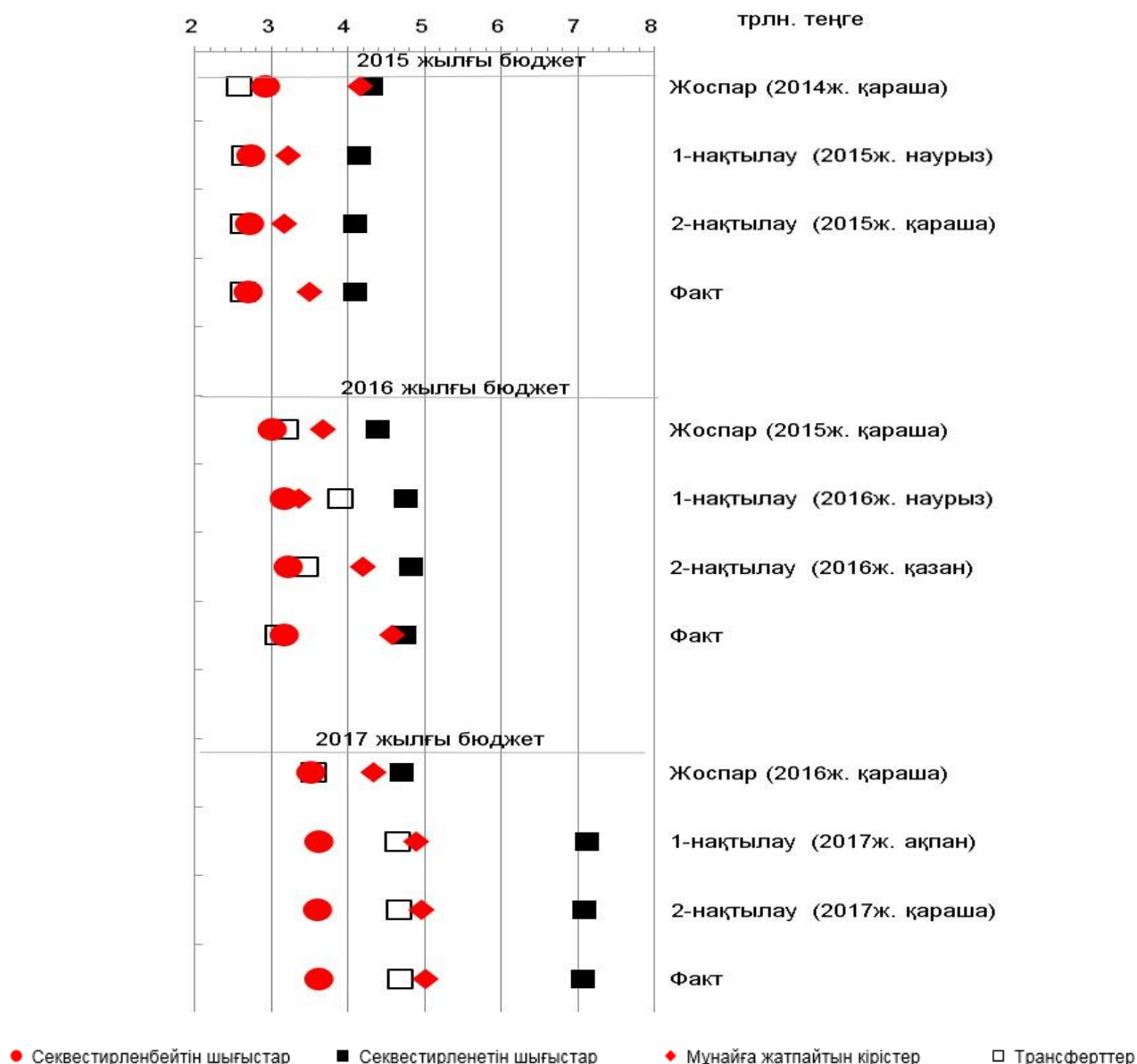
Фискалдық көрсеткіштер

2015 жылғы бірінші жартыжылдықта бюджет тапшылығын қаржыландыру ҚР ҰҚ қаражаты есебінен жүзеге асырылды. Бюджет шығыстарының жартысы ҚР ҰҚ-нан трансферттердің есебінен қайта қаржыландырылды. Мемлекеттік борыш БЖЗҚ-ның портфеліне орналастырылды. ҚР Қаржыминінің МБҚ инвестициялау көлемі 2015 жылы 1,9 трлн. теңгеден 2,3 трлн. теңгеге дейін және 2016 жылы 2.7 трлн. теңгеге дейін өсті. Белгіленген бағам жағдайларында 2015 жылға арналған бюджеттің шығыс бөлігі айтарлықтай қысқарды.

2015 жылы бастапқы бюджетке 2014 жылға қатысты болжамды кірістердің 14%-ға өсуі салынды, алайда бұл болжамдар төмендетілді. Бюджетті екінші түзету кезінде кірістер тағы да 1,7%-ға немесе бастапқы жоспарға қатысты 13,9%-ға төмендетілді (1.19-сурет).

1.19-сурет. 2015 жылы бюджетті қайта қарау белгіленген бағам кезінде жасалды, бірақ қысқару USDKZT әлсірегеннен кейін сақталды

Республикалық бюджетті қайта қарау және орындау

Дереккөзі: ҚР Қаржымині

Негізінен мұндай төмендеуге кәсіпорындардың кірістілігінің құлдырауына орай салық түсімдерінің азаюы себепші болды. Бюджетке түсімдердің төмендеуі ҚР ҰҚ-дан трансферттің 25%-ға ұлғаюымен ішінара өтелді. Бюджеттің бастапқы жобасында ҚР ҰҚ-дың трансферті 2014 жылғы трансферттен 23%-ға жоғары болып салынды. Түзету процесінде трансферт тағы да 1,8%-ға немесе 47 млрд. теңгеге ұлғайды.

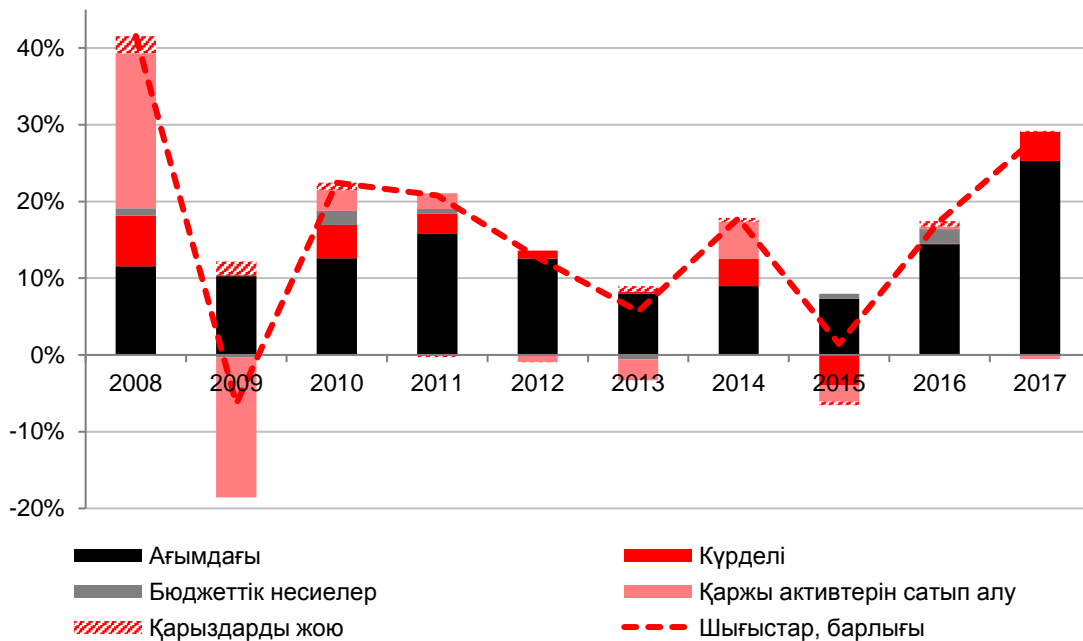
Кірістердің 11%-ға жоспарланған артуы 5,1%-ға дейін қайта қаралды. Шығыстар 404 млрд. теңгеге немесе бастапқы жобадан 5,6%-ға төмендеді, негізінен, бұл білім беру – шығыстардағы 17,1% үлеспен, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық – 33,2%, әлеуметтік шығыстар – 4,7%, инфляция кезінде 7,4% есебінен болды. Әдетте, білім беру, денсаулық сақтау шығыстары және әлеуметтік шығыстар секвестрациялауға жатпайды. Бірінші кезекте қысқартуға жататын күрделі шығыстар 20%-ға қысқарды, ал ағымдағы шығыстар 10,6%-ға ұлғайды.

2017 жылға арналған бюджет 2016 жылдың соңында салынды, оған сәйкес бюджеттің кіріс және шығыс бөлігі бойынша баға барынша ұқыпты болды. Мәселен, бюджеттің бастапқы жоспарында кірістер мен шығыстардың өсуі 3%-ға жуық деңгейде салынды. 2017 жылы мұнай және мұнайға жатпайтын кірістер қалпына келтірілді. Соңғы түзетулерде кірістер 20%-дан аса, ал шығыстар – 36%-дан аса көтерілді. Экономикалық тұрғыдан жанданудан басқа, бұл банк секторын қолдауға бағытталған шаралар топтамасын іске асыруға себепші болды. Бірінші түзету енгізілгеннен кейін бюджетті айтарлықтай қайта қарау байқалған жоқ.

1.20-сурет. 2015-тің 1ЖЖ шығыстардың циклдік қысқаруы 2016-ның 1ЖЖ өсуіне үлес қосты

Мемлекеттік шығыстардың өсуіне үлес

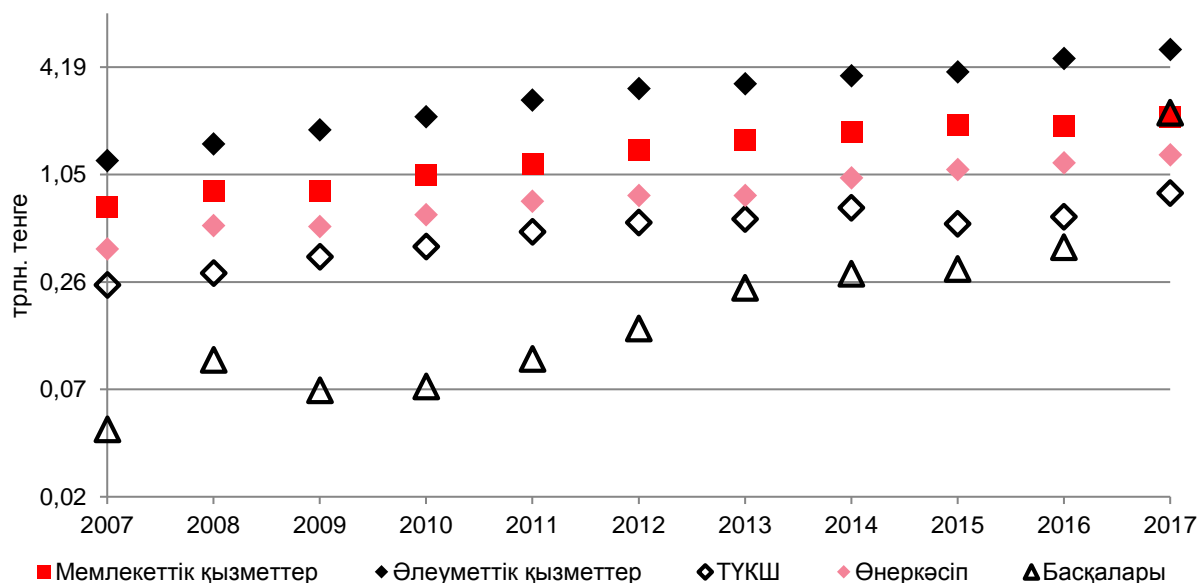
Дереккөзі: ҚР Қаржымині

2016 жылы бюджеттік шығыстар ІЖӨ-нің өсуі, кіріс бөлігінің 11,9%-ға өсуі бойынша мұқият бағалау кезінде ұлғайды (1.20-сурет) . Жеке тұлғалардың жалақы төлемі және трансферттерінің өсуі ағымдағы шығыстардың жалпы ұлғаюынан 36% болды. Күрделі шығыстар 1%-ға ұлғайды.

2017 жылы ағымдағы шығыстардың ұлғаюы есебінен көбінесе, мемлекеттік шығыстардың күрт өсуі байқалды (1.2-сурет). «Басқа ағымдағы шығыстар» бабы ағымдағы шығыстарды ұлғайтудың негізгі бабы болды, бұл банктерді қолдауға бағытталған шығыстарды осы бапқа жатқызумен түсіндіріледі. Бұл шығыстар сенімсіз шара болды, оларды бюджеттің шығыс бөлінен алып тастаған жағдайда шоғырландырылған, сол сияқты ресми тапшылықтың жақсаруы байқалды.

2017 жылы күрделі шығыстардың салымын ұлғайту, атап айтқанда инфрақұрылымдық шығыстардың және негізгі қаражатқа инвестициялардың ұлғаюы оң үрдіс болып табылады.

1.21-сурет. Мемлекеттік бюджеттің шығыстары

Дереккөзі: ҚР Қаржымині

Ескертпе: осы графикте логарифмдік шкала пайдаланылады (2-негіздеме)

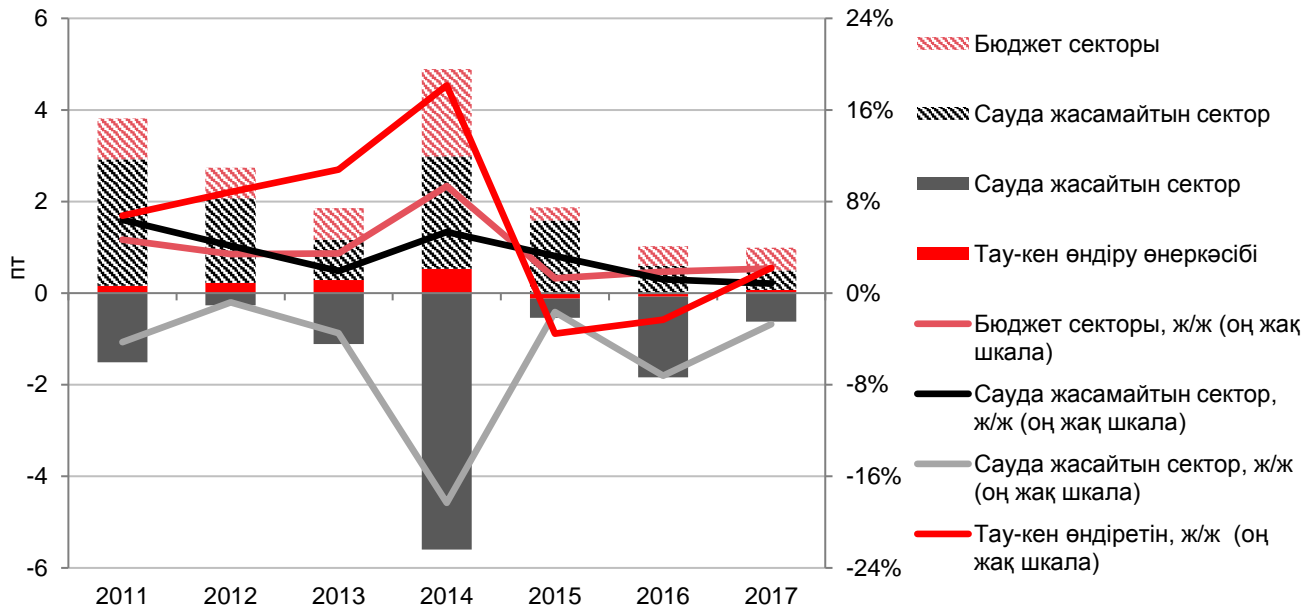
Еңбек нарығы

Сыртқы және ішкі талаптардың жиынтық ықпалы еңбек нарығындағы ахуалдың өзгеруіне әсер етті (1.22-сурет). 2015 жылы тау-кен өндіру саласында халықты жұмыспен қамтудың өсу қарқыны күрт құлдырады, бұл осы саладағы кәсіпорындар ұшыраған қиындықтардың салдары болып табылады. Сондай-ақ 2015-2016 жылдары сауда жасамайтын салаларда халықты жұмыспен қамтудың өсуіне үлес төмендеді, бұл осы сектордың салаларында іскерлік белсенділіктің құлдырауымен ішінара түсіндіріледі, бұған қарамастан, осы секторда халықты жұмыспен қамтудың өсу қарқыны оң аймақта сақталды. Сауда жасайтын сектор, өз кезегінде, 2015 жылы өсу қарқынының төменгі мәндерінің бірін және халықты жұмыспен қамтудың өсуіне үлесті көрсетті.

2017 жылы экономикалық белсенділіктің біртіндеп қалпына келуі халықты жұмыспен қамту санының өсуіне оң рөл атқарды. Мәселен, тау-кен өндіру өнеркәсібінде 2014 жылдан бастап бірінші рет халықты жұмыспен қамту оң өсуді көрсетті. Осымен қатар, 2017 жылы сауда жасайтын секторда жұмыспен қамтылған халық санының құлдырауы баяулады.

1.22-сурет. Жалдаудың бәсеңдеуі аясында сауда жасайтын секторлардан еңбек ресурстарының кетуі жалғасуда

Тұрақты өсу және жұмыспен қамтудың өсуіне секторлар салымы

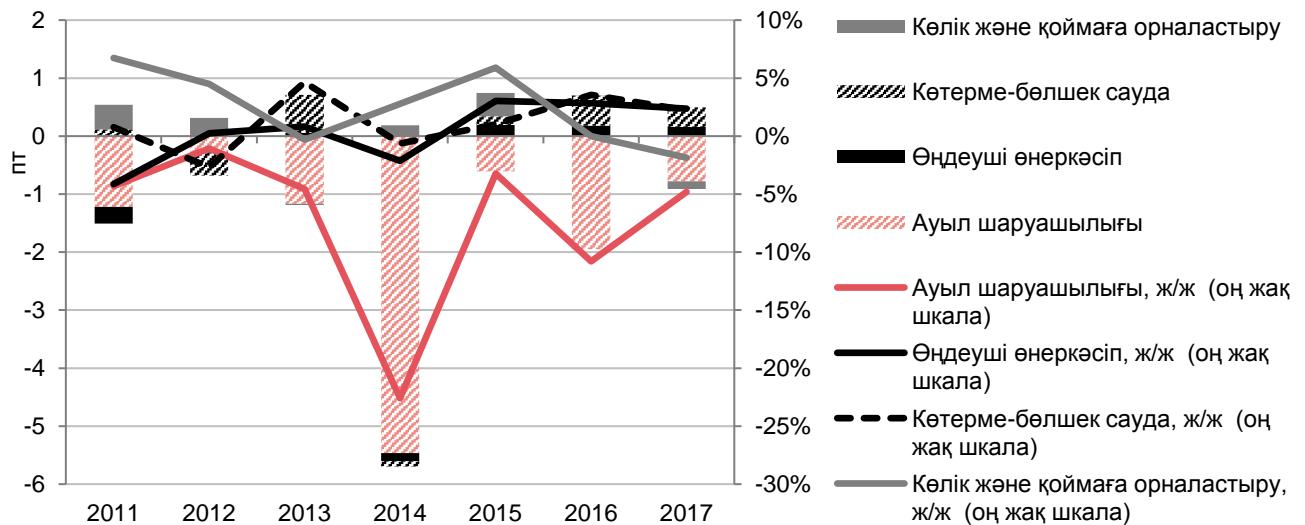

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Сауда жасайтын салада халықты жұмыспен қамтудың өсуіне үлестің негізгі құлдырауы ауыл шаруашылығындағы еңбек ресурстарының төмендеу үрдісінің жалғасуына себепші болды. Мәселен, 2016 жылдың қорытындылары бойынша ауыл шаруашылығында халықты жұмыспен қамтудың құлдырауы 10,8% болды, бұл абсолютті мәнде 67 мың адам болды. Ауыл шаруашылығы қазіргі уақытта жалақының төменгі деңгейіне және көптеген басқа факторларға байланысты елдің еңбек ететін халқы үшін тартымды емес сала болып қалып отыр.

1.23-сурет. Сауда жасайтын және жасамайтын секторлар салаларының жұмыспен қамтуының өсуі және үлесі

Тұрақты өсу және жұмыспен қамтудың өсуіне секторлар салымы

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Экономиканың басқа секторларына қарағанда, олар 2016 жылы еңбек ресурстарының өсуімен ахуалдың 2015 жылмен салыстырғанда ішінара жақсаруын көрсетті, сауда жасамайтын секторда теріс үрдіс жалғасты. Бұл сауда жасамайтын секторды бейімдеу процесінің барынша ұзақ кезеңді қажет етуге байланысты.

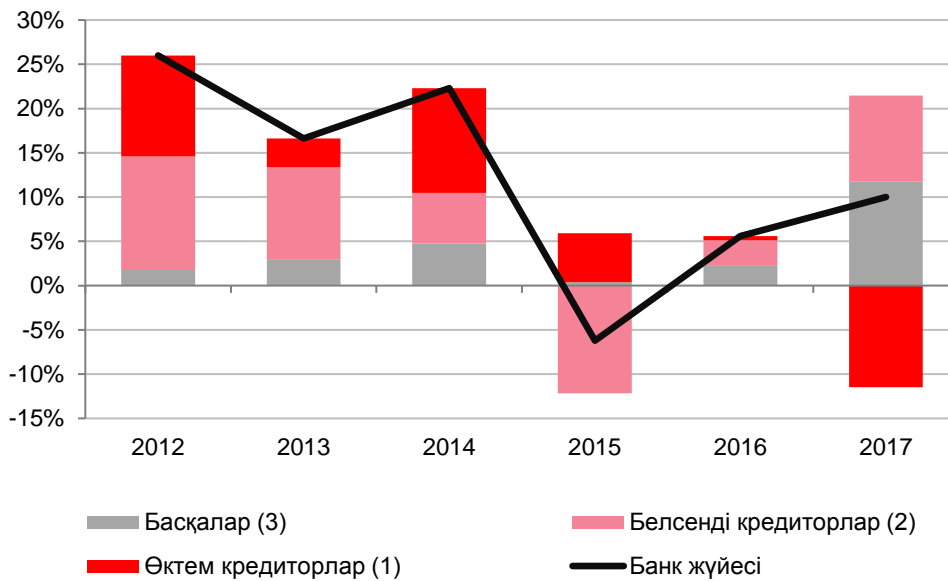
2016 жылы сыртқы күйзелістердің көпшілігі іске асырылып та үлгерді, бірақ макроэкономикалық ортадағы белгісіздік экономикалық саясат жүргізуді қамтамасыз ететін институттардың жеткілікті емес түрде дамуынан жоғары болып қалды. Теңгенің еркін өзгермелі айырбастау бағамына өту экономикаға бағаның сыртқы күйзелістерге іштей бейімделуіне мүмкіндік берді, бірақ мұнай бағасының төмен болған кезде экономиканың бәсекелес орта табу қабілеті әлсіз болып қалып отыр.

Экономикадағы кредиттік белсенділік

Осымен қатар, салалық серпін банктердің кредиттік белсенділігін көрсетеді. Экономикалық жағдайлардың өзгеруіне сұраныс тарапынан, сол сияқты ұсыныс тарапынан әсер етті. Ұсыныстар тарапынан бұл банктердің экономикалық капиталының төмендеуін көрсетті, өз кезегінде, сұраныс тарапынан әлеуетті қарыз алушылардың меншік капиталының жетіспеушілігі байқалды. Кредиттік қысқару процесі сол кездегі талаптармен алдын ала болжанған болды, сол себепті осындай факторлардың әрқайсы кредиттік белсенділікті қысқартудың жеткілікті талабы болып табылады. Бірақ, жекелеген банктердің капиталдың жетіспеушілігіне ұшырағандығын ескере отырып, сапалы қарыз алушылардың болмауы шын мәнінде шектейтін фактор болды. Банктердің бұл жағдайларда ұқыпты болуы олар ұшырайтын кредитке деген сұраныс құрылымына қажетті және оңтайлы ден қоюы болып табылады.

2012-2014 жылдар аралығындағы белсенді кезеңнен кейін кредиттеу қарқыны 2015 жылы теріс мәндерге дейін төмендеді. Осы кезеңде өздерінің портфельдерін басқыншылықпен өсірген банктер өсудің бұрынғы қарқынын қолдай алған жоқ. Егер қалыптан тыс өскен банктер (2012-2014 жылдары беру көлемі 2012 жылдың басындағы несие портфелінің мөлшерімен салыстырғанда 10 есе артық) 2015-2016 жылдары кредиттер берудің баяулауын көрсетті, онда 2017 жылы банктердің осы тобы бойынша берудің қысқаруы 40%-ға жуық болды (1.24-сурет). 2017 жылы осы топтың кейбір банктері бойынша зиянды жабу үшін берілген қарыздардың төменгі сапасы және капиталдың жетіспеушілігі анықталды, оларға қатысты белгілі қадағалау шаралары қабылданды.

1.24-сурет. Кредиттеудің бәсеңдеуі 2012-2014 жылдары өктем кредиттеу нәтижесінде туындады

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Банктер тобының кредиттер беру көлемі өсуінің жылдық қарқынының үлесі. «БТА Банк» АҚ-ты қоспағанда. (1) Өктем кредиторлар – 2012-2014 жылдардағы кредиттер беру көлемі 8 банктің несиелік портфелінің шамасынан 10 есе асты. (2) Белсенді кредиторлар – 2012-2014 жылдардағы кредиттер беру көлемі 15 банктің несиелік портфелінің шамасынан 5 есе асты. (3) Басқа банктер, 12 банк. (4) 2014 жылғы деректер стресс активтерді басқару жөніндегі еншілес ұйымның ірі беруіне түзетілді

2012-2014 жылдары кредиттеуді жандандырған банктер 2015-2016 жылдары кредиттеу қарқынының қысқаруын көрсетті. Осы кезеңде макроэкономикалық күйзелістерге жауап ретінде 2014-2015 жылдардың соңында экономикада құрылымдық өзгерістер басталды. Нақты және банк секторы жұмыс істеудің жаңа талаптарына бейімделе бастады. Экономика секторларының іскерлік және кредиттік белсенділігінің төмендеуі, халықтың нақты кірістерінің қысқаруы байқалды, кредиттік тәуекелдер бұл уақытта көтеріңкі болды. Құрылымдық трансформация жағдайларында банктік кредиттің қысқаруы жаңа қарыздар бойынша үдемелі кредиттік тәуекелге банктердің толық негізделген ден қоюы болып табылады.

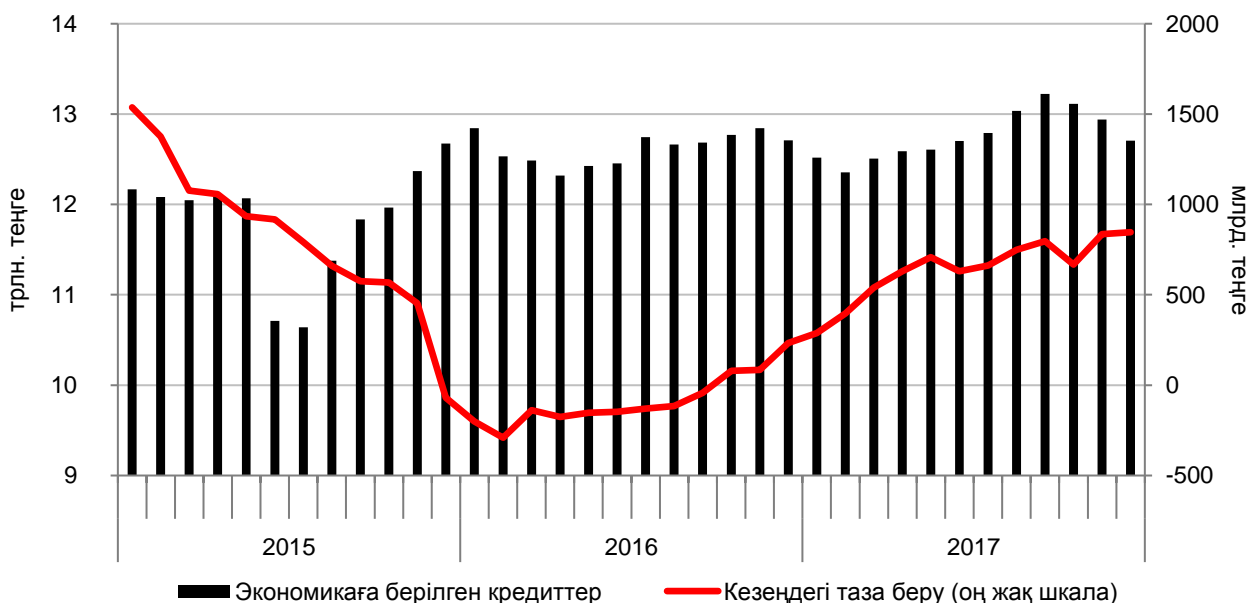
Әдеттегідей банктер үшін қарыз алушылар тартымды болмай қалды, сауда жасамайтын сектордың салаларының пайдасы аз және барынша тәуекелді болып қалды. Алайда, сауда жасайтын тауарлар секторында әлеуетті қарыз алушылар аз, сол себепті олар әлі жеткілікті меншік капиталын және жеткілікті кредит тарихын жинақтаған жоқ. Бизнестің дамуының ерте кезеңінде қаржыландыру акционерлік капитал нысанында болуға тиіс, сол себепті банктік кредит жас компания үшін борыштың шамадан тыс ауыртпалығын туғыза отырып, зиян келтіруі мүмкін. Сондықтан секторда толыққанды кредит төлеуге қабілетті қарыз алушылар пайда болу үшін уақыт қажет болады.

Кредиттеу нарығында белсенділікті қолдау 2015-2016 жылдары көбінесе экономиканың басым салаларына бағытталған жеңілдікпен қаржыландырудың мемлекеттік бағдарламалары есебінен қамтамасыз етілді. Алайда экономиканың сандық өсу нәтижелеріне құрылымдық проблемаларды жоймастан кредиттеуді ынталандыру арқылы қол жеткізуге деген ұмтылыс кері әсерге әкеліп, экономиканың өсу сапасын және банк секторының жай-күйін нашарлатуы мүмкін. Кредиттеу өнімді және экономиканың дамуына қажетті ықпал ете алатындай болу үшін кредиттеу мен

корпоративтік басқарудың тиімді процестерімен бірге сапалы қарыз алушылар және орнықты банктер болуы қажет.

2017 жылы кредит төлеуге қабілетті қарыз алушылар тарапынан экономикалық белсенділікті біртіндеп қалпына келтіруге орай кредиттеуде қалпына келтіру белгілері пайда болды. Беру көлемінің, сол сияқты несиелік портфельінің мөлшерінің өсуі байқалды (1.25-сурет). Сонымен бірге несиелік портфельі бойынша жинақталған көрсеткіштер қайта қаржыландыру практикаларымен (мұнда банк ескі проблемалық қарызды өтеуге жаңа шарт ресімдейді), сондай-ақ өтеу мерзімін ұзарту практикаларымен (банк проблемалық қарыз бойынша өтеу мерзімін ұзартады және осы арқылы, зиянды тануды кейінге қалдырады) бұрмаланған. Осындай қарыздар бойынша толық ашылмаған және жете провизияланбаған шығын несиелік портфельінің серпінін және кредиттер беру бағасын арттырады, ал банктердің экономикалық капиталының жетіспеушілігі кредиттеудің бәсеңдеуіне әкеледі.

1.25-сурет. 2017 жылғы кезеңдегі таза беру және экономикаға берілген кредиттердің өсуі

Дереккөзі: Ұлттық Банк
 Ескертпе: Таза беру – 12 айда жинақталған көрсеткіш

2017 жылдың қорытындылары бойынша экономикаға берілген кредиттер 12,7 трлн. теңге болды, бұл 2016 жылғы деңгейден 1,2%-ға төмен. Несиелік портфельін нақты өтеу салыстырмалы түрде портфельдің аздаған бөлігін қысқартуға жауапты болды. Негізінен, 2017 жылы портфельдің тарылуы нақты жұмыс істемейтін қарыздарды банк жүйесінен есептен шығаруына және шығарылуына байланысты, оның ішінде банктерді қалыпқа келтіруге бағытталған шаралардың іске асырылған топтамасы шеңберінде болды. Есептіліктің сапасы бірінші жоспарда тұр, нәтижесінде бұрын жұмыс істемейді деп танылмаған қарыздар жекелеген банктердің есептілігінде 2017 жылдың ортасында көрсетілген. 2015-2017 жылдары банктер санының қысқаруы ерікті, сол сияқты мәжбүрлеу шаралары нәтижесінде қосымша фактор болып табылады.

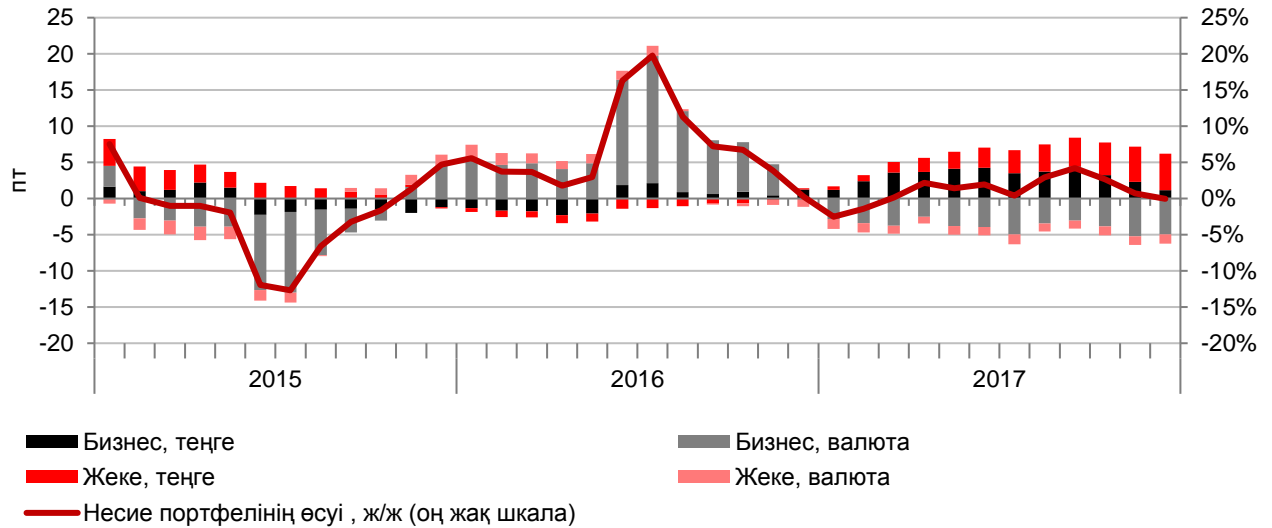
2015-2017 жылдары несиелік портфельінің серпініне «Казкоммерцбанк» АҚ-қа және «БТА банк» АҚ-қа байланысты оқиғалар барынша ауқымды (9.1-бөлімінде барынша толық) әсер етті. Көрсетілген екі банкті қоспағанда, несиелік портфельінің өсу қарқыны баяулады, бірақ негізінен, ШОБ субъектілеріне және жеке тұлғаларға берілген теңгелік

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

қарыздар портфелінің өсуі есебінен оң болып қалды (1.26-сурет). Айырбастау бағамы өзгеруінің ықпалынсыз валюталық портфель валюталық қарыздарды беруден есептен шығару мен өтеудің артық болуы нәтижесінде қысқарды.

1.26-сурет. Несие портфелінің өсуі теңгелік қарыздармен қамтамасыз етілді

Несие портфелінің өсуіне үлес

Дереккөзі: Ұлттық Банк

II. Ақша-кредит саясаты және ақша нарығы

Ақша-кредит саясаты түбірлі өзгерістерге ұшырады: Ұлттық Банк айырбастау бағамын басқарудан бас тартты және инфляцияны таргеттеуге кірісті. Ақша және валюта нарықтарын дамыту ақша-кредит эволюциясынан және бағам айырмасынан ажырамай өтті. Айырбастау бағамының икемділігі бағамдық кутулердің бір бағыттылығын жоя отырып, теңгеге деген сенімділікті қалпына келтірді. Айырбастау бағамына қысымның әлсіреуіне байланысты пайыздық мөлшерлемелерді басқару және тұрақтандыру үшін мүмкіндік ашылды. Нәтижесінде, теңгелік өтімділік нарығында талаптар жақсарды, мөлшерлемелер, әсіресе репо нарығында барынша тұрақты болды, алдын ала болжау шегі бір жыл шегінен тыс кеңейді, кредиттік ұйымдардың өтімділікті басқару міндеті айтарлықтай жеңілдеді және банк жүйесі үшін өтімділік тәуекелдері төмендеді.

Ақша-кредит саясатындағы негізгі мәселелер арасында теңге динамикасын анықтайтын факторлардың нашарлауы кезінде икемді айырбас бағамы режимін сақтап қалуды, мөлшерлемелер дәлізінің төменгі шегін қолдау үшін автономды өтімділікті алу тәуекелдері мен шығыстарын атап өткен жөн. Ақша нарығын одан әрі дамыту мыналарды қажет етеді: мемлекеттік борыштың бастапқы және қайталама нарықтарында өтімділікті және болжамдықты жақсарту; репо нарығынан өзге ақша нарықтарында арбитраж мүмкіндіктерін болдырмау және болжамдылықты қамтамасыз ету; банктердің кепіл активтері портфелінің мерзімділігін ұлғайту; айырбастау бағамын басқару уақытынан қалған, бірақ өзгермелі бағам кезінде өз өзектілігін жоғалтуы мүмкін болатын реттеу нормалары мен құралдарын рационалдау.

Үш жылдық есепті кезеңде АКС-ның үш режимін және нарықтағы талаптарды атап өтуге болады: теңгерімсіздікті жинақтау және айырбастау бағамын қорғау кезеңі, икемді айырбастау бағамына өту кезеңі және икемді айырбастау бағамы жағдайында тұрақтану кезеңі.

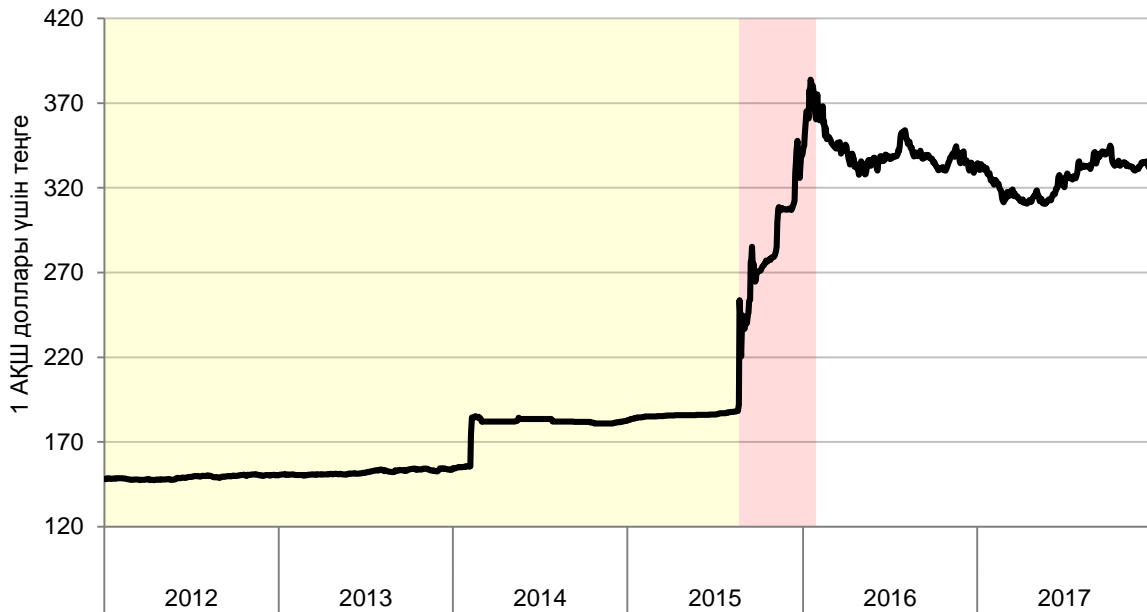
2014 жылдың соңында мұнай бағасының құлдырауына және рубльдің әлсіреуіне байланысты теңгенің айырбастау бағамына іргелі факторлардың қысымы күшейді. 2015 жылғы бірінші жарты жылдықта Ұлттық Банк теңгенің айырбастау бағамын қорғауын жалғастырды (2.1-сурет). Нәтижесінде, пайыздық мөлшерлемелердің онсыз да жоғары құбылмалылығы және болжамсыздығы айтарлықтай өсті (2.2-сурет).

2015 жылғы екінші жартыжылдықта Ұлттық Банк басқарылатын бағамнан бас тартты, сонымен бірге өтімділікті және пайыздық мөлшерлемелерді басқару институттары мен құралдарын дамытуға кірісті.

2016 жылдан бастап Ұлттық Банк пайыздық мөлшерлемелерді басқару саясатына толығымен өтті және айырбастау бағамын бақылаудан бас тартты (2.3-сурет).

2.1-сурет. АҚШ доллары-теңгенің айырбастау бағамы

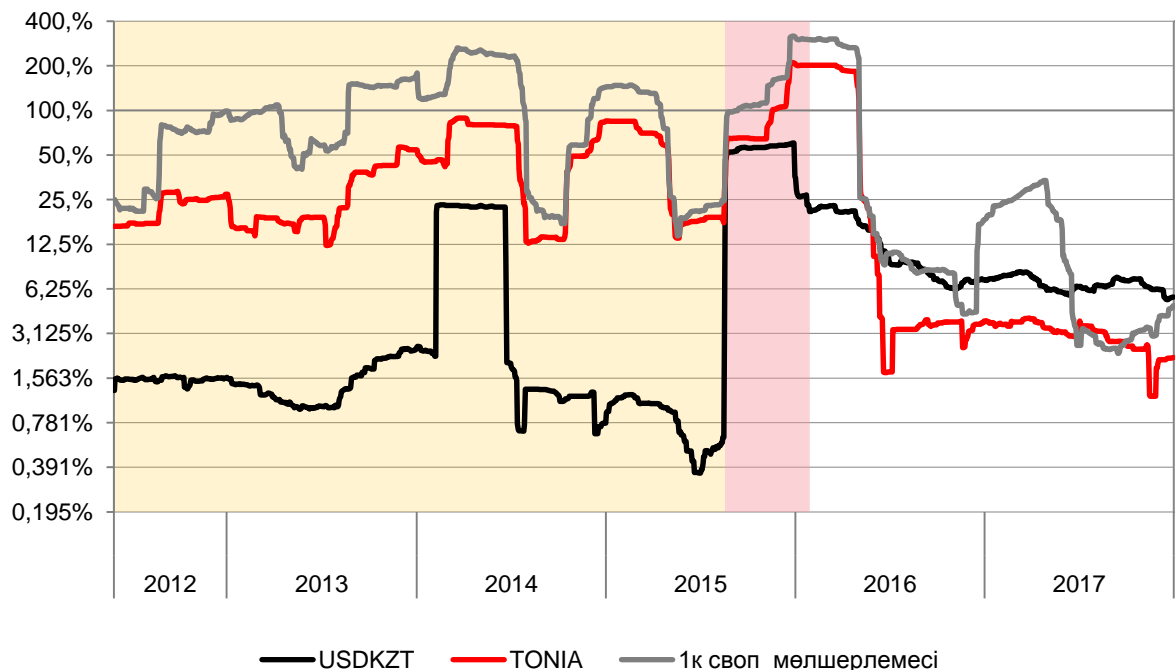

Дереккөзі: ҚҚБ

Ескертпе: USDKZT_TOD орташа алынған мәні

2.2-сурет. Белгіленген айырбастау бағамы кезінде оның тұрақтылығы бұлдыр, мөлшерлемелердің құбылмалылығы нақты болды

Құбылмалылық, жылдық %

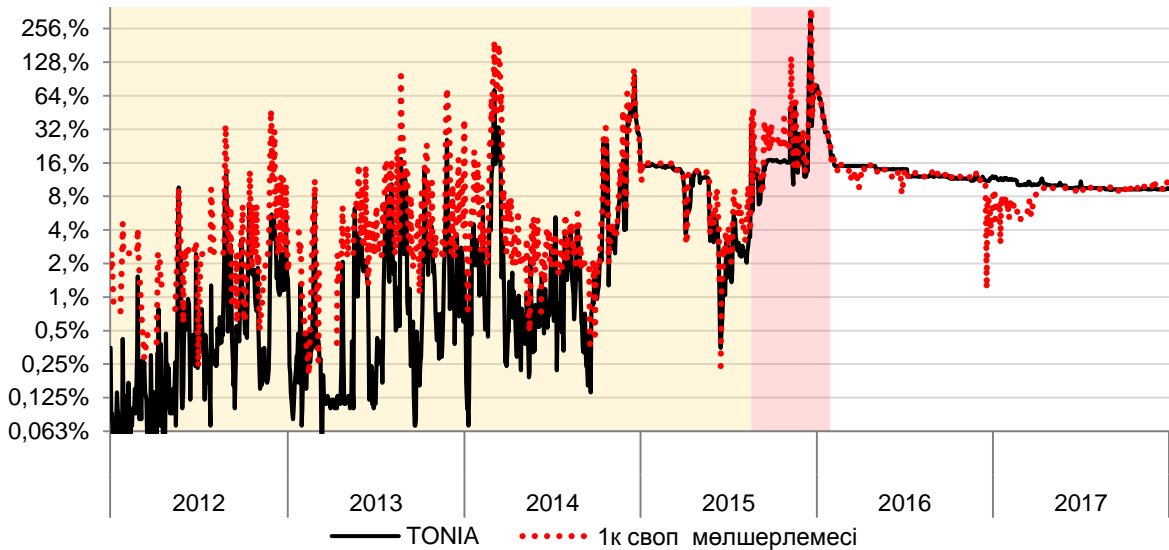
— USDKZT — TONIA — 1к своп мөлшерлемесі

Дереккөзі: ҚҚБ, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Осы графикте логарифмдік шкала пайдаланылды (2-негіздеме); 2) 90 күнгі өзгермелі орташа мәндер пайдаланылды; 3) графиктегі деректер 2012 жылғы маусымнан бастап берілген; 4) 1к валюталық своп мөлшерлемесінің индикаторын ҚҚБ 09.06.2014 жылдан бастап енгізді. Алдыңғы кезеңдердегі мөлшерлемелердің мәндері есептеу арқылы алынды

2.3-сурет. Ақша нарығы мөлшерлемелерінің тұрақтануына өзгермелі айырбастау бағамына көшкеннен кейін ғана қол жеткізуге мүмкін болды

Ақша нарығы мөлшерлемесі динамикасы

Дереккөзі: ҚҚБ

Ескертпе: 1) Осы графикте логарифмдік шкала пайдаланылды (2-негіздеме);

2) 1к валюталық своп мөлшерлемесінің индикаторын ҚҚБ 09.06.2014 жылдан бастап енгізді. Алдыңғы кезеңдердегі мөлшерлемелердің мәндері есептеу арқылы алынды

2.1 Айырбастау бағамын қорғау кезеңі

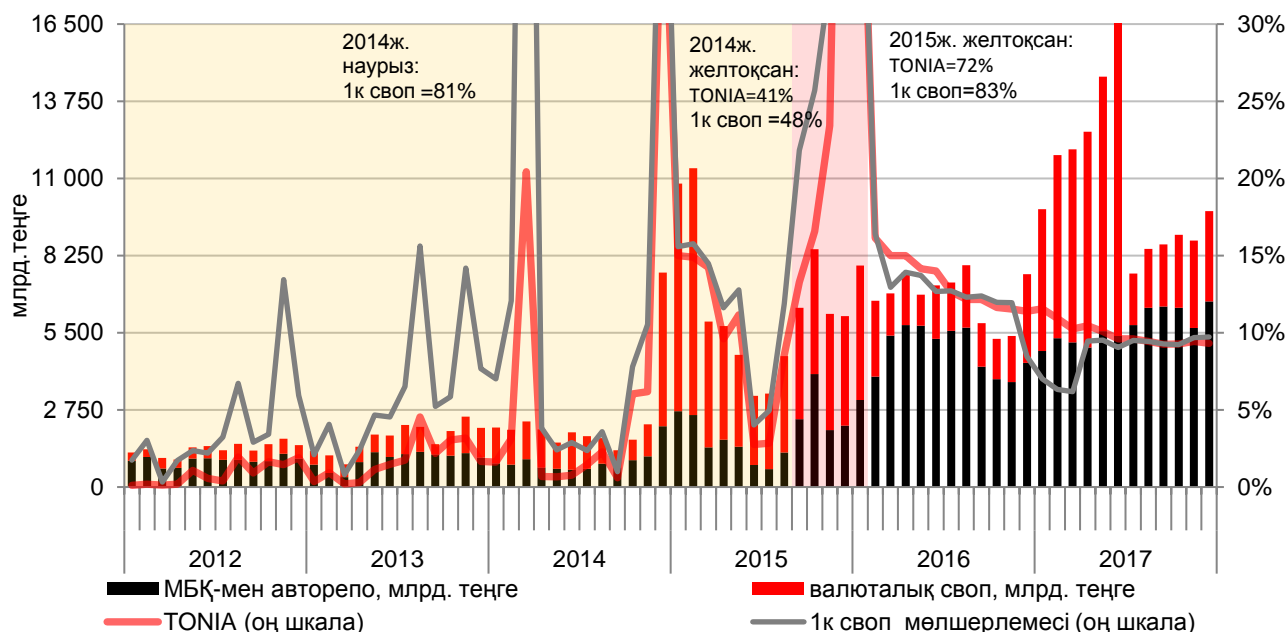
Сауда талаптарының қатты нашарлауы және рубльдің әлсіреуі 2014 жылы экономиканың және бюджеттің долларлық кірістерін жартылай төмендетті, төлем балансын нашарлатты, отандық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігінің жоғалуына әкелді. Айырбастау бағамы белгіленген теңгенің нақты мәнінде күшеюі байқалды. Туындаған теңгерімсіздік ақша-кредит саясатын жедел және түбегейлі қайта бағдарлауды және атап айтқанда, экономиканың сыртқы күйзелістерге тез бейімделуіне кедергі келтірген, олардың нақты секторға теріс салдарларын күшейткен және айырбастау бағамын қайта бағалау деңгейінде сенімсіз еткен белгіленген айырбастау бағамы режимінен бас тартуды қажет етті.

Ұлттық валютаға деген сенімді жоғалту монеталандырмауға, долларландыруға, кредиттік талаптардың нашарлауына әкелді және теңгеге сұранысты қолдау үшін нарықтық емес құралдарды, оның ішінде реттеу құралдарын қолдану қаупін күшейтті.

Осы кезеңде нарық қатысушылары және реттеуші АКС-ты қайта бағдарлау нұсқаларын белсенді талқылады. 2015 жылғы мамырда Ұлттық Банк ақша-кредит саясатында жинақталған қарама-қайшылықтарды шешу тәсілі ретінде инфляциялық таргеттеуге және икемді айырбастау бағамына көшудің жоспарын айқындайтын тұжырымдамалық тәсілдер мен ақша-кредит саясатын одан әрі дамытудың қағидаттарынан тұратын құжат шығарды. Құжатқа сәйкес инфляцияның нысаналы деңгейін Ұлттық Банк Басқармасы белгіледі және ол бұрындағыдай жылдық кезеңде емес, орташа мерзімдік шектегі мақсаттарды көздеуі тиіс болды.

Нарыққа қатысушылар АКС дамытудың балама сценарийлерін ұсынды, алайда түрлі пікірлер болғанына қарамастан, барлығы теңгенің асыра бағаланғандығы және оны түзетудің қажеттілігі туралы тоқтамға келді.

2.4-сурет. Ақша нарығы көлемі мен мөлшерлемесі

Дереккөзі: ҚҚБ

Ескертпе: 1к валюталық своп мөлшерлемесінің индикаторын ҚҚБ 09.06.2014 жылдан бастап енгізді. Алдыңғы кезеңдердегі мөлшерлемелердің мәндері есептеу арқылы алынды

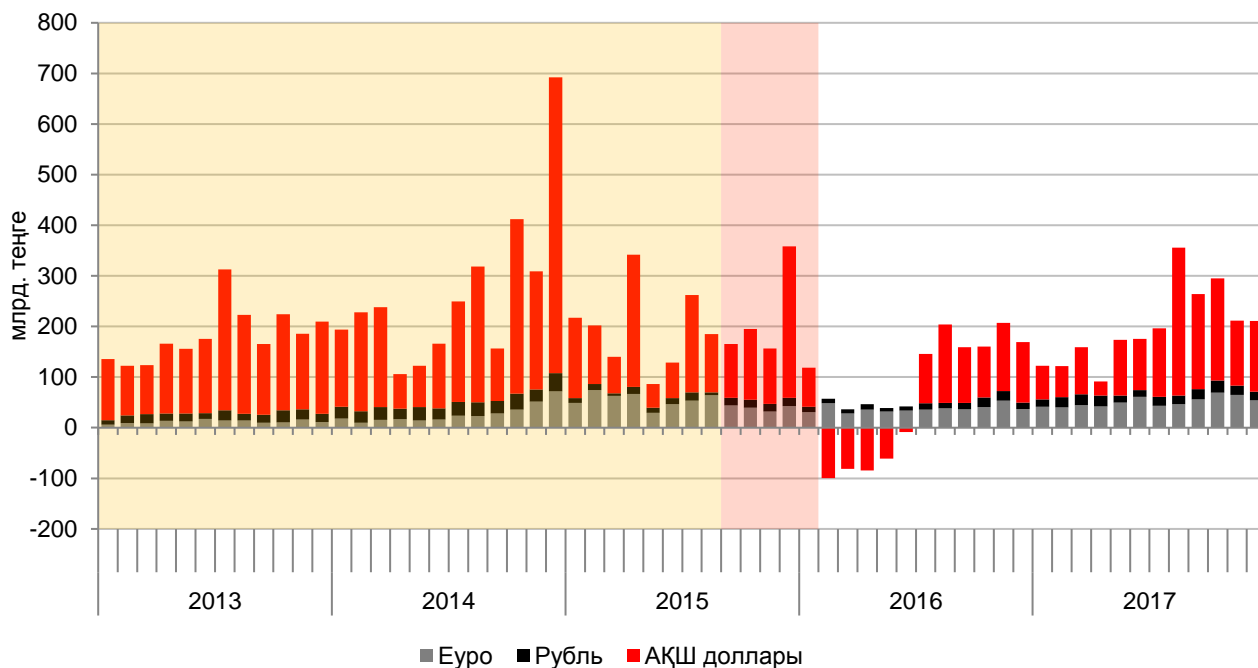
Осы кезеңде халықаралық резервтер мемлекеттік шығыстарды қаржыландыру, сол сияқты ағымдағы шот тапшылығын қаржыландыру үшін фискалды арна арқылы үлкен жылдамдықпен жұмсалды. Айырбастау бағамын қорғаудың қатаңдылығы нарықтың қысқа мерзімді күтулерін уақытша тұрақтандырды, бірақ ұзақ мерзімді күтулердің қысымы төмендемеді және жұмыс істемейтін қарыздар проблемасын шешу үшін кейбір банктерге өтімділіктің салынуына және ақша нарығында мөлшерлемелердің құлдырауына қарай күшейді.

Теңгерімсіздіктердің жинақталу кезеңінде девальвациялық күтулердің күшеюі және өтімділік тәуекелдерінің шиеленісуі көрініс алды. Осы кезең ішінде, яғни 2015 жылғы қыркүйекке дейін теңге нақты мәнінде айтарлықтай асыра бағаланды. Ресей 2014 жылғы қарашада өзгермелі айырбастау бағамы режиміне көшті. Жыл соңына дейін рубль долларлық көрсеткіш бойынша шамамен 18%-ды жоғалтты, бұл АКС ағымдағы режимін қайта бейімдеу қажеттілігі үшін алғышарт болды.

Асыра бағаланған теңгенің әлсіреуін күту басқа валюталарға, оның ішінде Ресей рубліне сұранысты күшейтті. Халық қолма-қол ақшаны белсенді сатып ала бастады (2.5-сурет).

Мәселен, теңгенің рубльге қатысты нақты айырбастау бағамы 2015 жылғы қыркүйекке дейін қатты асыра бағаланды және рубль бағамы ырықтандырылғанға дейінгі соңғы бірнеше жыл ішінде орташа деңгейден 37% асты.

2.5–сурет. Шетел валютасын айырбастау пункттері арқылы нетто сатып алу

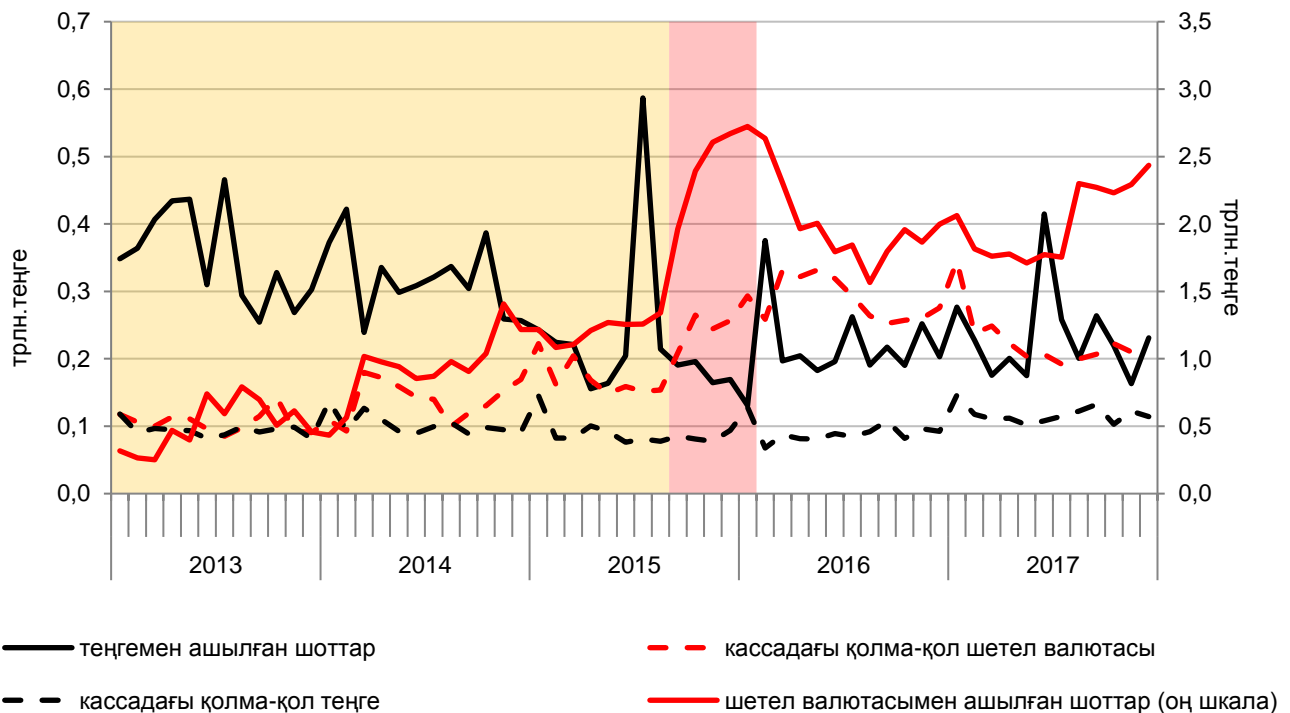
Дереккөзі: Айырбастау пункттерінің есептілігі

Ескертпе: Шетел валютасының теңгемен баламасы есептеу арқылы алынды

Халық Ресейде жаппай, негізінен ұзақ мерзімді пайдаланылатын тауарларды сатып ала бастады. Салымшылардың валюталық таңдауының өзгеруі банк жүйесі міндеттемелерінің долларлануын күшейтті (3-бокс, 6.1-бөлім). Банкер міндеттемелерінің балансындағы валюталық өтімділіктің үлесі ұлғайды, теңгенің көлемі банктердің төлемдерді жүзеге асыру қабілеттілігі нашарлағанға дейінгі деңгейге дейін қысқарды. Бұл теңгенің әлсіреуін күтумен байланысты болды, банктер бақылай алмайтын міндеттемелердің долларлануы және банктердің валюталық тәуекелдерді қарыз алушыларға ауыстыруға ниетті болмауының нәтижесінде туындаған қысқа валюталық позицияны төмендету қажеттілігі өтімді активтердің долларлануының неғұрлым шешуші факторы болды.

Банктер қаражатының бір бөлігін ішкі активтерге (ІАК) орналастыру бойынша коэффициенті, яғни ішкі активтерге меншікті және тартылған қаражатты орналастыру жөніндегі талап банктердің бір біріне деген төмен лимиттерімен бірге өтімді активтерді Ұлттық Банктегі корреспонденттік шоттарға орналастыруға итермеледі. Нәтижесінде, банктердің Ұлттық Банкке талаптары долларландырылды (2.6-сурет).

2.6-сурет. Теңгені монетасыздандыру айырбастау бағамын қорғау кезеңінде шиеленісті

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: "Шоттар" ЕДБ Ұлттық Банктегі корреспонденттік шоттарын білдіреді

Осы кезеңде мерзімді түрде туындаған өтімділік дағдарыстары банк жүйесінің тәуекелдерін күшейтті, банктердің транзакциялық төлемдерді жүргізу мүмкіндігіне әсер етті, сонымен қатар төлем және басқа ағымдағы міндеттемелер тәуекелдерін күшейтті. Осы жағдайда реттеуші АКС-ты бағам белгілеуді ырықтандыруға және инфляцияны таргеттеуге тез қайта бағдарлау бойынша шұғыл шешім қабылдады. Алайда, дайындық процесі белгілі бір уақытты алды.

Ақша және валюта нарығында ахуал

Осы кезең ішінде ақша нарығындағы құбылмалылық және мөлшерлемелердің орташа деңгейі негізінен баланстық теңге өтімділігінің қысқаруы және банктердің қарызға берілген теңге өтімділігінен тәуелділігінің күшеюі есебінен күрт өсті. Банктердің өтімділікке деген қолжетімділігі деңгейіндегі айырмашылық және АКС-та ақша нарығы мөлшерлемелерін тұрақтандыру бойынша міндеттердің болмауы мөлшерлемелер құбылмалылығы өсуінің қосымша факторы болды.

Бұл ретте, теңгедегі активтерге сұраныстың құлдырауы тек қолма-қол ақша қаражаттарында ғана емес, сол сияқты ұзақ мерзімді активтерде болды, өйткені олар бағам тәуекелі және ашық валюталық позиция тұрғысынан өздерін бірдей ұстады. Нәтижесінде, банктер қарызға берілген теңге өтімділігіне деген өз сұраныстарының көп бөлігін теңгелік активтер кепілімен емес валюта кепілімен қанағаттандырды, яғни репоның ұйымдасқан нарығында емес, бір күндік валюталық своптардың ұйымдасқан нарығында жүзеге асырды. Банктердің бір күндік өтімділікті қарызға алу көлемі 2014 жылғы қарашадағы рубльдің әлсіреуінен кейін бірнеше есе өсті және 2015 жылғы тамызда теңгенің әлсіреуіне дейін жоғары деңгейде қалды (2.7-сурет).

2.7-сурет. Теңгедегі баланстық өтімділікке сұраныстың құлдырауы және қарызға алынған теңгеге сұраныстың өсуі ақша нарықтары арқылы өтімділік беру мөлшерлемелері мен көлемінің өсуіне алып келді

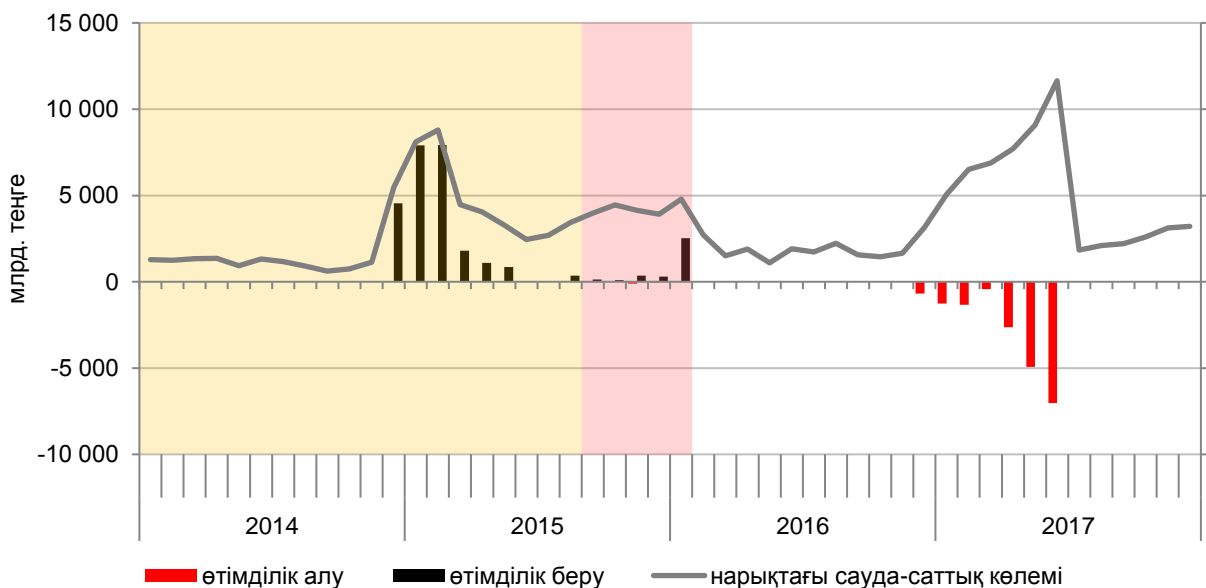

Дереккөзі: ҚҚБ

Ескертпе: 1) Мөлшерлемелердің бір айдағы орташа мәні берілген; 2) 1к валюталық своп мөлшерлемесінің индикаторын ҚҚБ 09.06.2014 жылдан бастап енгізді. Алдыңғы кезеңдердегі мөлшерлемелердің мәндері есептеу арқылы алынды

Бұл уақытта ақша нарығының айналымындағы айтарлықтай үлес теңге өтімділігінің ұсыныстары есебінен Ұлттық Банкке тиесілі болды (2.8 және 2.9-суреттер).

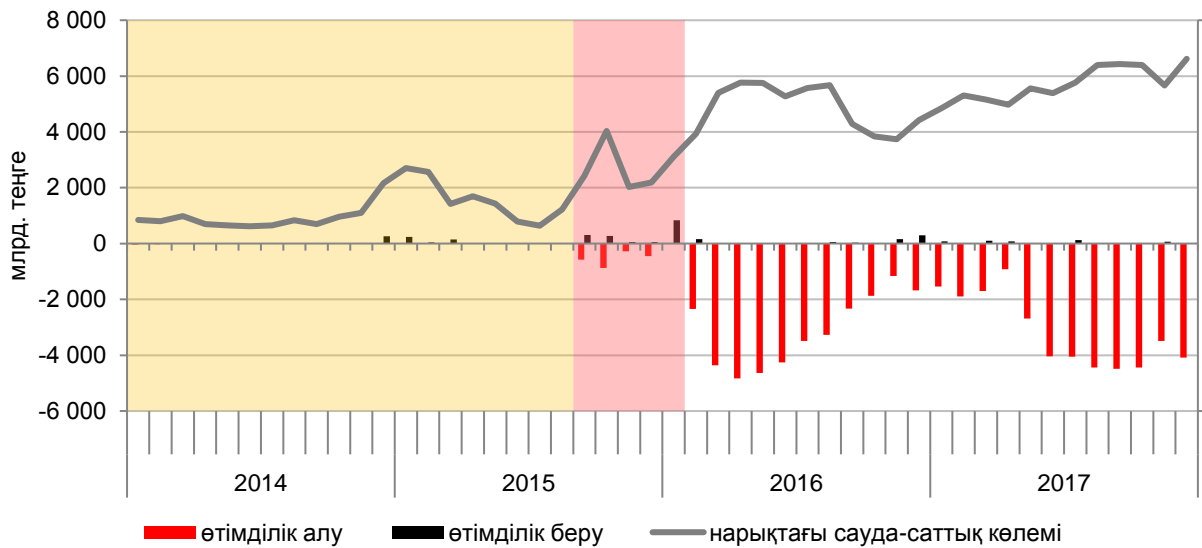
2.8-сурет. Бір күндік валюталық своп банктер үшін міндеттемелердің долларлануы жағдайында өтімділікті қарызға алудың негізгі тәсілі болды

Дереккөзі: ҚҚБ

Ескертпе: 1) USDKZT_0_001, USDKZT_0_002; 2) шетел валютасының теңгемен баламасы есептеу арқылы алынды

2.9-сурет. Теңгенің әлсіреуі бойынша күтімдер теңге кепіл болатын теңгелік қарыз нарығында көрініс алды

Дереккөзі: ҚҚБ

Ескертпе: ҚҚБ-дағы МБҚ-мен авторепо операцияларының барлық өтеу мерзімдерін қамтиды

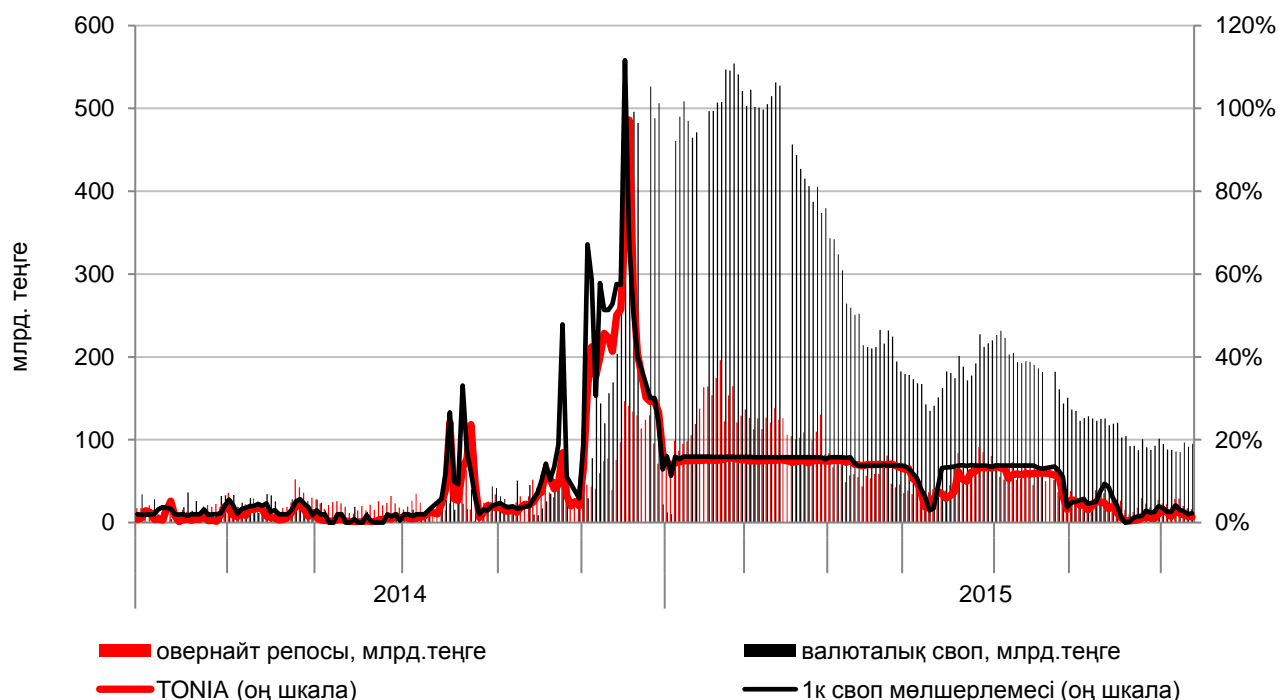
Ақша нарығы мөлшерлемелері құбылмалылығының өсуімен бірмезгілде айырбастау бағамының құбылмалылығы қалыптан тыс төмен деңгейге дейін төмендеді. 2015 жылғы жылғы қаңтар-шілдедегі кезеңде айырбастау бағамының құбылмалылығы тарихи ең төменгі мәнге жетіп, жылдық шамамен 1,5%-дық мәннен асқан жоқ (2.2-сурет).

Жоғары және құбылмалы мөлшерлемеге қарамастан, осы кезеңде ақша-кредит саясатын айырбастау бағамын жоғары мөлшерлемелермен қорғау деп айтуға болмайды. 2015 жылы ақша нарығындағы операциялар өтімділікті беру үшін жүйелі және болжамды пайдаланыла бастады, бірақ оны алу жүйелі болған жоқ. Өтімділікті беру бойынша іс-қимылдар мөлшерлемелер дәлізінің жоғарғы шегін қалыптастырды.

Алайда, мөлшерлемелер дәлізінің төменгі шегі байқалған жоқ. Ақша-кредит саясатының шегінен тыс жүзеге асырылған теңгемен өтімділікті нақты салу кезінде мөлшерлемелер айырбастау бағамын қорғауға ықпал ете алмайтындай деңгейге дейін құлдырады (2.10-сурет). Мәселен, 2015 жылғы сәуірдің кей кездерінде мөлшерлемелер своптар және репо нарықтарында тиісінше 3% және 4%-ға дейін төмендер отырды. Маусымда және шілдеде, жаппай және шоғырландырылған салудан кейін репо нарығындағы мөлшерлемелер орташа алғанда 3-4%-ға дейін төмендеді, бірақ жекелеген күндері 0,4%-0,5%-ға дейін репо нарығында төмендесе, ал своп нарығында теріс көрсеткіштерге ие болды. Осы уақытта Ұлттық Банк іс жүзінде ақша нарықтарында теңгемен өтімділікті беруді тоқтатты, алайда валюта нарығында оны алып отырды.

2.10-сурет. Пайыздық мөлшерлемелердің жүйелі саясатын жүргізу басқарылатын айырбастау бағамы кезінде мүмкін

Ақша нарығындағы операциялар

Дереккөзі: ҚҚБ

Ескертпе: 1к валюталық своп мөлшерлемесінің индикаторын ҚҚБ 09.06.2014 жылдан бастап енгізді. Алдыңғы кезеңдердегі мөлшерлемелердің мәндері есептеу арқылы алынды

2015 жылы Ұлттық Банк банктерге ақша-кредит саясаты шеңберінен тыс өтімділікті берді. Ипотекалық тұрғын үй қарыздарын қолдау жөніндегі бағдарлама шеңберінде салымдар салыстырмалы түрде көп болған жоқ. Банктердің оларды игеру үшін қолжетімді жалпы көлемі 130 млрд. теңгені құрады, бірақ банктер 2015 жылы 33,7 млрд. теңгені ғана игерді, ол ақша нарығында мөлшерлемелердің төмендеуіне әсер етті.

2015 жылғы маусымның соңында жұмыс істемейтін қарыздардың деңгейін төмендету мақсатында ПНҚ «Казкоммерцбанк» АҚ-на мерзімі 10 жылдық 250 млрд. теңге мөлшерінде негізді қаржыландыруды бөлу туралы шартқа қол қойды.

2015 жылғы желтоқсанда актив сапасы нашарлаған банктердің экономиканы теңгемен кредиттеуін қолдау мақсатында ПНҚ 64,9 млрд. теңге мөлшерінде капиталдандыру жүргізілді.

NDF мөлшерлемелері мен ақша нарығы мөлшерлемелері арасындағы дифференциал тәуекел үшін оң сыйақыны көрсетті, ол банктердің теңгенің құнсыздануынан кейін тиісті кірісті алу мақсатында АҚШ долларында инвестициялауға деген таңдауларын түсіндіреді.

NDF бойынша мөлшерлемелер әсіресе 2014 жылдың соңында өсті және 2015 жылғы ақпанға қарай түсті (2.11-сурет). Бұл ретте NDF бойынша мөлшерлемелер USDKZT номиналды айырбастау бағамының әлсіреуі қарқындымен өзара қатты байланысты болды.

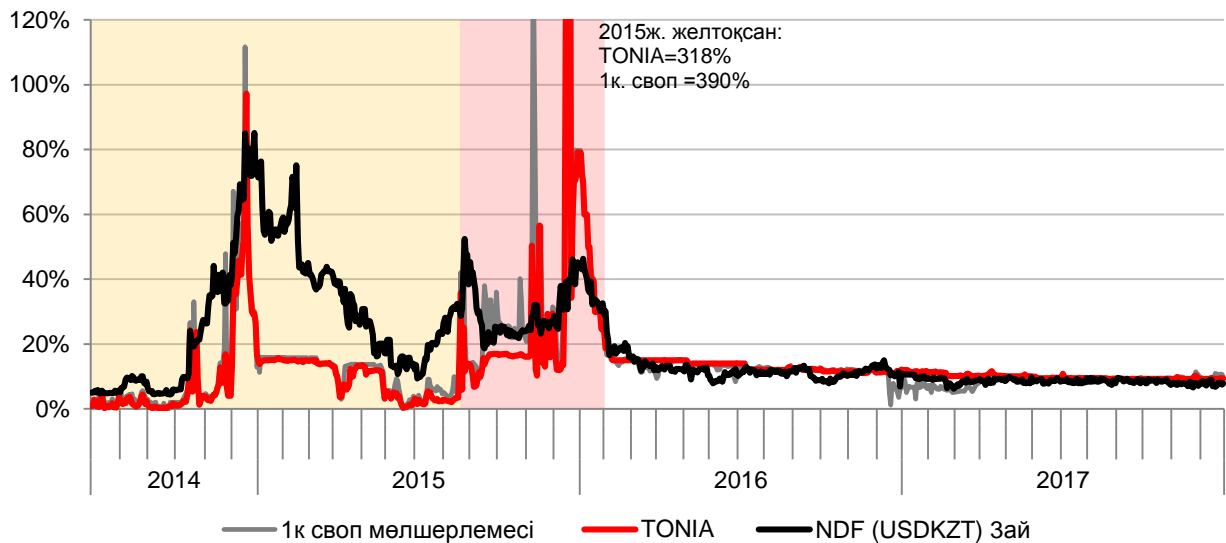
Теңгенің әлсіреуін күте отырып банктер клиенттерінің салымдарында АҚШ доллары мерзімнің ұзаруы байқалды (3-бокс, 6.1-бөлім). Банктердің таза валюталық позициясы бейтарап немесе теңгерімді ахуалға жақын болды. Осылайша, нақты және

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

банк секторларының жиынтық таза валюталық позициясы сол сияқты АҚШ доллары бойынша ұзақ болды. Бұл Ұлттық Банктің валюталық позициясын қысқарту нәтижесінде мүмкін болды.

2.11-сурет. Бағамдық күтулердің ақша нарығының мөлшерлемелеріне әсер етуі

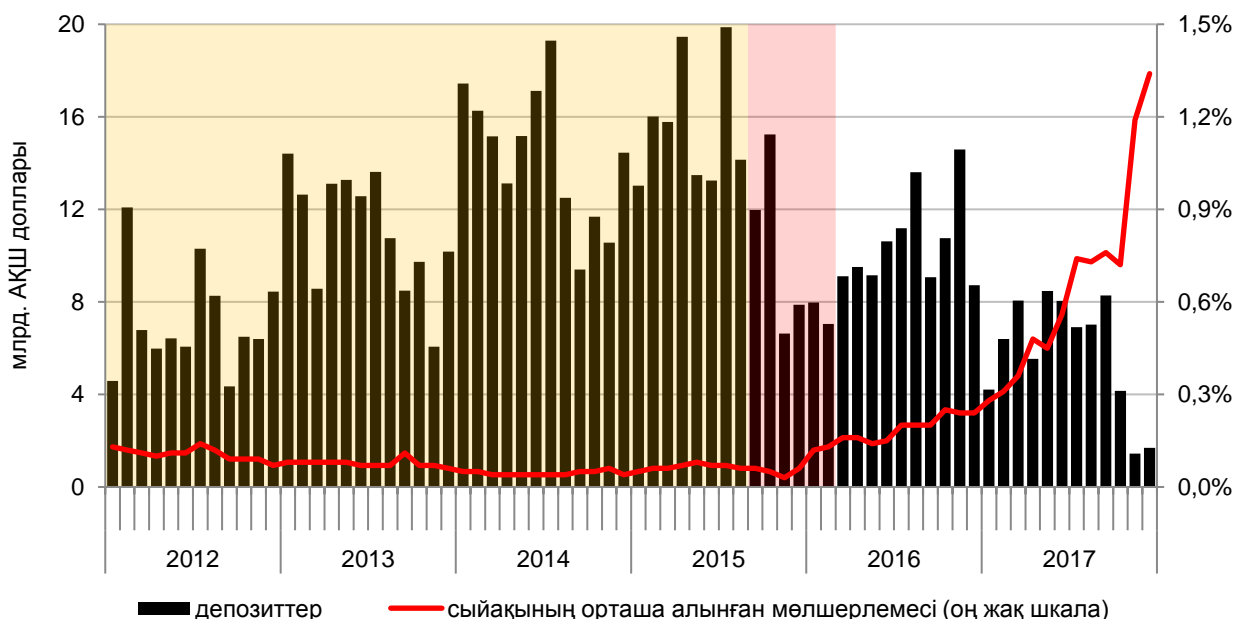

Дереккөзі: ҚҚБ , Bloomberg

Валюталық позицияны қолдау қажеттілігі салдарынан банктер қаражатының бір бөлігін шетелдік банктерге орналастыруға тырысты. Осыдан кейін 2007 жылдағы сияқты қазақстандық банктер өзара лимиттерді күрт төмендетті және банкаралық депозиттер нарығы өзінің маңызын және өтімділігін жоғалтты, бейрезидент банктердегі валюталық шоттардың өсуі байқалды (2.12-сурет).

2.12-сурет. Өтімді активтердің долларлануы

Бейрезидент банктердегі қысқа мерзімді депозиттер (30 күнге дейін)

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

IAK бойынша нормативтерді орындау төмен өзара лимиттермен қоса алғанда банктердің Ұлттық Банктегі валюталық шоттарының өсуіне әкелді (6.3-сурет, 6.1-

бөлім). Осы кезеңде бағамға жасалған қысым Ұлттық Банктің валюта нарығына белсенді қатысуымен және аз дәрежеде ақша нарығындағы іс-әрекеттерімен тежелді.

2015 жылғы ақпанда Ұлттық Банк пен Қазақстан Республикасы Үкіметінің экономикадағы долларлану деңгейін төмендету жөніндегі бірлескен жоспар¹ бекітілгенін атап өткен жөн, оған салымшыларға ұлттық валютадағы депозиттері бойынша кепілдік берілетін соманы 5 млн. теңгеден 10 млн. теңгеге дейін ұлғайту, шетел валютасындағы кепілдік берілген депозиттері бойынша сыйақы мөлшерлемесін жылдық 4%-дан 3%-ға дейін төмендету, өндірістік қажеттілік болмаған жағдайда квазимемлекеттік сектордың шетел валютасында қарыз алу саясатын шектеу мүмкіндігін қарастыру және т.б. кіреді.

Өтімділік дағдарысы экспорттаушылар салықты төлеген кезеңде шиеліністі. Бюджет алдындағы салық бойынша теңгемен міндеттемелер (ПҚӨС және рента) әр тоқсанның 2-ші айының 25-не дейін төленуге тиіс. Экспорттаушылар валюталық шоттарын теңгеге айырбастайды және оларды ҚР Қаржыминінің шоттарына аударады, бұл бастапқы өтімділіктің қысқаруына және мөлшерлемелердің өсуіне әкеледі. Егер фискалды алуларды бастапқы өтімділікті басқару бойынша АКС шеңберінде салымдармен өтемесе, бұл теңге бағамына қысым жасайды, ол артық құбылмалылыққа әкеледі.

2015 жылға дейін өтімділікті басқару саясаты жеткілікті деңгейде тиімді болған жоқ, фискалды алулар жақсы үйлестірілген өтелетін салымдарсыз өтімділіктің қолжетімділігіне қатысты өте қатты шиеліністі туындатты.

2015 жылдан бастап Ұлттық Банк өтімділікті жарияланбаған дәліздің жоғары шегінде ұсынды, бірақ мөлшерлемелер төменгі шектің болмауына байланысты фискалды өтімділік салымдары кезінде құлдырады.

2.2 Өтпелі кезең

Өтпелі кезеңде ақша-кредит саясаты қалыптан тыс жоғары пайыздық мөлшерлемелермен сипатталатын басқарылатын және тұрақты айырбастау бағамы эпизодтарымен және айырбастау бағамын түзетуден кейінгі басқарылатын пайыздық мөлшерлемелер эпизодтары арасында ауытқыды.

2015 жылғы 20 тамыздан бастап Ұлттық Банк өзгермелі айырбастау бағамына және инфляциялық таргеттеуге ету туралы жариялады және айырбастау бағамын қолдауды тоқтатты. Бастапқы екі күн ішінде теңге долларлық көрсеткіш бойынша 25% жоғалтты, бірақ кейін салық аптасы және төмен көлемдерді көрсеткен баға айқын еместігі аясында нығайды. Бұдан былайғы түзету серпілістер мен тоқтап қалулармен ауыса отырып, бірдей болған жоқ. Жалпы жыл соңына дейін теңге 42%-ға әлсіреді.

2015 жылғы қыркүйекте Ұлттық Банк бір күндік репо нарығындағы нысаналы пайыздық мөлшерлемені жариялады және «базалық мөлшерлеме» деп аталатын пайыздық мөлшерлеменің дәлізі ретінде $12\% \pm 5\%$ деңгейінде белгіледі, сол сияқты бастапқы өтімділік ұсынысын басқару құралдарының $12\% \pm 5\%$ деңгейінде белгіледі, сол сияқты бастапқы өтімділік ұсыны операциялар бойынша кепілмен қамтамасыз ету тізбесін кеңейтті.

Алайда, осы кезеңде АКС пайыздық мөлшерлемелерді тұрақтандыру міндетіне деген ұмтылысы әлі де болса шектеулі болды және айырбастау бағамын

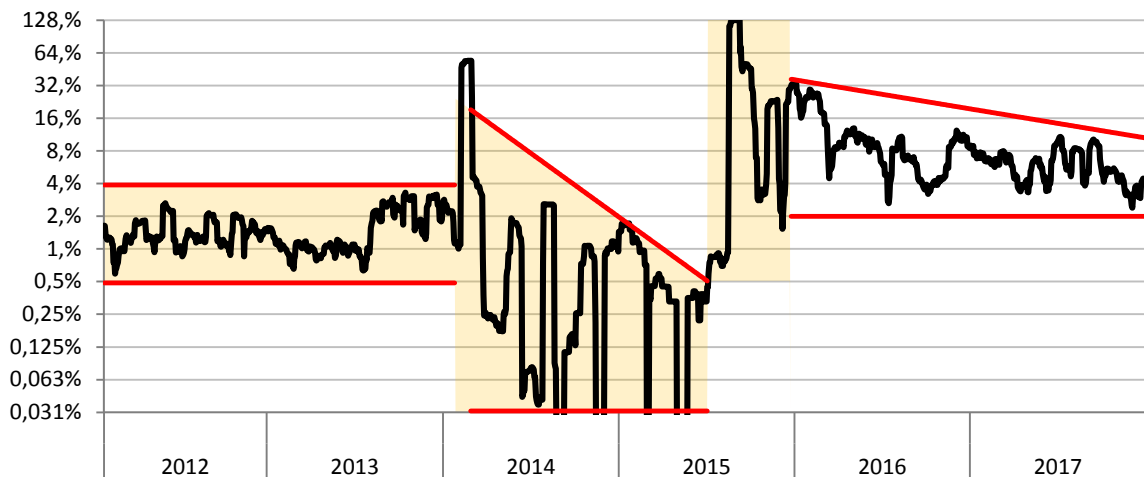
---

¹ Қазақстан экономикасын долларландыру деңгейін төмендету жөніндегі 2015 - 2016 жылдарға арналған іс-шаралар жоспары (Қазақстан Республикасы Үкіметінің отырысында мақұлданды (2015 жылғы 17 ақпандағы №9 хаттама). Кейіннен Қазақстан Республикасының Үкіметі отырысының 2015 жылғы 8 желтоқсандағы № 51 хаттамасына сәйкес Жоспардың күші жойылды

тұрақтандыру міндетіне қарағанда оның басымдығы ара тура бұзылып отырды. Мәселен, 2015 жылдың соңында екі эпизод байқалды, айырбастау бағамының құбылмалылығы басқарылатын айырбастау бағамы режимін сипаттайтын деңгейге дейін төмендеді (2.13-сурет).

2.13-сурет. Бағам құбылмалылығы – айырбастау бағамы режимінің объективті индикаторы

Құбылмалылық, жылдық %

Дереккөзі: ҚҚБ, Ұлттық Банк бағалауы

Ескертпе: 1) Осы графикте логарифмдік шкала пайдаланылды (2-негіздеме); 2) 15 күндік жылжымалы орташа шама қолданылған; 3) график деректері 2012 жылдың шілдесінен бастау алады

Бұл өтімділікті басқару саясаты мен айырбастау бағамын басқару саясаты арасындағы өзара іс-қимылдың салдары болды.

2015 жылғы 4-тоқсанда теңге асыра бағаланған жоқ, бірақ айырбастау бағамын қорғау кезеңімен салыстырғанда бір ай шегінде бұдан әрі әлсіреу қаупі айтарлықтай өсті. Қысқа мерзімді мөлшерлемелер рекордтық деңгейлерге жетті және осы деңгейде рекордтық ұзақ сақталды. Өтімділік нарығындағы жағдайдың нашарлауы бұрынғысынша тамыздың соңында және қарашада салық аптасына сәйкес келді. Жыл соңында сол сияқты банктер мен Ұлттық Банк арасында бірнеше ұзақ мерзімді валюталық своптардың жабылуы, тиісінше жүйеден теңгедегі өтімділікті алу болды.

2015 жылғы қарашадағы және желтоқсандағы жоғарғы мөлшерлемелер бір жағынан банктердің бағамның бұдан әрі әлсіреуін күтумен теңгедегі өтімділіктің төмендетілген баланстарын ұстап тұруға деген дайындығын көрсетті, бірақ мөлшерлемелердің қалыптан тыс жоғары деңгейге дейін кезең-кезеңмен көтерілу шегі сол сияқты күшті автономды күйзелістерді басынан кешірген өте төмен сұраныс жағдайында өтімділік ұсынысын басқарудың қиындылығын көрсетті.

Осы кезеңге бір күндік валюталық своптардың мөлшерлемелері арасындағы спрэд тән, мұнда банктер валюта кепілімен және кепіл ретінде теңге номиналындағы МБҚ болатын бір күндік репо мөлшерлемелерін теңгелік өтімділікті тарта алды. Айырбастау бағамына қысым жасау жағдайында банктер валюталық свопқа басымдық берді.

Своптар бойынша мөлшерлемелердің өсуі репо нарығындағы тұрақты мөлшерлемелер кезеңдерінде айтарлықтай байқалды, осы нарық арқылы Ұлттық Банк өтімділікті берді. Своптар мен репо арасындағы спрэдтің кеңдігіне қарамастан, ақша нарығы осы спрэдті арбитраждау үшін жеткілікті түрде тиімді болған жоқ.

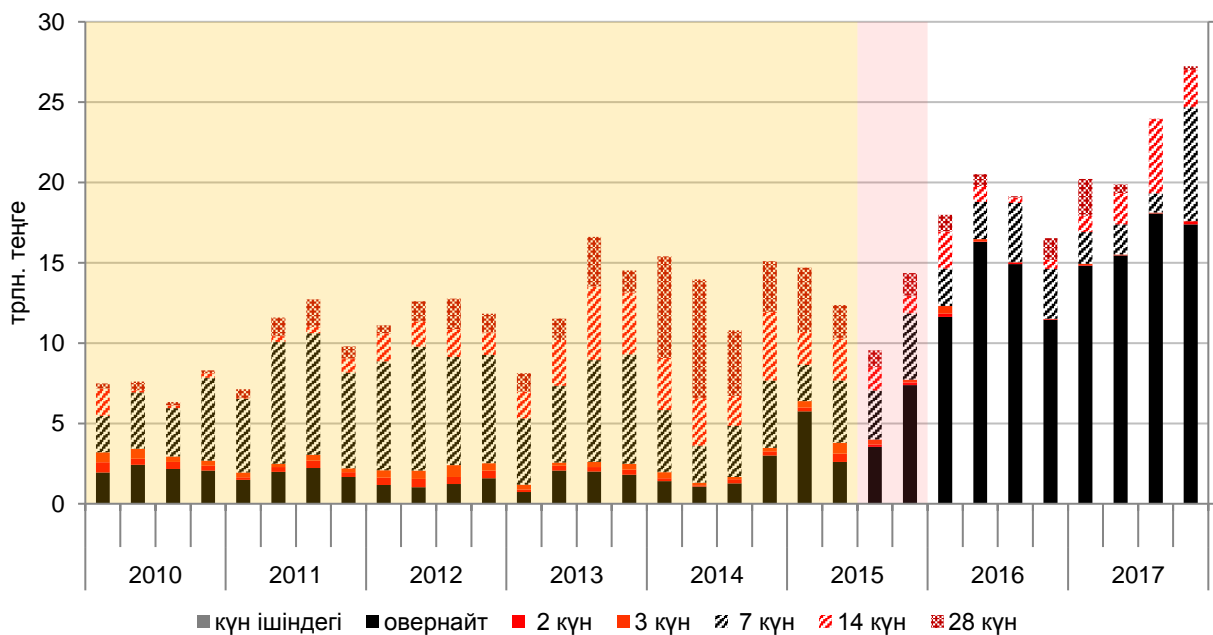
Өтпелі кезең 2016 жылғы қаңтарда аяқталды. Қаңтардың ортасына қарай теңге бағамы, өзгермелі бағамға көшкен кезден бастап-аққұнының жартысын жоғалтып,

USDKZT 360-қа дейін әлсіреді. Осы деңгейлерде теңге бірқатар индикаторлар бойынша жете бағаланған жоқ. Бағамдық тәуекелдер осы кезеңде неғұрлым симметриялы болды. Әлсіреуді күту белгісіздікке ауысты. Сауда-саттық көлемі шамалы болды және теңге активтеріне деген сұраныс қалпына келе бастады.

Мәселен, репо нарығында сауда-саттық көлемі күрт өсті, алайда бұл неғұрлым ұзақ мерзімді мәмілелердің қысқаруы кезінде овернайт қарыздары (мерзімі 1 күндік репо мәмілелері) есебінен болды (2.14-сурет). Бұл өсім ақша нарығының нысаналы қысқа мерзімді мөлшерлемесін таргеттеу шеңберінде бір күндік репо нарығында Ұлттық Банк тарапынан өтімділікті алу есебінен болды.

2.14-сурет. Репо нарығындағы банктер позициялары мерзімділігінің қысқаруы мөлшерлемелер жоғары болған кезде болжам мерзімінің қысқаруына және бір күндік нарықты мақсатты нарық ретінде таңдауға байланысты

МБҚ-мен авторепоның мерзімділік бойынша сараланған көлемі

Дереккөзі: ҚҚБ, Ұлттық Банктің есептері

Ескертпе: Көрсетілген көлемдер кезеңдегі мәмілелер көлемінің күндермен көрсетілген мерзімге көбейтіндісі болып табылады

2.3 Тұрақтану кезеңі

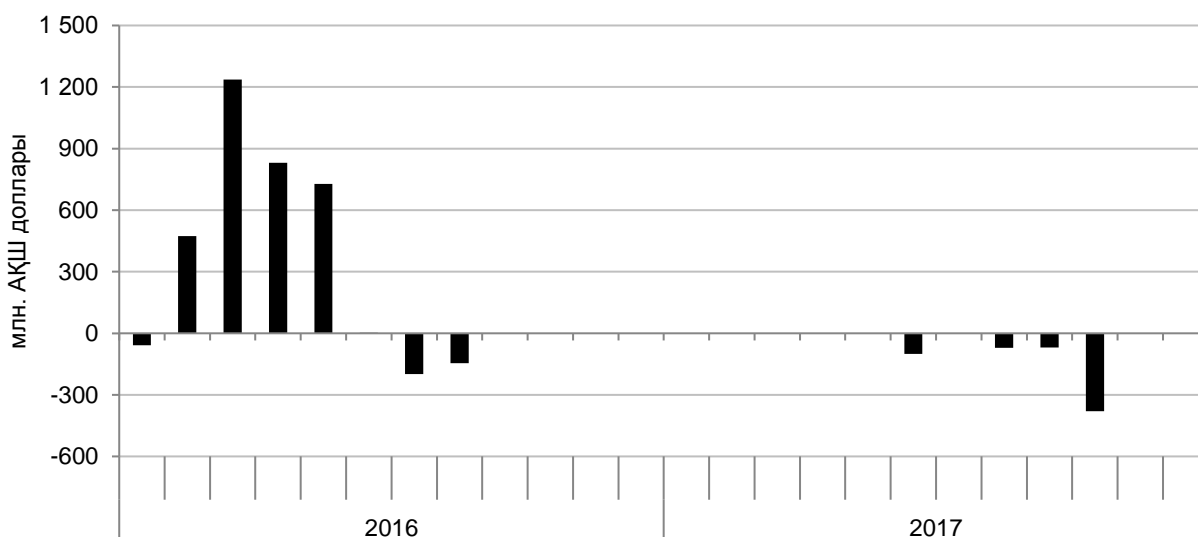
Осы кезеңде Ұлттық Банк пайыздық мөлшерлемелерді басқару саясатына түпкілікті көшті және айырбастау бағамын бақылаудан бас тартты. Кезең теңгелік активтерге деген сұраныстың қалпына келуімен, пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуімен және тұрақтануымен, айырбастау бағамына қысымның азаюымен, айырбастау бағамының құбылмалылығын айырбастау бағамын еркін қалыптастыру саясатымен үйлестіретін деңгейде тұрақтандырумен сипатталады.

Айырбастау бағамын басқарудан бас тарту ақша нарығында ахуалды қалпына келуі үшін жағдайлар жасады. 2016 жылдың басынан бері Ұлттық Банк ақша нарығына оралды және пайыздық мөлшерлемелерге бақылау жасауды күшейтті. Қаңтардың басында мөлшерлемелер 70% деңгейінде болды, одан кейін 10 пайыздық тармақпен біртіндеп төмендеді. Қаңтардың соңында мөлшерлемелер 25%-ға дейін төмендеді.

Ақша және валюта нарығындағы тұрақтануға қарай Ұлттық Банк іргелі факторлардың серпініне байланысты емес теңгенің айырбастау бағамының күрт өзгеруін реттеу үшін өктемдік жүргізу құқығын өзінде қалдыра отырып, бірте-бірте өзінің қатысуын қысқарта бастады (2.15-сурет).

2.15-сурет. Ұлттық Банктің валюта нарығына қатысуы айтарлықтай қысқаруда

Ұлттық Банктің ҚҚБ-да шетел валютасын нетто сатып алуы

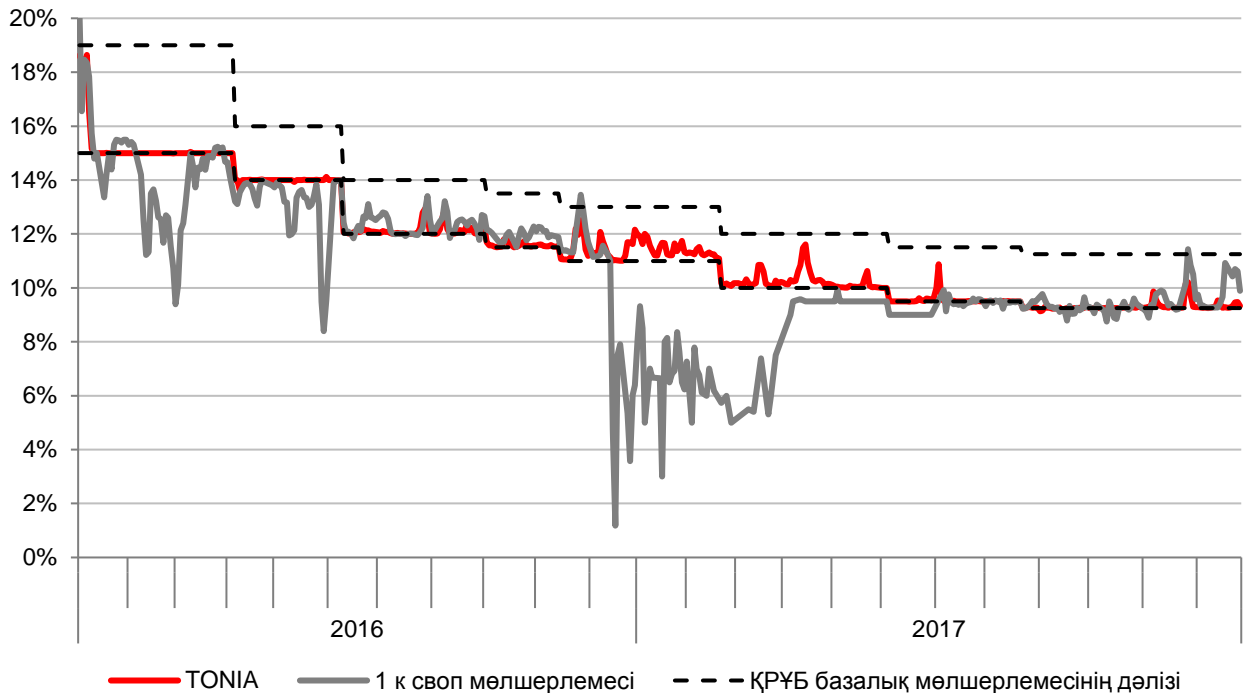

Дереккөзі: Ұлттық Банк

2016 жылғы ақпанда үш айлық үзілістен кейін Ұлттық Банк базалық мөлшерлемені 17% деңгейінде, бірақ TONIA нысаналы мөлшерлемесі үшін ± 2% неғұрлым тар дәлізбен белгіледі. Бұдан былайғы екі жыл ішінде Ұлттық Банк базалық мөлшерлемені бірте-бірте төмендетті және TONIA-ны нысаналы дәлізде ұстап тұрды (2.16-сурет).

Оған қоса, автономдық факторлар тарапынан, яғни Ұлттық Банктен тікелей байланысты емес факторлар әсерінен өтімділіктің ұсынысы айтарлықтай өсті. Бюджеттің тапшылығын қаржыландыру үшін сыртқы жинақтарды айырбастау нәтижесінде Ұлттық Банктің балансында үкіметтік шоттардың өсуі теңгемен өтімділіктің автономды ұсынысының негізгі көздерінің бірі болды. Ішкі мемлекеттік борышты орналастыру көлемі шамалы болды. Резиденттер алдындағы мемлекеттік борышты өтеу сол сияқты өтімділік ұсынысын ұлғайтты. Өтімділіктің үлкен көлемі бюджеттік арна арқылы келіп түсті, ҚР ҰҚімді трансферт 2016 жылы 2,9 трлн. теңге және 2017 жылы 4,4 трлн. теңге болды.

2.16-сурет. Мөлшерлемелердің төменгі шегін бақылауының 2016 жылдан бастап овернайт репосы нарығында, одан кейін бір күндік валюталық своп нарығында күшеюі

Дереккөзі: Ұлттық Банк, ҚҚБ

Теңгенің күшеюі кезеңінде 2016 жылдың бірінші жартысында өте тез болған банктік салымдарды долларсыздандыру екінші фактор болды. Теңгеге деген сенімнің артуы нәтижесінде салымшылар салымдарын валютадан теңгеге айналдыруды жүргізді. Соның нәтижесінде банктер нарықтағы түскен валютаны теңгемен өтімділіктің орнына сатты. Жалпы алғанда 2016 жылы салымдарды долларсыздандыру шеңберінде банктердің салымшылар алдындағы теңгемен міндеттемелері 3,2 млрд. теңгеге, 2017 жылы тағы да 0,7 млрд. теңгеге ұлғайды.

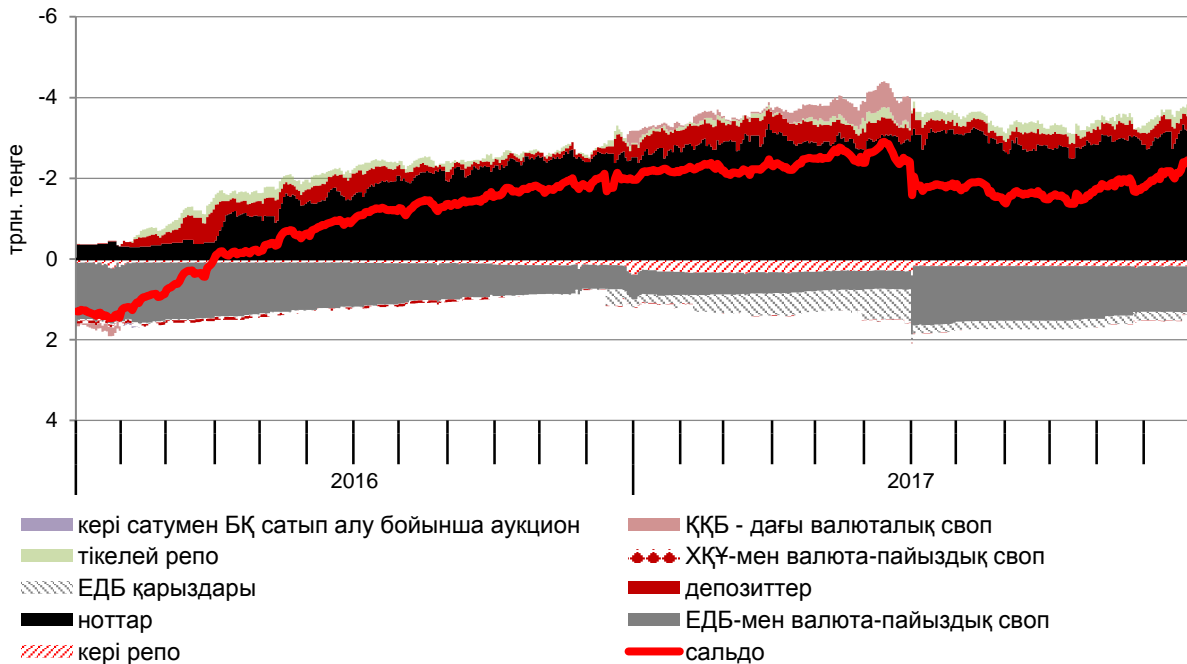
Салымдарды долларсыздандырудың Ұлттық Банктің және банктердің шоттарына әсері Ұлттық Банк 2014-2015 жылдары банктерге берген ұзақ мерзімді валюталық своптарды жабумен ішінара өтелді.

Нәтижесінде, Ұлттық Банк алуға тиіс өтімділіктің көлемі 2016 жылдың соңына қарай шамамен 3,2 трлн. теңгені және 2017 жылдың соңына қарай 3,8 трлн. теңгені құрады (2.17-сурет).

Дәліз шегіндегі мөлшерлемелер бойынша Ұлттық Банктің ноттарын шығару артық өтімділікті алудың негізгі құралы болды (2.18-сурет).

2.17-сурет. 2016 жылдан бастап Ұлттық Банк мөлшерлемелер дәлізінің төменгі шегін қорғау үшін фискалды өтімділікті жүйеден алып отыруға мәжбүр

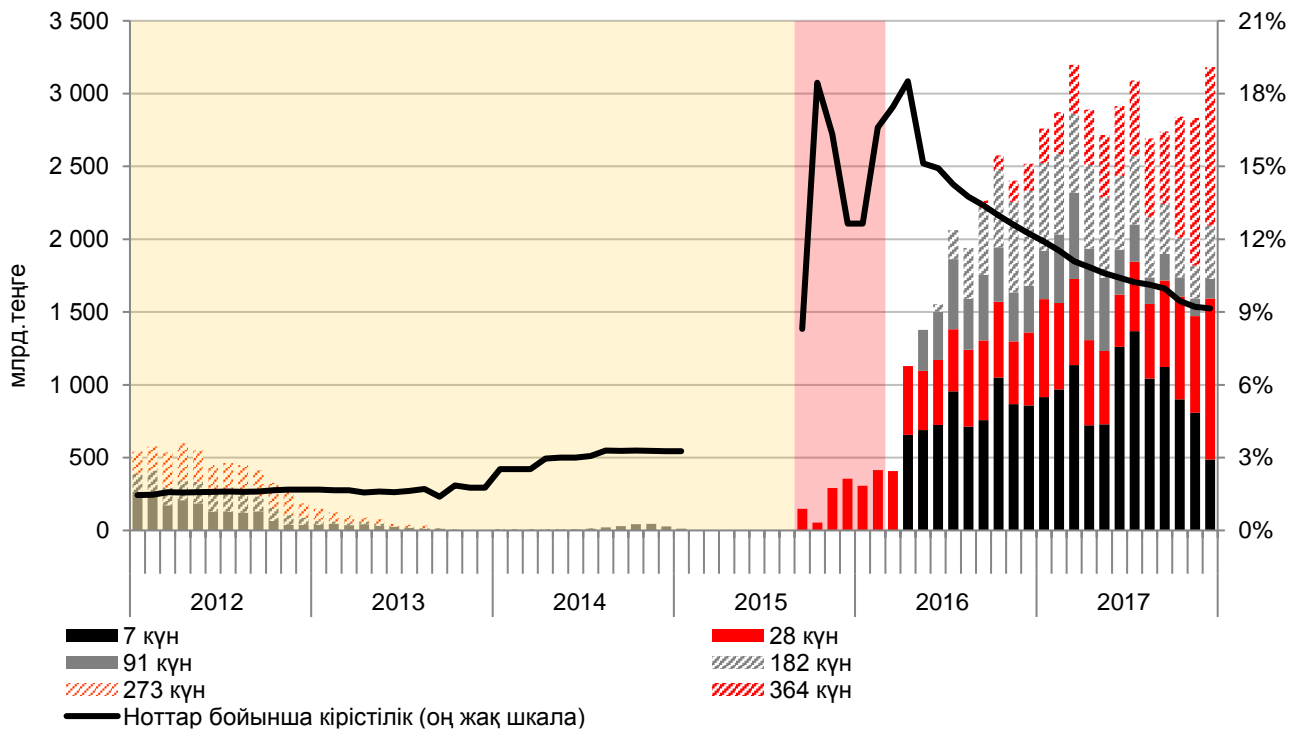
Ұлттық Банк операциялары бойынша ашық позиция

Дереккөзі: Ұлттық Банк

2.18-сурет. Ұлттық Банк ноттары өтімділікті алудың негізгі құралы болды

Өтеу мерзімі бойынша жіктелген айналымдағы ноттар көлемі

Дереккөзі: Ұлттық Банк

Ескертпе: Кезең ішінде 2015 жылғы ақпан-тамыз аралығында ҚРҰБ ноттары айналыста болған жоқ. Кезең ішінде 2013 жылдың басы - 2014 жылы тамыз аралығында жекелеген ноттар шығарылмдары бойынша айналыс 7 млрд. теңгеден асқан жоқ

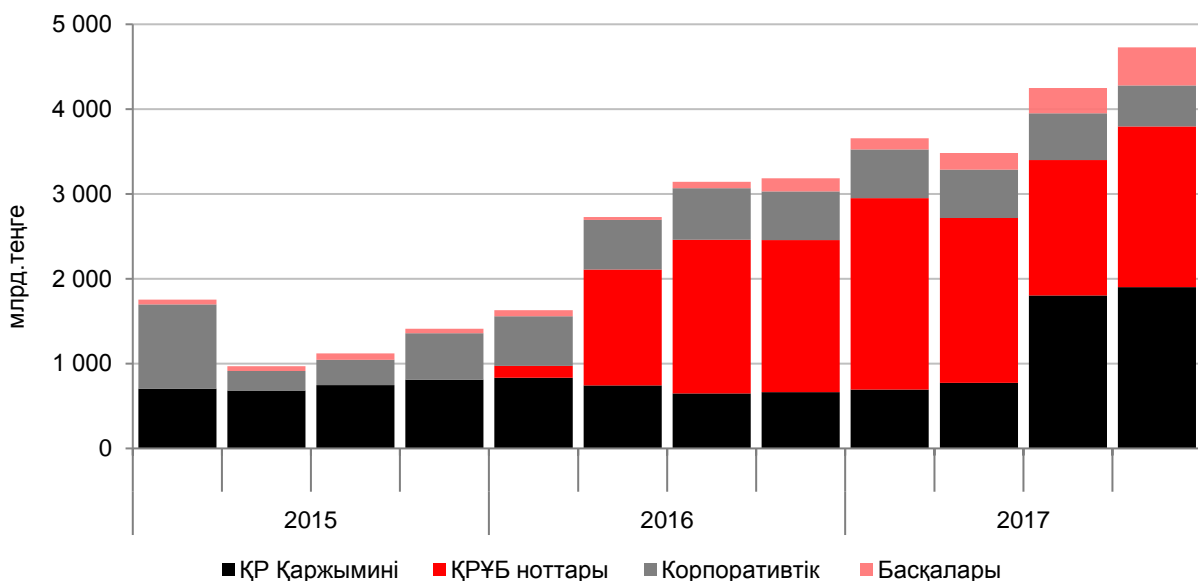
Өтімділік ұсынысын басқару міндеті пайыздық мөлшерлемелер саясатына бағынысты болды. Алғаш рет Қазақстанның АКС тарихында Ұлттық Банк мөлшерлемелер дәлізінің төменгі шегін қорғау үшін өтімділікті алу бойынша операциялар жүргізді. Пайыздық мөлшерлемелер саясатын жүргізудегі табандылық және бірізділік оған үлкен сенімділік берді. Базалық мөлшерлемені енгізу және шешімдерді негіздеудің тұрақты байланысы нарыққа қатысушыларға қорландыру құны бойынша мөлшерлеме бойынша келесі шешімге дейін қысқа мерзімді болашақта бағдар беріп қана қоймай, сол сияқты неғұрлым ұзақ уақытқа күтулерді қалыптастыру үшін негіз болды. Нәтижесінде, 2016 жылдың ортасында мерзімі бір жылға дейінгі теңгелік қаржылық құралдар нарығы қалыптасты.

Салыстыру үшін, 2014 жылы қайта қаржыландыру мөлшерлемесі 5% болған кезде Ұлттық Банктің ноттары бойынша орташа алынған орналастыру кірістілігі 3% деңгейінде болды. Ол кезде Ұлттық Банк өтімділік ұсынысын бақылаған жоқ, ол автономдық факторлардың ауытқуы себебінен артық өтімділік және төмен мөлшерлемелер кезеңдерін қалыптастырды. 2016 жылы нысаналы дәліздің төменгі шегінде өтімділікті алу ноттарды шығарудың негізгі мәлімделген мақсаты болды (2.18-сурет).

Бұл банктерге айтарлықтай көлемде ноттарды жинақтауға мүмкіндік берді (2.19-сурет). Ноттар банктерге ІАҚ-ты сақтаған жағдайда жоғары тәуекелсіз кірістілікті қамтамасыз етті.

2.19-сурет. Ұзақ мерзімді МБҚ-ға ұсыныс болмаған кезде Ұлттық Банк ноттары банктердің бағалы қағаздар порфеліндегі негізгі инвестициялық құрал болды

ЕДБ бағалы қағаздар портфелінің құрылымы, кезең соңына

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: 1) Бағалы қағаздар баланстық құнымен көрсетілген (есептелген сыйақысыз); 2) 2015 жылғы 2-тоқсанда корпоративтік қағаздардың қысқаруы автономдық фактордың есебінен болды

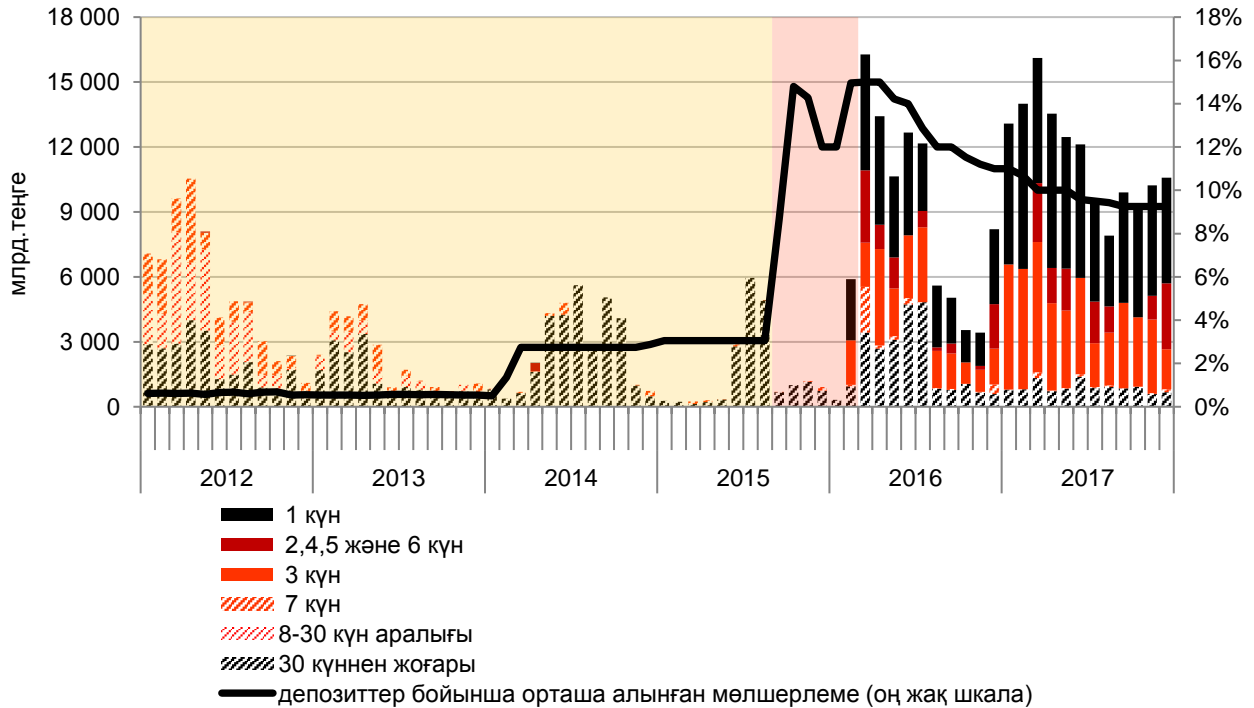
Ұлттық Банк ноттардың мерзімділігін бірте-бірте ұлғайтты және бірінші рет 2016 жылғы қыркүйекте бір жылдық шығарылымды орналастырды. Бұл ҚР Қаржыминінің облигациялар нарығының нақты болмауы кезінде мерзімі бір жылға дейінгі тәуекелсіз кірістілік қисығын қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Осылайша, Ұлттық Банк ноттар шығарылымының көмегімен бір жылға дейінгі тәуекелсіз кірістілік қисығы құрылды. Алайда негізгі көлем бір апталық мерзімде, ал неғұрлым ұзақ мерзімді құралдар көлемі төмен болып қалды.

Өтімділікті алу сол сияқты қысқа мерзімді депозиттер есебінен басым түрде бір күндік мерзіммен жүргізілді (2.20-сурет).

2.20-сурет. Мерзімділігіне қарай мөлшерленген, Ұлттық Банкте орналастырылған депозиттер (салымдардың) көлемі

Дереккөзі: Ұлттық Банк

Ескертпе: Көрсетілген көлемдер кезеңдегі көлемдердің депозиттің күнмен берілген мерзіміне көбейтіндісі болып табылады

2.4 Ақша және валюта нарығындағы тәуекелдер

2016 жылдан бері ақша және валюта нарықтарының тарапынан қаржы жүйесі үшін тәуекелдер айтарлықтай төмендеді. Ұлттық Банктің валюта нарығында өктемдіктерден бас тартуына қарай айырбастау бағамының дислокациясы анық әрі жүйелік сипатын жоғалтты, бірақ құрылымдық және институционалдық факторлар нарықта баға белгілеудің тиімділігін тежеуін жалғастыруда және белгісіздіктің маңызды факторлары болып қалуда. Айырбастау бағамы режимінің ауысуы ақша нарығында пайыздық мөлшерлемелердің тұрақтануына және қысқа мерзімді болашақта күтулерді қалыптастыру процесін оңтайландыруға мүмкіндік берді. Нарыққа қатысушылар үшін қалған тәуекелдер Ұлттық Банктің бастапқы өтімділік ұсынысын басқаруы үшін пайдаланатын активтер мерзімінің қысқа болуымен байланысты. Ақша нарығы мөлшерлемелерінің ұзақ мерзімде болжануы салыстырмалы түрде ұзақ мерзімді мемлекеттік облигациялар нарығы өтімділігінің төмен болуынан төмен деңгейде қалып отыр.

Валюта нарығы тиімділігінің төмен болу тәуекелі

Еркін өзгермелі айырбастау бағамына көшу валюта нарығының тепе-теңдік баға анықтауда тиімділігінің жеткіліксіз болуы мүмкіндігін көрсетті. Мысалы, 2016 жылғы қаңтарда теңгенің күшеюі бірнеше айға созылды. 2016 жылғы сәуірдің соңына қарай теңге USDKZT 340-қа дейін күшейді және жылдың соңына дейін осы деңгейлерде тұрақтанды.

Айырбастау бағамының қатты өзгеруі еркін өзгермелі айырбастау бағамына деген бейімділікті көрсетті, оның сенімділігін арттырды, теңгеге қысымды әлсіретті және пайыздық мөлшерлемелерді төмендетуге мүмкіндік берді.

Бірақ тепе-теңдік бағаны анықтаудың нарықтық процесі әлі де тиімсіз болып қалуда және нарықтық баға қаржы нарықтарында қандай да бір өзгерістерсіз теңгерімнен ұзақ уақыт ауытқи алады. Бұл құрылымдық, тарихи және институционалдық себептердің салдары болды.

Тарихи тұрғыдан алғанда, бағам бойынша күтулерді қалыптастыру кезінде белгіленген айырбастау бағамы жағдайында нарыққа қатысушылар ұзақ мерзімді пікірді қалыптастыруға мүмкіндік беретін ішкі модельдерге сүйенуге дағдыланбаған. Айырбастау бағамының деңгейі, күрделілігі, әр түрлілігі және кең таралуы іргелі факторлар мен күтулерге негізделген тиімді баға белгілеудің негізі болуы үшін өте төмен болып қалуда.

Объективті түрде алғанда, нарыққа қатысушылардың пікірлері негізінде ашық валюталық позицияларды иеленуі ашық позицияларды ұстап тұру тәуекелдерін және оларды жабу құнын ұлғайтатын нарыққа қатысушылардың аз болуымен, спот нарығында қайта теңгеру ағындары үлесінің жоғары болуымен, форвардтық нарықтар өтімділігінің төмен болуымен, пруденциалдық талаптармен шектелуі мүмкін. Соның нәтижесінде, нарықтың теңгерімді бағамның ұзақ мерзімді күтулерін қалыптастыруға және осы нарықтағы оқиғаларды түсіндіруге дайындығы даму үстінде.

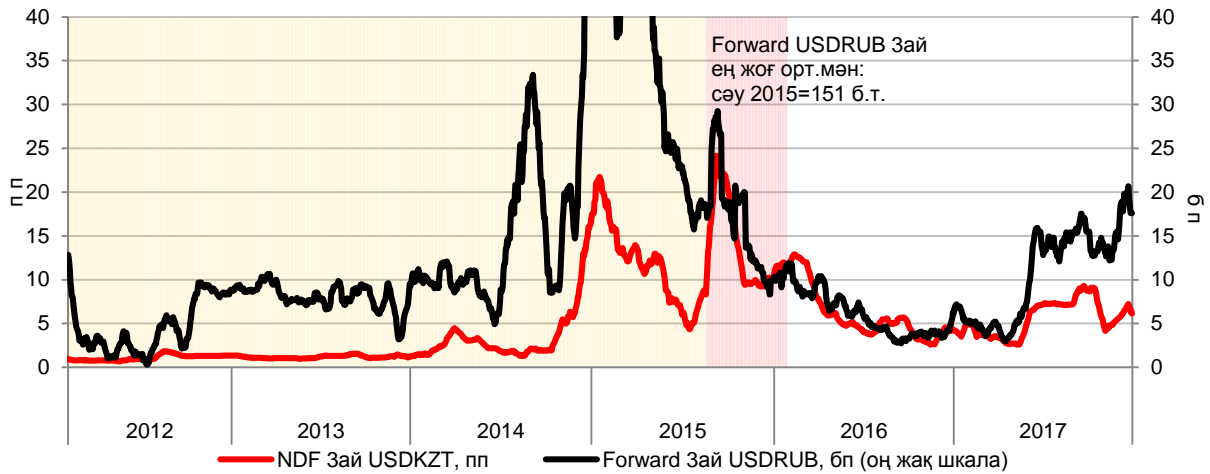
Экспорттау кірістерінің және, тиісінше, валюта нарығындағы ағындардың шамадан тыс шоғырлануы бағам күтулерін қалыптастыру мақсаттары үшін оларды түсіндіріп беруді қиындатады. Бұл ағындардың Қазақстаннан тысқары жерлердегі шоттарда жинақталу практикасы және осының нәтижесінде алынған кіріс пен олардың валюта нарығына түсуі арасындағы ұзақ мерзімді кешігулер бұл ағындардың ашықтығы мен болжамдығын төмендетеді.

Валюта нарығының төмен тиімділігі форвардтық нарықтағы бид-аск спрэд, спот нарығының құбылмалылығы, айырбас бағамының мұнай бағасына және рубль бағамына деген икемділік сияқты көрсеткіштер негіз болатын жанама индикаторларлар мәндерінде байқалады.

USDKZT-тің өтімділігі бойынша қорытынды жасау үшін Ұлттық Банкте жеткізілімсіз форвардтардың айналымдары бойынша деректер жоқ, бірақ сатып алу мен сату бағалары мөлшерлемелерінің арасындағы спрэдінің алшақтығы өтімділік үшін сыйлықақының өте көп болатынын білдіреді. Мәселен, USDKZT форвардтары бойынша бид-аск спрэді 2016-2017 жылдары шамамен 5-10 пайыздық тармақты құрады. Салыстыру үшін, USDKZT форварды бойынша бид-аск спрэді сол кезеңде 5-20 базистік тармақ аралығында болды (2.21-сурет), яғни екі еседей аз болды. Мұндай спрэд алшақтығы төмен өтімділіктің объективті факторлары (мысалы, баға белгілейтін брокерден тәуекелді меншікті балансына қабылдауды талап ететін сұраныстың тұрақты болмауы), баға белгілейтін брокерлердің белгісіздік ретінде түсініп, қабылдай алмайтын факторлары ретінде де болуы мүмкін (отандық нарыққа қатысушылармен салыстырғанда жеткізілімсіз форвардтар нарығындағы маркетмейкерлердің бағамның болжамды мәндерін бағалаудағы сараптау деңгейлері жоғары болуы мүмкін).

2.21-сурет. 2016-2017 жылдары форвардтық USDKZT бойынша бид-аск спрэд рубльдік бид-аск спрэдке қарағанда 25-200 есе кең

Сатып алу және сату бағасы бойынша мөлшерлемелер айырмасы

Дереккөзі: Bloomberg

Ескертпе: Бұл графикте 15 күнгі өзгермелі орташа көрсеткіш пайдаланылды

Теңгені қорғау кезеңінде өте төмен құбылмалық аясында теңгенің әлсіреуі алдын ала болжамды болған кезеңдер айқындалды (2.22-сурет).

2.22-сурет. Айырбастау бағамын қорғау кезеңінде USDKZT-ның біртіндеп әлсіреу аясындағы құбылмалылығының төмен болуы қысқа позициялар бойынша тәуекелдерді төмендетті

USDKZT өзгеру диапазоны және қарқыны

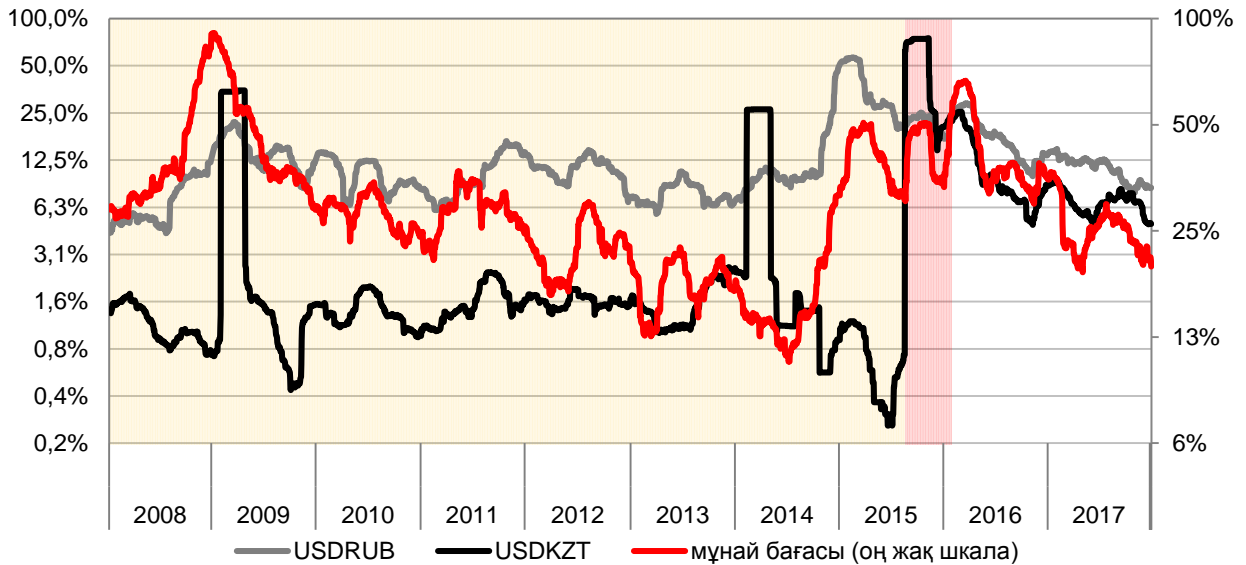

Дереккөзі: ҚҚБ, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Өзгеріс қарқындары 30 күнгі бағам өзгерісінің жылдық логорифмі ретінде есептелген

Белгіленген айырбастау бағамы режимі айырбастау бағамының қысқа мерзімді құбылмалығын төмендетуге мүмкіндік бергеніне қарамастан, тең салмақты және белгіленген бағамдар арасындағы елеулі айырма орын алған кезде, кезең кезеңмен түзетулер қажет болды. Түзетулерді күтулер ұлттық валютаға деген сенімді жоғалтуға әкелді, ал түзетулердің өзі ұзақ мерзімді құбылмалықты арттырды және жоғары инфляцияға ықпал етті (2.23-сурет).

2.23-сурет. USDKZT, USDRUB, мұнай бағасының құбылмалығы

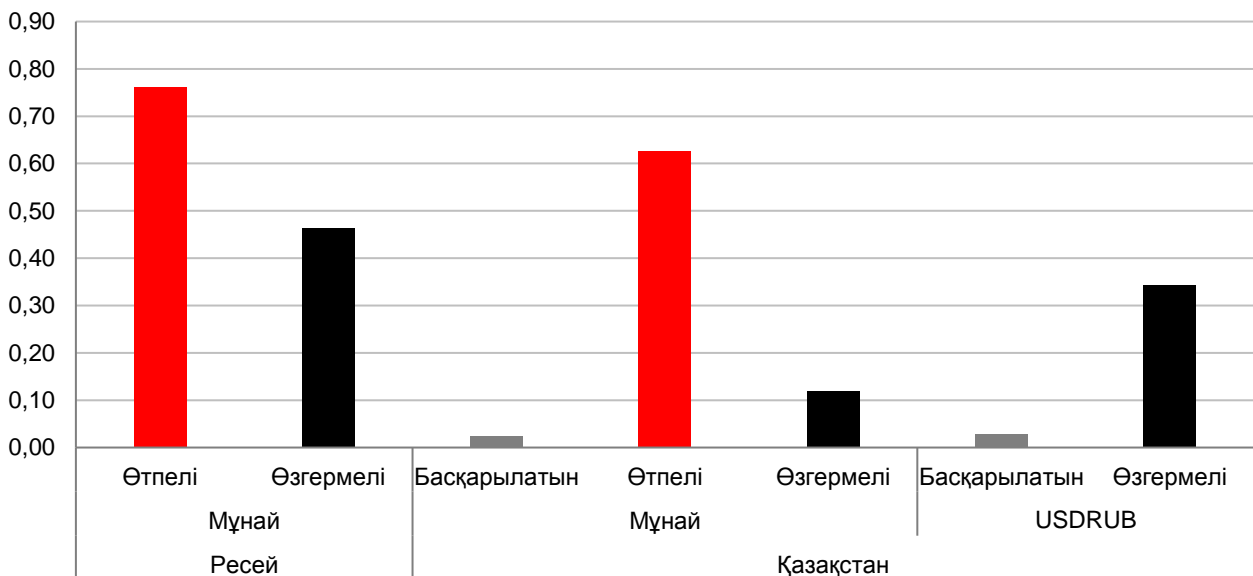

Дереккөзі: Ұлттық Банк, Bloomberg, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Бұл графикте логарифмдік шкала пайдаланылды (2-негіздеме); 2) 60 күнгі өзгермелі орташа алынған

Айырбастау бағамының мұнай бағасына және рубль бағамына төмен икемділігі валюта нарығы тиімділігінің төмен болуының жанама дәлелі болып табылады (2.24-сурет). Жалпы құбылмалықтың құрауыштарының бірі іргелі сыртқы факторлармен байланысты емес күйзелістерге байланысты болды. Айырбастау бағамының төмен құбылмалығы кезеңдері кейін инфляцияға біртіндеп өтумен жете бағаланбаған деңгейде бағамдық күтулердің шоғырлануы тәуекеліне жауап ретінде ішінара түсіндіруге болады. Сондай-ақ, РФ-да 2017 жылдың басынан бастап жаңа бюджеттік қағида қолданылатын болады, оны енгізу рубльдің айырбастау бағамының мұнай бағасына тәуелділігін айтарлықтай төмендеткенін атап өту қажет (2017 жылы рубльдің мұнайға икемділігі нөлге жақын мәндерді қабылдады).

2.24-сурет. USDKZT және USDRUB икемділігі

Дереккөзі: Bloomberg, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Қазақстан: басқарылатын - 03.2014 - 08.2015, өтпелі - 09.2015 - 01.2016, өзгермелі - 02.2016 - 12.2017. Ресей: өтпелі -01.2012 – 11.2014, өзгермелі – 12.2014 - 12.2017

Нарықтың тиімділігі үшін тәуекелдер арасында еркін өзгермелі бағам саясатын ұстанудың бәсеңдеуі тәуекелін атап өтуге болады. Аталған тәуекел айырбастау бағамының тұрақтылығын қамтамасыз ететін ақша-кредит саясатының тиімділігін қоғамдық қабылдау тәуекелімен байланысты. Тиісінше, осы қысымды бейтараптандыру үшін, біріншіден, нарықтағы құбылмалықтың жеткілікті сенімді деңгейін сақтап қалу, екіншіден, айырбастау бағамының икемділігін жоғалту тәуекелдері туралы ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу аса маңызды.

Айырбастау бағамы белгіленген және сауда-саттық шарттарының күйзелісі айтарлықтай елдерде бірде-бір мақсатқа қол жеткізілмейді: мөлшерлемелер құбылмалы, себебі өтімділік ұсынысы айырбастау бағамын басқару міндетіне бағынады, бірақ белгіленген айырбастау бағамы саясаты да ерте ме кеш пе сыртқы күйзелістер жағдайында немесе инфляцияның дифференциалы жинақталған кезде өзінің сенімділігін жоғалтады, тиісінше айырбастау бағамы үнемі түзетуді талап ететін болады.

Қазақстанның АКС эволюциясы және еркін өзгермелі айырбастау бағамына көшу туралы шешім белгіленген айырбастау бағамының ұзақ мерзімді тұрақты болады деген түсініктемеге негізделген, ал инфляциялық таргеттеу режиміне көшу қысқа мерзімді мөлшерлемелерді бақылаусыз жүзеге асырыла алмайды. Инфляциялық таргеттеу өтімділікті басқару кезінде ұзақ мерзімді кезеңде инфляцияның неғұрлым төмен деңгейін және мұнай бағасына күйзелістердің пайыздық мөлшерлемелерге неғұрлым аз бейім болуын әлеуетті қамтамасыз ете отырып, неғұрлым қатаң тәртіпті ұстап тұруға мүмкіндік береді.

Валюта нарығы тиімділігінің төмен болуының себептерінің бірі портфельдік ағындардың ұзақ мерзімді іргелі күтулерге емес, адаптивті күтулерге (жеке депозиттердің қайта теңгеруі) немесе нарықтың стратегиялық қатысушыларының қысқа мерзімді күтулеріне негізделуіне байланысты. Мұндай жағдайларда бағамдық күтулерді үйлестіруді жоғалту және теңгерімсіз жағдайда зәкірлеу тәуекелі ерекше жоғары.

Ақша нарығын басқару тетіктерінің тиімділігі

Артық өтімділікті ретке келтіру үшін пайдаланылатын активтер мерзімінің қысқа болуы. Ұлттық Банктің айналыстағы қысқа мерзімді ноттарының көлемін ағымдағы деңгейде ұстап тұру оларды үнемі орналастыруды және Ұлттық Банктің ақша нарығына үнемі қатысуын талап етеді. Бағалы қағаздар мерзімінің ұзаруы және атап айтқанда ноттарды ҚР Қаржыминінің неғұрлым мерзімі ұзақ облигацияларына ауыстыру Ұлттық Банктің қатысуын қысқартып, ақша нарығындағы өктемдіктер мөлшерін сұраныс пен ұсыныстың автономдық факторларына жақындатуға, сондай-ақ неғұрлым белсенді қайталама нарық пен бір жылдан асатын мерзімдермен тәуекелсіз кірістілік қисығын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Бір күндік валюталық своптар нарығындағы мөлшерлемелер басқару объектісі болып табылған жоқ, бірақ іс жүзінде банктер үшін қарыз өтімділігінің маңызды қаржы көзі болып табылады. 2016 жылдың соңында және 2017 жылдың басында валюталық своптар бойынша мөлшерлемелердің репо мөлшерлемелерінен әлдеқайда төмен құлдырауы байқалды. Бұл көріністер кейбір банктер тарапынан ірі валюталық салымдардың кетуіне байланысты валюта өтімділігіне деген сұраныстың өскенін көрсетті (2.16-сурет). 2017 жылғы сәуірде своптар нарығы мен репо нарығы арасында төрелік болу мүмкіндіктерінің туындауына жол бермеу үшін Ұлттық Банк своптар нарығына неғұрлым жүйелік тұрғыдан қатыса бастады.

Ұлттық Банктің 2017 жылдың соңында шамамен 3,8 трлн. теңге немесе ІЖӨ-нің 7%-ы көлеміндегі өтімділікті алуға жұмсалған үлкен шығыстары Ұлттық Банктің

мөлшерлемелерді басқару және баға тұрақтылығына қолдау көрсету жөніндегі міндетіне қайшы келеді. Бұл шығыстар қоғамдық сектордың теңгеге деген сенімін қалпына келтіру шығыстары және ақыр соңында фискалдық шығыстар болып табылады. Бюджет тапшылығын қаржыландырудың құрылым мен көздерін айқындайтын фискалдық қағидаларды әзірлеу осы тәуекелді айтарлықтай төмендетуге мүмкіндік береді. Инфляцияның төмендеуіне қарай пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуі артық өтімділікті алуға жұмсалатын ағымдағы шығыстарды төмендетуге мүмкіндік береді, бірақ алынатын өтімділік жоғары деңгейде қалады.

Инфляциялық таргеттеу жағдайында мемлекеттік капиталды нарықтық мөлшерлемеден төмен мөлшерлеменен беру көлемінің айтарлықтай жоғары болуы трансмиссиялық тетік жұмысының тиімділігін төмендетіп, жобалардың әділ құнын айқындау мәселелерінде қаржы делдалдығы рөлінің төмендеуіне әкеп соғуы мүмкін.

III. Мемлекеттік бағалы қағаздар нарығы

2014-2017 жылдары мемлекеттік бағалы қағаздар нарығы бірқатар факторлармен, оның ішінде жеке зейнетақы қорларын біріктірумен байланысты төмен өтімділікпен сипатталды. Институционалдық инвесторлардың шоғырлану дәрежесінің жоғарылауы өтімділік оқиғаларының азаюына және баға белгілеудің нарықтық сипатының жоғалуына әкелді.

МБҚ нарығында сауда белсенділігінің төмендеуіне ҚР Қаржыминінің ішкі борышты тарту бойынша саясаты айтарлықтай әсер етті. Сонымен, әлеуетті сұраныстың төмендеуі нарықтық емес шарттардың және ішкі борышты орналастырудың жиілігі мен көлемдері бойынша белгісіздіктің салдары болды, бұл жағдай инвесторлардың шоғырлануының жоғары дәрежесімен ұшықтырылды. МБҚ нарығында нарықтық мәмілелер үлесінің төмендігі нарық қатысушыларының күтулеріне жанаспайтын кірістілік қисығының пайда болуына әкелді. Осылайша, кірістілік қисығымен анықталатын бағалар нарық қатысушыларының сатып алуға әзір бағаларға қарағанда жоғары болды. Нәтижесінде, сұраныс пен ұсыныс арасында баға айырмасы пайда болды, ол, өз кезегінде, МБҚ-мен жаңа мәмілелер жасауды тежеді.

Ұлттық Банктің қысқа мерзімді ноттар шығару бойынша қызметінің жандануы кірістілік қисығының қысқа мерзімді сегментінде тиімділікті арттыруға мүмкіндік берді, ол бір жылға дейінгі нарықтық күтулерді қалыптастыруға оң әсерін тигізді. Бұған пайыздық мөлшерлемелердің тұрақтануы және бейрезиденттер тарапынан мерзімі бір жылға дейінгі қаржылық құралдарға деген қызығушылығы дәлел болды.

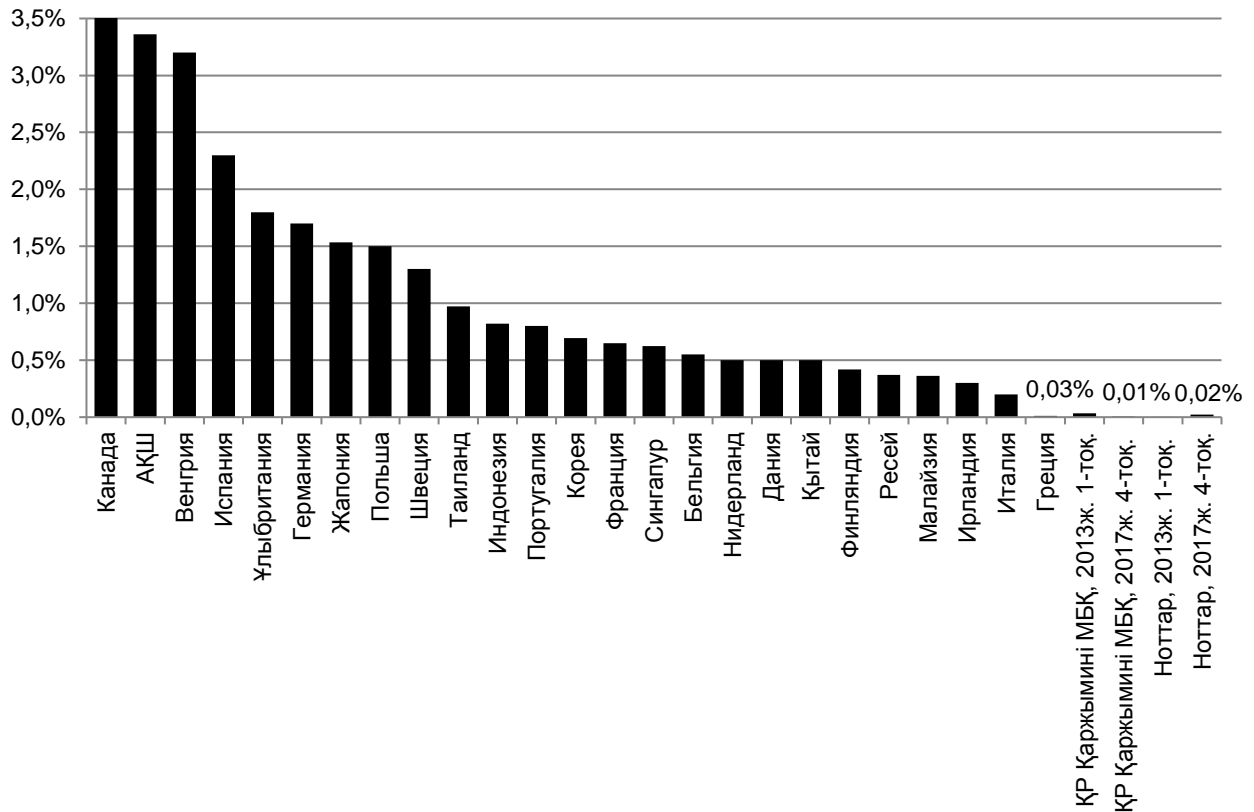
Корпоративті борыш нарығындағы өтімділік төмен дәрежеде болды. Айналымда аталған бағалы қағаздардың болуына қарамастан, қайталама нарықтағы сауда-саттық операциялары төмен дәрежеде сақталды. Бұл жағдайға нарықта қарыздық қаржыландыруда қажеттілігі бар сапалы эмитенттердің аз болуы, институционалдық инвесторлардың белсенді нарығының болмауы әсер етті. Операциялар көлемінің аздығын және нарықтың дамуының статикалық сипатын ескере отырып, оның талдауы бұл Есепте берілмеген.

3.1 Зейнетақы қорларының біріктірілуі және институционалдық инвесторлардың шоғырлануының артуы

МБҚ нарығының өтімділік деңгейі тарихи төмен болған Қазақстан Республикасында (3.1-сурет) 2014-2017 жылдары нарықтық және ерікті инвесторлардың болмауы себебінен бұл көрсеткіш одан әрі нашарлады.

2014 жылы зейнетақы активтерінің шоғырлануы және оларды басқару функциясының Ұлттық Банкке берілуі тәуелсіз институционалдық инвесторлар санының қысқаруына әкелді, оның нәтижесінде БЖЗҚ негізгі және жалғыз сатып алушы болып табылған МБҚ бастапқы нарығында айналымның төмендеуі байқалды (3.2-сурет). Нарық құрылымының мұндай өзгеруі МБҚ нарығында нарықтық сипатын жоғалтқан баға белгілеу процесіне әсерін тигізді.

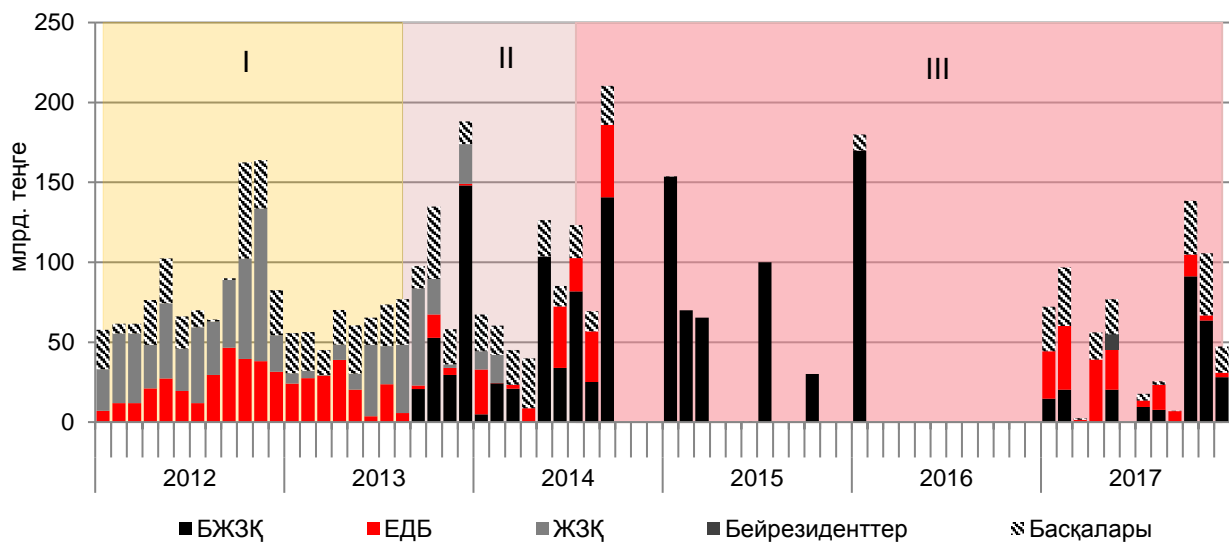
3.1-сурет. Елдер бойынша МБҚ айналымдылығының күндік коэффициенті

Дереккөзі: AFME-ның “Government Bond Data Report” есебі, Asian Bonds, Канада Орталық Банкі, SIFMA, БҚОД

Ескертпе: 1) Айналымдылық коэффициенті МБҚ қайталама нарығындағы айналымның олардың айналыстағы көлеміне қатынасы ретінде есептеледі; 2) Бұл жерде және бөлім бойынша одан әрі іріктеуде ҚР Қаржымині еурооблигациялары бойынша деректер қамтылмайды

3.2-сурет. ҚР Қаржымині МБҚ орналастыру бойынша аукциондардағы инвесторлар бойынша тартылған қаражаттар көлемі

Дереккөзі: БҚОД

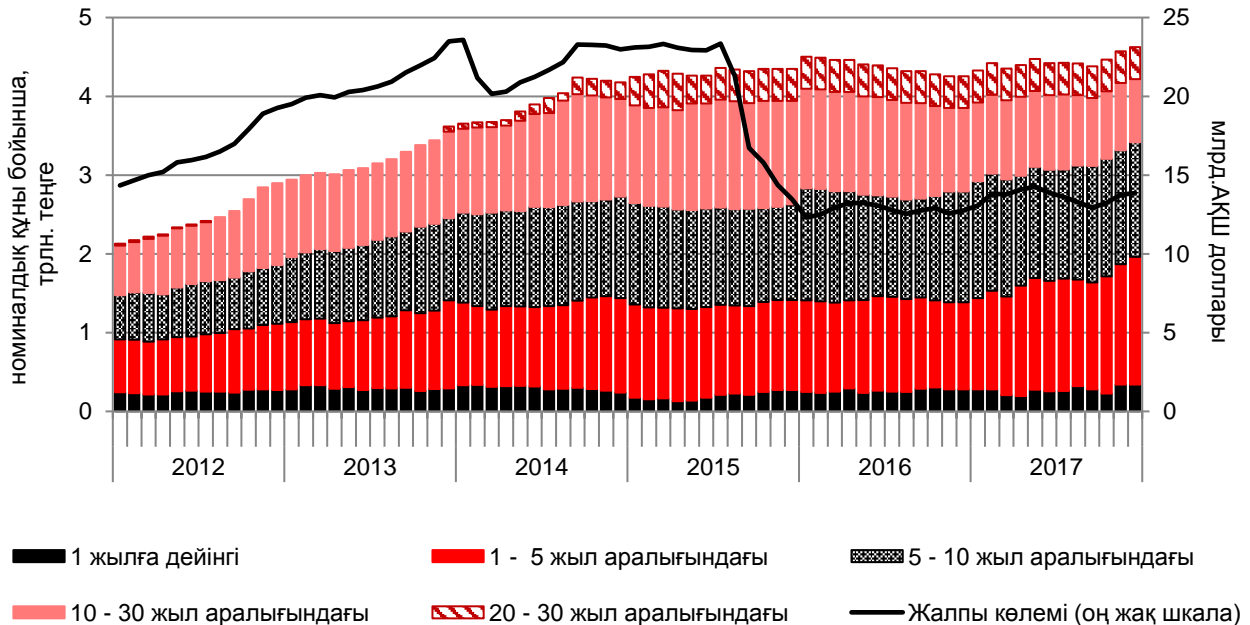
Ескертпе: 1) Іріктеуден 2017 жылғы шілдеде жүйе қалаушы банкті қалпына келтіру мәмілесі бойынша сатылып алынған МБҚ алынып тасталды; 2) I – жеке жинақтаушы зейнетақы қорларының кезеңі; II – бірлестіктер кезеңі; III – БЖЗҚ кезеңі

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

Нарықтық құрылымның өзгеруі және ұзақ мерзімді ақша қаражаттарының бір институционалдық инвесторда шоғырлануы МБҚ ұстаушылардың композициясына әсерін тигізді. 2017 жылдың 4-тоқсанының соңында жалпы көлемі 4,6 трлн. теңге құраған ішкі мемлекеттік борыштың құрылымында БЖЗҚ-ның есебінен өтеу басымдылығы байқалды. Мысалы, 2017 жылдың соңында ҚР Қаржыминінің 2,6 трлн. теңге көлеміндегі МБҚ-ы БЖЗҚ-ның портфелінде болды (3.3-сурет, 3.4-сурет).

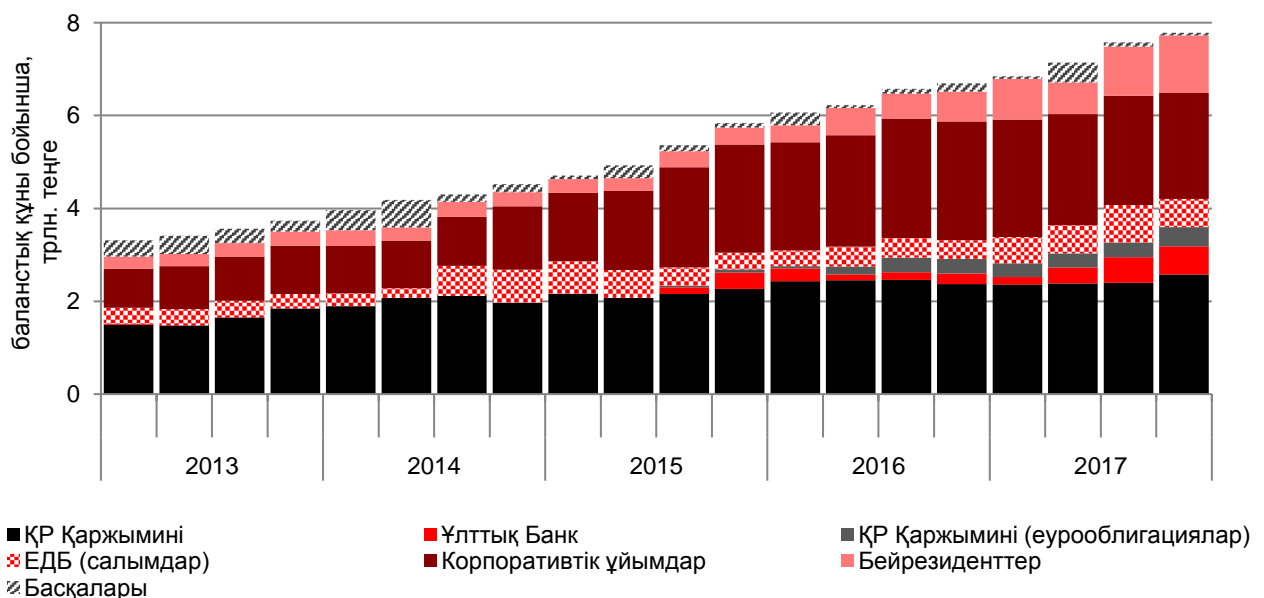
3.3-сурет. ҚР Қаржымині МБҚ-ның өтеуге дейінгі мерзімдер бойынша айналыстағы көлемі

Дереккөзі: БҚОД

Ескертпе: Іріктеуден 2017 жылғы шілдеде жүйе қалаушы банкті қалпына келтіру мәмілесі бойынша сатылып алынған МБҚ алынып тасталды

3.4-сурет. Бағалы қағаздардың эмитенттері бойынша зейнетақы активтерінің құрылымы

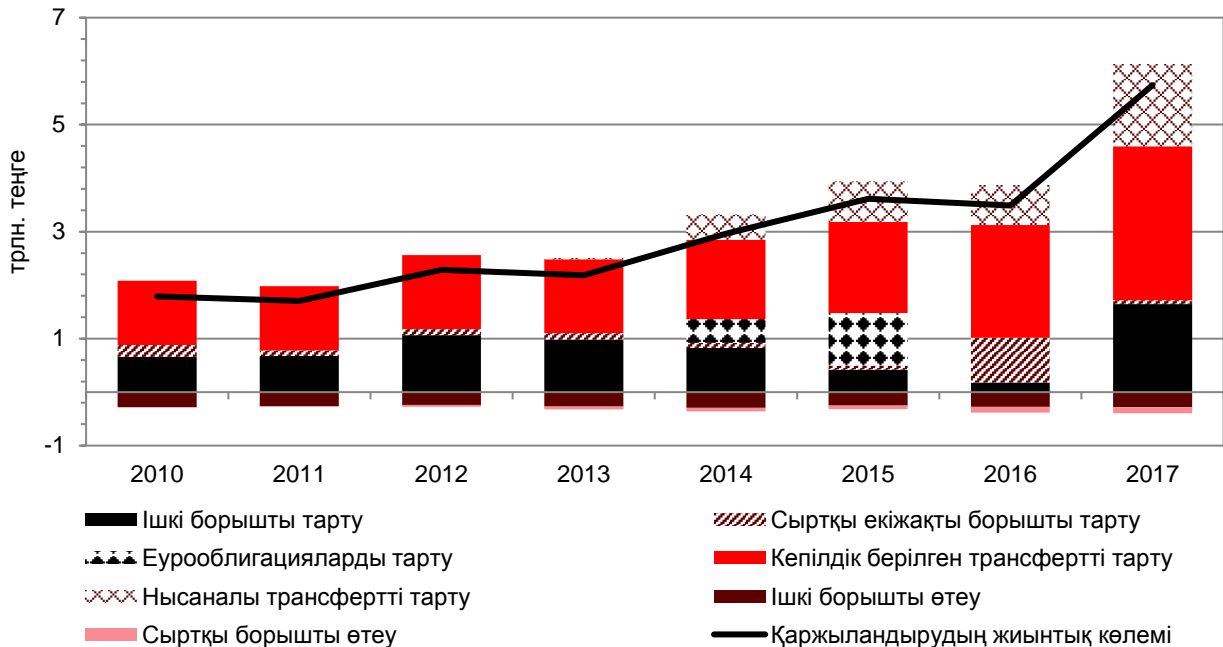

Дереккөзі: зейнетақы қорларының есептілігі

3.2 Ішкі борышты тарту саясаты және бастапқы нарықтың тиімділігі

2015-2016 жылдары бюджет тапшылығын қаржыландыру құрылымының айтарлықтай өзгеруі байқалды. Қаржыландырудың негізгі көздерінің бірі ҚР ҰҚ, яғни кепіл берілген және нысаналы трансферттер нысанында жыл сайынғы трансферттер түріндегі мұнай кірістерінің жинағы болды (3.5-сурет).

3.5-сурет. Қазақстан Республикасы бюджет тапшылығын қаржыландыру құрылымы

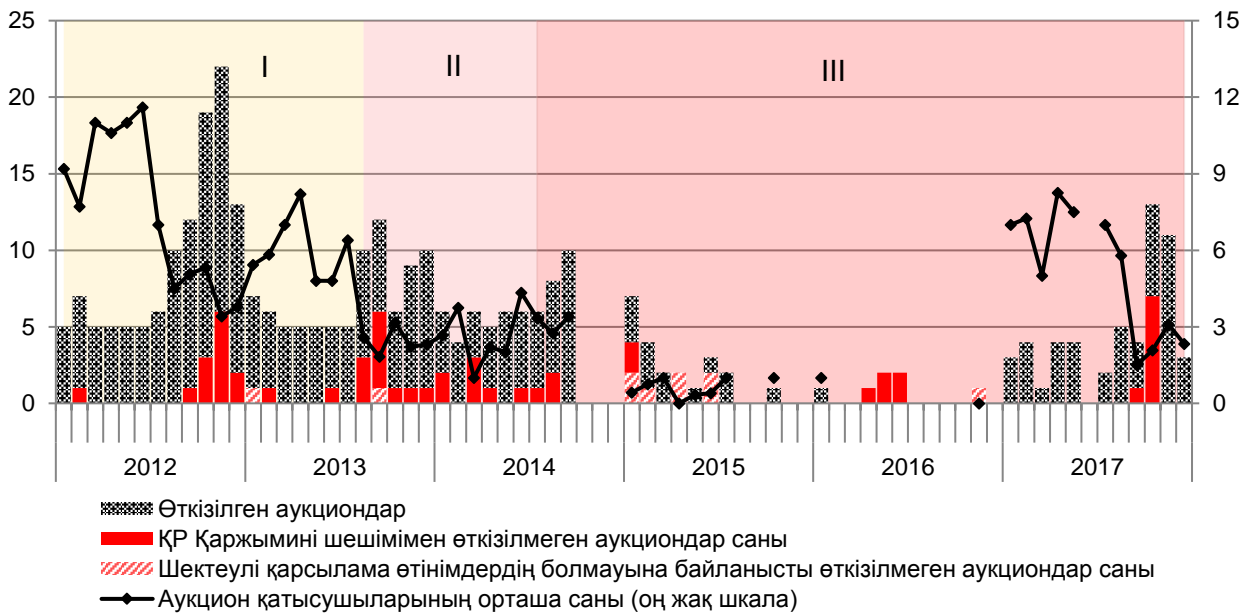

Дереккөзі: ҚР Қаржымині

Одан басқа, ішкі мемлекеттік борышты орналастырудан сыртқы капиталды тартудың қарыз шарты және еурооблигацияларды орналастыру нысанына қайта бағдарлану орын алды. Тапшылықты қаржыландыру көзін таңдау және фискалдық саясаттың тиімділігін бағалау кезіндегі басым өлшемшарт ретінде қаражатты тарту құны қаралды. Нәтижесінде, ҚР Қаржыминінің МБҚ орналастыру аукциондары көлемді игеру қағидаты бойынша емес, кірістілік деңгейі бойынша бөліп алу қағидатына сәйкес өтті. Сонымен, мұнайдан түскен жинақтарды қолдана алу мүмкіндігі ҚР Қаржыминіне қаржыландырудың неғұрлым қымбат түрі ретінде қабылданатын ішкі нарықтағы тартулар деңгейін қысқартуға мүмкіндік берді.

Өз кезегінде, орналастыру мерзімдері, көлемдері және жиілігі бойынша белгісіздік белсенді қатысушылар үшін МБҚ тартымдылығының құлдырауына және әлеуетті сұраныстың төмендеуіне әкелді (3.6-сурет). Сондай-ақ, институционалдық инвесторлардың жоғары дәрежедегі белсенді нарық қатысушылар санының шектелуіне алып келді. Мысалы, 2015-2017 жылдары жарияланған 83 аукционның 8-і шектеулі қарсылама өтінімдерінің болмауы себебінен орындалмады деп танылды (оның ішінде 2015 жылы 22 аукционның 7-еуі), ал 15 аукционды ҚР Қаржымині шешімі бойынша орындалмады (3.7-сурет).

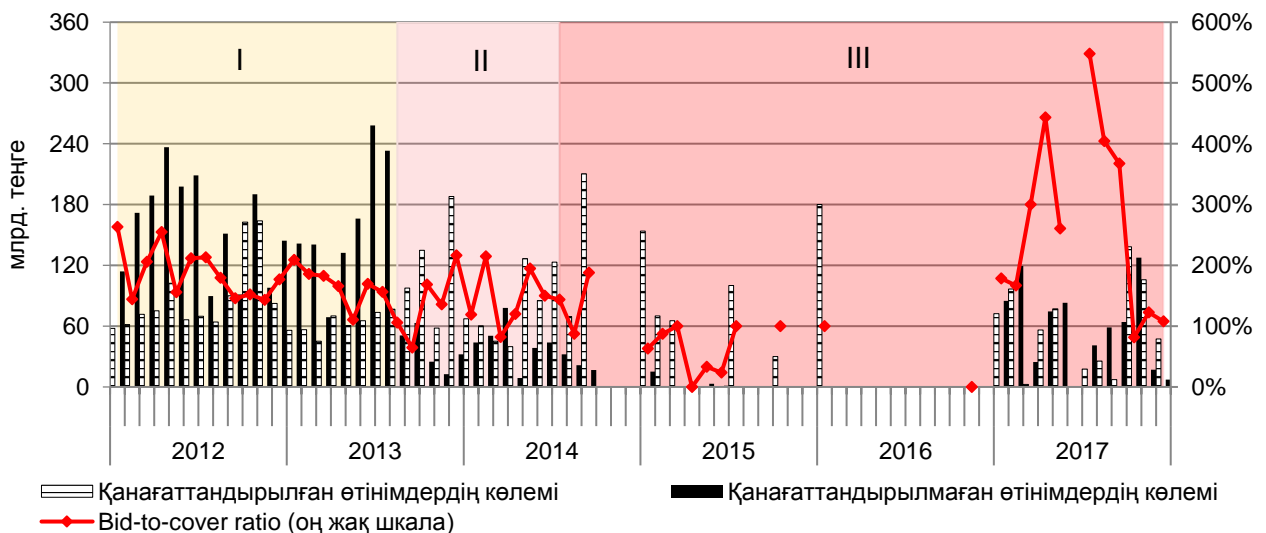
3.6-сурет. ҚР Қаржымині МБҚ орналастыру бойынша өткізілген және өткізілмеген аукциондардың саны

Дереккөзі: ҚҚБ

Ескертпе: 1) Іріктеуден 2017 жылғы шілдеде жүйе қалаушы банкті қалпына келтіру мәмілесі бойынша сатылып алынған МБҚ алынып тасталды; 2) I – жеке жинақтаушы зейнетақы қорларының кезеңі; II – бірлестіктер кезеңі; III – БЖЗҚ кезеңі; 3) Шектеулі қарсылама өтінімдердің болмауына байланысты өткізілмеген аукциондар бойынша аукционға қатысушылар саны туралы мәліметтер нарықтық өтінімдер бойынша деректерді ескерместен ұсынылды

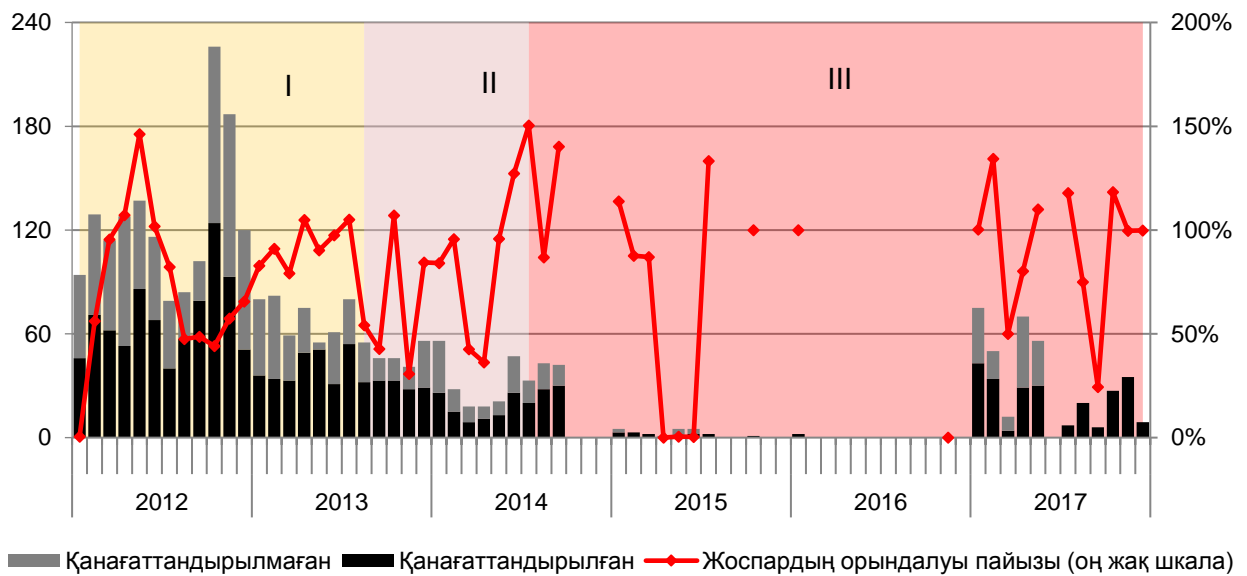
3.7-сурет. ҚР Қаржымині МБҚ орналастыру бойынша аукциондардағы қанағаттандырылған және қанағаттандырылмаған өтінімдердің көлемі

Дереккөзі: ҚҚБ

Ескертпе: 1) Іріктеуден 2017 жылғы шілдеде жүйе қалаушы банкті қалпына келтіру мәмілесі бойынша сатылып алынған МБҚ алынып тасталды; 2) Айлық bid-to-cover ratio ҚР Қаржымині МБҚ орналастыру аукционындағы барлық өтінімдердің қанағаттандырылған өтінімдерге қатынасының орташа мөлшері (жарияланған орналастыру көлемі бойынша өлшенген) ретінде есептелді; 3) Bid-to-cover ratio көрсеткішін есептеу үшін пайдаланылған шектеулі қарсылама өтінімдердің болмауына байланысты өткізілмеген аукциондар бойынша өтінім саны туралы мәліметтер нарықтық өтінімдер бойынша деректерді ескерместен ұсынылды; 4) I – жеке жинақтаушы зейнетақы қорларының кезеңі; II – бірлестіктер кезеңі; III – БЖЗҚ кезеңі

3.8-сурет. ҚР Қаржымині МБҚ орналастыру аукциондарындағы қанағаттандырылған және қанағаттандырылмаған өтінімдердің саны

Дереккөзі: ҚҚБ

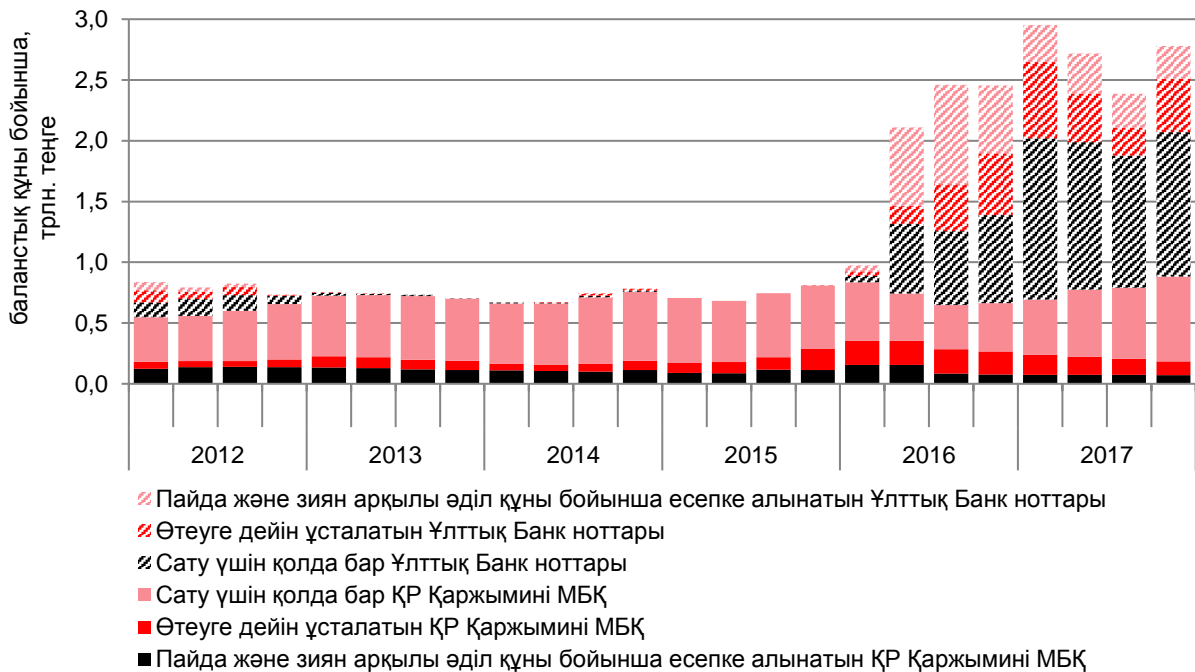
Ескертпе: 1) Іріктеуден 2017 жылғы шілдеде жүйе қалаушы банкті қалпына келтіру мәмілесі бойынша сатылып алынған МБҚ алынып тасталды; 2) Жоспардың орындалу пайызы ҚР Қаржымині МБҚ нақты орналастырылған көлемнің алдын-ала жарияланған көлеміне қатынасы ретінде есептеледі; 3) I – жеке жинақтаушы зейнетақы қорларының кезеңі; II – бірлестіктер кезеңі; III – БЖЗҚ кезеңі

3.3 МБҚ нарығындағы сұраныс пен ұсыныс бағасының айырмасы

2015 жылы бағалы қағаздар нарығына қатысушылардың активтерді теңгеде ұстау әзірлігі елдің сыртқы экономикалық жағдайының нашарлауы аясында теңгеге қысымның күшеюіне байланысты төмендеді.

2015 жылғы 3-тоқсанда ҚР Қаржыминінің МБҚ-ның біршама бөлігі ЕДБ-дің портфельдерінде «өтеуге дейін ұсталатын бағалы қағаздар» санатына қайта жіктелген болатын (3.9-сурет). Бұл МБҚ ұстаушыларға бағалы қағаздарды нарықтық құны бойынша қайта бағалаумен байланысты зияндарды танымауға мүмкіндік берді. Мұндай ұстаушылар МБҚ-ның құнын төмен кірістілік бойынша амортизациялауды артық көрді және осылайша, аталған қағаздарды нарықтық құны бойынша сатуға мүдделі болған жоқ. Бұл жағдай да нарықтың өтімділігіне теріс әсерін тигізді.

3.9-сурет. ЕДБ-дегі МБҚ портфелінің бағалы қағаздарды есепке алу санаттары бойынша құрылымы

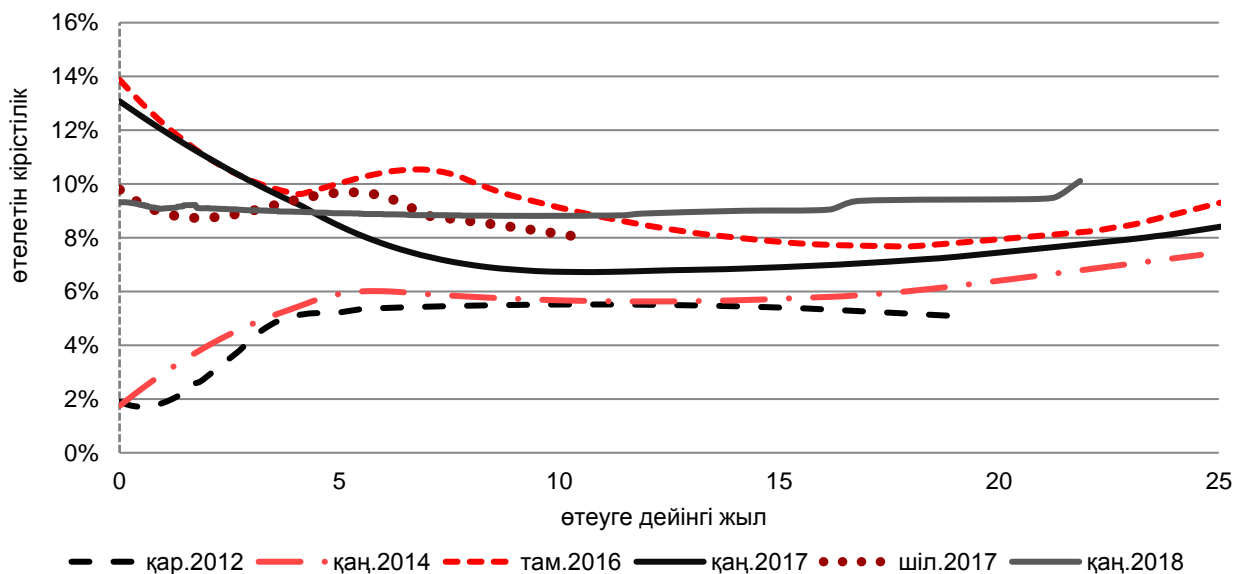

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Іріктеуден 2017 жылғы шілдеде жүйе қалаушы банкті қалпына келтіру мәмілесі бойынша сатылып алынған МБҚ алынып тасталды

ҚҚБ-ның әдістемесіне сәйкес анықталатын бағалы қағаздардың нарықтық құны инвесторлардың сауда портфельдеріндегі МБҚ-ды бағалау үшін қолданылады. ҚҚБ-ның әдістемесіне сәйкес МБҚ-ды нарықтық бағалау кезінде қолданылатын кірістілік өлшемі кірістілік қисығы функциясының интерполяциясы арқылы анықталады. Алайда, кірістілік қисығы МБҚ бойынша кірістілігі нарықтық инвесторлардың кірістілігінен біршама төмен болған нарықтық емес инвесторлар арасындағы мәмілелерді есепке алғандықтан, кірістілік қисығы бойынша анықталатын бағалар да нарық қатысушылары сатып алуға дайын бағалардан жоғары болды (3.10-сурет).

3.10-сурет. МБҚ кірістілік қисығы

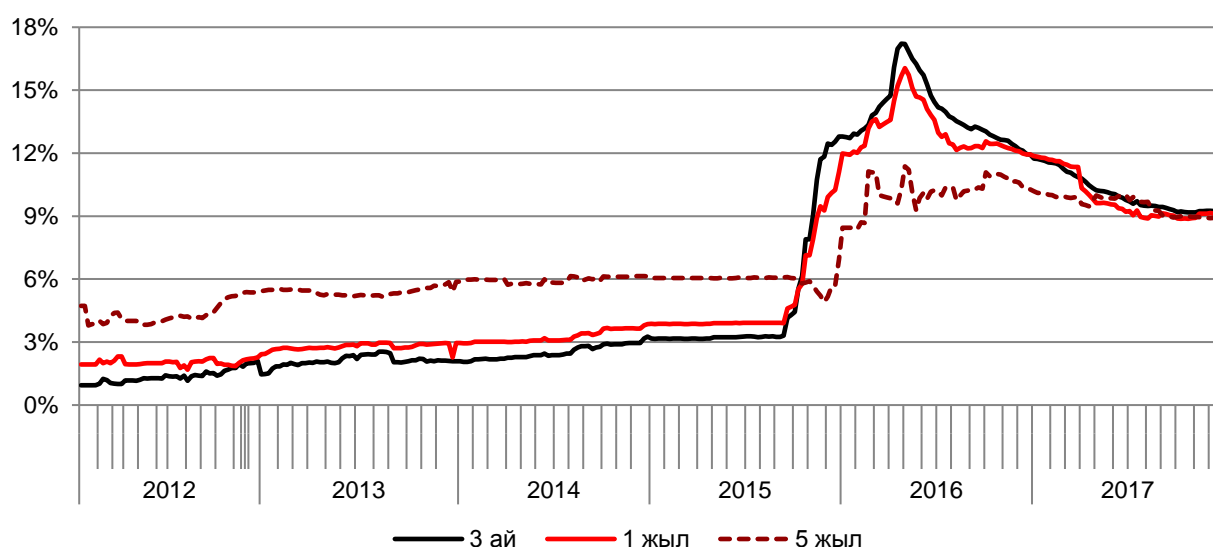
Дереккөзі: ҚҚБ

Нәтижесінде МБҚ-ды ұстаушылар зияндарды танымау үшін МБҚ-ны сатқысы келмейтін, ал инвесторлар қағаздарды қымбат бағаға сатып алғысы келмейтін тұйыққа тірелу байқалды. Осылайша, сатып алушылар мен сатушылардың бағалары арасында теңгерімнің болмауы нарықта өтімділік оқиғаларының азаюына әкелді, бұл баға белгілеудегі нарықтықты одан әрі төмендетті және тиісінше нарыққа қатысушылар тарапынан сұранысты төмендетті.

3.4 Бір жылға дейінгі кірістілік қисығының қалыптасуы

Инфляциялық таргеттеу режиміне көшкеннен кейін нарықта баға белгілеудегі өткір мәселелерді жоюға және сұраныс пен ұсыныс бағаларындағы алшақтықты қысқартуға алып келген пайыздық мөлшерлемелердің тұрақтануы байқалды (3.11-сурет). Алайда, нарықтың өтімділігі бұрынғыша төмен болып қалды.

3.11-сурет. МБҚ өтеу кірістілігі (өтеу мерзімі бойынша жіктелім)

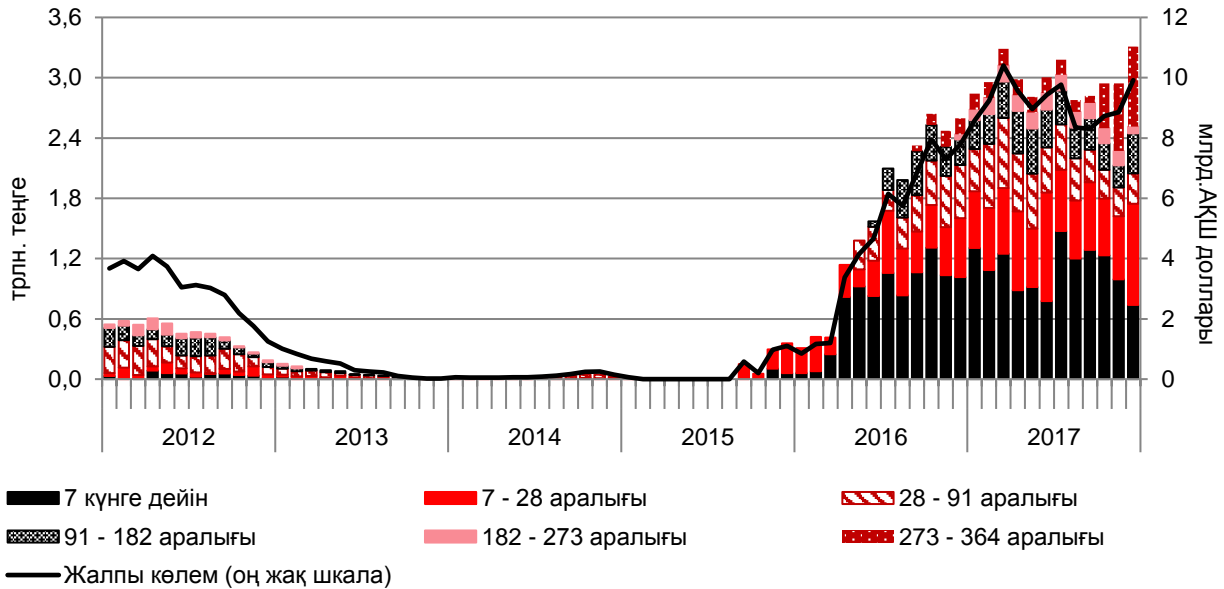

Дереккөзі: ҚҚБ

2016 жылы Ұлттық Банк пайыздық мөлшерлемелерді басқару саясаты аясында артық өтімділікті алу үшін ноттарды үнемі орналастырып тұруға кірісті. Өтімділікті алудың орташа көлемі 2016 жылы 1,5 трлн. теңгеден 2017 жылы 2,9 трлн. теңгеге дейін өсті (3.12-сурет).

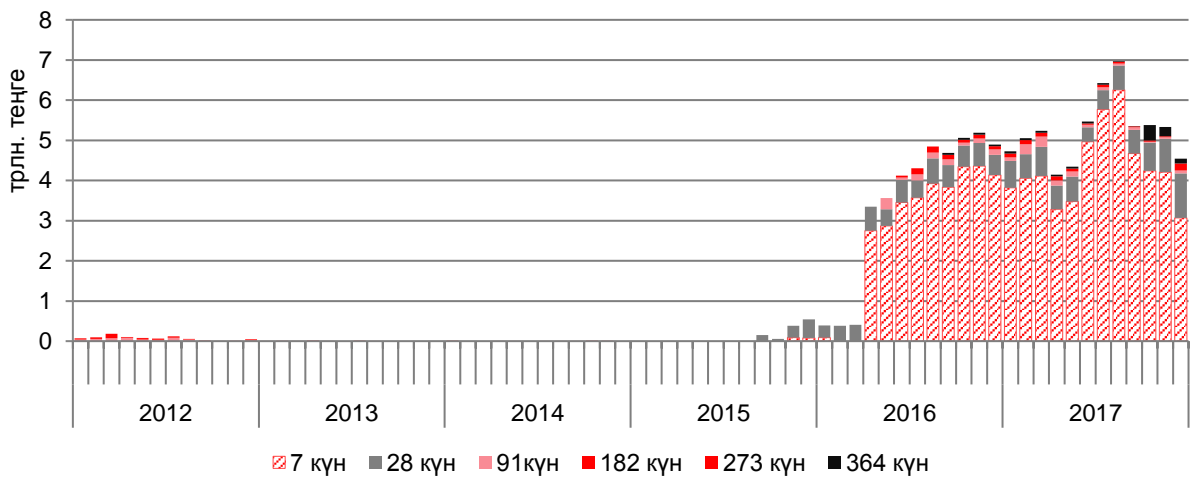
Негізінен, бұлар қысқа мерзімді ноттар болды, алайда 2016 жылдың жазында неғұрлым ұзақ мерзімді ноттар пайда бола бастады (3.13-сурет). Бұл өтімділікті бір жылға дейінгі мерзімге ұлғайтуға мүмкіндік берді. Нарық қатысушыларында осы аяда күтімдер қалыптасты және кірістілік қисығы бір жылға дейінгі сегментте барынша нарықтық күтімге жақындатылған күтулерді көрсетті. Алайда, бір жылдан жоғары мерзімдерде қайталама нарықта өтімділік төмен болып қала берді. Бұл ҚҚБ-ның кірістілік қисығын құру үшін есепті базалық кезеңнің ұзақтығын ұзартуға әкелді.

3.12-сурет. Өтеуге дейінгі мерзімі бойынша айналыстағы ноттарының көлемі

Дереккөзі: БҚОД

3.13-сурет. Ноттардың мерзімділік бойынша шығарылымдары

Дереккөзі: БҚОД

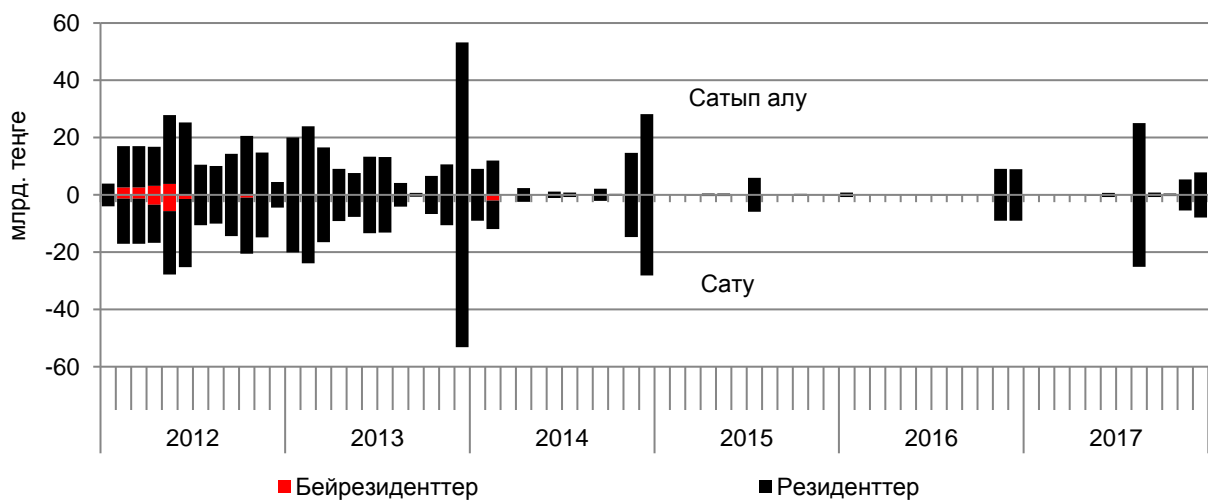
3.5 МБҚ нарығының тәуекелдері мен мүмкіндіктері

2016-2017 жылдары МБҚ қайталама нарығында жандану байқалды, мұнда сауда-саттықтың негізгі қатысушылары резиденттер болып табылды. Бұдан басқа, 2016 жылдың соңы мен 2017 жылдың басында бейрезиденттердің Ұлттық Банктің ноттарын сатып алу операциялары бойынша белсенділігінің біршама артуы байқалды (3.14-сурет, 3.15-сурет). Бейрезиденттер тарапынан сұраныстың пайда болуы сыртқы инвесторлар тарапынан күтулердің тұрақтануын көрсетеді. Алайда, бейрезидент инвесторлардың қысқа мерзімді құралдарға басымдық беру фактісі 1 жылға дейінгі қаржылық құралдардың тартымдылығын ғана білдіріп қоймай, сондай-ақ ұзақ мерзімді күтімдердің айқынсыздығын көрсетеді. Жоғарыда аталған мәселелерді шешпей, атап айтқанда ішкі нарықта ҚР Қаржыминінің белсенді орналастыруын керек ететін кірістілік қисығының ұзақ мерзімді бөлігін қалыптастырмай, бара-бар тәуекелсіз бағалы қағаздар кірістілік қисығын құру қиынға соғады.

Бейрезиденттерде мемлекеттік борыштың шоғырлануы әлеуетті тәуекелдер тұрғысынан капитал түсімінің кейіннен кенеттен тоқтап қалуына немесе бір сәтте әкетілу тәуекелінің орын алуына әкеліп соғуы мүмкін. Аталған тәуекелдің маңыздылығы, оның триггерлері ретінде Қазақстан Республикасының экономикасы үшін тек ішкі факторлар ғана емес, сондай-ақ сыртқы экзогендік факторлардың болуында. Мысалы, экономиканың жаһандық өсуінің жандануына байланысты пайыздық мөлшерлемелер жіктелімінің өзгеруі дамушы нарықтардан әкетілуді тудырып, капитал ағынының бағытын өзгертуі мүмкін.

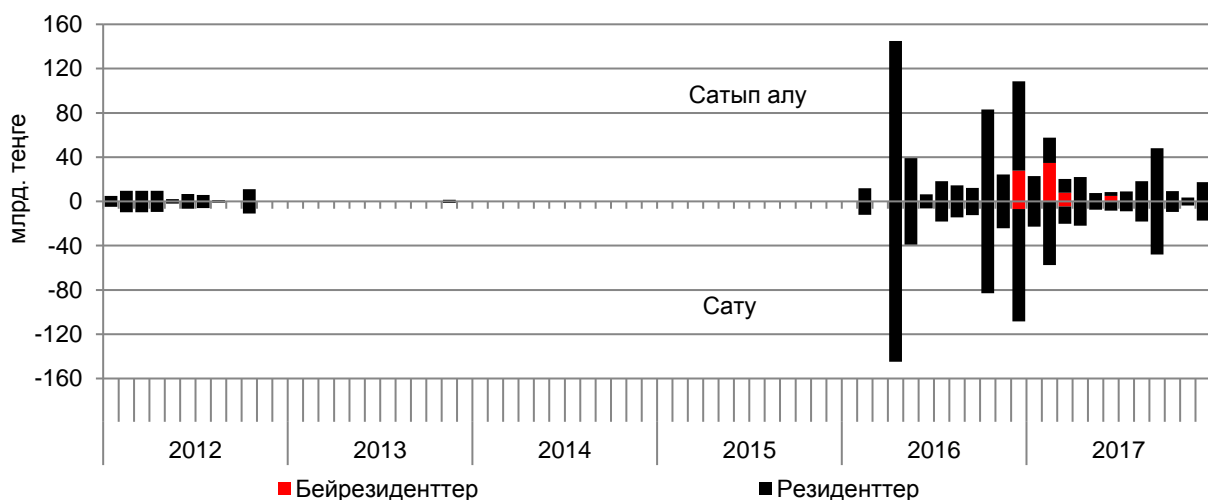
Екінші жағынан, инвесторлардың неғұрлым әртараптандырылған базасы өтімділікті ұлғайту және нарықтық инфрақұрылымның жағымды дамуы есебінен тарту құнына оң әсерін тигізеді.

3.14-сурет. ҚР Қаржымині МБҚ қайталама нарығының өтімділік деңгейі төмен болып қалуда

Дереккөзі: БҚОД
Ескертпе: Автономды сипат алатын мәмілелер іріктеуден алып тасталды

3.15-сурет. Ұлттық Банк ноттарының қайталама нарығында бейрезиденттердің қатысу дәрежесі тұрақсыз және елеусіз

Дереккөзі: БҚОД
Ескертпе: Автономды сипат алатын мәмілелер іріктеуден алып тасталды

IV. Жылжымайтын тұрғын үй нарығы

2016-2017 жылдары жылжымайтын мүлік бағасы мұнайдың төмен бағасына, ең алдымен айырбастау бағамының икемділігінің нәтижесінде бейімделді. Қазірде бағаны одан әрі түзету кеңістігі сақталады, алайда сыртқы теңгерімсіздікті жоюмен бірге тәуекелдер неғұрлым симметриялы болып, бірінші кезекке ішкі факторлар шықты.

Халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету дәрежесі салыстырмалы елдерден айтарлықтай ерекшеленбеді, алайда тұрғын үй үлестірілімі мен жұмыс орындары арасындағы сәйкессіздік құрылыс және тұрғын үйді сатып алу нарығы үшін зор әлеует тудырады. Төлемге қабілетті сұраныстың жетіспеуі және кредиттеудің жоғары құны осы әлеуетті іске асыру перспективаларын шектейді.

Ипотекалық қарыздар бойынша кредиттік тәуекелдер қарыз алушыларға қатаң талап қоя отырып, оларды іріктеу арқылы салыстырмалы түрде төмен болып отыр, алайда сұраныстың төлем қабілеттілігі шегінен тыс кредит ұсыну орын алған жағдайда кредиттік тәуекелдер күрт және бақыланбайтын түрде өсуі мүмкін.

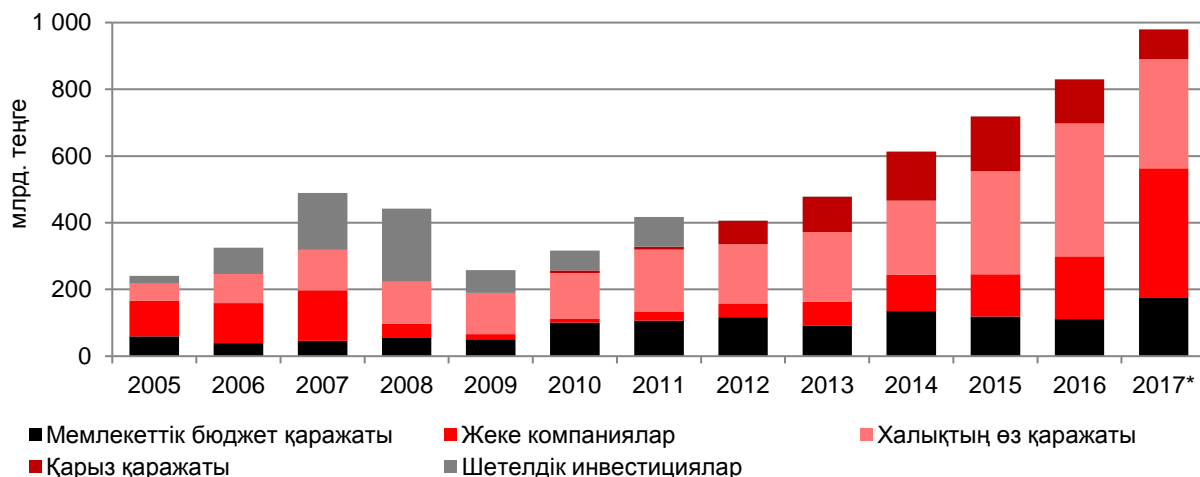
Азаматтар үшін тұрғын үйдің қолжетімділігін арттырудың мемлекеттік бағдарламалары төлемге қабілетті сұранысты кредиттік тәуекелдерді арттырусыз кеңейтуге мүмкіндік берді, алайда олар үкіметтен көп жылдық бюджет міндеттемелерін қабылдауды қажет етеді. Тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесі шеңберінде берілген ипотекалық тұрғын үй қарыздары тұрғын үйді сатып алуды кредиттеудің барған сайын көбірек үлесін алуда.

Нарықтық негізде ипотекалық кредиттеудің тұрақты дамуы тұрғын үйге сұраныс тарапынан құрылымдық және институционалдық шектеулерді жоюды қажет етеді. Кредиттер бойынша нарықтық пайыз мөлшерлемесін төмендету инфляцияны тұрақты төмендетуді талап етеді, ол өз кезегінде қорландыру құнын төмендетуге және кредиттік тәуекелді төмендету үшін кредиторлардың құқығын жақсы қорғауға мүмкіндік береді. Ұзақ мерзімді перспективада төлемге қабілетті сұраныстың өсуін тежейтін құрылымдық жұмыссыздық проблемаларын шешу қажет.

4.1 Нарықтың маңыздылығы

Экономикалық өсуді қолдау коммерциялық және жылжымайтын тұрғын үйді қоса алғанда негізгі құрал-жабдыққа едәуір инвестицияны қажет етеді. Халық кірісінің өсуі жылжымайтын тұрғын үйге сұраныстың өсуіне әкелді. Осымен байланысты құрылысты, девелоперлікті ұзақ мерзімді қаржыландыру қажеттілігі негізінен халықтың және жеке құрылыс компанияларының өз қаражаттарының есебінен қанағаттандырылды (4.1-сурет). Сондай-ақ, жылжымайтын мүлікті бастапқы және қайталама нарықтарында сатып алуды қаржыландырудың маңызды көзі банктердің қаражаттары болып табылды.

4.1-сурет. Қаржыландыру көздері бойынша тұрғын үй құрылысына инвестициялар

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК
Ескертпе: * алдын ала деректер

Жылжымайтын мүліктің бағасы қаржы активтерінің ауқымды шеңберінің құнына әсер етеді және қаржылық үдеткіш арқылы қаржы секторы және экономика үшін жүйелік тәуекелдерді тудыруға және күшейтуге қабілетті. Қаржы секторы мен жылжымайтын мүліктің бір-біріне ықпалы бірдей. Сондықтан тұрғын үйді сатып алуды шамадан тыс белсенді кредиттеу жылжымайтын мүлікке инвестициялық сұраныс пен баға өсу процесінің жылдамдауына ықпал етеді.

Жылжымайтын мүлік секторы тек қаржылық даму және қаржылық тұрақтылық үшін ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік, адами және экономикалық даму үшін де маңызды. Көптеген үй шаруашылықтары үшін жылжымайтын тұрғын мүлікті сатып алу ірі инвестиция болып табылады, ал ипотекалық қарызды өтеу немесе жалдау шығыстары отбасылық бюджеттің ауқымды бөлігін қамтиды. Тұрғын үйдің сапасы, оның орналасқан жері мен инфрақұрылымға қолжетімдігін қоса алғанда, басым жағдайда адамның өмір сүру деңгейі мен оның даму болашағын анықтайды. Тиісінше, тұрғын үй қолжетімділігін арттырудың мемлекеттік бағдарламалары әлеуметтік-экономикалық саясаттың қажетті бөлігі болып табылады, алайда оларды қолдануда мемлекеттік өктемдіктер нарықтық тетіктердің тиімділігін әлсіретпеуі үшін ерекше сақтықты қажет етеді.

4.2 Урбандалу және қала халқының шоғырлануы

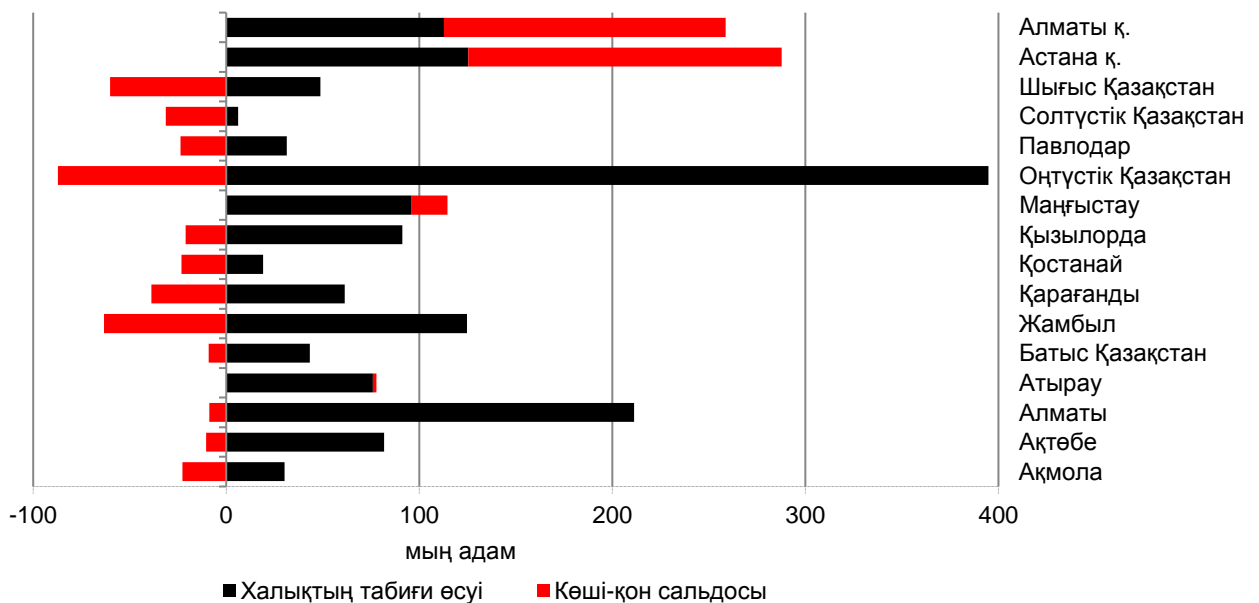
Жылжымайтын мүлік нарығы заманауи экономиканың экономикалық және әлеуметтік өмірімен тығыз ықпалдасқан. Оның қалыптасуы мен даму дәрежесіне көптеген институционалдық және әлеуметтік факторлар тікелей және жанама әсер етеді, олардың ішінде қоғамдық инфрақұрылымның даму деңгейі, қала мен ауылда білім беру қолжетімділігі мен сапасы, ипотекалық кредиттеу институттарының жетілуі және меншік құқығының қорғалу деңгейі, құрылыс қызметін реттеу, әлеуметтік саясат пен әлеуметтік тұрақтылық неғұрлым маңыздылары болып табылады.

Еңбек нарығы жылжымайтын мүлік нарығымен неғұрлым тікелей байланысқан. Осы нарықтар арасындағы байланыс көші-қон статистикасында неғұрлым анық байқалады. Көші-қон динамикасы үй шаруашылықтарының тұрғылықты тұру және еңбек етудің неғұрлым тартымды түрлерін табу мақсатындағы бір өңірден екінші

өңірге өз жинақтары мен еңбек ресурстарын көшіру туралы шешімдерінің сандық көрсеткіші болып табылады.

Қазақстанда ең тартымды үйлесім қалалық жылжымайтын мүлік пен қалалық еңбек нарығы болып табылады. Ауылдық үй шаруашылықтары оларға неғұрлым дамыған қоғамдық инфрақұрылым мен сан алуан және өтімді еңбек нарығын ұсынатын қалаға көшуге тырысады. Инфрақұрылымы неғұрлым дамыған екі ірі Астана және Алматы қалаларында қалалық тұрғын үйге деген сұраныс аса жоғары. Көші-қонға байланысты, олар басқа өңірлерге қарағанда тез өсуде. Астана және Алматы қалаларына негізінен ауылдардан емес, басқа қалалардан қоныс аударуда. Астана және Алматы қалаларындағы тұрғын үйлердің құны облыс орталықтарына қарағанда екі есе жоғары. Соңғы алты жыл ішінде Маңғыстау және Атырау облыстарын қоспағанда, барлық облыстар жылына орташа есеппен 0,4%-ды құрайтын халықтың нетто кетуін сезінді (4.2- сурет).

4.2-сурет. 2012-2017 жылдар аралығындағы халық санының абсолюттік өсуі

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: 1) Табиғи өсу – белгілі бір уақыт кезеңіндегі туғандар саны мен қайтыс болғандар санының арасындағы айырма; 2) Көші-қон сальдосы – өңірге есепті кезеңде келгендер саны мен одан кеткендер саны арасындағы айырма

Шымкентте тұрғын үйдің бағасы басқа облыс орталықтарына² қарағанда орта есеппен 25%-ға жоғары. Жалпы, бұл қала халық саны жағынан және қоғамдық инфрақұрылымның даму деңгейі бойынша Астана және Алматы қалаларына жуық. Ең кіші облыс орталықтары болып табылатын Ақтау мен Атырауда бір шаршы метрдің бағасы басқа облыс орталықтарымен салыстырғанда 1,5-2 есе жоғары. Олардың бағаларының өсуі жұмыс орындарының жылдам өсуі және жоғары табыс деңгейімен байланысты.

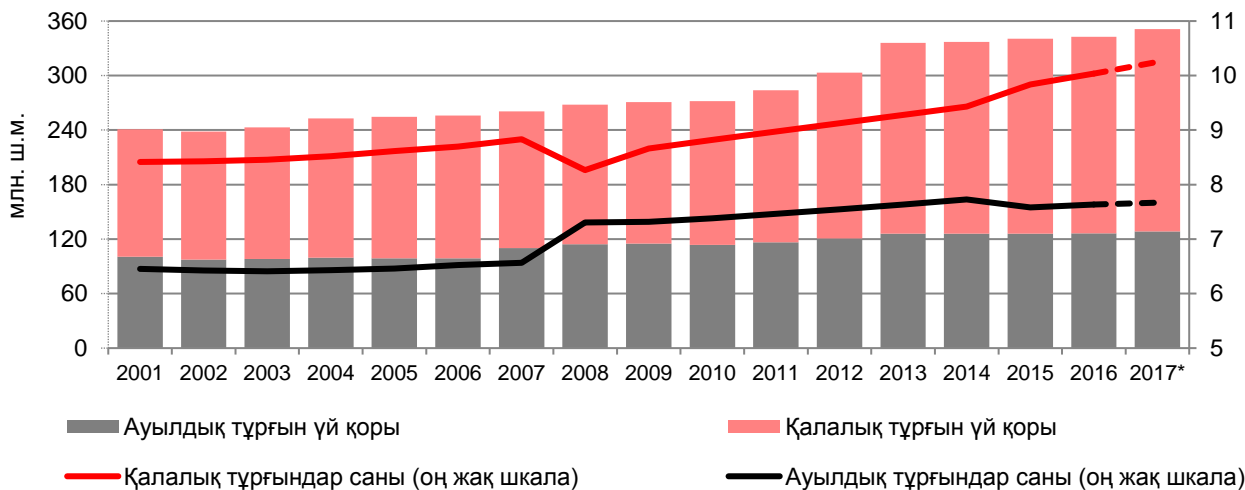
Қазақстанның урбандану қарқыны салыстырмалы түрде жоғары болмады және оның қарқыны біркелкі болмады. Соңғы 15 жыл ішінде қала халқының үлесі өспеді деуге болады, бұл ауылдан қалаға көші-қон қарқыны мен ауыл мен қалада бала туу арасындағы айырманың сәйкестігін көрсетеді (4.3-сурет).

Урбандану бірінші кезекте, қалалық еңбек нарығындағы ауылдық үй шаруашылықтары мүмкіндіктерінің шектелуімен тежеледі. Бұл құрылымдық

² Қазақстан Республикасындағы баға деңгейі неғұрлым жоғары қалалардың (Алматы, Астана, Ақтау, Атырау) көрсеткіштерін есепке алмағанда, орташа бағаға негізделген есеп

жұмыссыздықта, әсіресе ауылдан қалаға қоныс аударғандардың алғашқы буынының арасында кең таралғаны байқалады. Жылжымайтын мүлік бағасының жоғары болуы екінші кезектегі рөлді атқарады. Жылжымайтын мүлік нарығы еңбек нарығымен бірлесіп, ауылдан қалаға көші-қон ағынын қалыптастырады. Тұрғын үйді сатып алуға субсидиялар жылжымайтын мүлік нарығындағы кедергілерді төмендеткенімен, еңбек нарығындағы кедергілерге әсер етпейді.

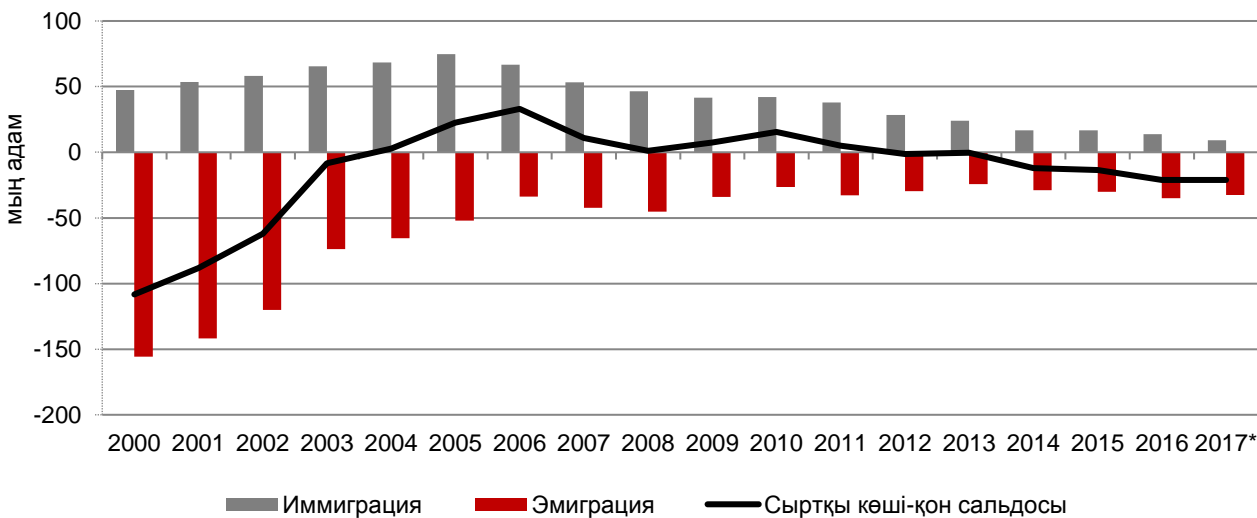
4.3-сурет. Қалалық және ауылдық жерлердегі тұрғын үй қорының ауданы және халық саны

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ішкі көші-қонға қарағанда, сыртқы көші-қон қала халқының өсуіне, қалалық жылжымайтын мүлік бағасына және нетто сұранысына кері әсерін тигізеді. 2000 жылдары халықтың кету деңгейі жоғары болды, алайда 2005 жылдан бастап иммигранттардың саны эмигранттар санынан асып түсті. 2014-2017 жылдары халықтың нетто кетуі байқалды (4.4-сурет). Эмиграцияның жылжымайтын мүлікке әсері облыстарда аз, ал эмиграцияның жоғары деңгейі экономикалық өсу үшін еңбек нарығына әсері айтарлықтай тәуекел туғызады.

4.4-сурет. ҚР халқының сыртқы көші-қоны

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

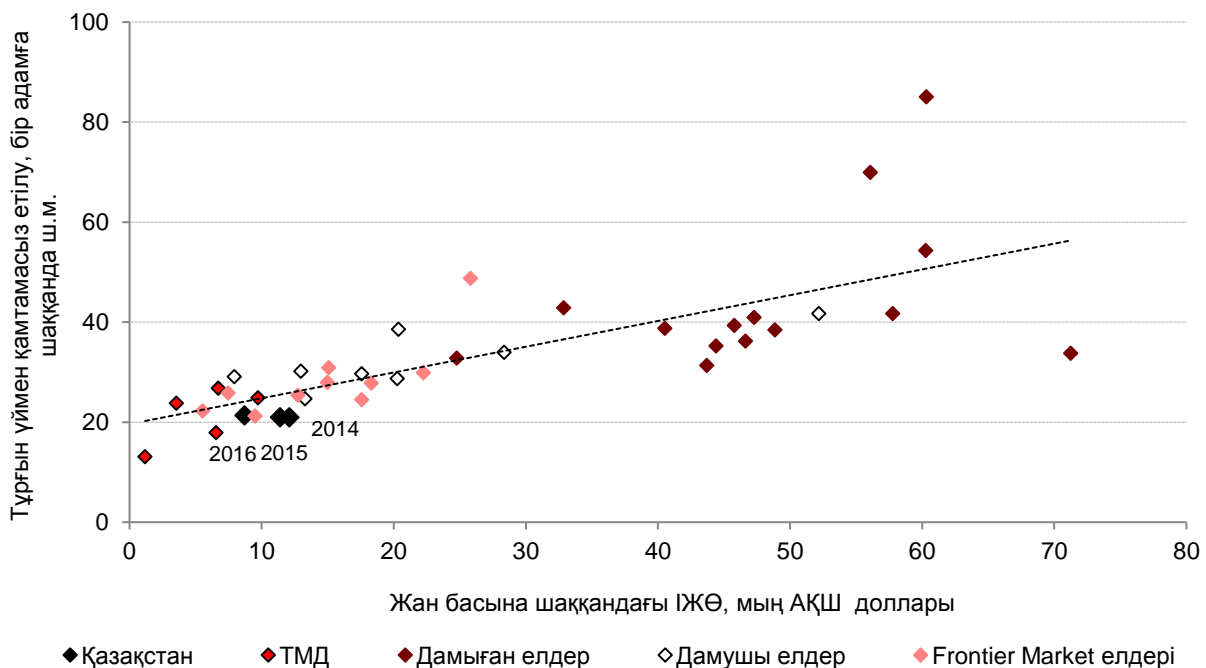
4.3 Тұрғын үймен қамтамасыз ету

Қазақстанда тұрғын үймен қамтамасыз етілу бір адамға шаққанда 21 ш.м. құрайды. Бұл Қазақстан халық табысы деңгейімен салыстырмалы елдер бойынша орта деңгейден біршама төмен (4.5-сурет).

Осындай көрсеткіш, әдетте халықаралық салыстыру үшін қолданылады, алайда тұрғын үй нарығында теңгерімсіздікті бағалау үшін немесе оның орта және қысқа мерзімді динамикасын болжау мақсатында тиімсіз болып табылады. Регрессия сызығынан ауытқу жылжымайтын мүлік нарығында теңгерімсіздік жағдайы орын алмай-ақ айтарлықтай үлкен және ұзақ мерзімге созылуы ықтимал. 2004-2007 жылдары аралығындағы қазақстандық тұрғын үй нарығындағы дүмпүлер кезіндегі бағаның жоғарылауы, сондай-ақ дүмпүден кейінгі бағаның құлауы, Қазақстанның регрессия сызығынан ауытқуы аз болған уақытта орын алған болатын.

Тұрғын үймен орташа қамтамасыз ету біртіндеп жақсара түсуде. Тұрғын үй құрылысының ағымдағы қарқынын (2016 жылы жаңа құрылыс үлесі тұрғын үй қорының 3,0%), халықтың ағымдағы өсу қарқынын (жылына 1,5%) және АҚШ долларында ІЖӨ өсуінің қарқыны жылына 3,5% болған жағдайда 7 жылдан кейін еліміздің тұрғын үймен қамтамасыз ету көрсеткіші ІЖӨ деңгейіне сәйкес келетін нүктеге жетеді. Осы уақытқа дейін орташа статистикалық үй шаруашылықтары оның төлем қабілетіне сәйкес келетін тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейінде болуы мүмкін.

4.5-сурет. Басқа елдермен салыстырғанда Қазақстанда халықтың тұрғын үймен қамтамасыз етілуі

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, ХВҚ, Entranze, РФ-ның, Украинаның, Беларусь Республикасының, Австралияның, Қытайдың статистикалық органдары, Ұлттық Банктің бағалауы
 Ескертпе: 1) Халықтың тұрғын үймен қамтамасыз етілуі елдегі жалпы тұрғын үй ауданының адамдар санына арақатынасы ретінде есептеледі; 2) ТМД мен Қазақстан Республикасын қоспағанда, елдер MSCI Index (Morgan Stanley Capital International Index) сәйкес жіктелген; 3) Frontier Market елдеріне нарықтық капиталдануы төмен, инвестициялық тартымдылығы және қор нарығының өтімділігі шектеулі дамушы елдер кіреді; 4) Қазақстан Республикасы бойынша деректерде 2014, 2015, 2016 жылдар, ал басқа елдер бойынша деректерде ақпараттың болуына қарай 2015 жыл немесе 2016 жыл қамтылады

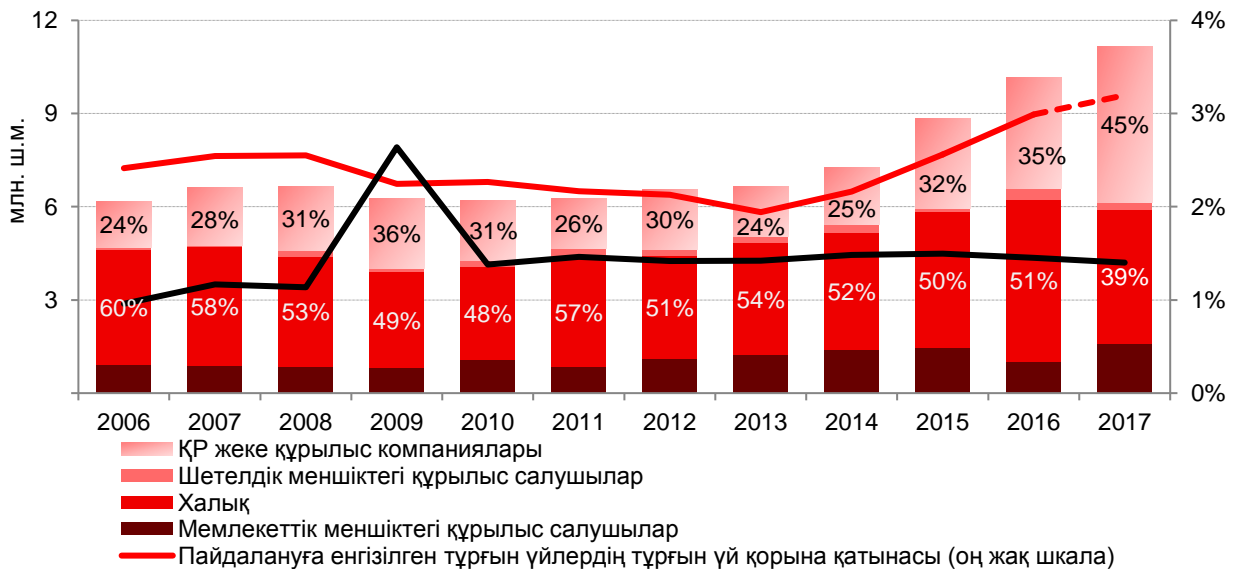
4.4 Тұрғын үй құрылысы

2014 жылға дейін тұрғын үй құрылысы жылына 6-7 млн. ш.м. деңгейінде сақталса, 2015 жылы 21,5%-ға, 2016 жылы 15,1%-ға және 2017 жылы тағы 10%-ға қарқынды өсе бастады. 2017 жылы пайдалануға берілген тұрғын үйдің көлемі 11,2 млн. ш.м. жетті.

Тұрғын үй құрылысының өсуі құрылыс жүргізуші халық есебінен де, сондай-ақ жеке құрылыс компаниялары есебінен де қол жеткізілді. Нәтижесінде, халықтың өзі жүргізген құрылыс үлесі біртіндеп төмендей бастады, алайда 2016 жылға дейін 50%-дық деңгейде айтарлықтай жоғары болып қалды.

2017 жылы корпоративтік құрылыс жүргізушілер салған көпқабатты үйлердің үлесі 5 млн.ш.м. жетіп, рекордтық деңгейге дейін өсті. Құрылыс компаниялары енгізген объектілердің үштен екісі Астана және Алматы қалаларында болды. Мемлекеттік құрылыс жүргізушілер құрылысының үлесі 2013-2014 жылдары өсті, алайда фискалдық шоғырлануына қарай 2015 жылы төмендеді (4.6-сурет).

4.6-сурет. Құрылыс салушылар бойынша пайдалануға енгізілген тұрғын үй объектілерінің ауданы

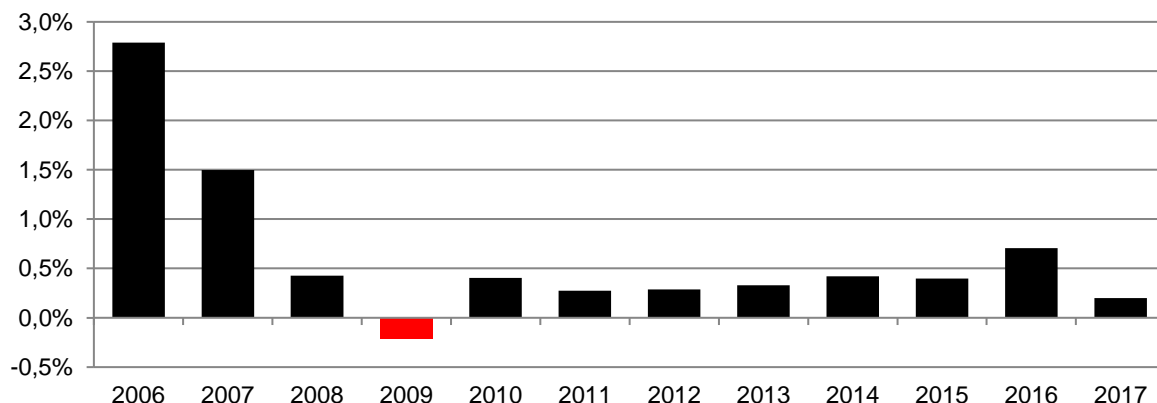
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Пайдалануға енгізілген объектілерге құрылысы аяқталған жеке және көп пәтерлі тұрғын үйлер, жатақханалар кіреді; 2) Тұрғын үй қоры – тұрақты тұруға арналған және сол мақсатта пайдаланылатын тұрғын үйлердің жалпы ауданы. Тұрғын үй қорының құрамында жатақхана, балалар мен қарттар үйлері, саяжайлар, мотельдер, санаторийлер, демалыс үйлері, пансионаттар, сырттан келгендерге арналған үйлер, қонақ үйлер, казармалар және азаматтардың тұру ұзақтығына қарамастан демалуға, маусымдық және уақытша тұруға арналған құрылыстар мен үй-жайлар есепке алынбайды; 3) 2017 жылғы тұрғын үй бойынша деректердің болмауына байланысты тұрғын үй қоры өткен жылдар үрдістерінің экстраполяциясы арқылы есептелді

Құрылыс саласы тек тұрғын үй объектілерінің есебінен ғана өскен жоқ. 2016 жылы неғұрлым күшейген экономиканы фискалдық қолдау инфрақұрылымдық жобалар бойынша құрылыс жұмыстарына мемлекеттік сұраныстың күшеюі есебінен жүзеге асырылды. Нәтижесінде, 2016 жылы ІЖӨ-нің өсуіне құрылыстың қосқан үлесі артты және құрылыс пен экономика бойынша орташа жалақы арасындағы алшақтық ұлғайды (4.7-сурет, 4.8-сурет). Бұл ретте, 2017 жылы жылжымайтын тұрғын үй құрылысының өсуіне қарамастан, инфрақұрылымдық жобалар құрылысының

аяқталуы саланың өсуін 1,9%-дық деңгейге дейін баяулауына әкелді, осылайша құрылыстың ІЖӨ-ға үлесін 2017 жылы төмендетті.

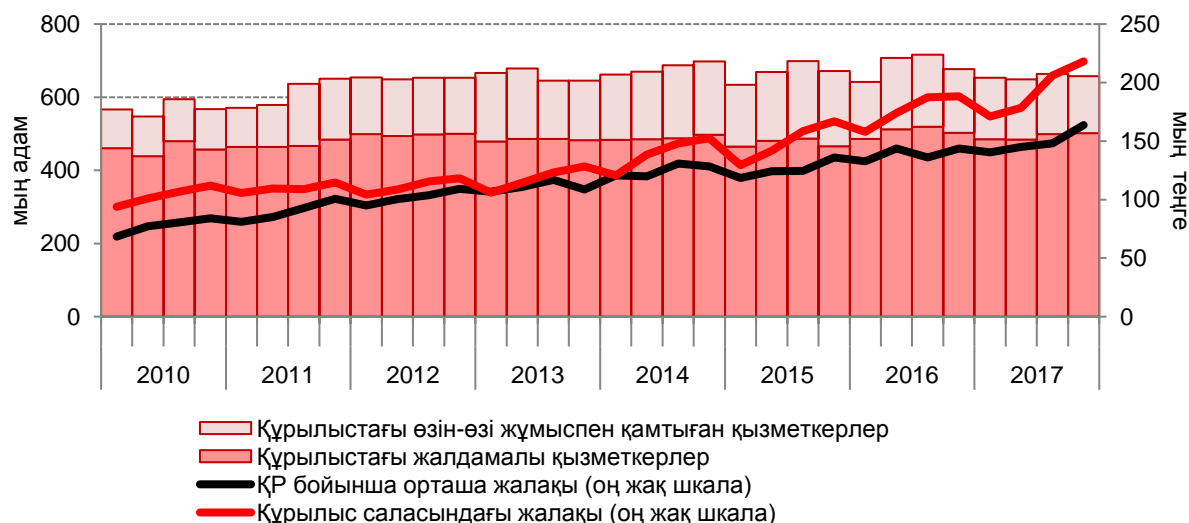
4.7-сурет. Құрылыс саласының ІЖӨ өсуіндегі үлесі (2005 жылғы бағалармен)

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: ІЖӨ өсуіндегі үлес құрылыс саласының ағымдағы жылғы жалпы шығарылымының өсу қарқынының және оның өткен жылғы ІЖӨ-дегі үлесінің көбейтіндісі ретінде есептелген

4.8-сурет. Құрылыс саласындағы жалақы және қызметкерлердің саны

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

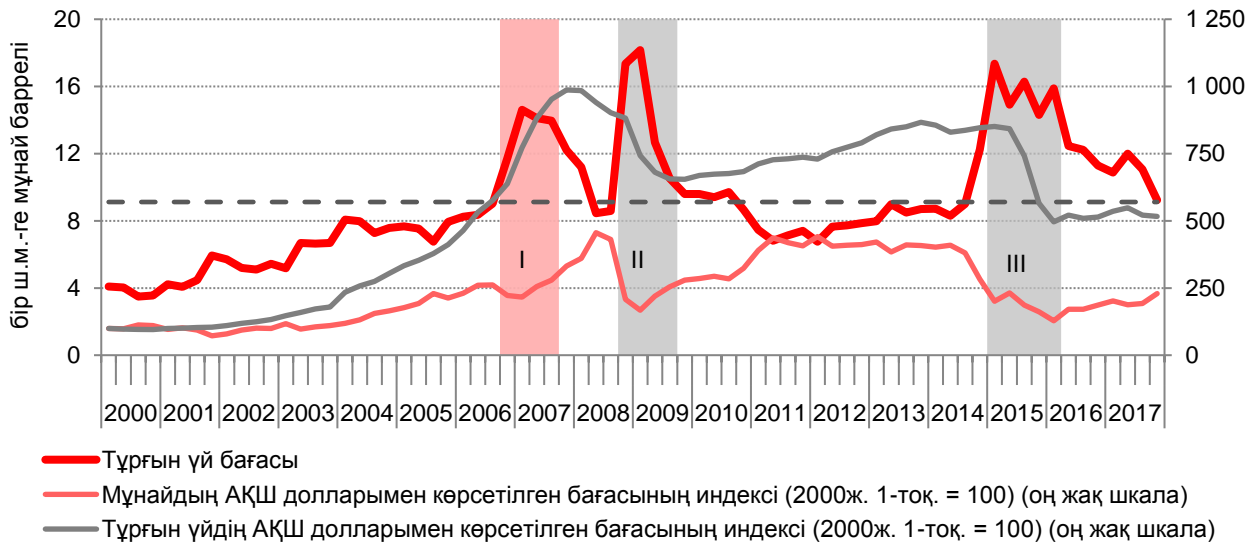
4.5 Баға белгілеу

Инвестициялық сұраныс және ұсыныс бизнес-циклды қалыптастыруда шешуші рөл атқарады және олар циклдық сипат алады. Осы факторлар халықтың меншігіндегі инвестициялық мүлік қорлары, құрылыс компанияларының сатылмаған қорлары және жеткізу бойынша олардың міндеттемелері, банктің бақылауына немесе меншігіне өткен жұмыс істемейтін қарыздар және жылжымайтын мүлік бойынша салынған жылжымайтын мүлік қорлары статистикасында көрініс табады.

Ағымдағы сұраныс жағында ең маңызды фактор үй шаруашылықтарының кірістері болып табылады, олар өз кезегінде экспорттық кірістермен және мұнай бағасына тәуелді болып келеді. Мұнай өндіру жылына 60 миллион тоннадан асқаннан, яғни 2004 жылдан бастап және қазіргі уақыт аралығында тұрғын үйдің шаршы метрі құнының неғұрлым тұрақты шамасы мұнай баррелі болып табылады (4.9-сурет). Осы кезең ішінде бір шаршы метр бағасы 7-ден 10 баррелге дейінгі диапазонда болды.

Осы диапазоннан ауытқу 2006-2007 жылдары жылжымайтын мүлік нарығындағы дүмпуге және 2008-2009 және 2015 жылдары сауда жағдайлары нашарлағаннан кейін айырбастау бағамын қорғау эпизодтарына байланысты болды.

4.9-сурет. Жылжымайтын тұрғын үйдің мұнай баррелімен көрсетілген бағасы

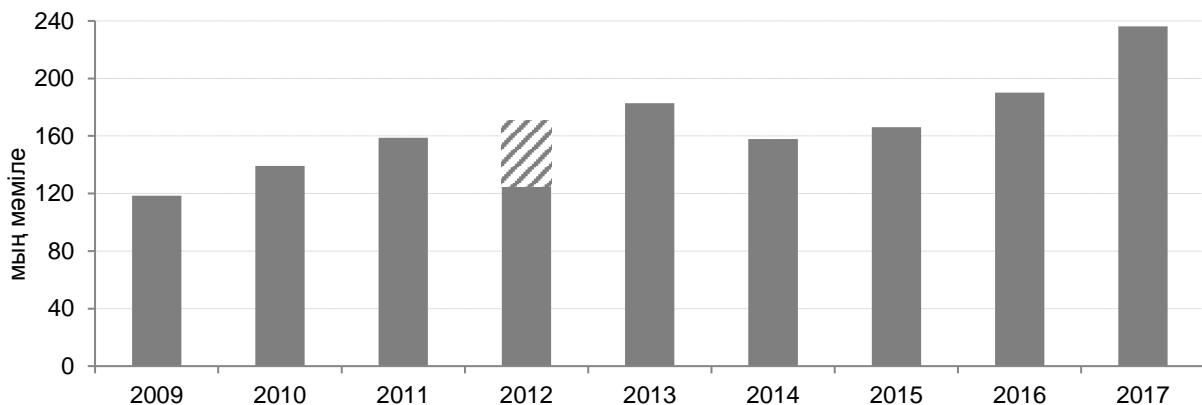

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Дүниежүзілік банк, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Сұр үзік сызық – тұрғын үйдің 2000-2017 жылдар аралығындағы тұрғын-үйдің мұнай баррелімен көрсетілген орташа арифметикалық бағасы; 2) I – Тұрғын үй нарығындағы серпіліс кезеңі, ол 2003-2017 жылдар аралығындағы кезеңдегі мынадай көрсеткіштердің орташа мәндерінен жоғары кезеңдермен сипатталады: тұрғын үйдің нақты көрсетілген бағасы, тұрғын үй бағасының жалдау бағасына арақатынасы, тұрғын үй бағасының жалақыға арақатынасы, берілген ипотекалық қарыздар көлемінің тұрғын үй бағасына арақатынасы; 3) II, III – мұнай бағасының төмендеу қарқыны өткен жылдың тиісті тоқсанының бағасымен салыстырғанда 36%-дан астам болған кезеңдер

Соңғы екі эпизод барысында тұрғын үйдің мұнай баррелімен көрсетілген бағасының орташа мәнінен ауытқуы бағаның ригидтілігі есебінен болды. Осылай бағаның өзгеріссіз қалуы елдің сыртқы экономикалық жағдайының нашарлау аясында 2014-2015 жылдары сатып алу-сату мәмілелерінің санының едәуір қысқаруына әкелді (4.10-сурет).

4.10-сурет. Тіркелген жылжымайтын тұрғын үй сатып алу-сату мәмілелерінің саны

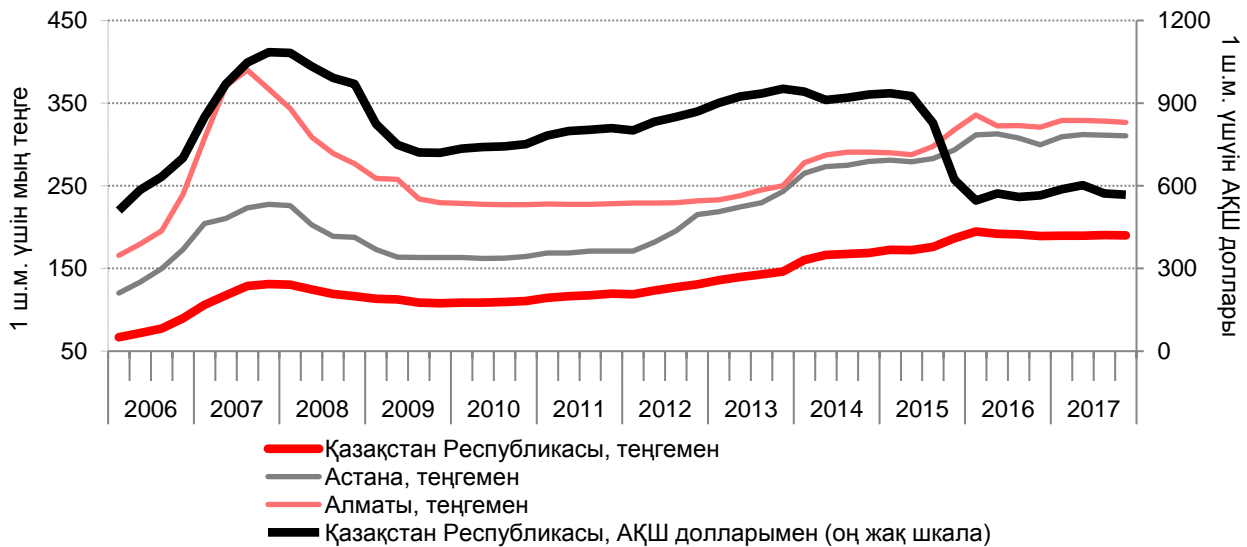
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Жарияланған деректердің болмауына байланысты 2012 жылғы 1-тоқсандағы сатып алу-сату мәмілелерінің саны 2011 жылғы және 2013 жылғы 4-тоқсандағы сатып алу-сату мәмілелері санының орташа мәні ретінде есептелді

Еліміздің өзгермелі айырбас бағамы саясатына ауысуынан кейін жылжымайтын мүліктің теңге номиналындағы бағасы бірден өсу сипатына ие болды, 2016 жылдың 1 тоқсанында ол өзінің ең жоғарғы шегіне жетті. Теңгенің құнсыздануына орай орай осы кезең ішінде АҚШ долларындағы бағалар жартылай төмендеді. 2016 жылдың 2 тоқсанынан бастап теңгедегі тұрғын үй бағасы тоқырау жағдайында болды және 2017 жыл шеңберінде орташа тұрғын үйдің бір шаршы метрі үшін бағасы 190 мың теңге деңгейінде сақталды (4.11-сурет).

4.11-сурет. Жылжымайтын тұрғын үйдің бағасы

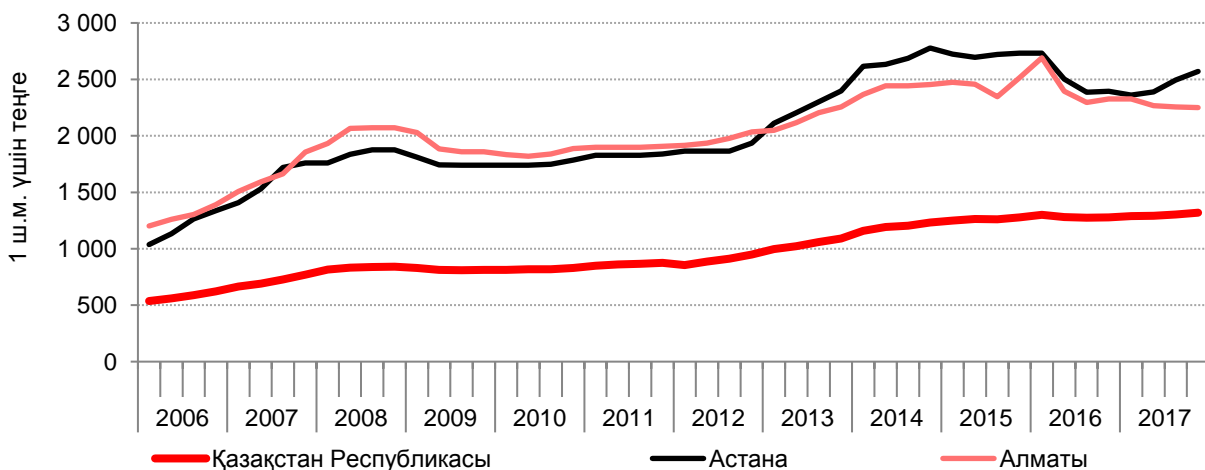

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: Жылжымайтын тұрғын үйдің бағасы жаңа, элиталық, абаттандырылған және абаттандырылмаған тұрғын үйлерінің орташа арифметикалық бағасы ретінде есептелген

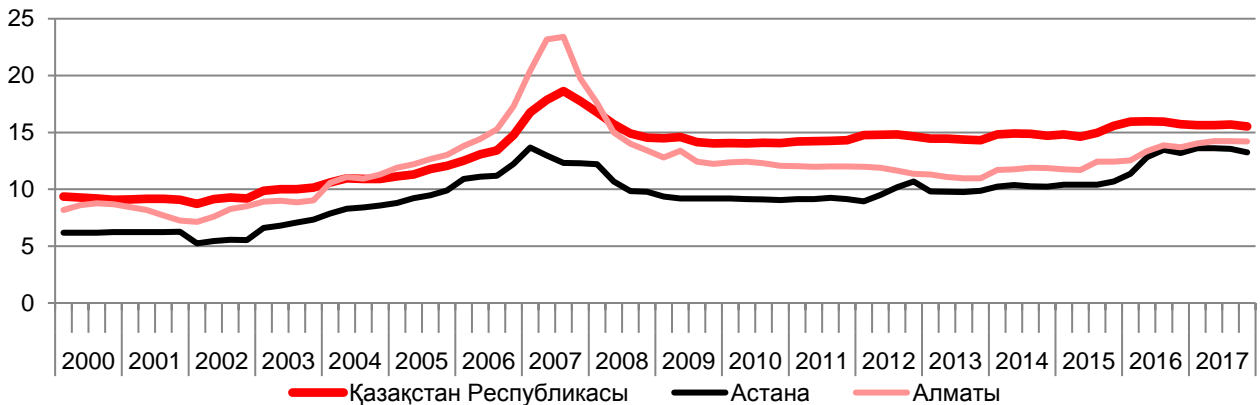
Сонымен қатар, басқа жанама индикаторлар Астана және Алматы жылжымайтын мүлік нарықтарында бағаның одан әрі төмендеуінің ықтималдылығы бар екенін көрсетеді. 2016-2017 жылдары осы нарықтарда тұрғын үйді жалдау бағасы айтарлықтай төмендеді (4.12-тармақ). Нәтижесінде, бағаның жалдауға және ипотека бойынша төлемнің жалдау ақысына қатынасы өсті. Жылдық жалдауға бағаның қатынасы Алматыда 12,4 бастап 14,2-ге дейін және Астанада 10,7 бастап 13,3-ке дейін өсті. Жалпы Қазақстан бойынша бұл көрсеткіш өзгермеді (4.13-сурет).

4.12-сурет. Абаттандырылған тұрғын үйді жалдау бағасы

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК

4.13-сурет. Тұрғын үй бағасының жалдау бағасына арақатынасы

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Тұрғын үй бағасының жалдау бағасына арақатынасы = Тұрғын үй бағасы/(12*Бір айдағы жалдау бағасы)

Элиталық тұрғын үйге бағаның баяу өсу үрдісі одан әрі нарықтың әртараптануы мен сегменттелуі, сатып алушылардың сапаға қатаң талап қоюы, сондай-ақ салық саясатындағы өзгерістер аясында сақталды. 2014 жылы жылжымайтын тұрғын үйге салынатын салық көтерілді. Салықтық жүктеме әсіресе ауданы үлкен элиталық тұрғын үйге айтарлықтай өсті: мөлшерлеме шкаласы прогрессивті бола түсті, ал бағалау құны екі есеге өсті. 2014 жылдан бастап үш жыл ішінде мүлік салығы бойынша жиналған сома 2011-2013 жылдар аралығында жиынтық түсіммен салыстырғанда 2,1 есеге өсті (4.14-сурет). Зерттеліп отырған кезеңде басқа тұрғын үй санаттарына қарағанда элиталық тұрғын үйлердің бағасы баяу өсті, бірақ осы үрдіс алдыңғы кезеңдерде де орын алды және ол әлі де өз жалғасын табуда.

2017 жылы жеке тұлғалардың мүлігіне салынатын салық бойынша түсімдердің төмен мәні жеке тұлғалардың мүлігіне салықты есептеу және нақты төлем кезеңі бөлігінде Қазақстан Республикасының Салық Кодексіндегі³ өзгерістердің қолданысқа енгізілуімен түсіндіріледі.

4.14-сурет. Жеке тұлғалардың мүлік салығы бойынша түсімдер

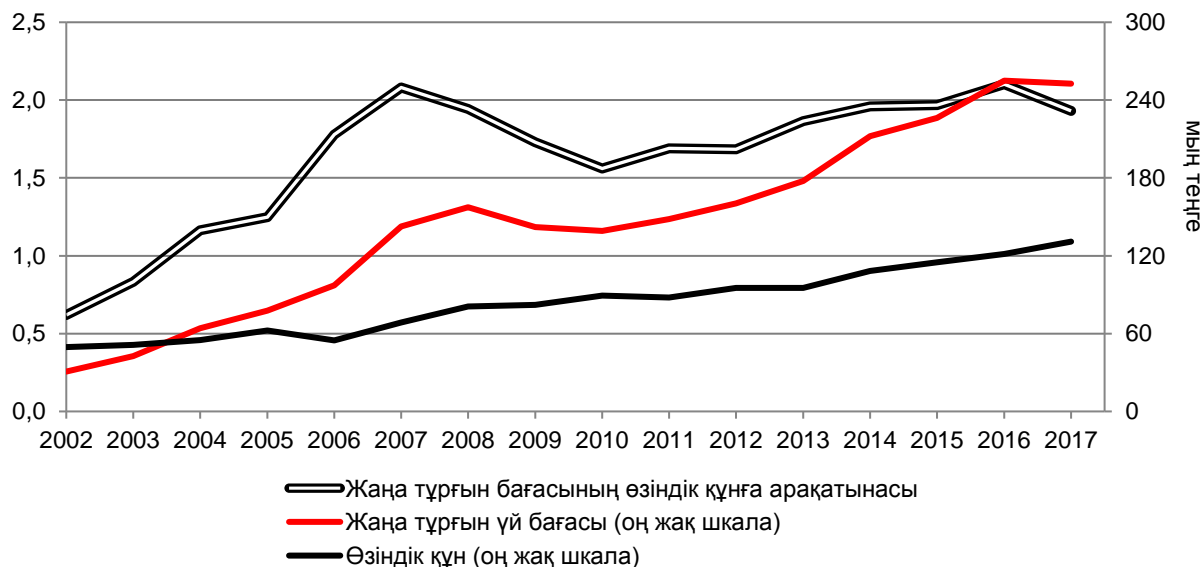
Дереккөзі: КГД ҚР Қаржымині, ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Тұрғын үй қорының құндық көрсеткіші тұрғын үй қоры ауданының және тұрғын үйдің орташа бағасына көбейтіндісі ретінде есептеледі; 2) Тұрғын үй қоры бойынша 2017 жылғы жарияланған деректердің болмауына байланысты тұрғын үй қоры өткен жылдар үрдістерінің экстраполяциясы арқылы есептелді

³ «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне салық салу және кедендік әкімшілендіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2015 жылғы 3 желтоқсандағы №432-V Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес салық органдары жеке тұлғалардың мүлік салығын есептеуді есепті салық кезеңінен кейінгі жылдың 1 шілдесінен кешіктірмей жүргізеді; салық бюджетіне төленетін төлем есепті салық кезеңінен кейінгі жылдың 1 қазанынан кешіктірілмей жүргізіледі.

Халықтың қаржылық жағдайының нашарлауына қарамастан 2015-2016 жылдары жаңа тұрғын үйдің бағасы өзіндік құнынан тезірек өсті. 2017 жылы жаңа тұрғын үй бағасының өсу қарқыны қысқарды, оған «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасының шеңберінде жаңа тұрғын үйді сатып алу бағасына шектеу қою ықпал етті (4.15-сурет).

4.15-сурет. Жаңа тұрғын үй бағасының өзіндік құнға арақатынасы

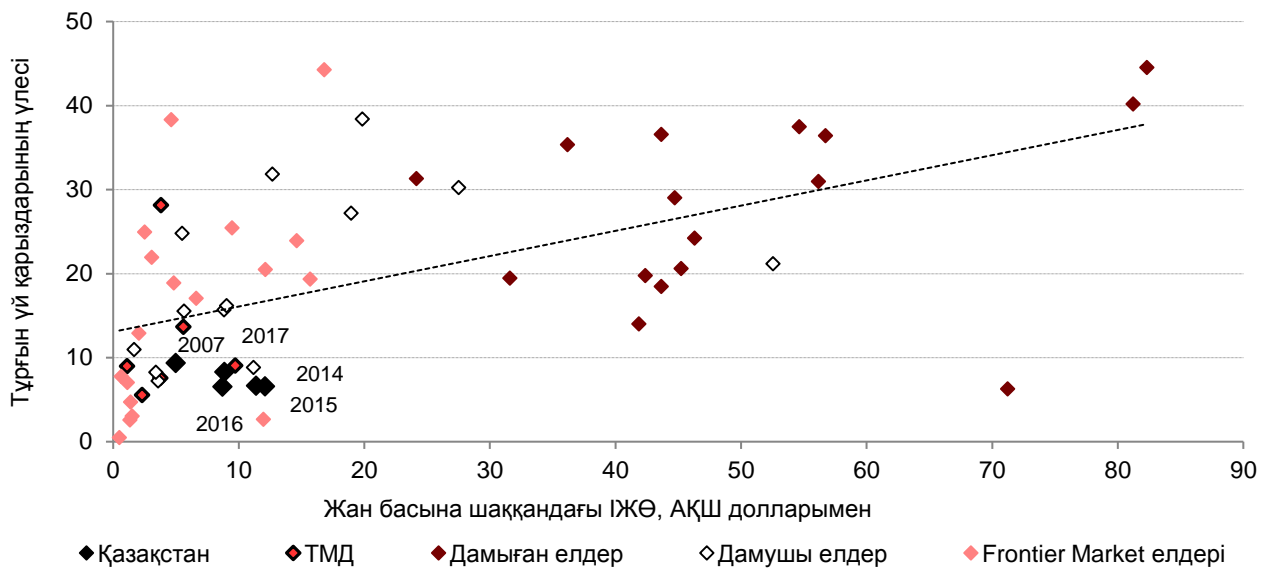
Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Жаңа тұрғын үй бағасының және өзіндік құнының есептеудің объекті іріктемелері әр түрлі болуы мүмкін

4.6 Тұрғын үй сатып алуды банктік кредиттеу

2017 жылдың соңында тұрғын үй қарыздары банктік жүйенің несиелік портфелінің 8,31% құрады (4.16-сурет). Тұрғын үй қарыздарының несиелік портфелі нақты мәнінде соңғы он жыл ішінде құлдырау үрдісіне ие болды. Бұл ипотекалық қарыздарды таза берудің төмендеу үрдісі әсерінен орын тапты (4.17-сурет). Берілген қарыздар бойынша бар статистикасы қайта құрылымдалған немесе қайта қаржыландырылған қарызды қамтығандықтан, тұрғын үй сатып алуға жаңа қарыздарды нақты беру пайдаланылатын статистикадан едәуір аз болуы мүмкін.

4.16-сурет. Басқа елдермен салыстырғанда Қазақстандағы тұрғын үй қарыздарының ЕДБ несиелік портфеліндегі үлесі

Дереккөзі: ХВҚ, ЕДБ есептілігі, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Тұрғын үй қарыздарына жеке тұлғалардың ипотекалық кредиттері және жеке үй салу салуға кредиттері енеді; 2) ТМД мен Қазақстан Республикасын қоспағанда, елдер MSCI Index (Morgan Stanley Capital International Index) сәйкес жіктелген; 3) Frontier Market елдері нарықтық капиталдануы төмен, инвестициялық тартымдылығы және қор нарығының өтімділігі шектеулі дамушы елдер кіреді; 4) Қазақстан Республикасы бойынша деректерде 2007, 2014, 2015, 2016, 2017 жылдар, ал басқа елдер бойынша деректерде ақпараттың болуына қарай 2015 жыл немесе 2016 жыл қамтылады

2017 жылы банктердің тұрғын үй сатып алуға берген қарыз көлемі жаңа тұрғын үй құнының 12,7% құрады. Осы көрсеткіштің тарихи шарықтау шыңы 2006 жылы және 2007 жылдың 1-жартыжылдығында 48%-ға жеткен кезеңде және тұрғын үй қарыздарын беру, жылжымайтын мүлікке баға деңгейі және олардың өсу қарқыны, инвестициялық сұраныс және нақты айырбастау бағамы рекордтық және тұрақсыз деңгейге жеткен кезеңде орын тапты.

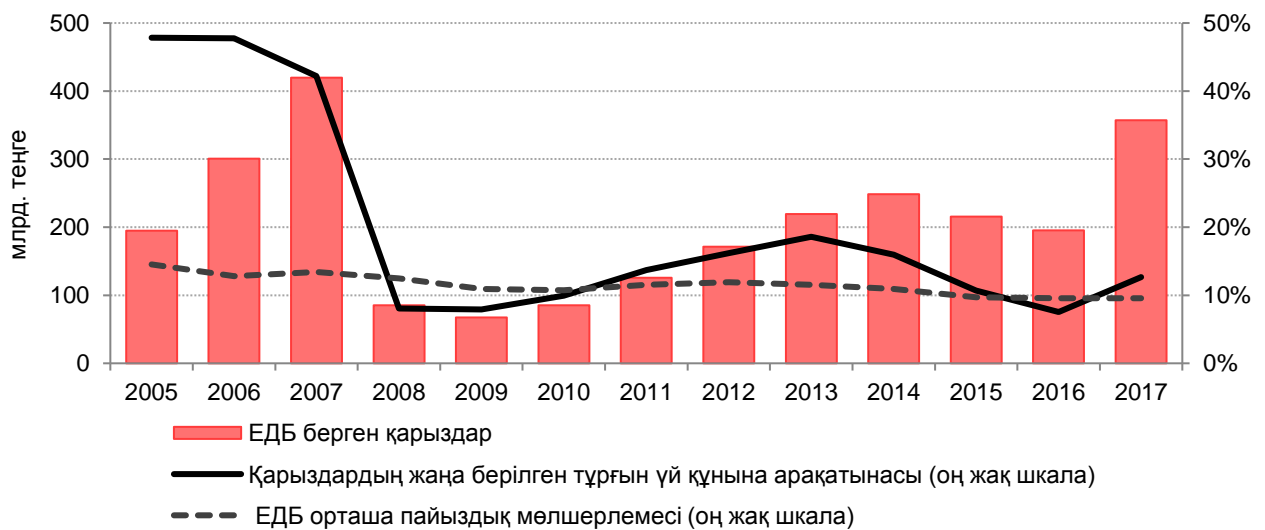
Көрсеткіш 2008 жылы 8,1%-ға дейін төмендеді, 2013 жылы 18,6%-ға дейін өсті және 2014-2016 жылдары бір жағынан тұрғын үй құрылысының қарқынды өсуінің есебінен, екінші жағынан ипотекалық кредиттеудің төмендеуі есебінен төмендеді.

2015-2016 жылдары ипотекалық кредит берудің төмен деңгейі бірқатар жүйелік себептерден туындады. Ұсыныс тарапынан банктердің кредиттік тәуекелдерді абсорбциялау бойынша мүмкіндіктерін шектеген экономикалық капиталының жетіспеуі, тұрғын үйге мұқтаж халықтың арасында төлемге қабілетті қарыз алушылардың жеткіліксіздігі, сондай-ақ мерзімі өткен ипотекалық қарыздар бойынша кредиторлардың құқығын іске асыру кезінде банктердің мүмкіндіктерінің шектелуі болды.

Сонымен қатар, 2015 жылдың екінші жартыжылдығында Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі салым сомасының 35% мөлшерінде банктің клиенттеріне өтемақы төлеу туралы шешім қабылдады, бұл Тұрғын үй құрылыс жинақ банкінде салымдары бар клиенттердің өтемақы алғанға дейін салымды тұрғын үйді сатып алу мақсатында пайдаланбауға ынталандырды. Бұл теңгенің құнсыздану жағдайындағы нарық қатысушылары күтімінің белгісіздігімен қосыла 2015-2016 жылдардағы банктік кредиттеудің қысқаруына әсер еткені әбден мүмкін.

Осыған қарамастан, тұрғын үй құрылыс жинақ жүйесі шеңберінде берілген ипотекалық тұрғын үй қарыздары тұрғын үйге қолжетімділікті арттырудың басым құралы болып табылады. 2015-2016 жылдары 20-50% бастапқы жарнамен ипотека бойынша нарықтық мөлшерлемелер 15-25% диапазонында қалды. Тұрғын үй-жинақтау схемасы бойынша мөлшерлемелер 3,5-5,0% болды, алайда бастапқы жарнаның 50%-дан және жинақтау мерзімінің 3 жылдан кем болмауы талап етілді. Бұған қосымша, Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі 2015-2016 жылдарға арналған «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде жеңілдік шарттар бойынша ЕДБ арасындағы кредиттік тұрғын үйді сатумен айналысатын жалғыз оператор болып табылды. Осылайша, 2015-2016 жылдары тұрғын үй қарыздарының шамамен 60%-ын Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі берді.

4.17-сурет. ЕДБ берген ипотекалық тұрғын үй қарыздары

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі, ҚР ҰЭМ СК, Тұрғын үй құрылыс жинақ банкінің жылдық есептері
 Ескертпе: Жаңа берілген тұрғын үйдің жалпы құны пайдалануға берілген тұрғын үйлер ауданының және жаңа тұрғын үйдің орташа бағасының көбейтіндісі ретінде есептелген

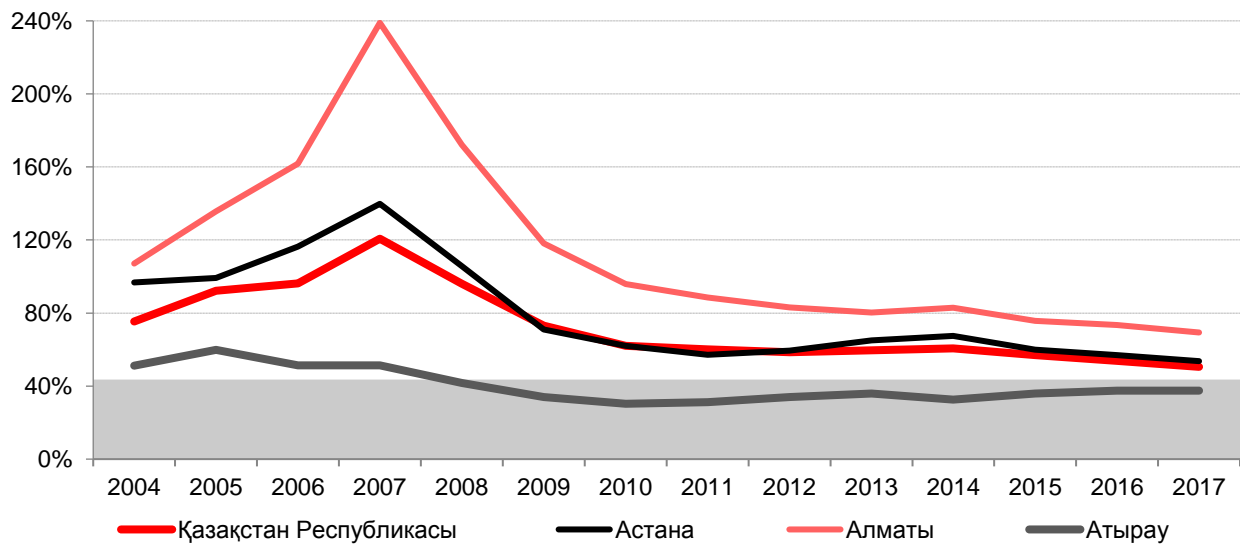
4.7 Қарыз қаражаты есебінен тұрғын үйдің қолжетімділігі

Берілу талаптары халықты тұрғын үймен қамтамасыз ету деңгейіне тікелей ықпал ететін ипотекалық тұрғын үй қарыздары әлемдік тәжірибеде тұрғын үйді сатып алудың негізгі арнасы болып есептеледі.

Ипотекалық кредит есебінен тұрғын үйді сатып алу қолжетімділігі жоғары пайыздық мөлшерлемелер мен халықтың табысының төмен деңгейі салдарынан төмен болып қалуда. Ай сайынғы ипотекалық төлемнің (тұрғын үйдің орташа бағасы, ипотекалық қарыздар бойынша орташа пайыздық мөлшерлеме және үлгілік талаптар арқыла есептелген) халықтың орташа жалақы мөлшеріне арақатынасы ұсынылған деңгейлерден⁴ асып түседі. Зерттеліп отырған кезеңде Астана және Алматы қалаларында ипотекаға сатып алынған тұрғын үйдің қолжетімділігі біршама жақсарды, дегенмен тұрғын үйге деген қолжетімділік әлі де төмен деңгейде қалып отыр, әсіресе Алматыда ипотека бойынша есептік аннуитеттік төлем орташа кірістің шамамен 70%-ын құрайды (4.18-сурет). Орташа кірістер медианалық кірістерден едәуір жоғары болғандықтан, келтірілген статистика қолжетімділікті қайта бағалайды.

⁴ АҚШ қаржылық қызметтерді тұтынушыларды қорғау бюросы (Consumer Financial Protection Bureau) ипотекалық кредиттер бойынша ай сайынғы төлемдерді қарыз алушының ай сайынғы кірісінің 43%-нан аспайтын мөлшерде ұсынады.

4.18-сурет. Қарыз қаражаты есебінен абаттандырылған тұрғын үйге қолжетімділік (есептік ипотекалық төлемнің орташа жалақыға арақатынасы)

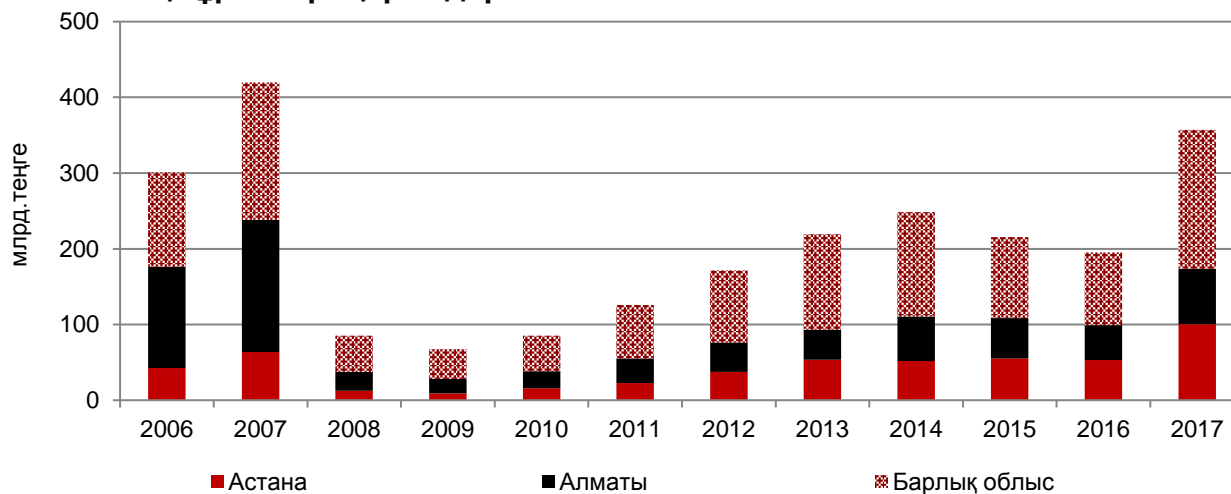

Дереккөзі: ҚР ҰЭМ СК, ЕДБ есептілігі, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) АҚШ-тың тұтынушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі бюросының (Consumer Financial Protection Bureau) 2014 жылғы 10 қаңтардағы Сапалы ипотекалық кредиттер қағидаларына (Qualified Mortgage Rules) сәйкес ипотекалық кредиттер бойынша ай сайынғы төлемдер бір қарыз алушының ай сайынғы кірістерінің 43%-нан аспауға тиіс; 2) ипотека бойынша ай сайынғы төлем мынадай талаптар негізінде есептелген: тұрғын үй бағасы – жаңа, элиталық және жайлы тұрғын үйдің орташа бағасы; сатып алатын тұрғын үйдің ауданы 54 ш.м. (18 ш.м.*3 адамнан тұратын орташа статистикалық отбасы); бастапқы жарна – 30%; қарыз мерзімі – 20 жыл; ипотекалық кредиттер бойынша орташа пайыздық мөлшерлемелер

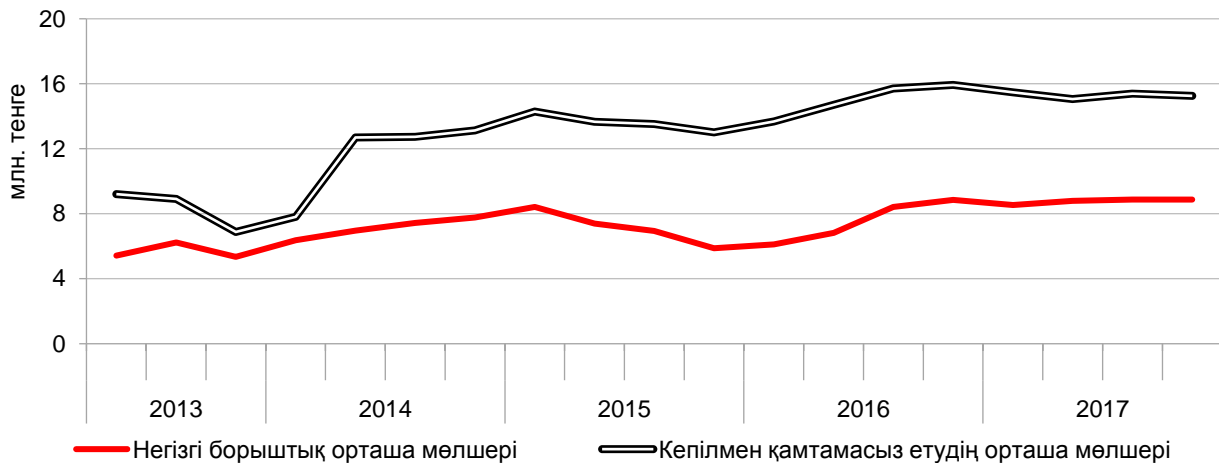
Ипотекалық кредитке деген сұраныс Астана және Алматы қалаларында шоғырланған және салыстырмалы түрде кішігірім пәтерлерді сатып алу үшін қолданылады (4.19-сурет). 2015-2017 жылдары осы қалаларда берілген ипотекалық қарыздардың орташа мөлшері 9-12 млн. теңгені, ал медианалық –6-10 млн. теңгені құраған. Осы қарыздар бойынша қамтамасыз ету құны қарыздар мөлшерінен екі есе асып түсті және орташа алғанда 50-56 ш.м.аумаққа сәйкес еді (4.20-сурет).

4.19-сурет. Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша берілген ипотекалық тұрғын үй қарыздары

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

4.20-сурет. Астана және Алматы қалаларында берілген ипотекалық қарыздың және оны ЕДБ кепілмен қамтамасыз етудің орташа мөлшері

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Ипотекалық қарыздың орташа мөлшері мынадай өлшемшарттар негізінде, ЕДБ (ипотекалық ұйымдардың деректерін қоспағанда) берген қарыздарды іріктеу негізінде есептелген: кредиттеу субъектісі – жеке тұлға; кредиттеу мақсаты – жылжымайтын тұрғын үй сатып алу/сату; кепіл – жылжымайтын тұрғын үй; қаржыландыру көзі – ПҚҚ-ны қоспағанда, қаржыландырудың барлық көзі; 2) 2014 жылғы 2-тоқсанда іріктеуден 1 банк алып тасталды, оның мәні деректедің көрсетілген жиынтығы негізінде қалыптастырылған іріктеудегі басқа банктердің мәндерінен күрт айырмашылығы болды

Берілген ипотекалық кредиттердің елеулі бөлігі және берудің өсуі ипотека бойынша пайыздық мөлшерлемелердің мемлекеттік субсидияларымен байланысты болды. Төменірек мөлшерлеме банктерді өте төмен немесе тұрақсыз кірістерге байланысты кредиттік тәуекелге ұшыратпай, кірістері ипотекалық қарызға қызмет көрсетуге мүмкіндік беретін үй шаруашылықтарының ортасын едәуір кеңейтеді.

Жылжымайтын мүлік бағасының түсуімен байланысты кредиттік тәуекелдер қазіргі бағаға, бастапқы жарна бойынша талаптар мен өзгермелі бағамға сәйкес салыстырмалы түрде төмен. Валюталық ипотека бойынша жоғарырақ тәуекелдер қарыз алушыға қойылатын тым қатаң талаптар мен нақты берудің төмендігінен көрінеді (тұрғын үй қарыздарын толығырақ талдау 5.2-бөлімде берілген).

4.8 Жүйелі тәуекелдер

Ипотекалық кредиттермен байланысты жүйелі тәуекелдер қазіргі кезде тарихи деңгейлермен салыстырғанда төмен болып тұр. Аз тәуекелді өнім ретінде ипотекалық қарыздар үлесінің ұлғаюы несие портфелінің тәуекелін жеке банк деңгейінде азайта алады, бірақ банк жүйесінің деңгейінде толық кірістер деңгейіндегі үй шаруашылығының жеткіліксіздігінен тоқтап тұр.

Мемлекеттік қолжетімді тұрғын үй бағдарламалары кәсіби және жұмыспен қамтылған қызметкерлер үшін баға кедергілерін төмендетуге мүмкіндік береді, бұл қала тұрғындарының екінші буыны есебінен адами капиталдың жинақталу процесін жылдамдатып әрі демократияландырады. Бағдарламаны кеңейту мүмкіндігі нысаналы демографияның мөлшерімен шектелген.

Ипотекаға деген сұраныстың төлем қабілеттілігінің тұрақты өсуі үшін қысқа мерзімді және орта мерзімді болашақта өзгермелі айырбастау бағамы орын алып

тұрған кезде инфляцияның бәсеңдеуі, сондай-ақ ұзақ мерзімді болашақта құрылымдық жұмыссыздықтың азаюы қажет.

Қазіргі уақытта құқық қолдану тәжірибесі шағым-талап жұмысының сәтті шығатынына жеткілікті түрде сенімділікпен қамтамасыз етпейді. Шарт талаптарының орындалуын қамтамасыз етудің құқықтық жүйесінің сенімділігі мен нәтижелілігінің жеткіліксіздігі дефолтқа жол беруі және дефолттан кейінгі банктер шығындарын арттыруы мүмкін. Банктердің мерзімі өткен ипотекалық қарыздар бойынша кепілдегі жылжымайтын мүлікті өндіріп алудағы шектеулі мүмкіндіктеріне байланысты кредиттік тәуекелдер ипотека ұсынуды тоқтатып тұрады және оның құнын өсіреді. Ипотекалық кредиттеуді кеңейтудің келешегі белгілі бір дәрежеде кредиторлардың құқықтарын қорғау жүйесінің тиімділігіне байланысты болады.

V Кредиттік тәуекел

Ішінара резервтейтін банктер үшін кредиттік тәуекел банктің әл-ауқаты үшін ең ірі тәуекел болып табылады. Кредиттік тәуекел дегеніміз – қарсы әріптестің өзінің банк алдындағы шарттық міндеттемелерін орындамау тәуекелі. Коммерциялық банк үшін кредиттік тәуекел ең алдымен осы банк бойынша қарыздарды қайтармау тәуекелін білдіреді. Тарихта, халықаралық және қазақстандағы тәжірибеде бірқатар қарыз алушылардың борышты қайтаруға қабілетсіздігі немесе қайтармау ниеті банктің жай-күйінің нашарлауының және кредиторлар тарапынан сенімді жоғалтудың басты себебі болған.

Сәйкесінше, кредиттік тәуекелді басқару банктің басты әрі барынша маңызды қызметі болып табылады. Кредиттік тәуекелдің нашар басқарылуы қарыз беру кезеңіндегі кредиттік шешімдердің төмен сапасынан, оның қызмет көрсету барысындағы мониторингтің төмен сапасынан, қайтарымдылықтың нашарлау белгілері байқалған кезде қосымша оңтайлы шешімдерді таңдаудан, банктердің қаржылық, реттеушілік және басқарушылық есептіліктеріндегі қарыздың жай-күйі мен мәртебесінің көрсетілуі бойынша іс-әрекеттерін қоса алғанда, олардың дефолт орын алған жағдайдағы әрекеттерінен, көп жағдайларда әрекетсіздіктерінен көрінеді.

2014-2016 жылдары банктердің несие портфелінің жай-күйінің нашарлағаны айқын көрінді. Кей банктердің шығыстарының көп болғаны соншалық, оларды дәрменсіздікке апарды және олардың лицензияларын қайтарып алу мен таратуды, акционерлері мен кейбір білікті кредиторларының шығындарды мойындауын, сондай-ақ мемлекеттік қолдау көрсету шараларын қоса алғанда оларды реттеу жөніндегі шаралар қабылдауды талап етті

2017 жылы бұрын жасырын болған жұмыс істемейтін қарыздар бөлігін жеке банктердің мойындауына қарамастан, Ұлттық Банктің бағалауы бойынша банктердің балансында банктердің капиталына және экономиканы кредиттеу мүмкіндігіне қысым көрсетіп келе жатқан қайтарымдылығы төмен және провизиялармен өтеудің төмен деңгейіндегі қарыздар қалуда. Мұндай қарыздар бойынша шығындардың бір бөлігі Қаржы секторының орнықтылығын арттыру бағдарламасы шеңберінде акционерлердің банктерді үстеме капиталдандыруының нәтижесінде өтелетін болады.

Кредиттік шығындар кез-келген банкте банктің дәрменсіз болу тәуекелі секілді орын алуы мүмкін. Бірақ Қазақстан банктерінің несие портфелі бойынша шығындарының ауқымы банк активтерінің сапасын нашарлатқан жосықсыз кредиттік тәжірибелердің жүйелі әрі көп таралғанын куәландырады. Өте сапалы кредиттік шешімдерді қамтамасыз ету үшін және банктік кредиттің құнды бұзбай, керісінше оны қалыптастырып және де өнімді болуы үшін проблемалы активтер бойынша шығыстарды уақтылы мойындау және капиталды көп жоғалту белгілері алғаш білінген кезде нашар банктерді банк жүйесінен шығару тіпті қажет.

Бұл секцияда активтер сапасының төмен болу себептерінің кейбір нақты дәлелдері және аталған проблемаларды шешуге болатын тәсілдер көрсетілген.

5.1 Есептілік сапасы

Реттеуші және қаржылық есептіліктегі активтер сапасының тікелей көрсеткіштері мен пруденциялық талаптарда қолданылмайтын жанама өлшемдер арасындағы айырмашылықтардың жинақталуына және көп көбейе бастауына байланысты банк есептілігінің төмен сапасы айқын көріне бастады. Бұл бөлімде кредиттік және қадағалау тәжірибелеріне, есептілік стандарттары мен талаптарына байланысты осындай айырмашылықтар сипатталған.

Банктік қадағалаудың және инспекцияның назары банктік тәжірибелердің барабарлығы мен негізділігіне, және де есептілік стандарттардың қолдануына ауыса бастағаннан кейін есептіліктің сапасы жақсарды. Осының нәтижесінде 2016 жылы жекелеген банктердің есептілігінде бұрын мойындалмаған мерзімі өткен қарыздар анықталып, сондай-ақ олармен байланысты шығындар көрсетілді. 2017 жылы проблемалық қарыздар мен олар бойынша шығындарды анықтау және кейіннен тану бойынша жұмыс жалғасты, оның ішінде 2017 жылғы 3-тоқсанының аяғында Ұлттық Банк реттеуші провизияларды бағалаудың әдістемесін, сондай-ақ Банк секторының орнықтылығын арттыру бағдарламасын енгізді (толығырақ 9.2-бөлім). Алайда осы банктердің сенімділігі, әділдігі және ақпараттылығы мәселелері активтер сапасы бойынша 2018 жылы да өзекті болып қалады.

Капиталдың жеткіліксіздігі бизнес циклдың ағымдағы сатысында активтер сапасының жеткілікті түрде дұрыс көрсетілмеуінің негізгі себептерінің бірі болып табылады. Себебі шығындарды тану банктің реттеуші капиталын шығын мөлшеріне төмендетеді және капиталдың жеткіліктілігі бойынша талаптардың бұзылуына әкелуі мүмкін. Банктің басшылығы мен акционерлері несие портфелі сапасының әділ көрсетілуіне мүдделі емес. Сәйкесінше банктің шығындары көп болған сайын, активтер сапасының әділ бағалануы мен банктердің есептілігі арасындағы айырмашылық күштірек болады.

Есептіліктің төмен сапасының тұрақты және жүйелі себептерін жою және бейтараптандыру үшін банктерден деректер жинауды жақсарту және басқарушылық есептілікті жасау бойынша бұдан әрі көп жұмыс істеуді, сондай-ақ банктерді қадағалау тарапынан қатысушылардың және басқа реттеуші органдардың проблемаларды шешуге бейімділігін және банк есептілігін жасаудың барлық аспектілеріне үнемі назар аударуын талап етеді.

Жұмыс істемейтін қарыздар және провизиялар

2013 жылдың ортасына дейін банктер қарыздарды стандарттыға, күмәнділердің бірнеше санаттарына және үмітсіздерге (жұмыс істемейтіндер)⁵ жіктеуге, сондай-ақ Ұлттық Банктің Реттеуші провизиялар құру туралы ережелеріне⁶ сәйкес провизиялар құруға тиісті еді. Ережелерге сәйкес қарыздарды жіктеу қарыздарға қызмет көрсетуді, қарыз алушының қаржылық жағдайын, кепілдік қамтамасыз етудің сапасы мен құнын қоса алғанда көптеген өлшемдерге байланысты болды. Қағидалар банктерден қарыз алушының жағдайына тұрақты мониторинг жүргізуді талап етті.

2013 жылы ХҚЕС 39 стандартына көшу жүзеге асырылды, соған сәйкес активті құнсызданған актив ретінде тану құнсыздануды көрсететін белгілер бойынша және банктің пікіріне сүйене отырып жасалды. Банк басшылығының пікіріне сүйену қаржылық есептілікті жасау кезінде қарыз сапасының артуына бейімділікті күшейтті, ал кей жағдайларда ашықтан-ашық асыра пайдаланушылық пен деректердің бұрмалануына әкелді.

Бұл ретте банктер мен қадағалаудың бағалаулары арасындағы айырмашылықтардың негізгі себебі стандарттар мен рәсімдер арасындағы өзгешеліктер емес, қай тараптың пікір айтуға құқығы болса, соған байланысты болды. Сәйкесінше қадағалау қарыз мәртебесіне, қарыз алушының жай-күйіне қатысты өз пікірін білдіруде және қамтамасыз ету құнын бағалауда толықтай шектеліп қалды.

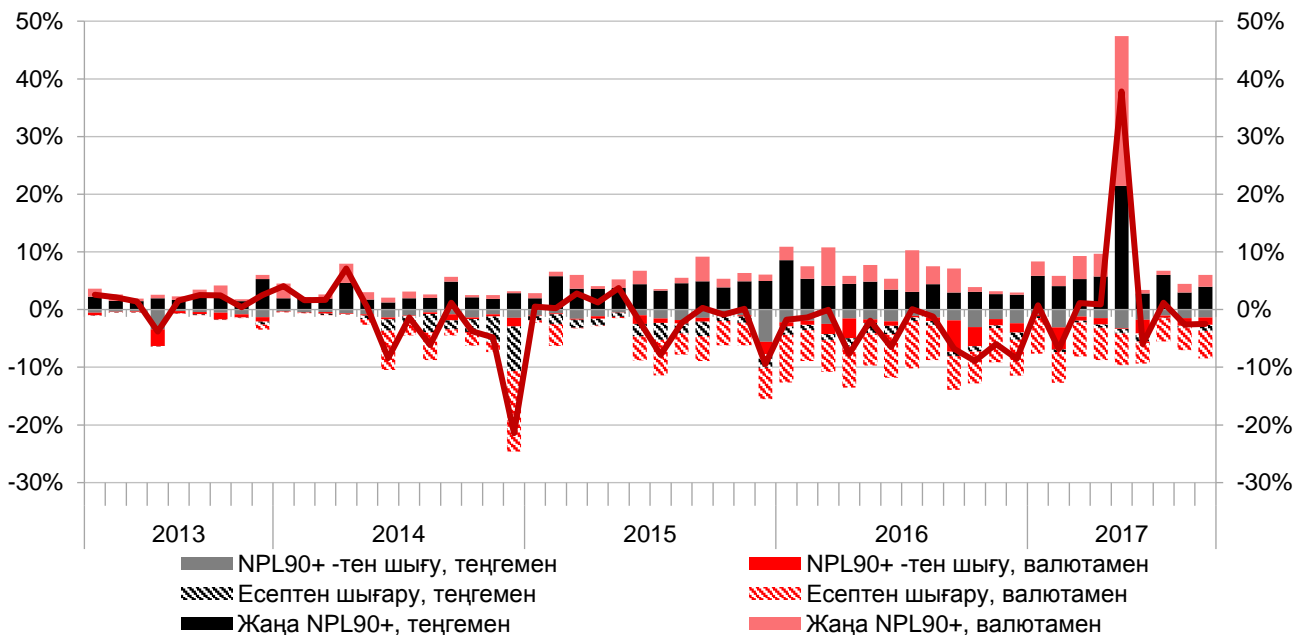
⁵ Негізгі борыш және/немесе есептелген сыйақы бойынша 90 күннен артық (NPL90+) мерзімі өткен берешегі бар қарыздар 2013 жылдың ортасынан бастап жұмыс істемейтін қарыздар деген ұғымды береді.

⁶ Активтерді, шартты міндетемелерді жіктеу және оларға қарсы провизиялар (резервтер) құру ережелері (Қазақстан Республикасы қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі Басқармасының №296 қаулысы)

Қарыздардың бұрынғы жіктелуінен бас тарту кезінде жұмыс істемейтін қарыздар бойынша ескі және жаңа әдістеме арасындағы айырма 12%-ды, провизиялар бойынша небары 3%-ды құрады. Есептілік деректері мен несие портфелі сапасының шынайы көрсеткіштері арасындағы елеулі айырмашылық 2015 жылдан басталды, ол кезде банктердің пікірі несие портфелінің 10%-нан аспайтын жұмыс істемейтін қарыздардың ең көп үлесі бойынша пруденциялық талаптарды орындау қажеттілігіне орай хабардар етілді. Талап жұмыс істемейтін қарыздарды есептен шығару мен қайта құрылымдауды ынталандыруға арналды, бірақ іс жүзінде есептен өте аз шығарылды, ал банктер қарызды жұмыс істемейтін ретінде жіктеудің көзбояушылық критерийлерімен айла-шарғы жасау арқылы жұмыс істемейтін қарыздарды әртүрлі әдістермен балансында ұзақ белгісіз мерзімге сақтауды жалғастырды. Атап айтқанда, іс барысында қарызды қайта құрылымдау немесе қайта қаржыландыру, сыйақыны капиталдандыру, мерзімін кезең қайта-қайта ұзарту, сырт қарағанда жұмыс істемейтін және сырт қарағанда қайта құрылымдалған қарыздар арасындағы ротация және басқалары кең таралып кетті. Егер 2014-2015 жылдары есептен шығарылған қарыздардың негізгі көлемі жылдың соңында күш алса, 2016-2017 жылдары банктер қарыздарды тұрақты негізде есептен шығара бастады.

Сонымен қатар, NPL90+ бойынша NPL90+ қарыздарының жиі пайда болуы және олардың қайтадан стандарттылар санатына қайтарылуы байқалды. 2017 жылдың бірінші жартысында кенеттен өзгеру 2017 жылдың соңында лицензиясынан айырылған банктің NPL90+ қарыздарын тануына байланысты болды (5.1-сурет).

5.1-сурет. NPL90+ және есептен шығарылған қарыздар бойынша қозғалыс

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) Суретте қарыздар бойынша қозғалыс «БТА Банк» АҚ-ты есепке алмағанда, өткен есепті күнгі NPL90+ портфелінің %-мен көрсетіледі; 2) Жаңа NPL90+ – есепті айда мерзімінің өтуі 90 күн болған қарыздар; 3) NPL90+-тен шығу – өткен есепті күні NPL90+ санатында болған қолданыстағы қарыздар; 4) Есептен шығару – есепті айда есептен шығарылған қарыздар

Кепілмен қамтамасыз ету

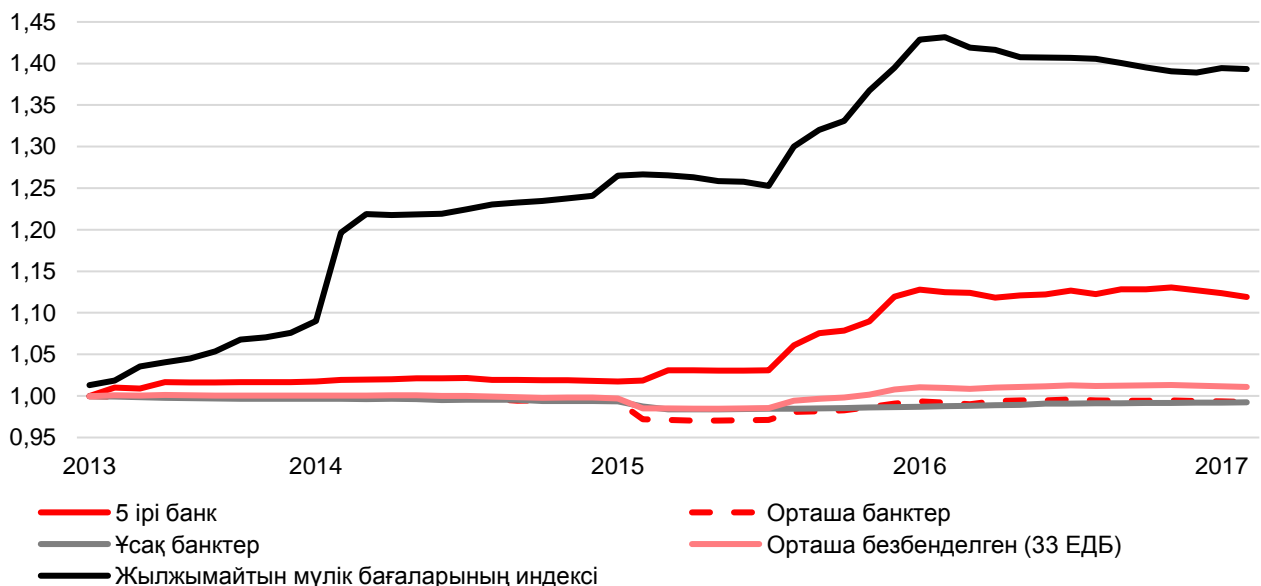
Кепілмен қамтамасыз ету құнының дұрыс көрсетілуі қарыз алушыны іріктеу және ынталандыру құралы болатындықтан, стандартты қарыздың қайтарылу болашағына және де мерзімі өткен берешекті қалпына келтіру болашағына тікелей

ықпалын тигізеді. Соған сәйкес, қамтамасыз ету құны провизиялар көлеміне және тиісінше капиталдың жеткіліктілігіне тікелей әсер етеді.

Бірақ, егер қамтамасыз етілген қарыз банктің балансында қалса және ұзақ уақыт бойы іс жүзінде жұмыс істемейтін болып табылса, бұл қамтамасыз етудің өтімділігі мен бағалау құны оның бағасының дұрыс екендігіне күмән туғызуы тиіс. Сондай-ақ, осы қамтамасыз етуді өндіріп алумен байланысты құқықтық аспектілердің маңызы үлкен.

Қамтамасыз ету құнының қате көрсетілу себептерінің бірі – оның қайта бағалануының жеткіліксіз болуы немесе оның нарықтық бағалар өзгерген кезде болмауы. Кредиттік тіркелім деректері бойынша 2015 жылға дейін кепіл (тұрғын үй және тұрғын емес үй ғимараттарының) құнының елеулі қайта бағалануы байқалмаған. 2015 жылы тек шағын және орта банктер бойынша қамтамасыз етуді азайту жағына қарай қайта бағалау орын алған. 2015 жылдан кейін жылжымайтын мүлік нарығындағы бағаның өзгеруіне сәйкес қамтамасыз етуді қайта бағалау ірі 5 банктен анық байқалады (5.2-сурет).

5.2-сурет. Кепілмен қамтамасыз етуді бағалау тәжірибесі (жиілік)

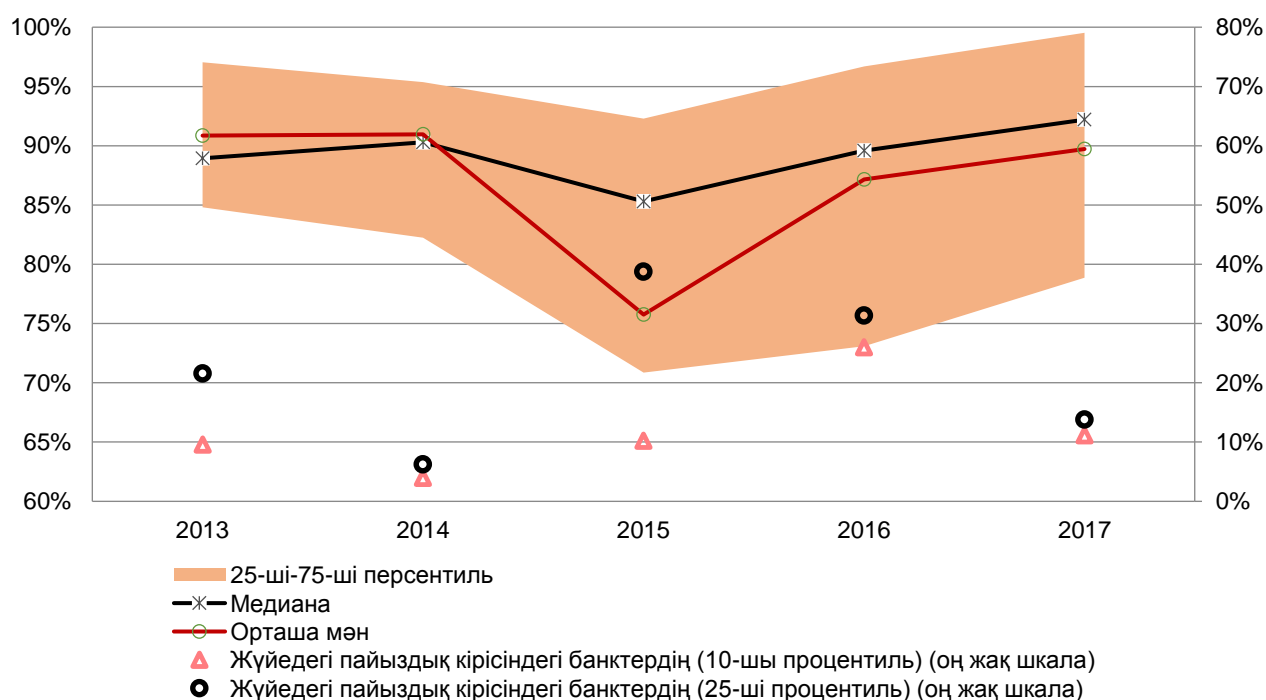
Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, ҚР ҰЭМ СК

Ескертпе: 1) Талдауда тұрғын және тұрғын емес үйлермен берілген кепілдер пайдаланылды; 2) Графикте базалық кезеңі 03.2013ж. болып табылатын жинақталған кепілмен қамтамасыз ету құнының өзгерісі көрсетіледі. Суретте кепілдемені қайта бағалаудың тәжірибесі (жиілігі) көрсетіледі және кепілдік құнының көрсетілуінің жеткіліктілігін бағалауды көрсетуге арналмаған; 3) 5 ірі банк, орта және ұсақ банктер 01.01.2017ж. жағдай бойынша несие портфелі бойынша реттелген

Алынған және есептелген пайыздық кірістер

Жұмыс істемейтін қарыздар көлемі толық көрсетілмеу мен пайыздық кірісті танудың агрессиялық саясатының салдарынан кірістіліктің және капитал жеткіліктілігінің көрсеткіштерін арттыру. Іс жүзінде ақша ағынын түрлендірмейтін қарыздар бойынша пайыздық кірістің есептілікте көрсетілуі жалпы алғанда банк түсімінің сапасын және орнықтылығын төмендетеді.

5.3-сурет. Пайыздық кірістердің сапасы

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Пайыздық кірістердің сапасы нақты алынған пайыздық кірістің банк есептілікте таныған кіріске қатынасы ретінде есептеледі; 2) Жүйедегі пайыздық кірісіндегі банктердің үлесі (10-шы, 25-ші перцентиль) пайыздық кірістердің сапасы көрсеткішінің 10-шы, 25-ші перцентіліне кіретін банктердің есептелген пайыздық кірістерінің банк жүйесінің пайыздық кіріске қатынасы ретінде есептеледі

Жекелеген банктер бойынша пайыздық кірістің өте төмен сапасы байқалады. Бұл ретте, пайыздық кіріс сапасы неғұрлым төмен болса, соғұрлым банктің орнықтылығы да аз және басқару тиімділігі де төмен болады.

Орташа алғанда, банк жүйесі бойынша пайыздық кірістің сапасы 2017 жылы жақсарды, нақты алынған пайыздық кірістің есептілікте танылғандарға қатынасы 2015 жылғы 75%-дан 90%-ға дейін ұлғайды. 2015 жылғы елеулі айырмашылықтардың басты себептерінің біріне қарыз алушылардың қаржылық жағдайының нашарлау салдарынан қарыздар бойынша пайыздық кіріс сапасының төмендеуіне қарамастан, оларды тануды жалғастыру тиесілі болды (5.3-сурет).

Күмәнді қарыздар

Есептіліктің сапасы бойынша жоғарыда көрсетілген факторларды ескеріп, банк секторының кредиттік тәуекелін бағалау мақсатында, осы есеп шеңберінде күмәнді қарыздар ұғымы қолданылады. Осы қарыз санаты Кредиттік тіркелім деректерінде жекелеген қарыз деңгейінде есептелген метрикалар негізінде айқындалады. Қарыз сапасын айқындаудың басты қағидаты қарыз бойынша (негізгі борыш және есептелген сыйақы бойынша) нақты ақша ағындарын бағалау негізінде қарыз алушының міндеттемелерді нақты орындауын талдау негізінде құрылады. Қарыз бойынша ақша ағындарының болмауы шынайы көрсеткіш болып табылады, себебі қарыз алушы оған қызмет көрсетуді тоқтатқан не еш уақытта қызмет көрсетпеген не шарт талаптарына орай оған қызмет көрсетуге тиіс емес (мерзім соңында өтеу) болған. Қандай жағдайда да белгілі бір кезең ішінде ақша ағындарының болмауы қайтарымдылығы төмен активтің белгісі (күмәнді қарыз) болып табылады.

Күмәнді қарыздар және NPL90+ бойынша қамтамасыз ету құны есепке алына отырып, тәуекелдің ағымдағы деңгейін өтеуге қажетті қосымша бағалау провизиялары есептелді. Кредит мерзімінің өткендігіне және/немесе қызмет көрсетілмегендігіне қаншалықты ұзақ уақыт өтуіне орай қамтамасыз ету құнына белгілі бір төмендететін коэффициенттер қолданылды. Кредитке қызмет көрсетілмеген уақыт неғұрлым ұзақ болса және ұзақ уақыт баланста қалып қойса, соғұрлым қамтамасыз етудің өтімділігі, оның құнының дұрыс бағалануы және оны өндіріп алу бойынша құқықтық шектеулердің болмауы көбірек күмән тудырады.

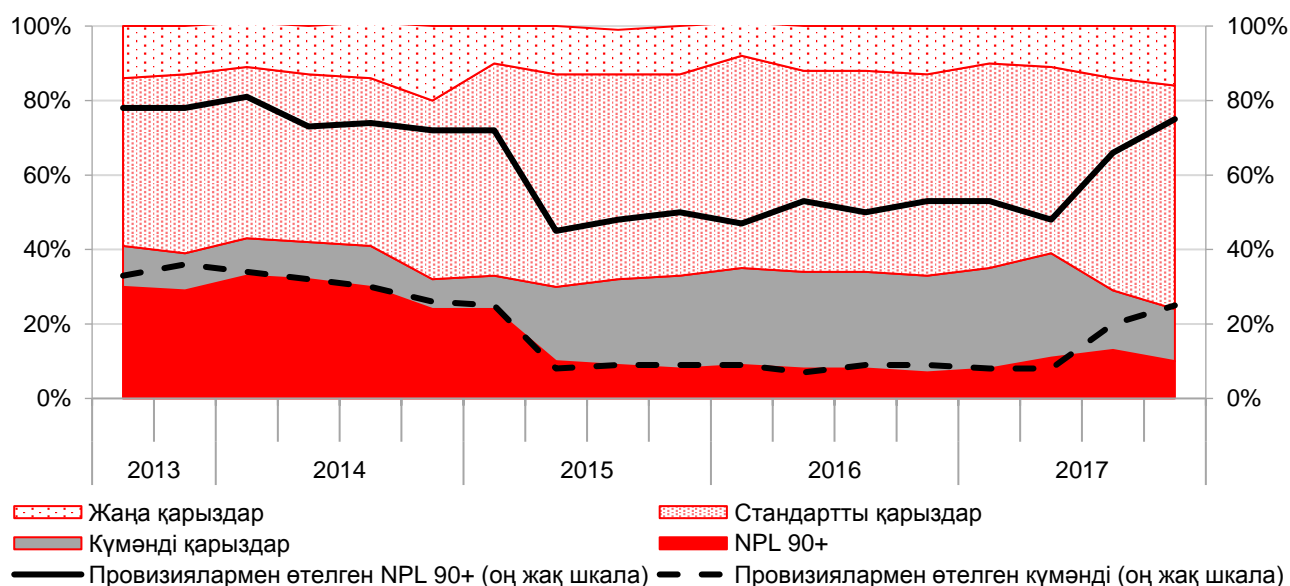
5.2 Қарыздар сапасы

2017 жылы банк жүйесінің балансында кредиттік тәуекел бойынша зиянның бір бөлігі акционерлердің банктерді үстеме капиталдандыруы есебінен, сондай-ақ Қаржы секторының орнықтылығын арттыру бағдарламасының шеңберінде өтелді. 2017 жылы жекелеген банктер бұрын жасырын болған жұмыс істемейтін қарыздардың елеулі бөлігін таныды. Өткен кезеңдердегі қарыздар сапасының нашарлауы қарыз алушылар тарапынан міндеттемелерді орындау бөлігінде, ал банктер тарапынан тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйесінің тиімділігі бөлігінде орын алған проблемалардың көрінісі болды.

2017 жылы несие портфелінің көлемі банк секторының құрылымдық өзгеруінің нәтижесінде едәуір қысқарды. 2016 жылдың соңынан бастап екі банк лицензиясынан айырылды, жекелеген банктер бұрын танылмаған жұмыс істемейтін күмәнділер санатындағы қарыздардың едәуір бөлігін таныды және (немесе) соңында сатты. Нәтижесінде, 2017 жылы жұмыс істемейтін және күмәнді қарыздардың деңгейі айтарлықтай төмендеді. «Казкоммерцбанк» АҚ-тың «БТА Банк» АҚ-қа қойған талабын ПҚҚ-ға сату проблемалық берешектің барынша ауқымды шешімі болды (толығырақ 9.1-бөлімде). Бұл талап екі жыл бойы «Казкоммерцбанк» АҚ-тың қызметі мен тәуекеліне кері ықпалын тигізді.

Жалпы, 2017 жылы сауықтыру/реттеу барысында тұрған банктерді қоспағанда, банк секторы бойынша кредиттік тәуекел деңгейі төмендеуді көрсетеді. Бірақ провизиялармен өтеудің төмен деңгейіне ие күмәнділер санатындағы қарыздардың белгілі бір бөлігі банктердің капиталына және экономиканы кредиттеу мүмкіндігіне қысым көрсетуін жалғастыруда (5.4-сурет). Мұндай қарыздар (жұмыс істемейтін және күмәнді) арасында негізгі үлесті корпоративтік сектор портфелі алады.

5.4-сурет. Несие портфелінің құрылымы

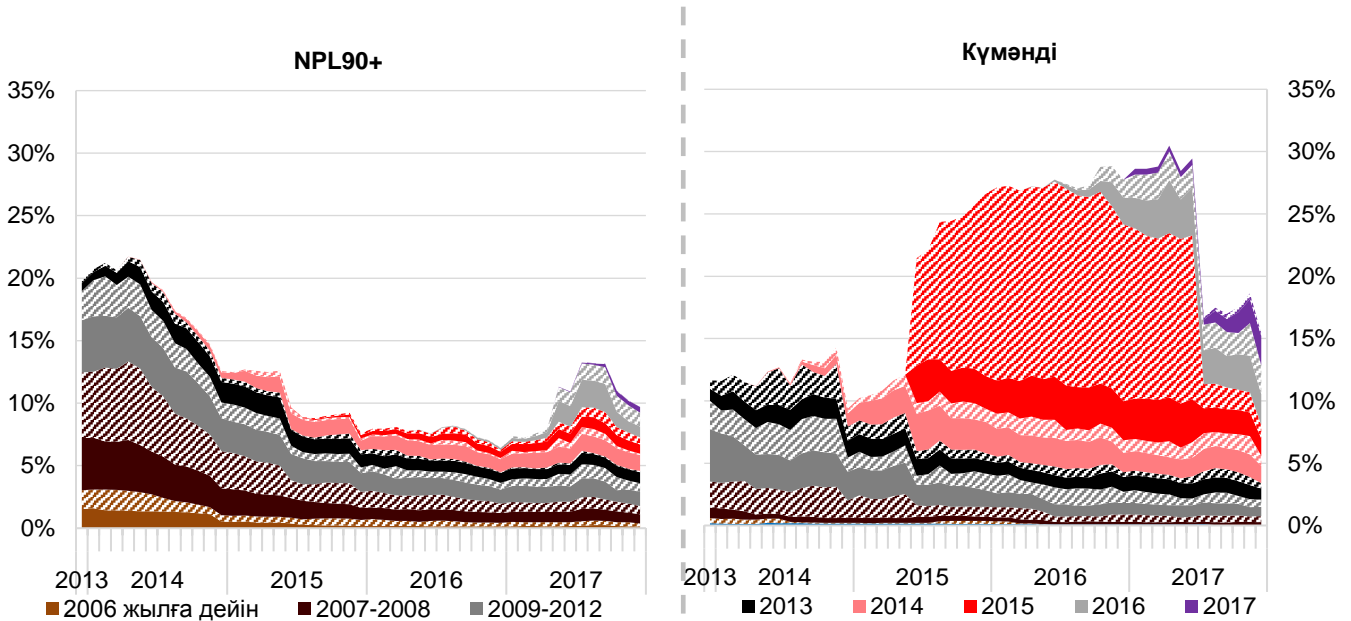
Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) Жаңа қарыздар – есепті тоқсан ішінде берілген; 2) NPL90+ – банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; 3) Күмәнді қарыздар – Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес өтемеушілік сипаты бар және NPL90+ есептелмеген қарыздар

2006-2007 жылдардағы дағдарыс кезеңінде берілген жұмыс істемейтін қарыздардың көп бөлігі танылып, есептен шығарылып қойды. Бірақ кейбір банктерде бұл қарыздар олардың балансында әлі күнге дейін сақталып тұр. Бұған осы қарыздар бойынша шығындарды тану үшін капиталдың жеткіліксіздігі және/немесе кепілді өндіріп алу бойынша құқықтық шектеулердің болуы себеп болуы мүмкін.

Жұмыс істемейтін және күмәнді қарыздар арасында негізгі үлесті 2013-2016 жылы берілгендер алады. Бұл ретте, ол 2013-2014 жылдардағы қарыздар бойынша алатын болсақ кредиттеудің жоғары қарқынымен түсіндіріледі, ал 2015-2016 жылдардағы кезеңде экономика көлемінің бәсеңдеу жағдайларында қарыздарды берілу көлемі қарыздарды қайта қаржыландырудан көмескіленіп кетті. Күмәнді валюталық қарыздардың берілген 2015 жылмен қысқаруы «БТА Банк» АҚ-қа қойылған талаптарды сатуға байланысты (5.5-сурет).

5.5-сурет. Берілген жылдары бойынша жұмыс істемейтін және күмәнді қарыздар

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) NPL90+ – банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; 2) Күмәнді қарыздар – Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес өтемеушілік сипаты бар және NPL90+ есептелмеген қарыздар; 3) Тұтас бояу – теңгедегі қарыздар, әшекейлі бояу – шетел валютасындағы қарыздар; 4) «БТА Банк» АҚ-тың несие портфелін есептемегенде

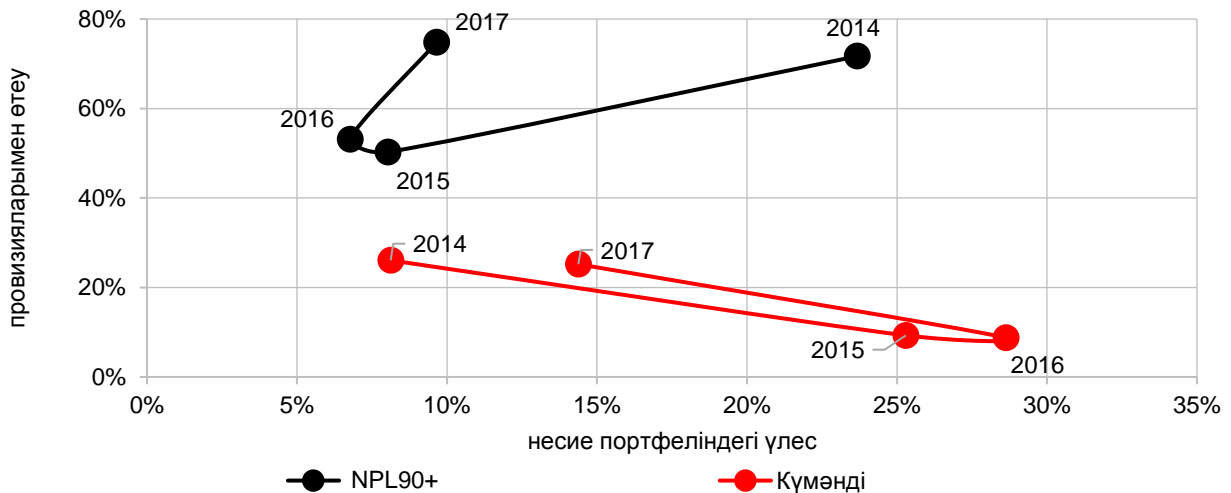
Провизиялар есебінен шығындар толық өтелген жағдайда, жұмыс істемейтін қарыздардың жоғары деңгейі көп проблема тудырмайды. Бірақ есептілік ұсынуда жауапкершілік төмен болған және шығындарды толық тану үшін жеткілікті капитал болмаған жағдайларда көбінесе банктер мұндай кредиттер бойынша тәуекелдерді өтеу үшін шын мәнінде жеткіліксіз болатын провизияларды құрады. Провизиялаудың қажетті деңгейін есептеу кезінде қарыз бойынша, оның ішінде қамтамасыз етуді іске асырудан орын алатын ағындарды барабар бағалау маңызды элемент болып табылады. Бұл ағындар бойынша әділетсіз бағалаулар қажетті көлемінен аз провизиялар құруға мүмкіндік жасайды.

2014 жылы NPL90+ қарыздары несие портфелінің едәуір бөлігін иеленген, ол кезде күмәнді қарыздар аз болған. NPL90+ провизияларымен өтеу және күмәнді қарыздар 2017 жылғы деңгейден жоғары болды. 2014-2015 жылдары NPL90+ қарыздары шығынға жазылғаннан кейін, сондай-ақ есептілік көрсеткіштерін жақсарту мақсатында проблемалық қарыздарды қайта құрылымдау және/немесе қайта қаржыландыру белсенді түрде қолданылғаннан кейін NPL90+ үлесі және провизиялау деңгейі айтарлықтай төмендеді. Сол уақытта 2015 жылдың ортасында P&A мәмілесінің шеңберінде «Казкоммерцбанк» АҚ «БТА Банк» АҚ-қа талап қойды (банк жүйесінің құрамынан шығарылғанға дейінгі несие портфелінің 80%-нан көбі NPL90+ тұрды). Нәтижесінде «БТА Банк» АҚ банк жүйесінің ірі қатысушысы-кредитордан «Казкоммерцбанк» АҚ-тың ірі қарыз алушысына айналды (несиe портфелінің 50%-нан астамы). Аталған талаптың сапасы «БТА Банк» АҚ-тың мәміле шеңберінде берілген, едәуір бөлігі проблемалы болған қарыздар бойынша кірісті түрлендіру қабілетіне тікелей байланысты болды (толығырақ 9.1-бөлімде). Бұл талап ақша ағынын түрлендірген жоқ және күмәнділер санатына жатқызылды. «БТА Банк» АҚ-қа қойылған талаптар бойынша провизиялар өте төмен деңгейде құрылды.

Бұған қоса, 2012-2014 жылдарда белсенді кредиттеу кезеңінде берілген қарыздар бойынша 2015-2016 жылдары қызмет көрсетудің нашарлау белгілері көріне бастады, олар есептілікте көрсетілмеді, бірақ күмәнді қарыздардың өсуіне әкелді. 2017 жылы «Казкоммерцбанк» АҚ-ты сатып алу жөніндегі мәміле шеңберінде «БТА Банк» АҚ-қа қойылған талаптарды ПҚҚ-ға сатудың нәтижесінде, сондай-ақ бұрын жасырын болған жұмыс істемейтін қарыздар танылғаннан кейін күмәнділер үлесі төмендеді, ал NPL90+ үлесі өсті. Жалпы, жүйе бойынша NPL90+ қарыздарын провизиялармен өтеу коэффициенті 2017 жылы бұрынғы 2014 жылғы (70%) деңгейден асып түсті (5.6-сурет).

5.6-сурет. Провизиялар деңгейінің серпіні

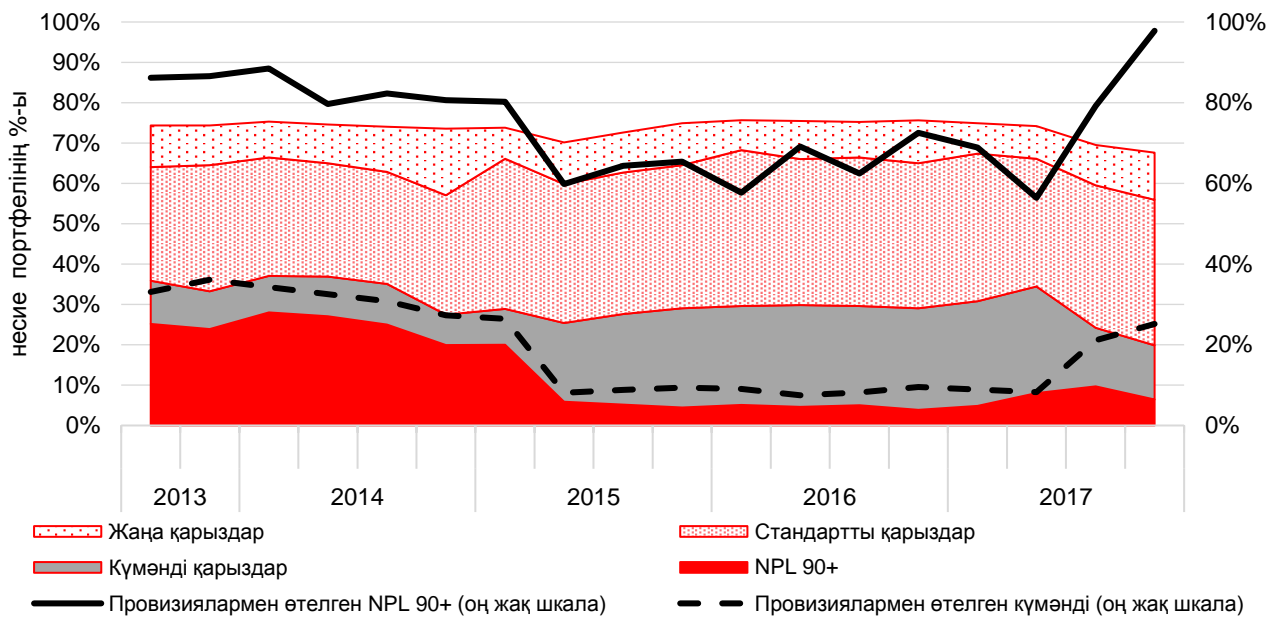
Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) NPL90+ – банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; 2) Күмәнді қарыздар – Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес өтемеушілік сипаты бар және NPL90+ есептелмеген қарыздар; 3) «БТА Банк» АҚ-тың несиелік портфелін есептемегенде

Корпоративтік секторға берілген қарыздар несиелік портфелінің (70%) ең көп бөлігіне иеленген және сапасы да өте нашар, ол NPL90+ салыстырғанда күмәнді қарыздардың ең көп үлесінен көрінеді. 2017 жылы күмәнді қарыздардың үлесі төмендеуіне қарамастан жоғары деңгейде қалып отыр, провизиялармен өтеудің төмен коэффициенті (25%) байқалады. 2017 жылдың қорытындысы бойынша NPL90+ бойынша негізгі борыш провизиялармен толық көлемде өтеледі (5.7-сурет).

Корпоративтік сектордың қарыздар портфелінде көбінесе шетел валютасында берілген ірі кредиттер басым болып отыр. Корпоративтік сектордың портфелінде мұндай ірі кредиттердің сапасы қалған кредиттерден төмен. Ірі кредиттер арасындағы қызмет көрсетпеу белгілері байқалатын, бірақ шығындары танылмайтын күмәнді қарыздар қарыз алушының банкпен байланысының болуын куәландырады. Нашар корпоративтік басқару талаптарымен қарыз беру кезінде және қарыз болған уақытта мұндай қарыз алушыларды жеткіліксіз бағалау банк портфелінде осындай кредиттер үлесінің жоғары болуына әкеледі, бұл банктің тәуекелдерін ұлғайтып, оның тұрақтылығын төмендетеді.

5.7-сурет. Корпоративтік сектор қарыздары портфелінің сапасы

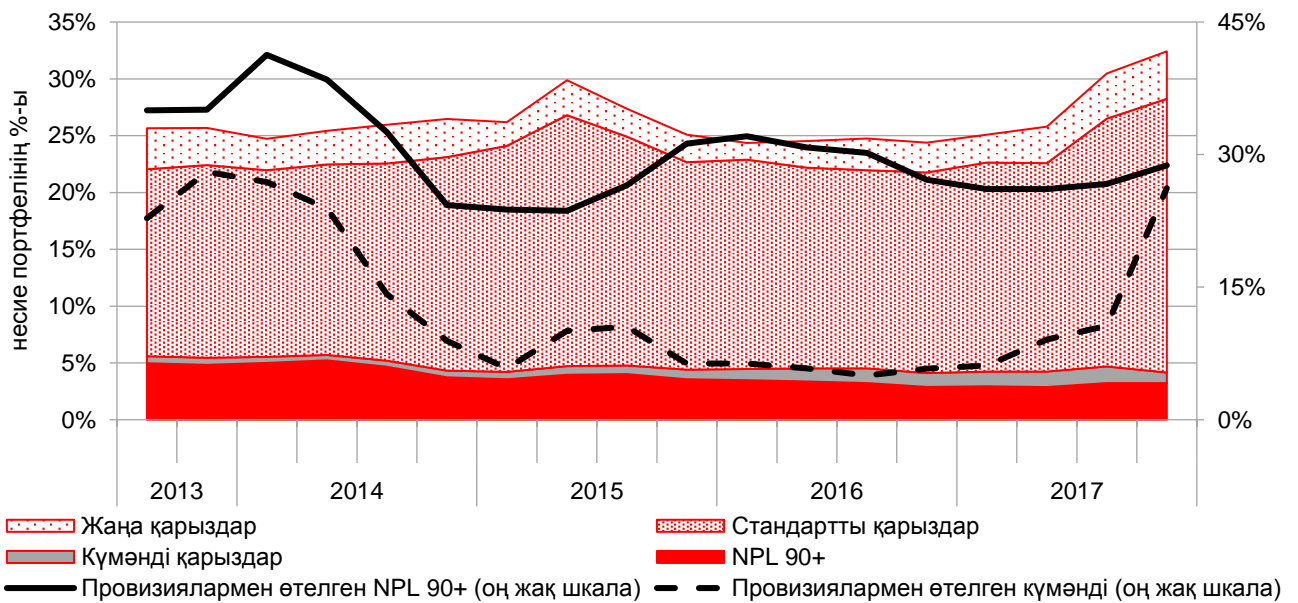
Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) Жаңа қарыздар – есепті тоқсанда берілген; 2) NPL90+ – банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; 3) Күмәнді қарыздар – Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес өтемеушілік сипаты бар және NPL90+ есептелмеген қарыздар

Жеке тұлғалардың портфелінде керісінше ірі қарыздар салыстырмалы түрде аз үлеске ие. Бұл ретте олардың сапасы қалған жеке тұлғаларға берілген кредиттермен салыстырғанда айтарлықтай төмен. Ірі кредиттер көбінесе шетел валютасында берілген, ал сол уақытта қалған шетел валютасындағы кредиттер біртіндеп өтеліп келеді және іс жүзінде беріліп жатқан жоқ.

Жалпы жеке тұлғаларға берілген қарыздар сапасы корпоративтік клиенттерге берілген қарыздарға қарағанда жоғары. NPL90+ салыстырғанда күмәнді қарыздардың барынша аз үлесінде көрінген жұмыс істемейтін қарыздарды уақтылы тану байқалады. NPL90+ провизияларымен өтеу коэффициенті 29% пайызды құрады, 2017 жылы күмәнді қарыздар бойынша коэффициенттің едәуір ұлғайғаны байқалды (5.8-сурет).

5.8-сурет. Жеке тұлғалар қарыздары портфелінің сапасы

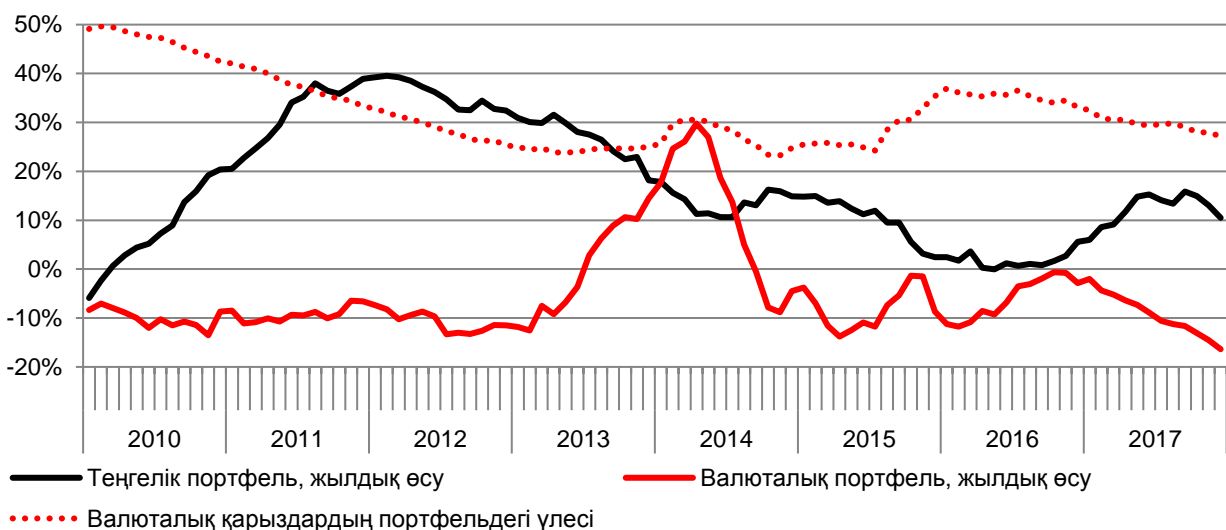
Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) Жаңа қарыздар – есепті тоқсанда берілген; 2) NPL90+ – банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; 3) Күмәнді қарыздар – Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес өтемеушілік сипаты бар және NPL90+ есептелмеген қарыздар

Жанама валюталық тәуекел

Несие портфелінің жоғары долларлануы Қазақстанның кредит нарығына тән келетін ерекшеліктің бірі. 2009 жылдан басталған кезеңде несие портфелінде валюталық қарыздардың үлесі 50% («Казкоммерцбанк» АҚ және «БТА Банкі» АҚ - 61%) жетті. 2017 жылдың қорытындылары бойынша шетел валютасында берілген қарыздар несие портфелінің 26,5% болды, жекелеген банктер бойынша одан да жоғары мән көрсетілді (5.9-сурет).

5.9-сурет. Несие портфелінің өсу қарқыны

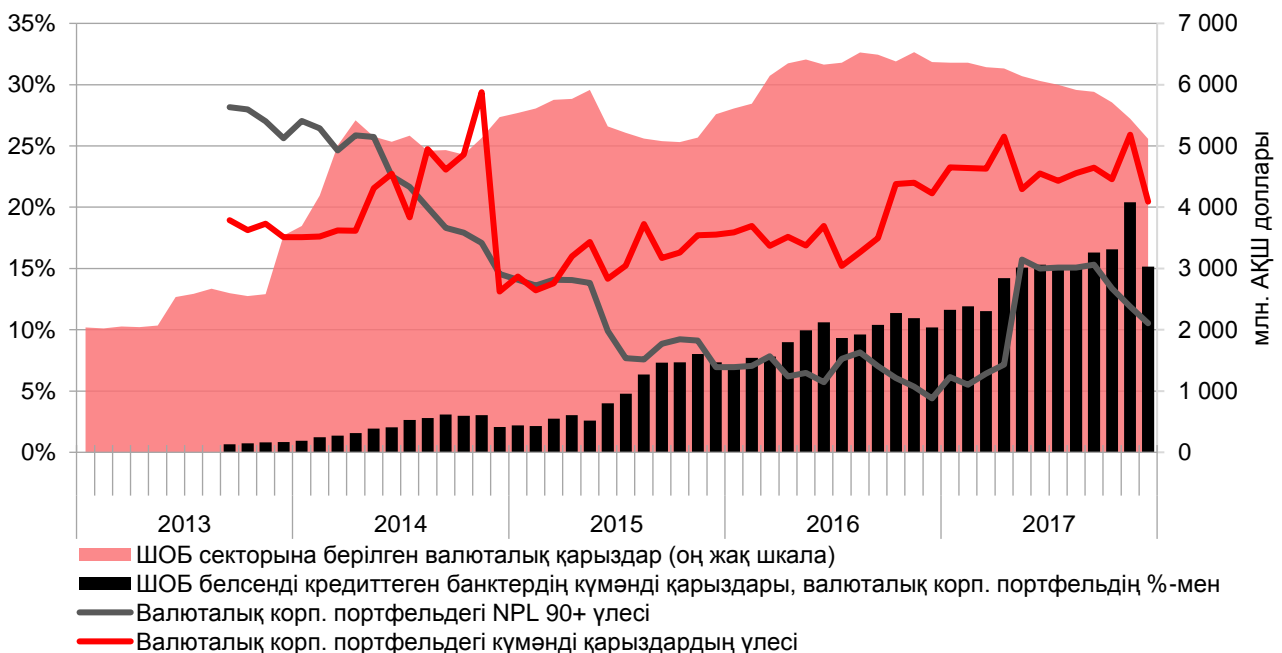
Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: 1) Жылдық өсу қарқыны «Казкоммерцбанк» АҚ пен «БТА Банк» АҚ портфельдері есепке алынбай есептелді; 2) Валюталық портфельдің жылдық өсуі портфельдің АҚШ долларындағы балама шамасы бойынша есептелді

Бұл ретте, валюталық портфельдің негізгі бөлігін бұрыннан бері ірі бизнеске берілген қарыздар құраса, ал 2014 жылдан бастап 2016 жылдың соңына дейін ШОБ субъектілеріне берілген валюталық қарыздардың белсенді өскені байқалады. 2017 жылдан бастап қана 5 жылда бірінші рет ШОБ-ның теңгемен қарыздарының жылдық қарқыны валютадағы қарыздар өсімінің қарқынынан аса бастады. Нәтижесінде ШОБ қарыздары портфельінің долларлану деңгейі 2016 жылы 47%-дан 2017 жылдың қорытындылары бойынша 36%-ға дейін төмендеді.

ШОБ субъектілеріне берілген валюталық қарыздардың өсіміне негізгі үлесті үздік 5 тобының бірнеше банктері және бірнеше орта банктер қамтамасыз етті. Қазақстанның 2014 жылғы қаржылық тұрақтылығы туралы есепте аталғандай кредиттеудің жоғары қарқыны банктерден әлеуетті және ағымдағы қарыз алушылардың кредиттік тәуекелді сапалы бағалауды талап етеді. Тәуекелдерді басқарудың ішкі жүйелерінің деңгейі жеткіліксіз болған кезде портфельді белсенді ұлғайту кезеңінде берілген қарыздар кейіннен ШОБ субъектілері портфельінің сапасына жағымсыз әсер етуі мүмкін және банктер бірталай шығынға ұшырауына әкелуі мүмкін. Мәселен, 2015 жылдан бастап ШОБ секторын шет валютасында белсенді кредиттейтін банктердің несие портфельінің сапасы нашарлағаны байқалады (5.10-сурет).

5.10-сурет. ШОБ секторына берілген валюталық қарыздардың сапасы

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: 1) «БТА Банк» АҚ-ты қоспағанда; 2) «Казкоммерцбанк» АҚ-тың «БТА Банк» АҚ-қа валюталық талаптарын қоспағанда; 3) NPL90+ – банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; 4) Күмәнді қарыздар – Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес өтемеушілік сипаты бар және NPL90+ есептелмеген қарыздар

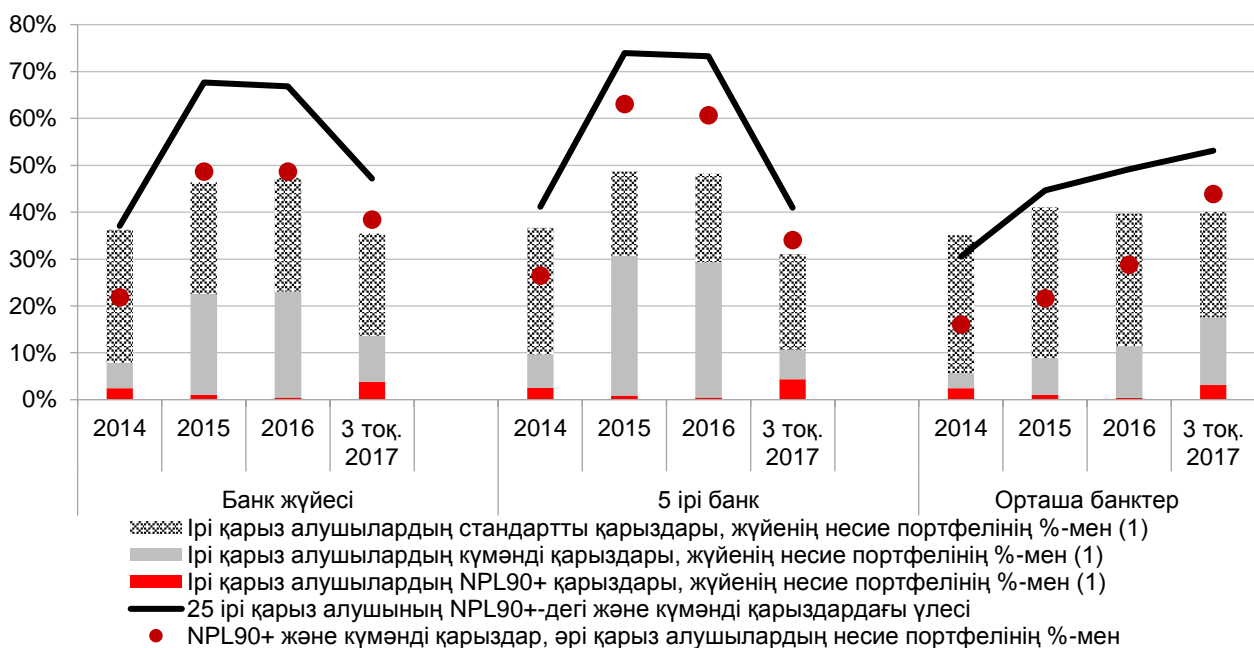
Банк секторы тарапынан кірістің тұрақты әлеуетті көзі ретінде ШОБ субъектілеріне мүдделік байқалады. Алайда ШОБ қарызының портфельін белсенді ұлғайту әлеуетті қарыз алушының төлем жасау қабілеттілігін бағалау процестерін дамытумен, сондай-ақ осы сектор қызметінің айқындылығын арттырумен бірге жүруі тиіс. Кері жағдайда, заңды тұлғаны құрудың салыстырмалы түрде күрделі емес процесінің себебі бойынша сияқты қызметінің шамалы айқындылығы себебі бойынша да банкпен байланысты қарыз алушыларды кредиттеу ШОБ секторы арқылы іске асырылуы мүмкін.

Ірі қарыз алушыларда тәуекелдің шоғырлануы

Қарыз алушылардың шектелген санынан немесе белгілі сегменттен жоғары тәуелді болу несиелік портфелінің осалдығын арттырады. Банктің орнықтылығына шоғырлану тәуекелінің әсерін төмендеуге банкті күшті корпоративтік басқару және капиталданудың жоғары деңгейі есебінен қол жеткізу мүмкін.

Банктердің барлық топтары бойынша несиелік портфелінің ірі қарыз алушыларда жоғары шоғырлануы көрініс алуда. 2017 жылғы 3-тоқсанның соңындағы жағдай бойынша 25 ірі қарыз алушылар қарыздарының жиынтығы жүйедегі несиелік портфелдің 35,5% алады, жекелеген банктерде ірі қарыз алушыларда тәуекелдің шоғырлануы шамамен жоғары. Банк жүйесінің 25 ірі қарыз алушыларының қарыздары несиелік портфелінің 8%-ын алады (5.11-сурет).

5.11-сурет. 25 ірі қарыз алушының несиелік портфелінде шоғырлануы

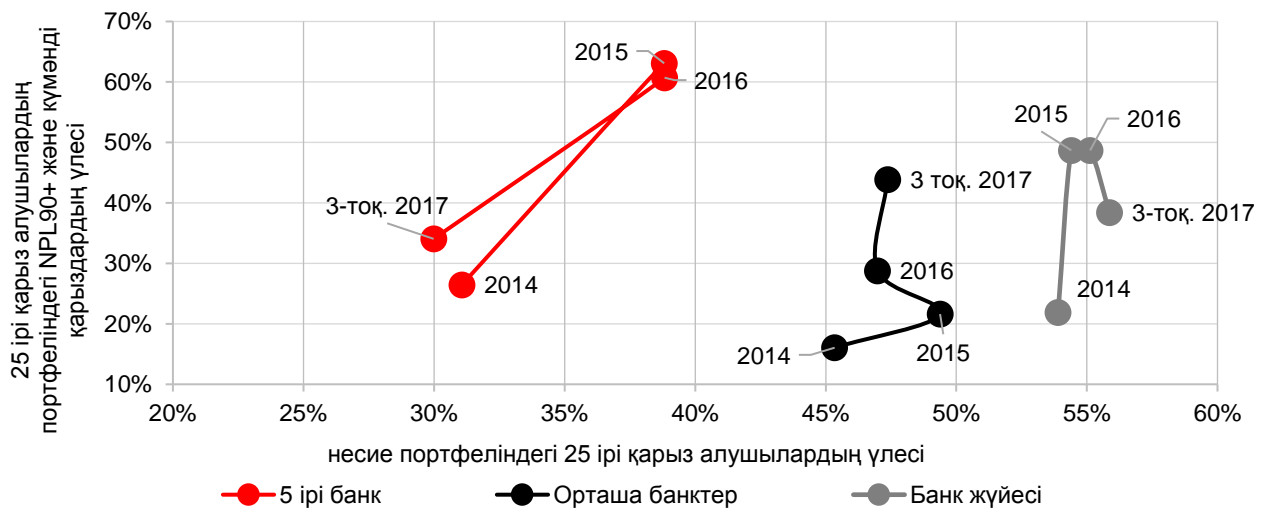

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) Әрбір банктегі 25 ірі қарыз алушының жиынтығы; 2) 5 ірі банк, орташа банктер (6-25) 01.10.2017 қатысты несиелік портфелі бойынша реттелген; 3) NPL90+ – банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; 4) Күмәнді қарыздар – Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес өтемеушілік сипаты бар және NPL90+ есептелмеген қарыздар

2015-2016 жылдары ірі қарыз алушылардың шоғырлану көрсеткішінің және қарыздары сапасының жоғары деңгейі 2015 жылдың ортасында «Казкоммерцбанк» АҚ мен «БТА банкі» АҚ-тың арасында Р&А мәмілесін жүргізумен байланысты болады. 2017 жылы осы талап бойынша проблемалар шешілгеннен кейін («Казкоммерцбанк» АҚ-ты сатып алуы бойынша мәміле шегінде) ірі қарыз алушылардың шоғырлану мәні банк жүйесі бойынша несиелік портфелінің 35%-на дейін, үздік 5 банк тобы бойынша 31%-ға дейін төмендеді. Орташа банктерде ірі қарыз алушылардың үлесі шамамен өзгерген жоқ және 40% болды.

5.12-сурет. 25 ірі қарыз алушыға берілген қарыздардың сапасы

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) 5 ірі банк, орташа банктер (6-25) 01.10.2017 қатысты несие портфелі бойынша реттелген; 2) NPL90+ – банктердің есебіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; 3) Күмәнді қарыздар – Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес өтемеушілік сипаты бар және NPL90+ есептелмеген қарыздар

Ірі қарыз алушылар қарыздарының сапасы 2014 жылмен салыстырғанда банктердің барлық топтары бойынша біршама нашарлады. 2017 жылы сапаның төмендеуі NPL90+ өсуімен, сондай-ақ орташа банктердің портфелінде күмәнді қарыздардың үлесі өсуін жалғастырумен байланысты болды (5.12-сурет).

Банктер бойынша орташа алғанда несие портфелінде 25 ірі қарыз алушылардың шоғырлану деңгейі 54-56% аралығында болуда. Бұл ретте қарыз алушылардың барынша шоғырланған базасы портфелінің сапасы нашарлап келе жатқан орта банктерде байқалады. Бір жағынан, қарыз алушылардың шектелген саны шоғырланудың жоғары тәуекеліне әкеледі. Екінші жағынан, егер осы қарыз алушылар әртараптандырылған және өзара және/немесе банкпен байланысты тұлғалар болып табылмаса, онда жақсылап құрылған кредиттік процесс және тәуекелдерді тиімді басқару кезінде жоғары шоғырланудың портфельдің сапасына және банктің орнықтылығына әсері осынша маңызды болмайды. Тиісінше, банктердің барлық топтары бойынша үздік 5 банк тобы үшін сияқты орташа банктер үшін де ірі қарыз алушылар қарыздарының сапасы нашарлағанын ескере отырып, корпоративтік басқаруды күшейту мәселесі ерекше маңызды болып табылады. NPL90+ және күмәнді қарыздардың жалпы портфелінде ірі қарыз алушылардың үлесін назарға ала отырып, шығындарды мойындауды келешек кезеңдерге формальды түрде ауыстырусыз осы қарыз алушылар бойынша проблемаларды шешу портфельдің сапасын арттырады.

Ипотекалық кредиттеу саласындағы кредиттік тәуекел

Бірнеше жылдар ішінде ипотекалық тұрғын үй кредиттеу нарығында негізгі акцент субсидияланған өнімдер және осы өнімдерді ұсына алатын қатысушылар жағына ауысуда. Ипотекалық кредиттеудің көлемін ұлғайту үшін субсидияланбаған кредиттеудің талаптарын жақсартуды қоса алғанда, халықтың кең ауқымына ипотекалық кредиттердің қолжетімділігін арттыру талап етіледі.

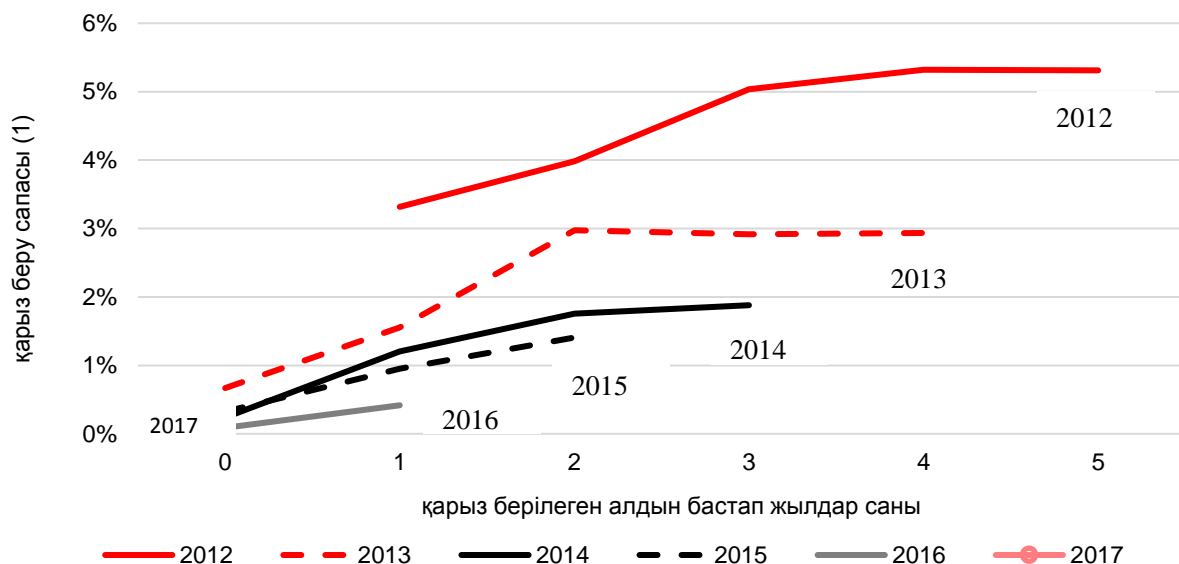
Соңғы жылдары ипотекалық кредиттеудің кредиттік тәуекелдері 2015 жылдағы өсіміне қарамастан, тұрақты түрде төмендеді. Бір жағынан, кредиттеудің негізгі көлемі

мемлекет субсидияланған пайыздық мөлшерлемелері бар өнімдер жағына ауысуымен байланысты («Қазақстанның Тұрғын Үй Құрылыс Банкі» АҚ-тың, «Нұрлы жол», «Нұрлы жер» бағдарламалары). Жинақтары барлар арасында барынша жауапты және мұқият болған қарыз алушыларды іріктейтін және қарызды беру кезінде олардың төлем тәртібін ұстануын ғана күшейтетін берешектің уақытша құрылымы тұрғын үй жинақ схемасының қасиеті болып табылады.

Екінші жағынан, ипотеканы нарықтық талаптармен, яғни 17%-дан жоғары тиімді мөлшерлемесі бойынша, 20%-дан асатын, бірақ көбінесе 30%-дық деңгейдегі бастапқы жарнасымен беретін банктер төлем жасауға қабілеттілікті жан-жақты бағалайтын да болды.

Нәтижесінде, ипотекалық тұрғын үй қарыздарының⁷ (ИТҚ) сапасы басқа кредиттік өнімдермен салыстырғанда барынша жоғары. ИТҚ-ны 2012 жылдан кейін барынша сапалы, көбінесе қарыздар теңгемен берілді. Іріктеп бөліп беруге сәйкес ИТҚ-ның сапасы қарызды беру жылына қарамастан, 2015 жылы біршама нашарлады (5.13-сурет).

5.13-сурет. Ипотекалық тұрғын үй қарыздарының портфелін винтаждық талдау

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

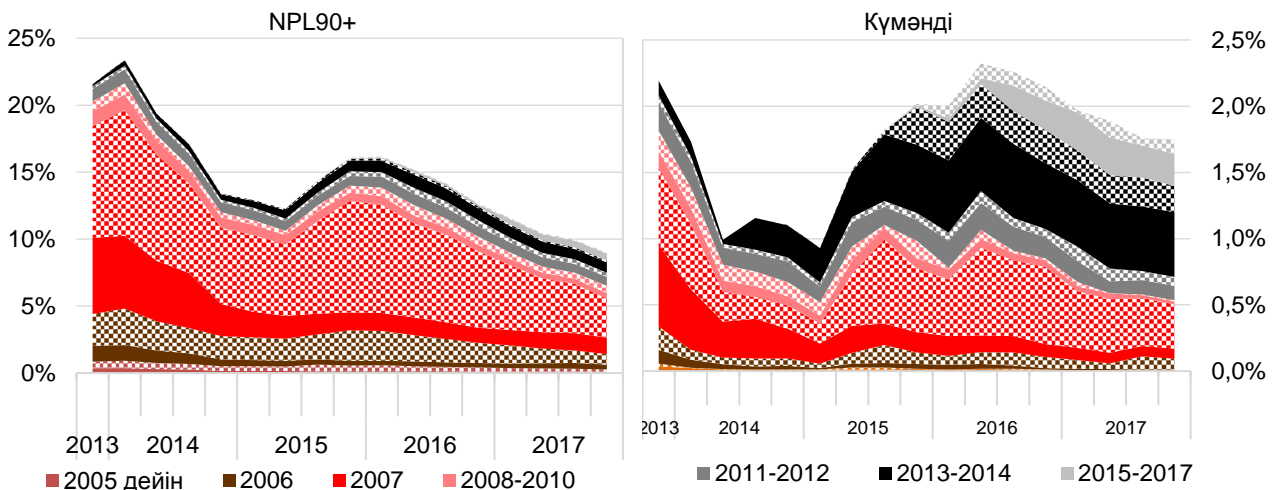
Ескертпе: 1) Бастапқыда берілген қарыздардың жалпы көлеміндегі NPL90+ үлесі; 2) «БТА Банк» АҚ-ты активтерін беруге байланысты «Казкоммерцбанк» АҚ-ты қоспағанда, 2016 жылы берілген қарыздар

Берілетін ИТҚ бойынша валюталық тәуекел шамамен болмады, себебі валютамен ипотекалық кредиттеу іс жүзінде 2016 жылы⁸ тоқтаған. Алдыңғы есептерде аталғандай, ипотекалық қарыздар саласындағы негізгі проблемалар 2007-2008 жылдардағы дағдарысқа байланысты қалыптасты. Мәселен, 2017 жылдың қорытындылары бойынша NPL90+ көлемінен үштен екі бөлігі 2008 жылдан бұрын берілген ИТҚ қарыздарына тиесілі, олардың ішінде NPL90+ көлемінің жартысын 2007 жылы берілген ИТҚ-ға, 16% 2007 жылдан бұрын берілген ИТҚ-ға тиесілі. ИТҚ арасында күмәнді қарыздардың үлесі біраз төмен (5.14-сурет).

⁷ Жеке тұлғаларға жылжымайтын мүлікті сатып алуға арналған қарыздар, бұл ретте кепілге сатып алынатын және/немесе басқа тұрғын жылжымайтын мүлік ресімделген.

⁸ «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 34-бабының 3-1 тармағына сәйкес 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап жеке тұлға банкке өтініш берген күннің алдында қатарынан 6 ай ішінде осы валютада кірісі жоқ жеке тұлғаларға шетел валютасымен ипотекалық қарызды беруге тыйым салынған.

5.14-сурет. Ипотекалық тұрғын үй қарыздары портфелінің сапасы

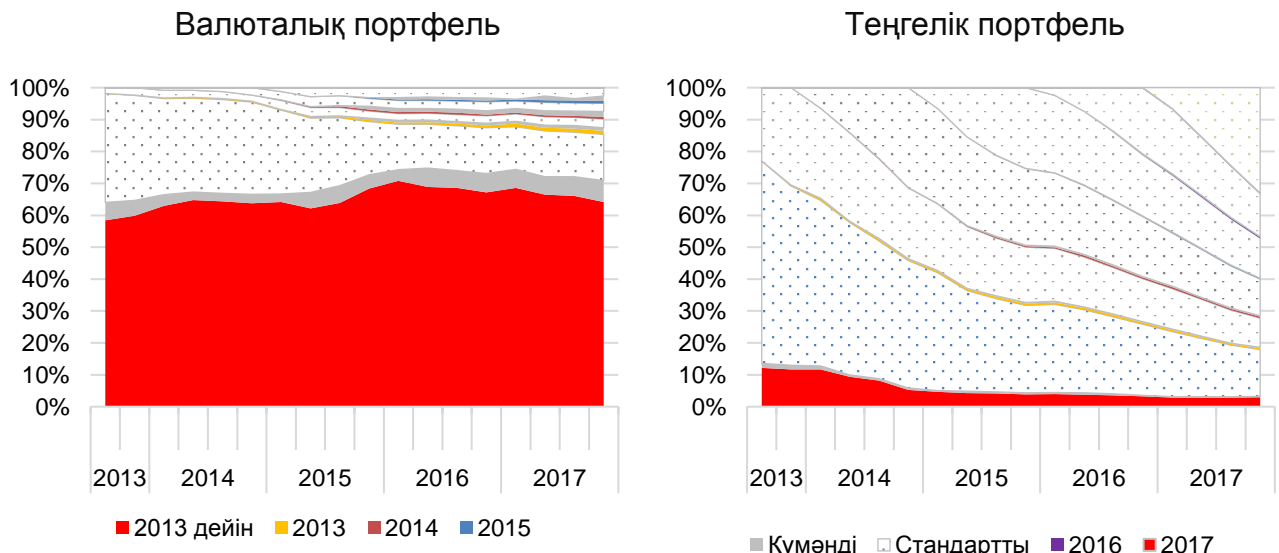

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) Тұтас бояу – теңгемен берілген қарыздар, өрнекті бояу – шетел валютасымен берілген қарыздар; 2) NPL90+ – банктердің есебіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздар; 3) Күмәнді қарыздар Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес өтемеушілік сипаты бар және NPL90+ есептелмеген қарыздар

Дағдарыс алдындағы кезеңде берілген шетел валютасымен бұрынғы қарыздар бойынша шығын көптеген жағдайда танылды; өлшемшарттарға сәйкес келетін қарыз алушыларға мемлекеттік бағдарлама шегінде қарыздары қайта қаржыландырылады. ИТҚ-ның валюталық портфелінде NPL90+ үлесі 69%-ды құрайды, оның негізгі бөлігі (85%) 2008 жылға дейін берілген. Теңге портфелі барынша жоғары сапаны көрсетіп отыр, NPL90+ үлесі 4%-дық деңгейде тұр (5.15-сурет).

5.15-сурет. Винтажтар бойынша ипотекалық тұрғын үй қарыздарының портфелі

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім

Ескертпе: 1) Түсті бөліктен басталатын, қатарынан боялған әрбір үш бөлігі бір беру жылыдағы портфельді білдіреді; 2) Тұтас түсті бояу банктердің есептілігіне сәйкес, беру жылы бойынша жұмыс істемейтін қарыздар (NPL90+); 3) Күмәнді қарыздар – Ұлттық Банктің бағалауына сәйкес өтемеушілік сипаты бар және NPL90+ есептелмеген қарыздар

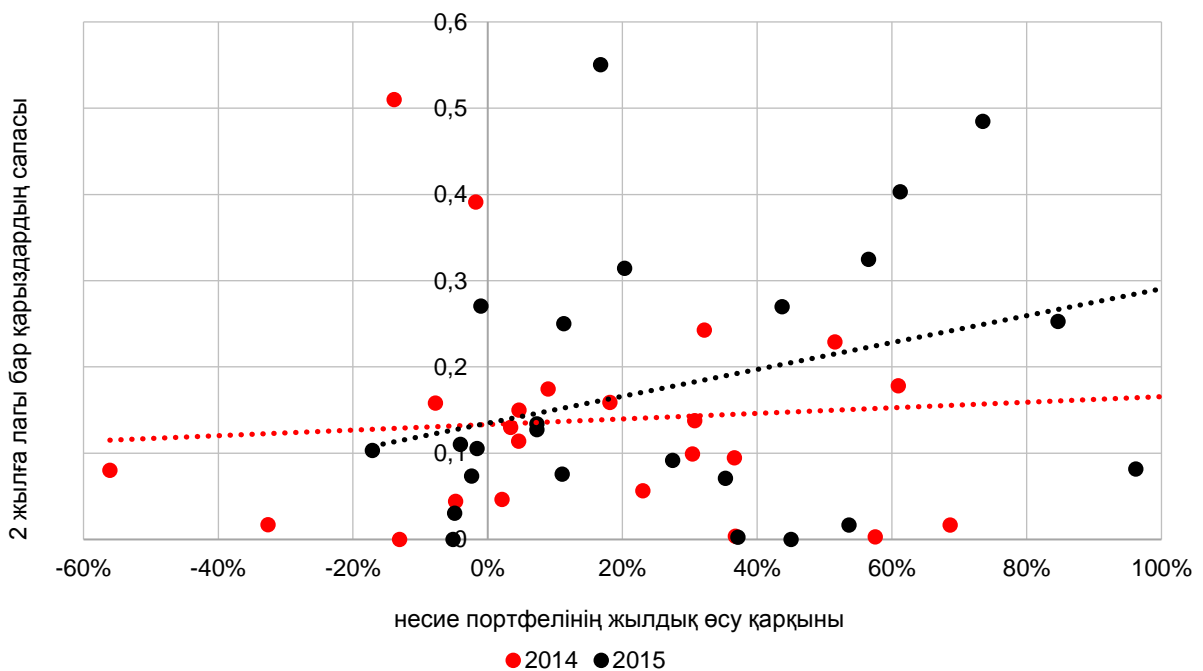

Кредиттік шешімдердің сапасы

Қарызды беру туралы шешім қабылданған кезден бастап қарыз өтелгенге дейінгі кезде банктегі кредиттік процестің сапасы несие портфелінің сапасын айқындайтын фактор болып табылады. Банктің экономикалық капиталының жеткіліктілігі оның қызмет етуін айқындайды. Парасатты және жан-жақты сақтанған басқару банк құнын құрайды және оның орнықты дамуына әсер етеді.

Корпоративтік басқару банктің қызмет етуінің негізгі элементі болып табылады. Кредиттік процестің, тәуекелдерді басқару жүйелерінің және ішкі бақылаудың тиімділігі банктің орнықтылығына несие портфелінің, пайда мен капиталдың сапасы арқылы әсер етеді. Қарыздарды беру туралы шешімді қабылдау сатысында қарыз алушының меншікті капиталының жеткіліктілігін және тұрақты кірісті алу мүмкіндігін қоса алғанда, қарыз алушының төлем жасауға қабілеттілігін объективті бағалау аса маңызды. Алайда, портфельді тез арада ұлғайту және өсім көрсеткіштеріне жету ұмтылысында банктер кредиттік тәуекелді басқару қағидаттарын әр кез сақтамайды, және қарыз алушыны бағалау сапасы төмендеуі мүмкін. Осындай қарыздардың сапасы нашарлағаннан кейін банктің олар бойынша шығындарды тануға мүмкіндігі болмауы және/немесе ниеті болмауы банк есептілігінің дәйектілігі төмендеуіне әкеледі және капиталдың жеткіліктілігі көрсеткіштерін асырады. Қарыздардың сапасы несие портфелінің өсу қарқынынан тәуелділігі төменде 5.16-суретте берілген.

5.16-сурет. Жылдам өскен кезде кредиттік шешімдердің сапасы төмендейді

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Қарыздардың сапасы 2 жыл кезеңдегі күтелетін шығын әдісі бойынша ҚРҰБ бағалауын көрсетеді және банктің несие портфеліндегі NPL90+ пен күмәнді қарыздардың үлесін көрсетеді. Әрбір нүкте бір банк - бір жыл комбинациясын көрсетеді

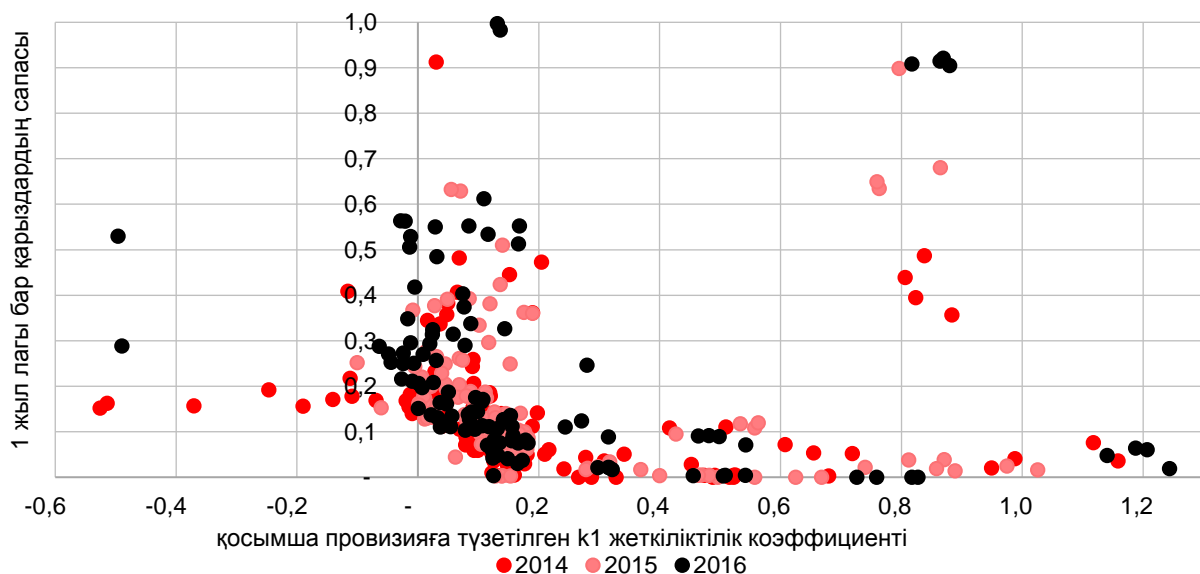
Ішкі бақылаудың жеткіліксіздігінен банк дефолтының негізгі себебі болуы мүмкін байланысты кредиттеу қарыз алушыны дұрыс бағаламаудың басқа факторы болады. Байланысты кредиттеудің диагностикасы банктердің акционерлері мен қарыз алушыларын жария ету бойынша талаптардың жеткіліксіздігімен қиындатылған. Әдеттегідей, банкпен экономикалық тұрғыдан байланысты, бірақ заң тұрғысынан байланысты емес қарыз алушыларға кредиттеудің нарықтық емес талаптары

ұсынылады. Шарттың ерекше талаптары, қарызды қайта қаржыландыру кезінде жеңілдік жасау және өзгелері қарыз жұмыс істемейтін болып табылуына және банк үшін ақшалай кірісті жинақтамайтынына әкеледі. Егер байланысты кредиттеу банктің өзіне қатысты ірі ауқымда болса, онда белгілі кезде банк барлық пруденциялық талаптарды формалды түрде орындау кезінде кредиторлар алдындағы міндеттемелерін орындай алмайтындай болады. Қарыз алушылардың банкпен байланысты болуын дәлелдеудің күрделілігі қадағалау қағидаты ретінде байланысты болу презумпциясын енгізу қажеттілігін айқындайды.

Банк капиталының сапасы корпоративтік басқарудың деңгейімен қоса орта мерзімді перспективада банк орнықтылығының маңызды элементі болып табылады. Капиталдың сапасы кредиттік шешімдерді қабылдау процесі қаншалықты адал және жан-жақты болатынын және келешекте осы қарыздардың сапасын айқындайды.

Барынша капиталданған банктер барынша сапалы қарыздар береді. Капитал жеткіліктілігінің объективті өлшемдері мен бір жылдық лагымен несие портфелінің сапасы арасындағы тәуелділік төмендегі суретте берілген. Талдай көрсеткендей, жаман банктер жақсы қарыздарды шамамен бермейді. Капиталдың жеткіліктілігі мен берілетін қарыздардың сапасы арасындағы байланысты түсіндіретін тетік «gamble for resurrection», немесе құтқарылу үшін бәрін тәуекелге тігу деп аталатын корпоративтік финанс жөніндегі әдебиетте жақсы құжатталған. Бұл стратегия банктерге ғана емес кез келген корпоративтік құрылымдарға да тән келеді. Нақты айтқанда капиталды иеленбейтін банк өзінің қаражатын емес кредиторлардың қаражатын тәуекелге тігеді. Көптеген жағдайларда осындай банктер тәуекелді қарыздарды бергенге қарағанда активтерді шығарады. Әрбір жағдайда миноритарлық инвесторлар, банк кепілгерлері және қоғамдық сектор үшін құн жоғалады. Тиісінше, кредиттік шешімдердің жақсы сапасын қамтамасыз ету үшін және банктік кредит өнімді және құнды бұзбай, қалыптастыратындай болуы үшін, капиталдың ауқымды жоғалуының алғашқы белгілері кезінде банк жүйесінен жаман банктерді шығару өте қажет (5.17-сурет).

5.17-сурет. Капиталдандыру төмен болған кезде банктер сапасы төмендеу қарыздар береді

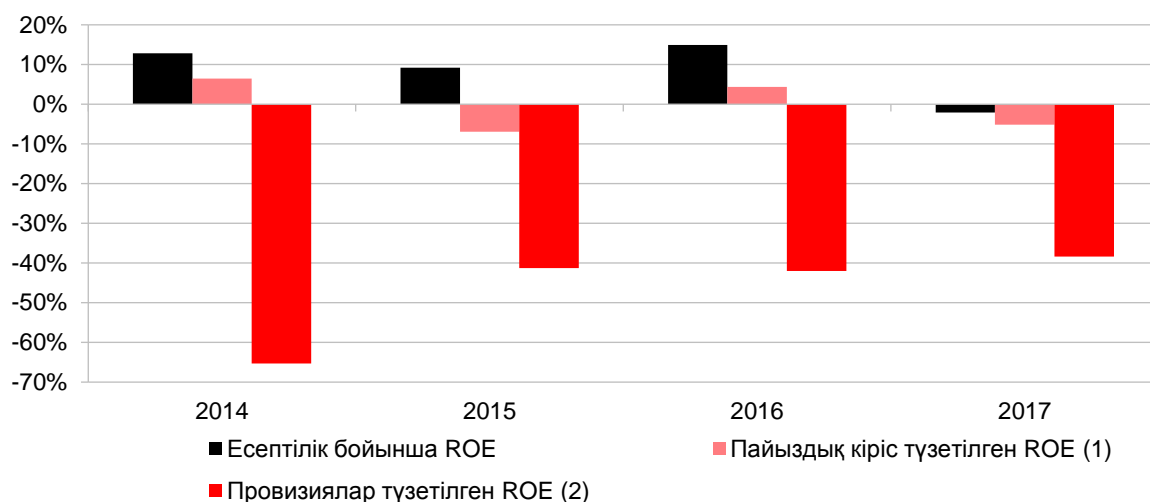
Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: Капиталдың жеткіліктілік коэффициенттері бір жылға дейінгі кезеңдегі күтелетін шығын әдісі бойынша ҚРҰБ бағалауын көрсетеді. Әрбір нүкте бір банк - бір жыл комбинациясын көрсетеді. Тиісінше, әрбір банк суретте әрбір жылға төрт нүкте бойынша нүктелер дюжинасымен берілген. Жоғарғы оң жақ бұрыштағы он екі бақылау несие портфелі аз ұсақ банкке тиесілі

Шығындарды және қарыздар бойынша пайыздық кірісті көрсету тұрғысынан есептілікті ұсынудың сапасы жеткілікті түрде жоғары болмауы жағдайларында банк секторы капиталының рентабельділігі коэффициенті 2014-2016 жылдар аралығында бірталай жоғары болды. 2017 жылы капиталдың рентабельділігі төмендеуі, негізінен, шығындарын таныған және бұрын есептілікті жұмыс істемейтін деп көрсетілмеген қарыздар бойынша провизияларды құрған жекелеген банктермен байланысты болды.

Алайда, пайыздық кірістің сапасын және қажетті қосымша провизияларды ескере отырып, банк секторы капиталының бағаланатын рентабельділігі бірталай төмен және 2014-2017 жылдар ішінде теріс болды (5.18-сурет).

5.18-сурет. Капиталдың рентабельділігі

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: 1) Пайда мен капиталды түзету пайыздық кіріс сапасының көрсеткіштері негізінде жүзеге асырылды; 2) Пайда мен капиталды түзету жұмыс істемейтін және күмәнді қарыздар бойынша қосымша провизиялардың есебі негізінде жүзеге асырылды

5.3 Проблемалық қарыздармен жұмыс практикасы

Проблемалық қарыздармен жұмыс жүргізуде оны тану негізгі іс-қимыл болып табылады. Алайда банк әр кезде проблемалық қарыздарды тану қажеттілігін ниет етпейді, түсінбейді және тани алмайды. Корпоративтік басқарудың деңгейі проблемалық қарыздарды уақтылы тану және олар бойынша тиімді жұмыс жүргізу үшін басты және қажетті болып табылады.

Бірнеше жылдар ішінде банктер жұмыс істемейтін қарыздарды есептілігінде проблемалық деп әр кезде нақты көрсетпеген, ол банктердің қарыздар бойынша шығындарды танымау ниетімен сияқты банктің капиталдану деңгейі тәуекелді жабу үшін жеткіліксіз болуына қарай осындай мүмкіндік болмауымен байланысты. Қарыз алушылардың банкпен байланысты болуы, сондай-ақ кепілмен байланысты проблемалар (өндіріп алу бойынша құқықтық аспектілер, шағым-талап қызметі, кепілдің нақты болуы, есептілікте көрсетілетін қамтамасыз етудің нақты құны сәйкес келмеуі және басқалары) қарыздарды жұмыс істемейтін деп тануды және, тиісінше, проблемалық қарыздармен жұмыс рәсімін барынша кейінгі кезеңге қалдырудың өзге себебі болып табылды.

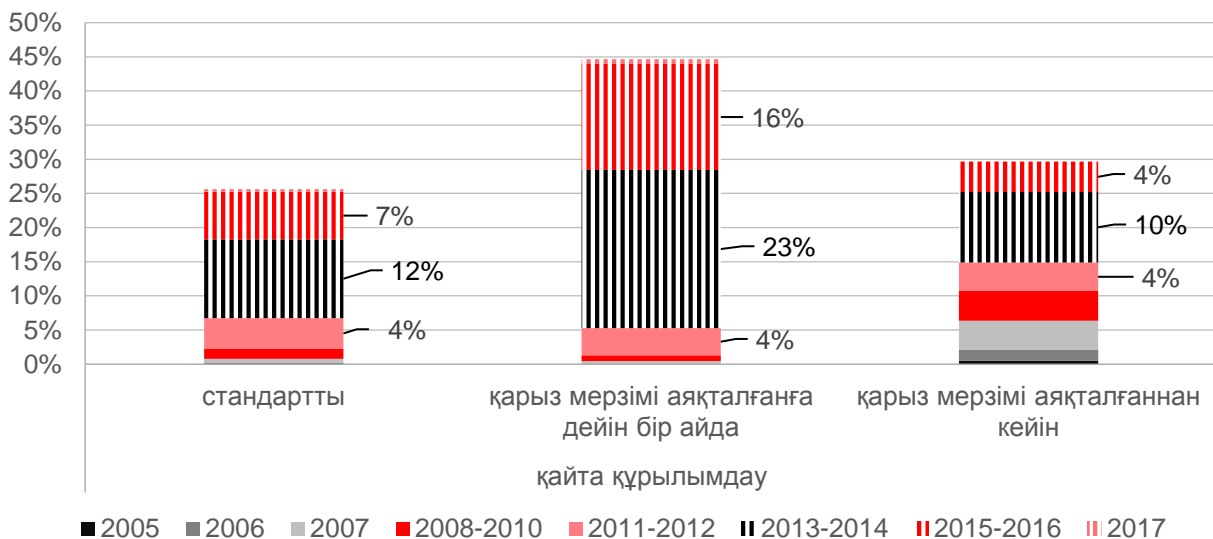
Жоғарыда көрсетілген себептер көбінесе басқарушылық мәселелерге жатады. Банк акционерлері мен менеджментінің тиімсіз өзара әрекет етуі, ұзақ мерзімді даму стратегиясынан қысқа мерзімді нәтижелерді алуға басымдық беру, сондай-ақ

кредиттеудің, тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйелерінің жеткілікті түрде тиімсіз ішкі процестері банктердің орнықты дамуына кедергі келтіретін және шешімін табуды талап ететін факторлар болып табылады. Қарыздарды қайта құрылымдау, қайта қаржыландыру, сондай-ақ кепілді қамтамасыз етудің сапасы мен құнын өсіру проблемалық қарыз бойынша шығындарды тануды кейінге қалдырудың барынша таралған практикасы болып табылады.

Қарыздарды қайта құрылымдау, қайта қаржыландыру қарызды қайта құрылымдауды/қайта қаржыландыруды қолданудың негіздемелігі, оларды жүргізу туралы шешім қабылдау кезінде мақсатқа сай келуі, тәуелсіздігі сияқты қағидаттарды сақтау кезінде жеткілікті түрде тиімді тетік болып табылады. Алайда көбінесе қарыздарды қайта құрылымдау қарыздың құнын және оның қайтарымдылығын қалпына келтіруге емес ХҚЕС пайымдауының нарықтағы басымды практикаларына сәйкес есептілікті жақсарту үшін негіздерді қалыптастыруға бағытталған. Осындай тетіктер есептілікте деректермен айла-шарғы жасау ретінде бола отырып, банк қызметінің нәтижелігі көрсеткіштерін қолдан өсіру үшін де пайдаланылады.

Корпоративтік сектордың қарыз шарттары бойынша өтеу мерзімін ұзартудың тіркелген барлық факторларының шамамен 75%-ы осы тетікті қолданудың мақсаттылығына қатысты күмән туындатады. Мәселен, жағдайлардың 30%-да мерзімін ұзарту шарт бойынша өтеу мерзімі аяқталғаннан кейін, жағдайлардың 45%-да өтеу мерзімі аяқталғанға дейін бір ай бұрын жүргізілген (5.19-сурет).

5.19-сурет. Корпоративтік сектор қарыздарының мерзімін ұзарту

Дереккөзі: Кредиттік тіркелім, Ұлттық Банктің бағалауы

Ескертпе: График 2013.сәу.-2017.қаз. аралығындағы кезеңде қарыз берген жылдар бойынша қарыз мерзімін ұзарту фактілеріне негізделген

1-бокс. Банк секторын стресс-тестілеу әдістемесі

Ұлттық Банк 2017 жыл ішінде банктердің кредиттік тәуекелін стресс-тестілеуге жаңа тәсілді әзірледі. Бұл тәсіл әр қарыздың деңгейінде дефолт ықтималдығын және дефолттан кейінгі шығындарды бағалау мен болжауға негізделген. Ұлттық Банктің Кредиттік тіркелімі – қарыздардың кредиттік тарихтары бойынша дерекқоры стресс-тестілеу үлгісін жасау үшін ақпараттың негізгі көзі болып табылады.

Активтердің сапасын бағалау әдістемесі

Стресс-тестілеудің әдістемесінде активтер сапасының ағымдағы және болжанатын бағалануы, сондай-ақ қажетті провизиялардың көлемін айқындау қамтылады (аралығы – бір жыл). Қарызға қызмет көрсету мәртебесін көрсететін ақша ағындарын бағалау әдістеменің негізгі қағидаты болады. Корпоративтік қаржының халықаралық тәжірибесі мен теориясына сәйкес актив бойынша ақша ағыны болмау оны жай-күйі нашарлауының объективті индикаторы болып табылады. Белгілі уақыт ішінде байқалатын қарыз бойынша негізгі борыштың төмендемейтін балансы немесе ТБ, қарыз алушының қаржылық жай-күйі нашарлауы себебі бойынша сияқты шарттың талаптары (мерзімнің соңында өтеу) себебі бойынша да ақша ағыны болмауын білдіреді. Алайда, кез келген жағдайда, ұзақ уақыт ішінде ақша ағыны болмауы қайтарымдылығы төмен активті білдіреді және берешектің барлық сомасын өтеу бойынша тәуекелдерді ұлғайтады.

Ақша ағындары Кредиттік тіркелімнің ағымдағы нұсқасында тіркелмегендіктен, қарыздың баланстық баптары өзгеруіне және оның деңгейіне, атап айтқанда негізгі борыштың төмендеу қарқынына және есептелген сыйақы деңгейіне қарай негізделген бағалау рәсімі жасалды. Меншікті индикаторларды жасау және пайдалану қажеттілігі проблемалық қарыздарды көрсету тұрғысынан банктер есептілігінің төмен сапасына, сондай-ақ қарыздың нақты сапасын айқындау үшін жеткілікті ақпараттың болмауына байланысты.

Әр қарыз бойынша дефолт ықтималдығын болжау үшін статистикалық үлгілер жасалды. Әдістемеді кредиттеу сегментіне және қарыздық мөлшеріне қарай қарыздардың түрлі топтары үшін бірқатар үлгілер қамтылған. Осы үлгілер болжамның дәлдігі, нәтижелердің тұрақтылығы және түсіндіру мүмкіндігі сияқты өлшем шарттарды қиыстыруды ескере отырып таңдалды.

Әр қарыздың сапасын бағалау негізінде дефолт ықтималдығын және қамтамасыз етудің құнын ескере отырып есептелген қажетті провизиялау деңгейі айқындалады. Қамтамасыз етудің құнын бағалау мерзімді өткізу өсуіне қарай қарыз бойынша бар қамтамасыз етудің құнын прогрессивтік дисконттауға негізделеді.

Әдістеменің валидациясы

Әдістеме пысықтау барысында, алайда оның құндылығы Қазақстанның банк секторындағы соңғы жылдағы банк активтері сапасының дамуы болжамдармен расталады. Атап айтқанда, 2017 жылы шығындарын анықтаған проблемалық банктерге жүргізілген бэк-тестингтің нәтижелері әдістеменің дефолт ықтималдылығы жоғары қарыздарды анықтау қабілетін көрсетті. Статистикалық үлгілердің болжамдық күші олардың сапа өлшемдерінің жоғары мәнімен расталады (1.1-кесте).

1.1-кесте - Стресс-тестілеу үлгілерінің сапасын бағалау

Үлгілердің түрлері	Recall	Precision	F-score	ROC-AUC
Logit	0,68 - 0,86	0,74 - 0,9	0,69 - 0,88	0,79 - 0,86
Calibrated Random Forest	0,70 - 0,75	0,73 - 0,76	0,71 - 0,74	0,75 - 0,89
Stacking	0,68 - 0,89	0,67 - 0,9	0,68 - 0,89	0,79 - 0,92

Ескертпе: 1) Recall – дұрыс болжанған дефолттық кредиттер санының дефолттық кредиттердің жалпы санына ара қатынасы ($\sum \text{True positive} / \sum \text{Condition positive}$); Precision – дұрыс болжанған дефолттық кредиттер санының болжамдардың жалпы санына ара қатынасы ($\sum \text{True positive} / \sum \text{Predicted condition positive}$); F-score – бұрын ескерілген екі өлшемнің үйлесімді орташа мәні ($2 / (1/\text{Recall} + 1/\text{Precision})$). ROC-AUC – ROC-қисық алаңы, модель жұмысының сапасын сандық бағалау; 2) Кестедегі мән өлшемдер нәтижелерінің әртүрлі іріктеулер бойынша бытыраңқылығын көрсетеді.

Әдістемені пайдалануды перспективалары

Әдістеме қадағалау барысындағы және тәуекелдерді басқарудағы проблемалық қарыздар мен проблемалық банктерді ерте диагностикадан өткізуге жіберілді. Әдістемені одан әрі дамыту қарыз деңгейінен қарыз алушы деңгейіне талдауға өту бөлігінде жүзеге асырылатын болады. Бұл қайта құрылымдалған немесе өтеу үшін жаңа шарттар жасалған проблемалық қарыздарды барынша нақты анықтауға мүмкіндік береді. Бұл ретте деректердің сапасы мен толықтылығы Әдістемені дамытудың негізгі талабы болып қалуда. Бұл бағытта, ақпараттың, атап айтқанда Кредиттік тізілімнің сапасын жақсарту бойынша, және мемлекеттік дерекқорлармен ықпалдасу бойынша одан әрі жұмыс істеу талап етіледі.

VI Банктерді қорландыру тәуекелдері

6.1 Өтімділік және қорландыру тәуекелі. Валюталық тәуекел.

2016 жылы Ұлттық Банк пайыздық мөлшерлемелер дәлізін белгіледі және өз тарихында алғаш рет дәліз шегінде бастапқы өтімділікті ұсынды және алып алды. Енгізілген ақша-кредит саясаты құралдарының жүйесі Ұлттық Банкке құрылымдық тапшылық кезіндегі сияқты өтімділік профицитінде де тиімді ден қоюға мүмкіндік берді. Бастапқы өтімділіктің болжанатындығы және қол жеткізу талаптарының тұрақтылығы өтімділік тәуекелдерін біршама төмендетті.

Өзгермелі бағамға ауысқаннан кейін ашық валюталық позицияны басқарумен байланысты тәуекелдер және өтімділікті басқару тәуекелдері айтарлықтай төмендеді. Өзгермелі бағамға ауысқаннан кейін банктердің өтімділік жетіспеуіне ұшырауы несие портфелінің ақша ағынын жасауының аздаған мүмкіндігінен және осы аяда қорлар әкетілуінен туындады. Қазіргі уақытта қорландыру тәуекелдері капиталдың жеткіліктілігі тәуекелімен салыстырғанда маңызды емес және қайталанатын болып қалуда.

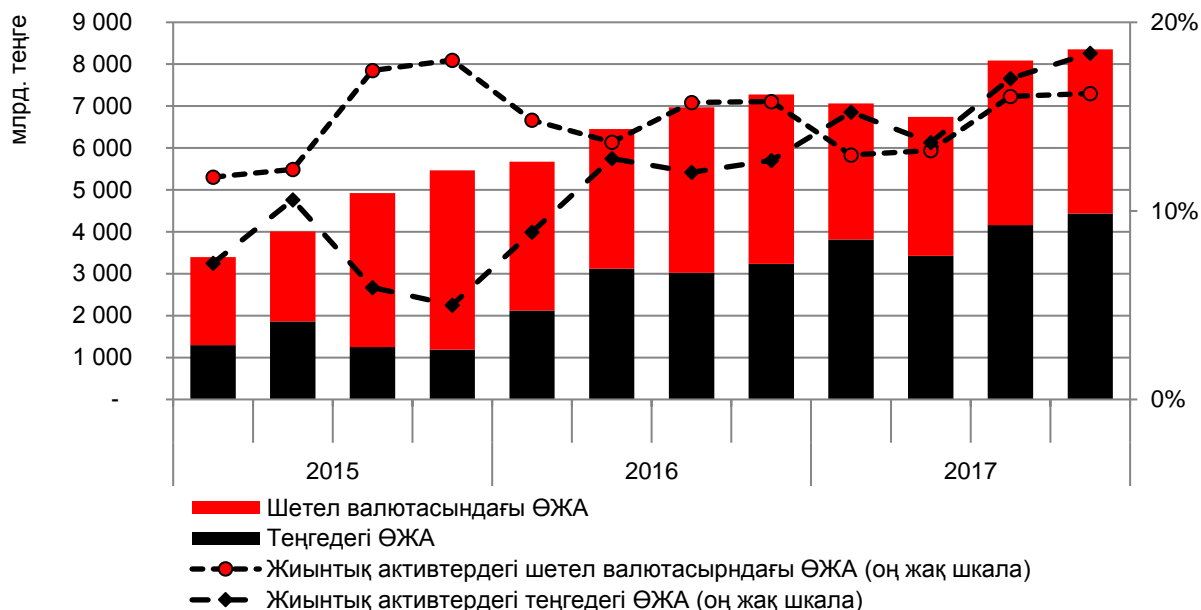
Мемлекеттік және квазимемлекеттік сектордан жоғары тәуелділік, ірі, әсіресе валюталық салымдардың шоғырлануы, міндеттемелердің долларлану тәуекелі, сондай-ақ депозиттік қорландырудың орнықтылық тәуекелі қорландыру тәуекелдері арасында қазіргі уақытта негізгі болып табылады.

Банк секторы өтімділігінің ағымдағы жай-күйі мен құрылымы. 2017 жылы теңгемен өтімділіктің профициті сақталды. Өтімділік тапшылығы (профициті) дегеніміз Ұлттық Банк нысаналы деңгейдің ақша нарығының мөлшерлемесіне, яғни базалық мөлшерлемеге жету үшін өтімділік ұсынуы (алып алуы) тиіс болатын дербес факторлар жағынан ұсынысты қоса алғанда, осындай өтімділікті жиынтық ұсыну.

2014-2015 жылдары өршіген өтімділік тәуекелі 2016-2017 жылдары төмендеп, жүйелі сипатта болмады. 2017 жылы өтімді активтердің тапшылығын жеткілікті ақша ағындарын жинақтау мүмкіндігін шектейтін несие портфелінің төмен сапасы бар жекелеген банктер байқады.

Өтімділігі жоғары теңгелік активтердің (ӨЖА) көлемі 2015 жылғы өтімділік дағдарысының неғұрлым өткір кезеңдерімен салыстырғанда 3,5 есе ұлғайып (6.1-сурет), 2017 жылдың соңына қарай 4,4 трлн теңге болды. ӨЖА жалпы көлемі (теңгемен және валютамен) 8,4 трлн теңгені құрады, ол активтердің жиынтық көлемінің 35%-ын құрайды және жиынтық міндеттемелердің шамамен 40%-ын өтейді. Валюталар бойынша ӨЖА құрылымы тұрақтанды - 2017 жылдың соңына қарай теңгемен және валютамен ӨЖА шамамен теңесті (тиісінше 53% және 47%), ал 2015 жылы теңгемен жоғары өтімді активтердің үлесі валюта бөлігінен бірнеше рет төмен болды (тиісінше 22% және 78%).

6.1-сурет. Валюталар түрлері бойынша банктердің ӨЖА

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: ӨЖА-ға қолма-қол ақша, тазартылған бағалы металдар, корреспонденттік шоттар, банкаралық салымдар және МБҚ портфелі кіреді

Теңгемен асқан өтімділіктің пайда болуы үкіметтің сыртқы активтері есебінен фискалдық тапшылықты қаржыландыруға және банктердің міндеттемелерін долларсыздандыруға байланысты болды. Бұл процестер 2016 жылға дейін берілген ұзақ мерзімді валюталық своптарды біртіндеп өтеу аясында болды. Оларды өтеу Ұлттық Банк тарапынан теңгемен өтімділікті ұсынуды, сол сияқты Ұлттық Банктің таза сыртқы активтерін қысқартты.

2016 жылы банктердің меншікті балансындағы бастапқы өтімділігіне, атап айтқанда Ұлттық Банктегі теңгемен корреспонденттік шоттарға сұраныс қысқарды. Егер 2014-2015 жылдары банк жүйесі 250-ден 400 млрд теңгеге дейінгі диапазондағы теңгемен корреспонденттік шоттарды қолдаса, ал 2016-2017 жылдары қажеттілік жүйе бойынша 200-230 млрд теңгеге дейін төмендеді. Бұл мөлшерлеме бойынша жоғары белгісіздік жағдайында өтімділік балансын жинақтау қажеттілігінің төмендеуі және қарыз өтімділігінің қолжетімділігі нәтижесінде болды. Пайыздық мөлшерлемені тұрақтандыру және ақша нарығындағы қарыз беру талаптарын болжауға болатындығы банктерге өтімділікті мұқият жинақтауға қажеттілікті төмендетуге және оны ақша нарығындағы қажеттілігіне қарай тартуға мүмкіндік берді.

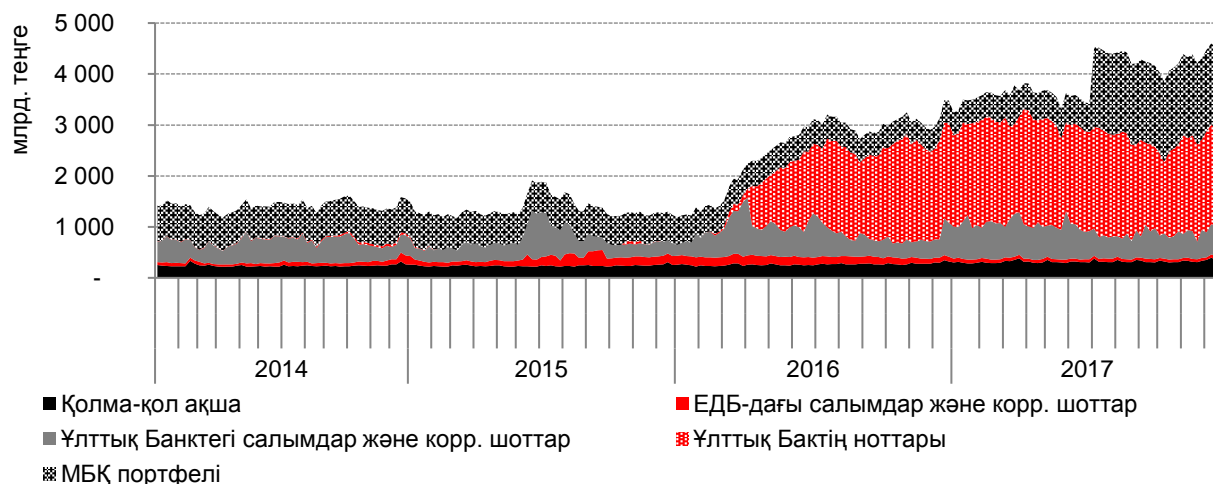
Ұлттық Банк асқан өтімділікті бірнеше құралмен: ноттар орналастыру, депозиттерге бір күндік репоны және бір күндік валюталық своптарды (өтімділікті басқарудың құралдары 2.4-бөлімде неғұрлым жан-жақты сипатталған) қоса алғанда ақша нарығы арқылы тарта отырып реттеді. 2017 жылдың қорытындысы бойынша Ұлттық Банктің ноттары, сондай-ақ Ұлттық Банктегі салымдар мен корреспонденттік шоттар 2,5 трлн теңгені немесе теңгемен өтімділігі жоғары активтердің 55%-ын құрады (6.2-сурет). Бұл ретте ҚР Қаржыминінің МБҚ портфелі үлесінің ұлғаюы 2017 жылғы 3-тоқсанда 2017 жылы жүйе құраушы банкті қалыпқа келтіру бойынша мәміле нәтижесінен болды (9.1-бөлімді қараңыз). Шамадан тыс өтімділік алу құралдары бойынша мөлшерлеменің төмендеуіне қарай банктердің

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

пайыздық маржасына қысым жақсы қарыз алушылар үшін бәсекелестікпен бірге күшейетін болады.

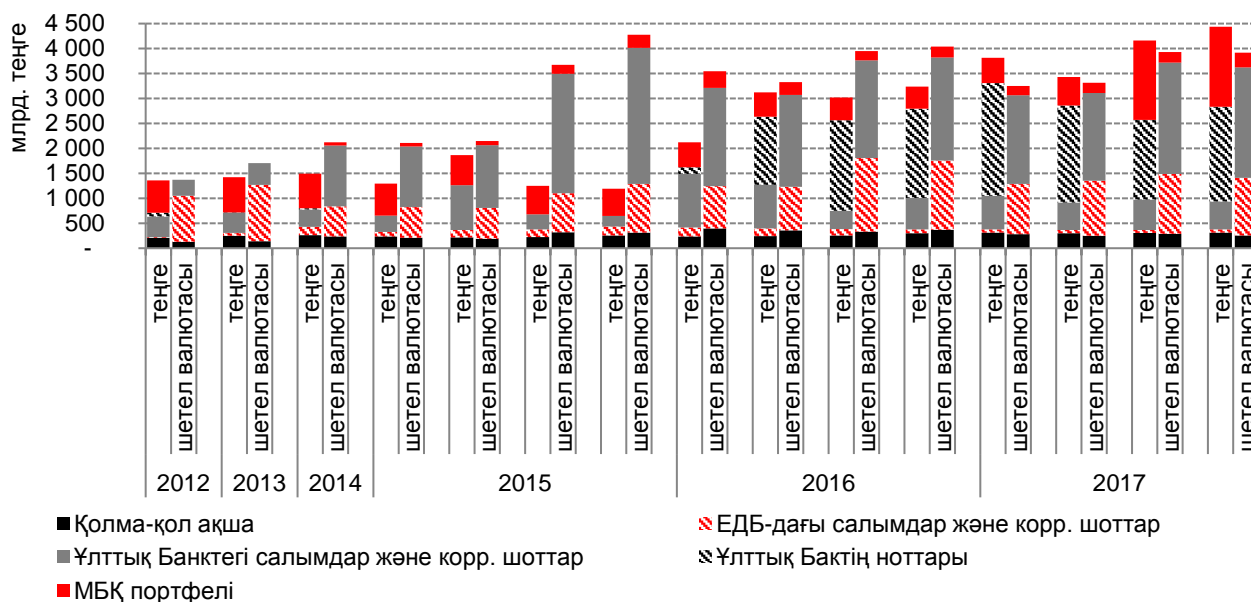
6.2-сурет. Банктердің теңгелік ӨЖА

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Банктер шетел валютасын негізінен Ұлттық Банктегі және бейрезидент банктердегі шоттарда және салымдарда ұстаған, олардың үлесі 2017 жылдың аяғындағы жағдай бойынша валюталық ӨЖА-да тиісінше 57%-ды және 29%-ды құрады (6.3-сурет). Ұлттық Банкке шетел валютасындағы қойылатын талаптардың айтарлықтай ұлғаюы теңгемен өтімділікті оның тапшылығы кезеңінде ұзақ мерзімді валюталық-пайыздық своптар (ВПС) жасау және теңгенің 2015 жылғы құнсыздануынан кейінгі қайта бағалау арқылы ұсыну жөніндегі бағдарламаны 2014 жылы іске қосуға байланысты болды.

6.3-сурет. Құралдар және валюталар бойынша банктердің ӨЖА құрылымы

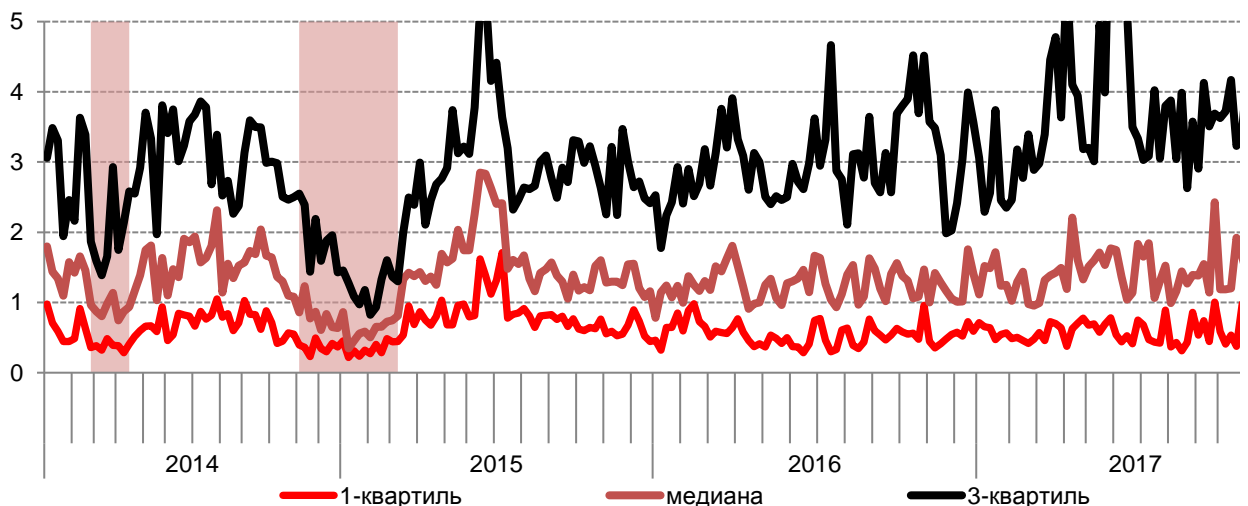
Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

2-бокс. 2014-2015 жылдардағы өтімділік тапшылығы және Ұлттық Банктің тұрақтандыру шаралары.

2014-2015 жылдардағы өтімділік тапшылығы. 2013-2015 жылдары бағамдық күтулер теңгедегі депозиттерді доллардағы депозиттерге конвертациялауға әкелді.

2014 жылдың басында және 2015 жылы банктер Ұлттық Банктегі теңгедегі корреспонденттік шоттар мен салымдардың жетімділік индикаторының барлық кватрилдерінде осы шоттардан әкетілуді бастан өткерді. 2015 жылғы қаңтардан бастап наурыз аралығында банктердің бірінші кватрилінде Ұлттық Банктегі теңгемен қаражат қалдығы депозиттік базаның бір күндік стандартты ауытқуын жапқан жоқ (2.1-сурет). Банктердің өтімділікке деген қажеттілігі мөлшерлеменің жоғары құбылмалылығына және бастапқы өтімділікке ұсынысты болжауға келмейтіндігіне байланысты болды. Мөлшерлеменің құбылмалылығы автономды факторлар тарапынан (салық аптасы уақытында Қазынашылық шотқа алу және одан кейін біртіндеп қайтып оралу) банктер реттеу үшін өте үлкен болды, ал Ұлттық Банк бастапқы өтімділік ұсынысын тұрақтандыру немесе оның құны үшін АКС қажетті құралдарына ие емес.

2.1-сурет. Ұлттық Банктегі корреспонденттік шоттар мен салымдардағы қаражаттың және ұлттық валютадағы депозиттердің күндік сигмасының арақатынасы

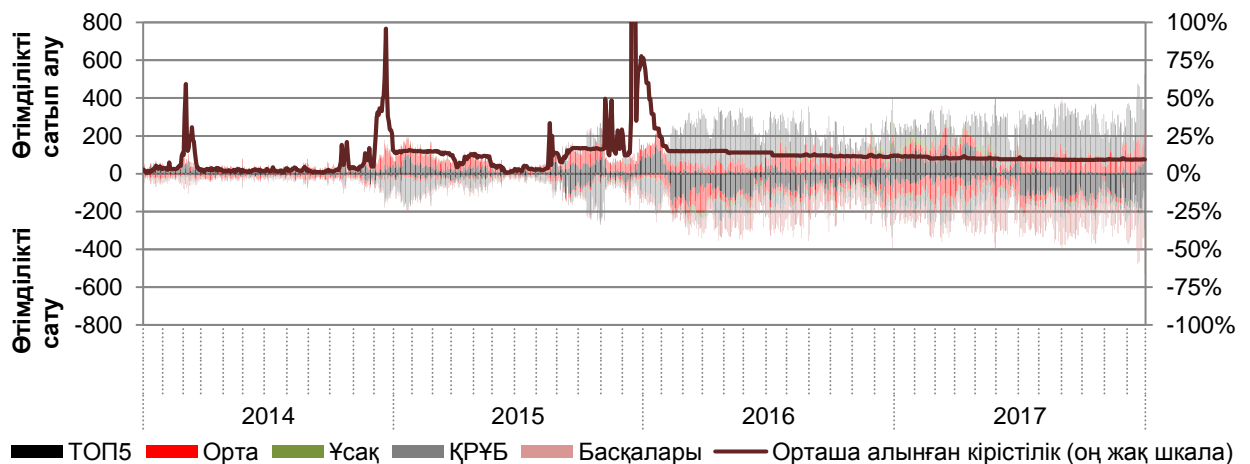

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: депозиттердің құбылмалылығы 3 айдағы депозиттік базаның бір күнге есептелген, клиенттердің салымдары бойынша күн сайынғы қалдықтар негізінде есептелген стандартты ауытқуы

Теңгемен өтімділік тапшылығы мерзімді сипатта болды және 2013-2015 жылдары репо мен своптар нарығында мөлшерлеме құбылмалылығын жасады. Банктерде МБҚ болуына қарамастан, репо нарығы құнсыздану күтулері кезеңінде ұлттық валютаны ұсынудың қысқаруына байланысты теңгемен өтімділікке сұранысты қанағаттандыра алмады. Бұл репо мөлшерлемесі құбылмалылығының айтарлықтай ұлғаюына, нарық көлемінің тарылуына және басымды түрде 1 күнге жасалған қысқа мерзімді мәмілелердің өсуіне әкелді (2.2-сурет). Осы кезеңде репо нарығында қарыз алу көлемі банктердің балансындағы МБҚ көлемімен емес, теңгемен өтімділіктің жиынтық ұсынысы көлемімен шектелді.

2.2-сурет. Ұйымдастырылған репо нарығындағы теңгелік өтімділік сауда-саттығының көлемі

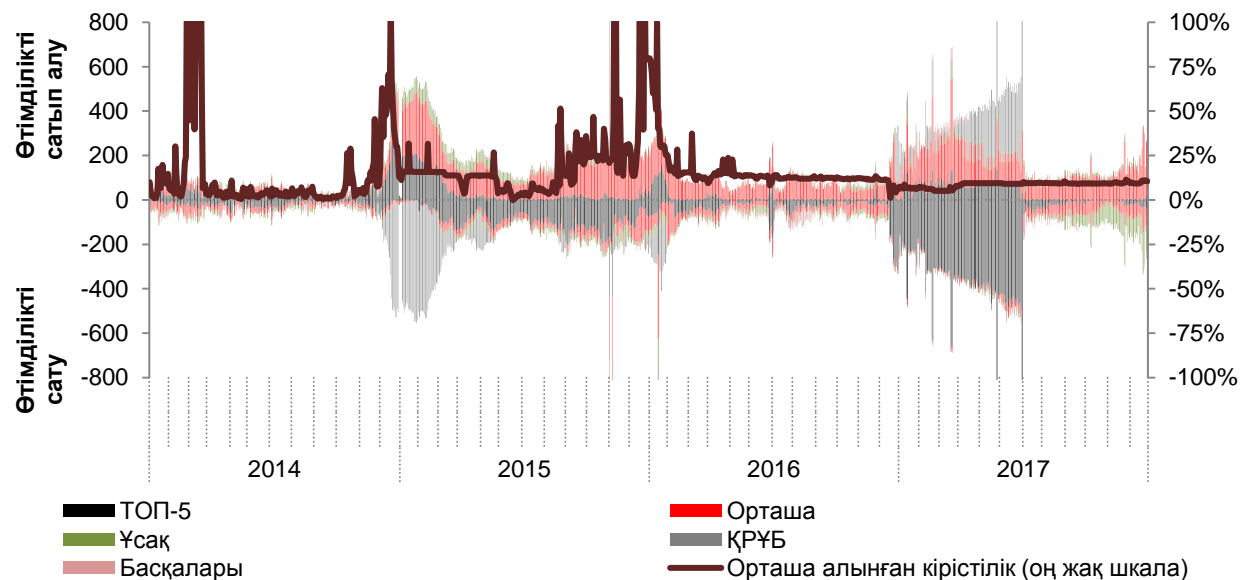

Дереккөзі: ҚҚБ

Ескертпе: күн сайынғы деректермен млрд. теңге

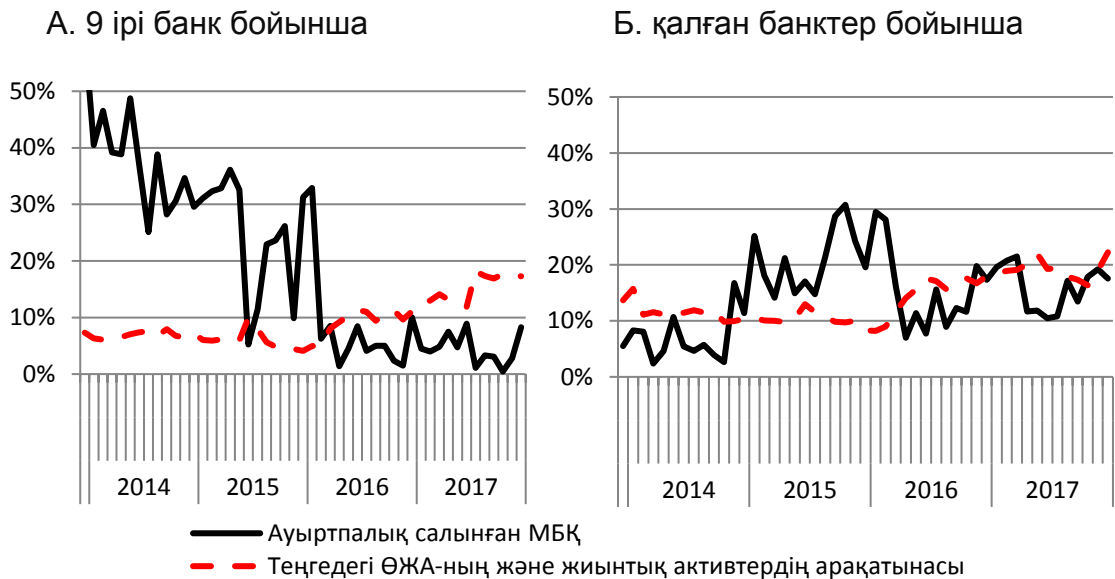
Репо нарығында теңгенің шектелген ұсынысы ұйымдастырылған своп нарығында жоғары құбылмалылыққа әкелді. Теңгемен өтімділіктің аса тапшылығы кезеңінде валюталық өтімділіктің айтарлықтай көлемін жинаған банктер оны теңгеге белсенді түрде ауыстыруға мәжбүр (2.3-сурет). Нарықты тұрақтандыру үшін Ұлттық Банк 2016 жылғы 1 тоқсанға дейін сатушы бола отырып ұйымдастырылған своп және репо нарықтарында қысқа мерзімді теңгемен өтімділікті ұсынды, алайда осы кезеңде Ұлттық Банк үнемі қатысқан жоқ.

2.3-сурет. Ұйымдастырылған своптар нарығындағы теңгелік өтімділік сауда-саттығының көлемі

Теңгемен өтімділікке қатысты неғұрлым күрделі мәселе 2014-2015 жылдары ірі банктерде көрініс тапты. Осы банктердің жиынтық активтеріндегі теңгемен жоғары өтімді активтердің үлесі жеке кезеңдерде 4%-ға дейін төмендеді (2.4-сурет). Осы банктер өз балансындағы МБҚ-ның 50%-ына дейін репо нарығында кепіл ретінде пайдаланды.

2.4-сурет. Ауыртпалық салынған МБҚ үлесі

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

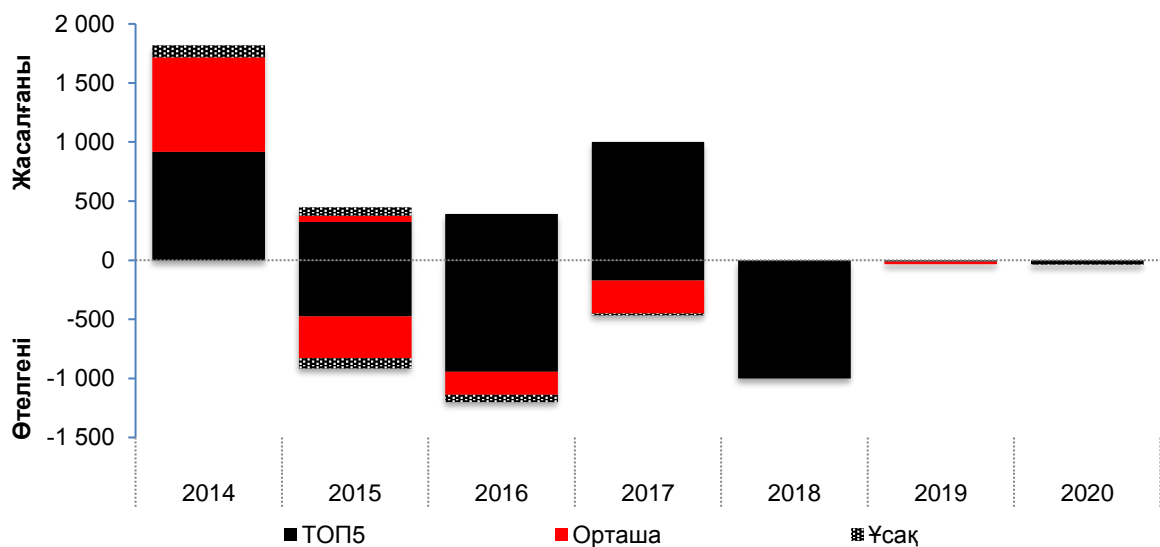
Ұлттық Банктің тұрақтандыру шаралары.

2016 жылы Ұлттық Банк пайыздық мөлшерлеменің дәлізін белгіледі және ашық нарық операциялары және дәліз шекарасында үнемі қолжетімді операциялары арқылы бастапқы өтімділікті ұсына бастады және ала бастады. Өтімділікті тұрақты және болжауға болатын негізде ұсыну банк жүйесінің өтімділік тәуекелдерін ішінара жойды. Айырбастау бағамы саясатын ауыстыру және долларсыздандыру және қаржы секторын тұрақтандыру бойынша қабылданған шаралар нәтижесінде банктер теңгемен өтімділік дағдарысын еңсергені турлы анық айтуға болады.

2014 жылы Ұлттық Банк теңгеме өтімділік ұсынысын ұлғайту үшін ұзақ мерзімді ВПС ұсынды. ВПС ендіру банктердің бір күндік своп нарығына тәуелділігін төмендетті және банктердің валюта нарығына айтарлықтай ықпал етпей қарыз өтімділігіне деген қажеттілігін тұрақтандыруға мүмкіндік берді. 2014 - 2017 жылдар аралығы кезеңінде Ұлттық Банк 3,7 трлн теңге сомаға ВПС жасады. Бұл ретте орта және шағын банктер 2014 жылы басымды түрде, ал 5 үздік топтағы банктер 4 жыл ішінде тең ВПС жасады (2.5-сурет). 2017 жылы ВПС ұсынысының өсуі оның валюталық позициясын теңестіру үшін жүйе құраушы банкті қалыпқа келтіру шеңберінде болды (9.1-бөлім).

2.5-сурет. Валюталық-пайыздық своптарды беру және өтеу

млрд. теңге

Дереккөзі: Ұлттық Банк

Ескертпе: Ұлттық Банк пен ЕДБ арасында жасалған мәмілелер. Өтеу көлемінде есептелген сыйақы қамтылмайды

Алайда араласудың осындай түрі өтімділіктің асқан тапшылығы жағдайында банк жүйесіне қысымды азайту мақсатында аз ғана уақытқа қолайлы. Сонымен қатар, нарықтық емес жағдайларға осындай құралдарды ұсына отырып, Ұлттық Банк нарыққа басқа қатысушыларға бәсекелес және оларды ығыстырады. Бұл өз кезегінде, нарықтың дербес дамуына мүмкіндік бермейді және Қазақстан экономикасының нарықтық емес құралдарына тәуелділігін күшейтетін болады. Сонымен қоса ВПС Ұлттық Банктің валюталық міндеттемесінің маңызды позициясын қалыптастырады, бұл бір жағынан, кіріс жасау мен екінші жағынан өзгермелі валюталық бағам ұстанушылық арасындағы мүдделер қайшылығын тудырады.

Долларландыру және валюталық тәуекелдер.

Банк секторының валюталық тәуекелдерін қысқарту мақсатында салымшылардың теңгемен салымдарға сенімін арттыру және өзгермелі бағам режимін ұстануды күшейту бойынша жүргізілетін жұмысты жалғастыру қажет.

Депозиттерді 2017 жылдың соңында долларландыру деңгейі 48%-ға дейін қысқарды, ал 2016 жылдың басында валюталық салымдардың үлесі 72%-ды құрады. Негізінен 2015 жылдың күзінде депозиттік портфельді бағамдық қайта бағалау салдарынан долларландыру 2016 жылдың басында өз шегіне жетті. Теңгемен салымдарды валюталық салымдарға айырбастау басымды түрде 2013-2014 жылдары болды және 2015 жылдың екінші жартысында мұндай айырбастау аз ғана болды (6.4-сурет, 3-бокс).

6.4-сурет. Екі жылда салымдардың долларлануы 72%-дан 48%-ға дейін төмендеді

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

2016 жылғы депозиттерді долларландыру деңгейі өзгермелі айырбастау бағамына өткеннен кейін орнықты құнсыздану күтулерінің туындау мүмкіндігін жойды. Бұл қадамдар ұлттық валютамен салымдар бойынша кепілдік берілетін соманың 5 млн. теңгеден 10 млн теңгеге дейін ұлғаюымен, сондай-ақ кепілдік берілетін валюталық депозиттер бойынша шекті мөлшерлеменің 2015 жылғы 4%-дан 2017 жылғы 1%-ға дейін біртіндеп төмендеуімен нығайды. Баламалы валюталық салым бойынша қайта бағалау мөлшеріндегі 1 млн теңгеге дейінгі теңгемен депозиттер бойынша өтемақы көбірек әлеуетті саясат сипатына ие және өзгермелі бағам саясатын неғұрлым кең қоғамдық қолдауды қамтамасыз етті.

Бұл шаралар ұлттық валютаға сенімін қалпына келтірді, теңгемен депозиттердің тартымдылығын арттырды, әлеуметтік шиеленісті төмендетті, депозиттердің біртіндеп айырбастауға және депозиттік портфельдің валюталық бөлігінің төмендеуіне әкелді.

3-бокс. Депозиттерді долларландыру қарқындарының индикаторы

Долларландыру АКС тиімді іске асыру және қаржы секторын теңгерімді дамытуды қамтамасыз ету үшін маңызды сын-қатерлердің біреуі болып табылады. Долларландыру кезінде монетарлық саясат арнасының тиімділігі де, сол сияқты макроэкономикалық процестерді басқару әлеуеті де төмендейді. Долларландырудың негізгі себептері жоғары инфляция және ұлттық валютаға деген сенімнің жоғалуы. Осындай жағдайлар, әдеттегідей белгіленген айырбастау бағамының сенімсіздігінен туындаған.

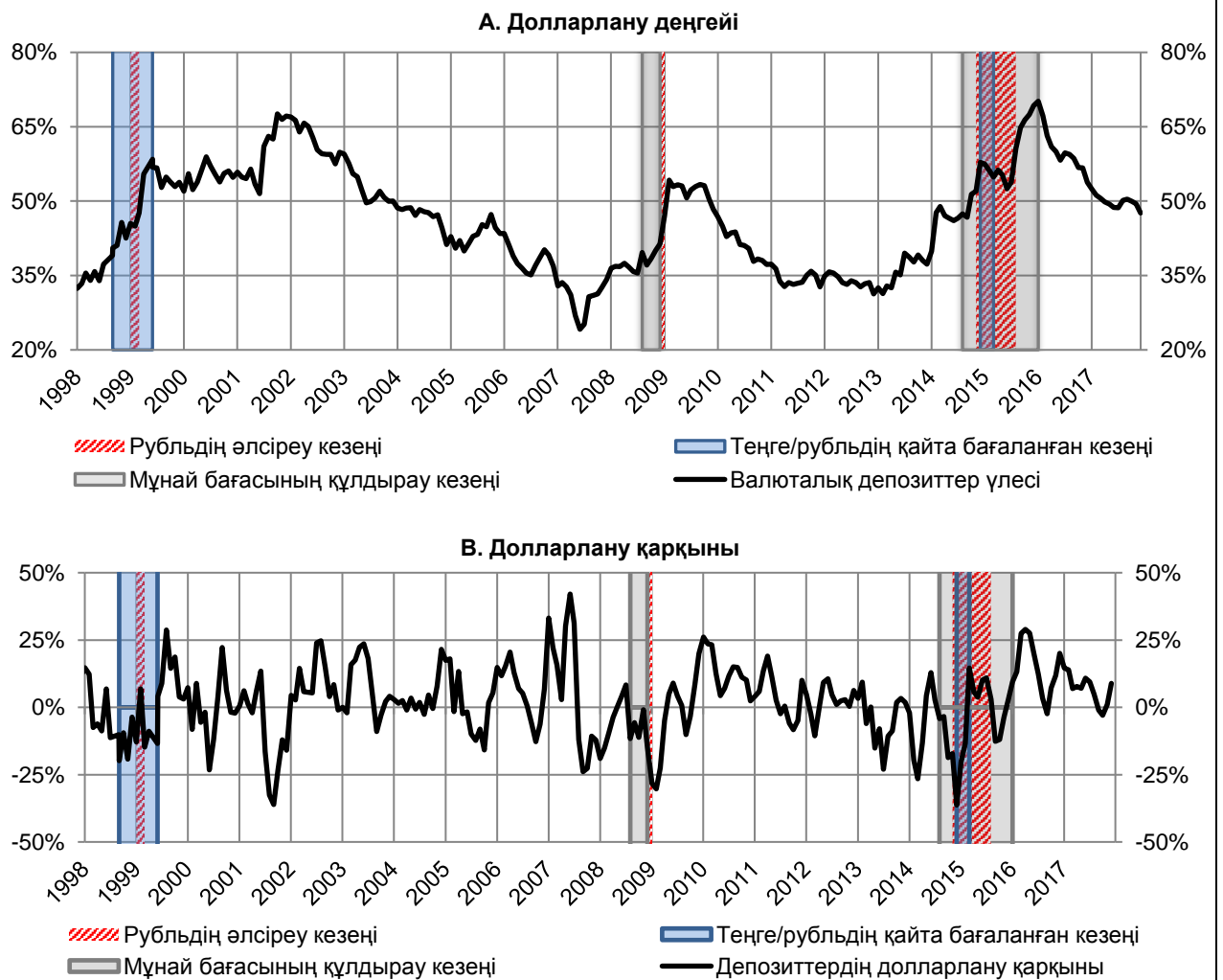
Салымшылардың валюталық артықшылығы ұғымын жақсарту үшін Ұлттық

Банк салымдардың валюталық құрылымындағы күнделікті жиіліктегі белсенді өзгерістерін оларды қайта бағалаудан болатын әсерді сүзгіден өткізе отырып бақылауға мүмкіндік беретін индикатор әзірледі. Депозиттерді долларландыру индикаторы қайта бағалау әсерін және есептелген сыйақыны қоспағанда теңгемен және валюталық депозиттерінің таза әкелінулері арасындағы айырма ретінде есептеледі. Долларландыру қарқындары 3.1-суретте жылдық көрсеткіште келтірілген және алдыңғы үш ай үшін реттелді. Индикатордың оң мәндері теңгемен депозиттердің әкелінуі валюталық депозиттердің әкелінулерінен артуын білдіреді. Тиісінше индикатордың пайыздық тармақтарындағы оң мәндер салымдарды қарқынды долларсыздандыру процесін көрсетеді, олар сақталған кезде жыл бойы долларландыру деңгейі сол шамадағы пайыздық тармаққа төмендейді.

2016 жылдың басында валюталық депозиттердің үлесі 72%-ға жетті. Валюталық депозиттер үлесінің 2015 жылғы 4-тоқсанда өсуі айырбастау есебінен емес, қайта бағалау есебінен болды. Бұл жөнінде 2015 жылғы 4-тоқсанда долларландыру қарқыны (3.1А және 3.1В-суреттер) орнықты түрде нөлге жуық. Ал мұнай бағасының түсуі теңгенің рубльге қайта бағалануы белсенді долларландыру кезеңдерінің жақсы көрсеткіштері болады (3.2В-сурет).

3.1-сурет Банк жүйесі бойынша депозиттер

кезең басындағы

Дереккөзі: Ұлттық Банк, ЕДБ есептілігі, Bloomberg

Ескертпелер: А) суретте шетел валютасындағы депозиттердің жалпы депозиттер базасындағы үлесі ретінде есептелген долларлану деңгейі берілген.

Б) суреттегі долларлану қарқыны ай сайынғы қайта теңгерімдеу индикаторын білдіреді және теңгелік және валюталық салымдар арасындағы ағындардың айырбастау бағамын (теңге/usd) қайта бағалауға түзетілген және сыйақы есептелген айырма ретінде есептеледі. Индикатор алдағы үш айға орташа алынған және жылдық көрсеткішпен берілген.

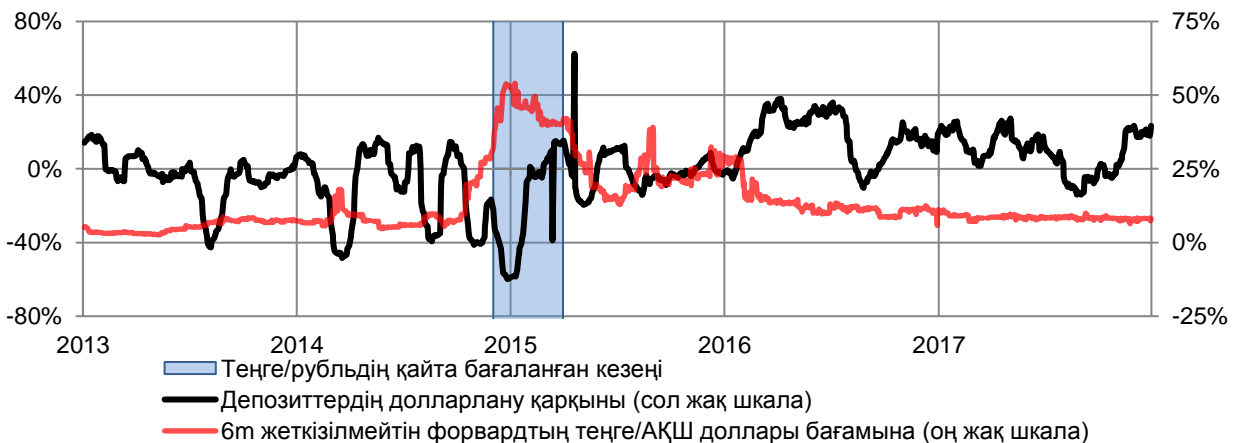
Айлық жиілікте (01/1998-12/2017) берілген және мерзімді, шартты және талап еткенге дейінгі салымдар, сондай-ақ карточкалық және ағымдағы шоттар қамтылады.

Суреттегі белгіленген кезеңдер мына кезеңдерге жатады: теңге/рубльдің қайта бағаланған бағамының (09/1998-05/1999; 12/2014-03/2015); рубльдің әлсіреуі (01/1999-03/1999, 12/2014-01/2015 және 11/2014-08/2015); мұнай бағасының құлдырауы: (08/2008-12/2008, 08/2014-01/2016).

Қазақстандық долларландырудың нарықтағы талаптарымен байланысы деңгейдегі нақты айырбастау бағамы мен долларландыру қарқынындағы валюталық тәуекелді хеджирлеу құны арасында неғұрлым нақты бақыланады (3.1А және 3.1Б-сурет). Жоғары жиілікте айырбастау бағамының өзгерістері мен долларландыру қарқынының индикаторы арасындағы байланысты анықтауға болады (3.2-сурет).

Осындай байланыстың болуы оның ақша-кредит саясатында пайдалануға болады дегенді білдірмейді. Бұл айырбастау бағамын күшейту долларсыздандыруды шектеулі уақыт ішінде теңгенің нақты күшеюі долларландыру деңгейіне орнын толтыратын әсер етпейінше ғана күшейтуге қабілетті.

3.2-сурет Жеке тұлғалардың мерзімді салымдарының долларлану қарқыны

Дереккөзі: Ұлттық Банк, ЕДБ есептілігі, Bloomberg

Ескертпелер: Долларлану қарқыны күн сайынғы қайта теңестіру индикаторын білдіреді, теңгелік және валюталық салымдар және есептелген сыйақы арасындағы ағындардың теңге/usd айырбастау бағамы бойынша депозиттерді қайта бағалауға сараланған, сондай-ақ өткен 30 күні орташа алынған және жойылған айырма ретінде есептеледі.

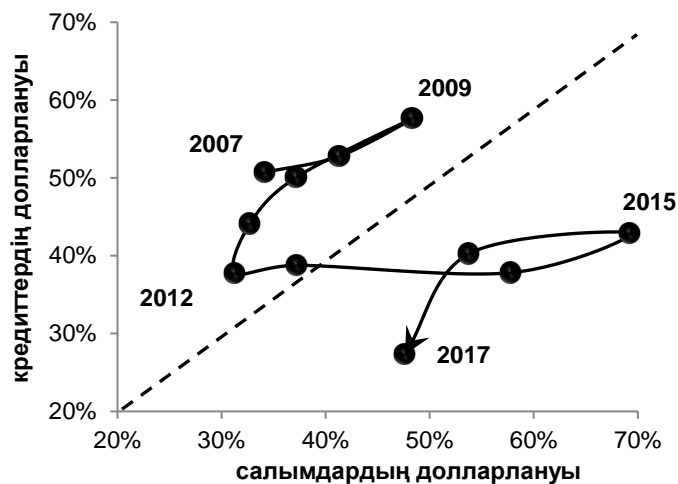
03/01/2013 - 29/12/2017 аралығындағы кезеңдегі бір күндік жиіліктергі деректер. Іріктеу соңында банк жүйесі депозиттерінің 49%-ы жеке тұлғаларға тиесілі, оның 89%-ы мерзімді салымдар.

Суреттегі белгіленген кезең теңге/рубльдің қайта бағаланған бағамына жатады: 01/12/2014-31/03/2015.

Кредит портфелін долларландыру. 2017 жылдың аяғында кредит портфелін долларландыру деңгейі 2015 жылғы 43%-дан төмендеп 27%-ды құрады (6.5-сурет). Кредит портфелін долларландыру деңгейінің төмендеу үрдісіне қарамастан банк секторы осал жанама валюталық тәуекел болып қала береді.

6.5-сурет. 2014-2015 жылдардағы долларлану қорландырудың негізгі проблемаларының біріне айналды

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі
Ескертпе: Кезең соңындағы деректер

Банктер валюталық позицияны басқаруға әрекет жасаған кезде қарыз алушының валюталық кірістері болмаса да валютамен кредит бере алады. Осындай шешімдер қабылдаған кезде банктер, әдетте қарыз алушының валюталық міндеттемелеріне байланысты валюталық тәуекелді объективті түрде бағалау қабілетін қайта бағалайды. Алайда тәжірибе көрсеткеніндей, валюталық тәуекелді банктің балансынан қарыз алушының балансына ауыстыру тәуекелді жоймайды, өзгертеді және оны күшейтеді. Банк нарықтың неғұрлым білікті қатысушысы ретінде хеджирлеу құралдарына кіру рұқсаты бар, қорландыруды тарту талаптарын бақылайды, сондықтан өз балансындағы валюталық тәуекелді бағалауға және басқаруға жақсы қабілетті. Валюталық тәуекелді қарыз алушының балансына ауыстыру қарыз алушының кредит тәуекелдерін және банктердің несие портфелінің сезімталдығын арттырады, банктің жанама валюталық тәуекелдерін ұлғайтады.

Ұлттық Банк реттеуші ретінде банктердің жиынтық тәуекелдерді бағалау жүйесі болуына және жанама валюталық және кредиттік тәуекелдерді қоса алғанда барлық тәуекелдер мен факторларды, қарыз алушының әкеліну құрылымын, қорландыру талаптарын, нарықтық мөлшерлемелер және басқалар бойынша күтулерді ескере отырып шешім қабылдауына мүдделі. Кредит берудің әрбір нұсқасы бойынша тәуекелдің дәрежесіндегі және құнындағы айырма кредиттік құнында ғана емес, сондай-ақ резервтерді қалыптастыру саясатында да көрініс табуы тиіс.

Сондықтан жанама валюталық тәуекелдерді төмендету және кредит портфелін долларсыздандыру үшін 2016 жылдан бастап күшіне енген мына шаралар іске асырылды:

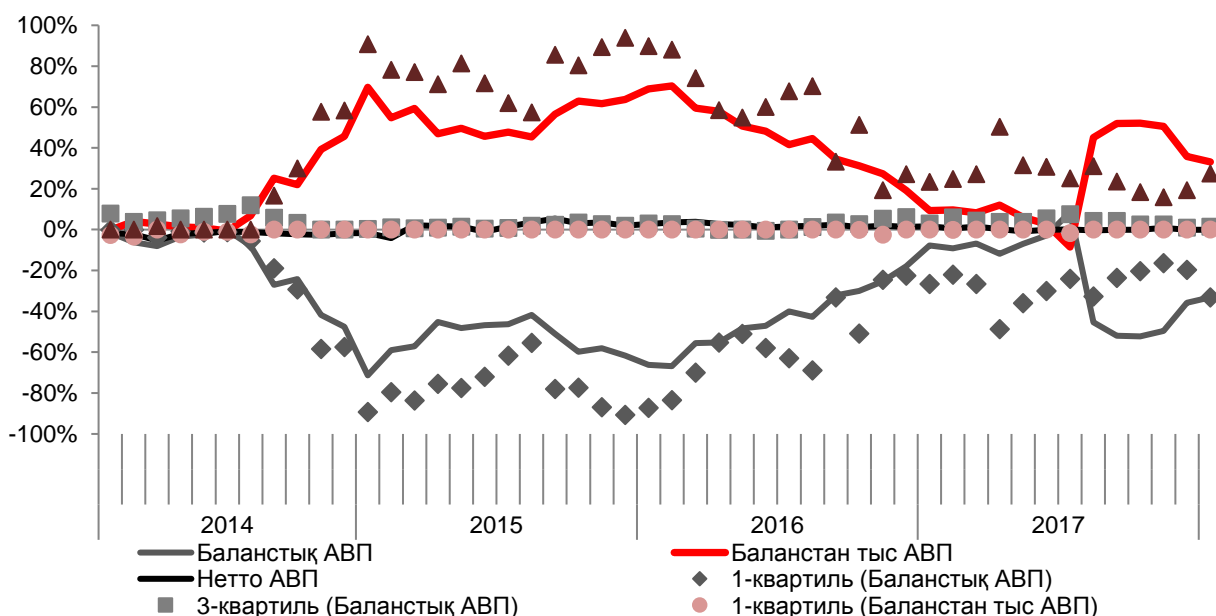
- шетел валютасымен кірісі жоқ жеке тұлғаларға шетел валютасымен ипотекалық қарыздар беруге тыйым салу енгізілді;

- пруденциялық нормативтер шеңберінде валюталық түсімі жоқ қарыз алушыларға валюталық кредит берген кезде капитал бойынша талаптар артты. Атап айтқанда, осындай қарыздар бойынша кредит тәуекелінің дәрежесін саралаған кезде саралау тәуекелінің коэффициенті 200%-ға дейін ұлғайған. Бұл

банктерді қарыз алушыларға жоғары валюталық тәуекелдері бар валюталық қарыздар беруге ынталандырмайды.

Банктердің тікелей валюталық тәуекелі 2017 жылдың қорытындысы бойынша айтарлықтай бөлігін Ұлттық Банктің ВПС құраған валюталық ТҚҚ-ның көмегімен позициясын хеджирлеу есебінен тиімді деңгейде болды. Міндеттемелерді долларландыру кезінде банк баланстық валюталық позицияға жүктемені сезеді. Тікелей валюталық тәуекелдерді төмендету және пруденциялық нормативтерді сақтау үшін банктер баланстан тыс шоттарда көрінетін және банктердің валюталық ұстанымын теңестіруге мүмкіндік беретін валюталық ТҚҚ қолданады (6.6-сурет). 2015 жылғы валютаның құнсыздануына байланысты тікелей валюталық тәуекелдердің айтарлықтай үлесі Ұлттық Банк теңгемен өтімділікті ұсыну құралы ретінде ұсынған ұзақ мерзімді валюталық-пайыздық своптардың көмегімен жойылды (2 бокс, 2.5-суретті қараңыз).

6.6-сурет. Банктердің АВП мөлшерінің банктердің капиталына қатынасы

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Есепті айдың соңындағы деректер

Қорландыру тәуекелдері.

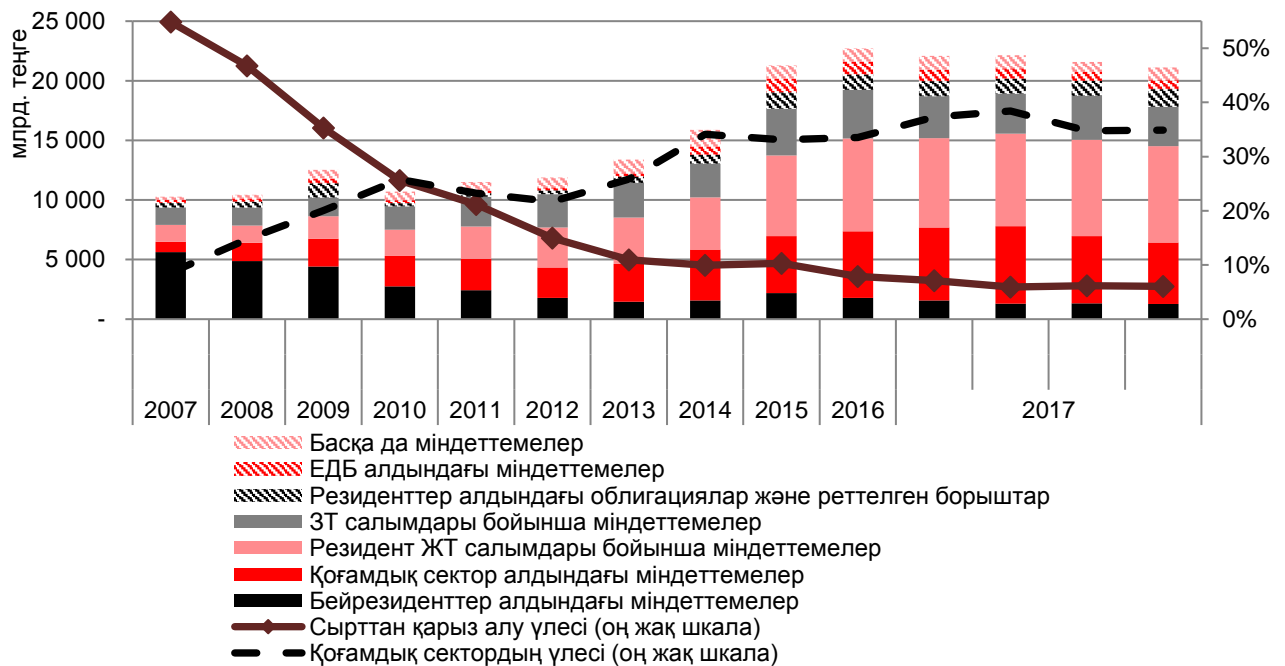
Өтімділікке байланысты жағдайдың тұрақтануына қарай негізгі назар өтімділік тәуекелін күшейтетін қорландырудың институционалдық проблемаларына ауысады. Олардың негізгілері мемлекеттік және квазимемлекеттік қорландыруға жоғары тәуелділігі, ірі салымдардың, әсіресе валюталық салымдардың айтарлықтай шоғырлануы, борыштық бағалы қағаздардың толық құнды орнықты қорлар бола алмайтын мерзімінен бұрын алуға заңды құқығын ескере отырып депозиттермен ауыстыру болып табылады.

Қоғамдық сектордың қорландырудағы жоғары үлесі

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

Депозиттер және нақты секторды кредиттеу бағдарламасын субсидиялау үшін қарыз қаражаты қосылатын қоғамдық сектор⁹ қаражаты банктердің сыртқы берешекті өтеуіне қарай банктердің міндеттемелері құрылымындағы шетел капиталын біртіндеп ауыстырды. 2017 жылдың соңында тартылған сыртқы ресурстардың банктердің жиынтық міндеттемелеріндегі үлесі 2007 жылғы 55%-бен салыстырғанда 6%-ға дейін төмендеді. Қоғамдық сектордың орналастырылған қаражатының көлемі 2007 жылдан бастап қорытындысында қорландыру құрылымының 35%-ын құрай отырып 2017 жылдың соңында 8 еседен астамға ұлғайды (6.7-сурет).

6.7-сурет. Қорландыру құрылымы

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Ұлттық Банктің бағалауы бойынша.

Қоғамдық секторға мемлекеттік органдар, квазимемлекеттік компаниялар, қоғамдық қорлар, БЖЗҚ мен Ұлттық Банк алдындағы міндеттемелер біріктірілді.

Мемлекеттің банк секторындағы рөлін арттыруға Қазақстан Үкіметі сыртқы міндеттемелерге қызмет көрсетуге байланысты қиындықтарға тап болған банктерге өтімділік ұсыну арқылы бірқатар тұрақтандыру шараларын қабылдаған кездегі 2007-2008 жылдардағы қаржы дағдарысы алғышарт болды. Сонымен қатар, мемлекеттің банктердің ресурстық базасын қалыптастыру процесіне араласуы банк жүйесі үшін де, сол сияқты мемлекеттік сектор үшін де бірқатар тәуекелдері бар.

Неғұрлым анығы шоғырлану тәуекелі болып табылады. Жеке банктер үшін қоғамдық сектордың міндеттемелер құрылымындағы үлесі 2017 жылдың соңында сектор бойынша 77%-ға жеткізе отырып орташадан айтарлықтай асып кетеді. Шоғырлану тәуекелдері қаражат негізінен мерзімінен бұрын алу бойынша ең төменгі шектеулер талаптарында әкетілудің жоғары әлеуеті бар салымдар түрінде тартылған кездегі қорландыру нысанымен ұлғаяды. Осындай салымдарды бір мезетте алу тәуекелі банктерден өтімді активтердің салыстырмалы деңгейін

⁹ Мемлекеттік және квазимемлекеттік кәсіпорындардың, қоғамдық қорлардың қаражатынан, сондай-ақ халықтың «БЖЗҚ» АҚ-та жинақталған зейнетақы активтерінен тұрады

қолдауды талап етеді, бұл банктердің кредиттік белсенділігін айтарлықтай шектейді.

Мәнін сандық тұрғыдан бағалау қиын болатын аздап көзге көрінетін тәуекел банкке қорландыру ұсыну бойынша шешім қабылдау процесіне байланысты тәуекел болып табылады. Мұндай жағдайда, бір жағынан, мемлекеттің нарықтық қорландырудың бірден әкетілу немесе несие портфелі бойынша ақша әкелінуінің тоқтатылу сәтінде жедел өтімділікті қамтамасыз ету және екінші жағынан мемлекеттік компаниялардың өтімділігін басқарған кезде кредит тәуекелін барынша азайту арасындағы мүдделер қайшылығын болдырмау мүмкін емес.

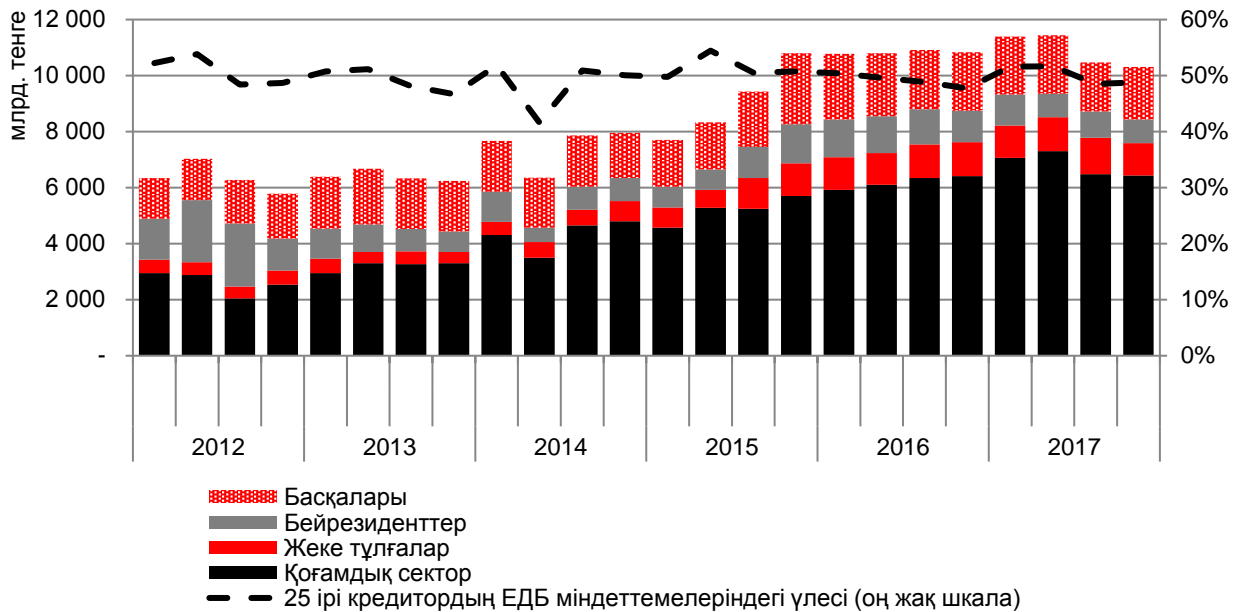
Қысқа мерзімді мемлекеттік қорландыру банктер үшін өтімділік тәуекелдерін жоя алады, алайда ұзақ мерзімді кезеңде ұзақ мерзімді қорландыру және банктердің дербес дамуы үшін нарықтық жағдайды қалыптастыруды ұстап тұрады. Нарықтық емес қорландыру орнықтылығы төмен банктер үшін әділетсіз басымдылық беріледі, осындай банктердің акционерлерінің жауапкершілік дәрежесін төмендетеді, атап айтқанда мемлекеттік проблемалық банктерді сақтап қалу бойынша шаралар қабылдаудағы сенімділігі аясында банктерді тиісінше басқару деңгейін төмендетеді және өз ресурстарымен капиталдандыруды ынталандырмайды.

Осыған байланысты банктердің қоғамдық сектор есебінен қорландыруына, оның ішінде нарықтық емес қорлардан тәуелділігін біртіндеп төмендету, сондай-ақ акционерлердің және реттелген/аға кредиторлардың проблемалық банктерді қалыпқа келтіруге ортақ қатысуын күшейту қажет.

Шоғырлану және байланысты қорландыру тәуекелі.

Ресурстық базаның жоғары шоғырлануы проблемасы мемлекеттік секторға тәуелді проблемасына тығыз байланысты. Мемлекеттік және квазимемлекеттік сектор кәсіпорындары талаптардың үлкен бөлігі депозиттер түрінде ұсынылған негізгі ірі кредиторлар болып табылады. Қазіргі таңда банк секторындағы міндеттемелерде қаржыландырудың ірі көздерін шоғырландыру деңгейі жоғары деңгейде сақталуда (6.8-сурет). Банктер қабылдаған міндеттеменің шамамен жартысы 25 ірі кредиторға келеді. Ірі кредиторлар қаражатының 71%-ы салымдар түрінде тартылғанын атап өту қажет, оның жартысынан астамы шетел валютасымен номинирленген.

6.8-сурет. Инвесторлардың сыныптары бойынша 25 ірі кредитор

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Қоғамдық секторға Үкіметтің, "Самұрық-Қазына" ҰӨҰ АҚ-тың, "Бәйтерек" ҰБХ АҚ-тың, "Қазагро" ҰБХ АҚ-тың, оның ішінде еншілес, қауымдастырылған және тәуелді компаниялардың, қоғамдық қорлардың, БЖЗҚ мен Ұлттық Банктің салымдары, ұсталатын облигациялары және берілген қарыздары кіреді.

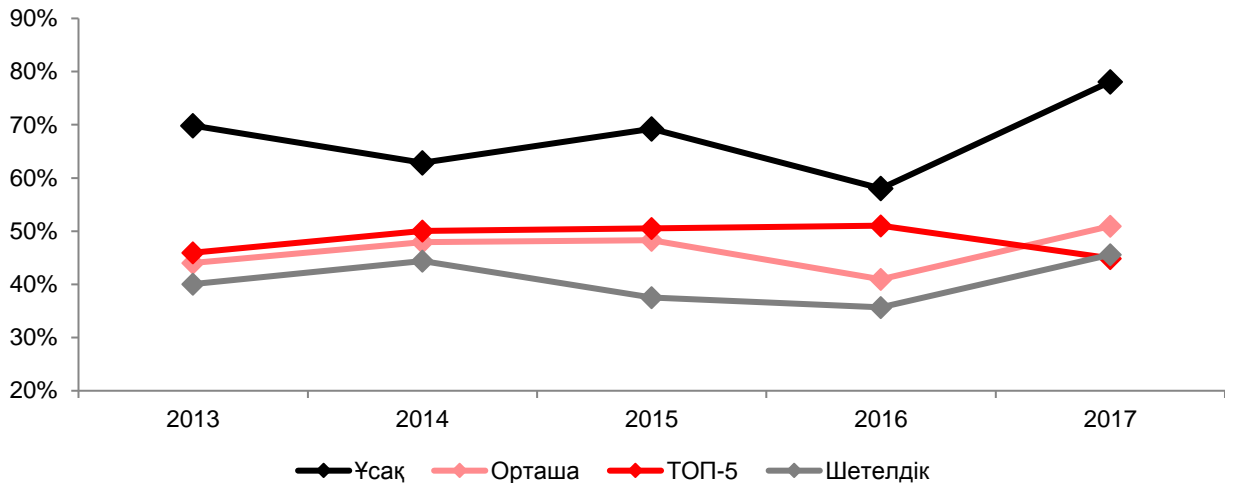
Басқалар да тобына қаржы ұйымдары, ҚҚБ және басқа топтарға енгізілмеген басқалар біріктірілді. Кезең соңындағы деректер.

Осылайша, байқалып отырғандай банктердің ірі депозиторларға тәуелділігі қорландырудың осалдығы мен тұрақсыздығының факторы болып табылады, сондай-ақ бірнеше клиент өз салымдарын алған жағдайда өтімділікпен проблемаларға әкеп соғуы мүмкін. Ресурстық базаның жоғары шоғырланып қалыптасуы бір жағынан банк секторының проблемасын, оның ішінде банктердің өздерінің тәуекелдерін басқару жүйесінің төмен болуымен байланысты проблемаларын білдіреді. Екінші жағынан тәуекелге бағдарланған қадағалаудың шеңберінде дәлелді пайымдауды ендірместен, қолданыстағы пруденциялық реттеудің әсері және икемділігі жеткіліксіз болып табылады.

Аталған проблемаларды шешу үшін тәуекелге бағдарланған қадағалауды ендіруден тұратын кешенді тәсіл және банктердің өз пассивтері мен активтерін, сондай-ақ өтімділікті басқаруға қатысты жауапкершілігін күшейту талап етіледі.

Ресурстық базаның шоғырлану тәуекеліне көбіне ұсақ банктер ұшырағыш келеді, олардың ірі кредиторларының (депозиторларының) міндеттемелермен қаражатының үлесі 2017 жылдың соңында 78%-ды құрады (6.9-сурет).

6.9-сурет. 25 ірі кредитордың банктердің міндеттемелеріндегі үлесі

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі.

Ескертпе: Жылдың соңындағы деректер.

Ұсақ банктердің шоғырлану тәуекелдеріне осалдығы банктермен ерекше қатынастармен байланысты тұлғалардан қорландыру көлемінің біршама болуы есебінен артады. Атап айтқанда, ұсақ банктер қатарын акционерлермен әлеуетті байланысты ұйымдардың мерзімді салымдары ұстап тұр. Банктермен ерекше қатынастармен байланысты тұлғалардан тәуелділігі жағынан және ірі кредиторлар алдындағы міндеттемелері үлесінің салыстырмалы түрде төмен болуымен ерекшеленетін шетелдік банктердің тобы қорландырумен және шоғырланумен байланысты тәуекелге аз ұшырағыш келеді.

Қазіргі уақытта тараптардың қорландыру құрылымында байланысты тараптар тәуекелі қалыпты ретінде бағаланады. Бұл ретте, Тараптардың өзара байланысының артуы қаржы күйзелістерінің таралуы арналарын қалыптастыруы мүмкін, салдарынан жүйелі тәуекелдер қалыптасуы мүмкін. Бұны болдырмас үшін байланыстылық тұрғысынан диагностиканы жетілдіру қажет, атап айтқанда банк тараптарының «байланыстылығы» туралы қадағалау практикасын енгізу және алынған объективті деректердің негізінде банктермен ерекше қатынастармен байланысты тұлғалармен операцияларды барынша азайту.

Салымшылардың «қашуы» тәуекелі.

2017 жылдың қорытындысы бойынша жүйе бойынша банктердің жиынтық міндеттемелерінің 38%-ы резидент-жеке тұлғалар салымдарының үлесіне тиесілі. Жеке тұлғалардың депозиттерді бір сәтте алу ықтималдылығы банктердің ресурстық базасының тұрақтылығы тәуекелінің әлеуетті аймағы болып табылады. Аталған тәуекел банк жүйесі үшін классикалық болып табылады және оны болдырмау тетіктері Қазақстанда белсенді қолданылады. Атап айтқанда, жеке тұлғалардың салымдарына кепілдік беру жүйесі салымдарды жаппай алу тәуекелінің басым бөлігін болдырмайды. Осы кепілдікке ұлттық валютадағы депозиттік шоттардың 99,9%-ы (яғни, 10 млн теңге және одан аз мөлшердегі

теңгемен салымдар) және шетел валютасымен депозиттік шоттардың 95%-ы¹⁰ (яғни 5 млн. теңге және одан аз мөлшердегі валюталық салымдар) жатады.

Сонымен қатар, Ұлттық Банк, соңғы сатыдағы кредитор ретінде, салымдар күрт әкетілген кезде төлем жасауға қабілетті банкке өтімділік беруге дайын. Аталған тетік негізінен банктерден шұғыл өтімділік сұраныстарын іріктеудің негізділігі мен шұғылдығына диагностиканың нақтылығын арттыру мақсатында пысықталуда. Бұдан басқа банктерде МБҚ-ны кепілге қоя отырып тұрақты негізде қаражат тарту мүмкіндігі бар.

Салымшылардың «қашу» тәуекелі банк ахуалының және атап айтқанда қарапайым түсініктегі өтімділік тәуекелдері емес оның несие портфелінің іргелі нашарлауының көрінісі болып табылады.

Депозит нарығындағы мерзімділік және баға белгілеу проблемалары.

Қазіргі уақытта депозиттердің көпшілігі бойынша шектеусіз мерзімінен бұрын алуға жол беріледі, ол іс жүзінде оларды талап етілгенге дейінгі салымдармен теңестіреді және мерзімділік ұғымын жоққа шығарады. Нәтижесінде аталған депозиттер тек шартты түрде ғана мерзімді болып табылады. Мерзімді депозиттерді ұстаудың орташа мерзімі шарттық мерзімнен аз тұрақты. Әлемдік тәжірибеде салымдарды мерзімінен бұрын алуды ынталандырмау сыйақының айтарлықтай бөлігін жоғалту түріндегі айыппұлдар және өзге де талаптар есебінен жүзеге асырылады. Сонымен қатар, депозиттер нарығындағы мөлшерлемелер мерзімділік құрылымын аз көрсетеді. Осыған байланысты Ұлттық Банк мерзімді депозит нарығын дамытуға бағытталған шаралар кешенін әзірлеуде.

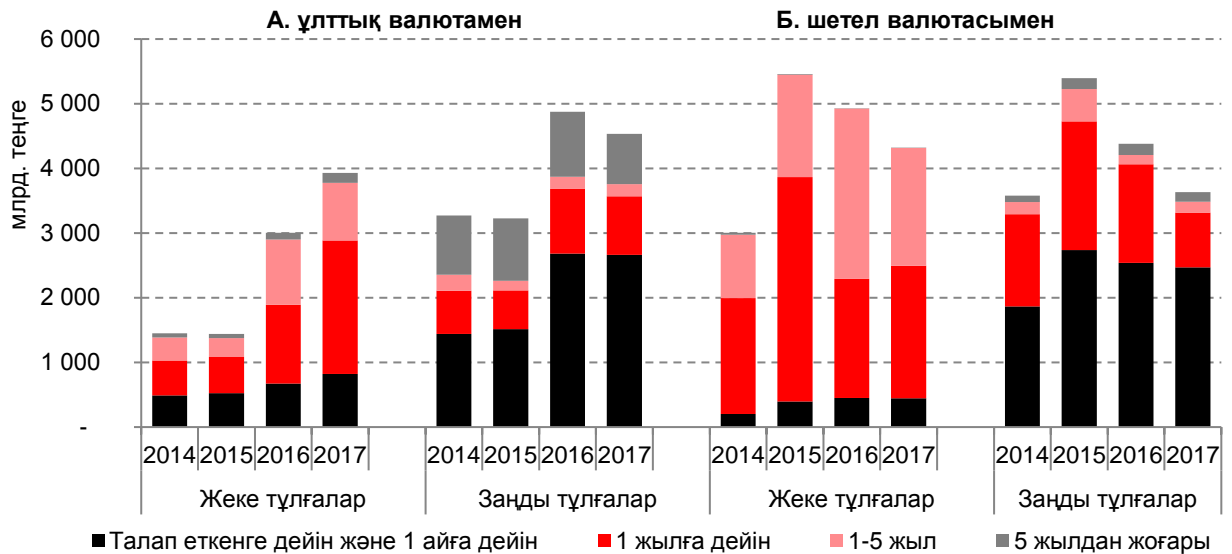
Жаһандық қаржы дағдарысынан кейін банк секторының сыртқы қаржыландыру көздеріне ішкі қаржыландыру көздеріне қайта бағдарлау нәтижесінде клиенттердің салымдары тұрақты және ұзақ мерзімді қорландыру ретінде тұрақтанды. Аталған пайымдауға депозиттік шарттарға сәйкес өтеудің номиналды мерзімдері негіз болды. Алайда, депозиттік шарттар бойынша мерзімдер туралы ақпарат пассивтердің тұрақтылығын бағалау, ақша қаражатының келешектегі әкетілуі және өтімділікті басқару үшін жеткілікті болып табылмайды.

Жеке тұлғалардың депозиттік базасының құрылымы өтеудің шарттық мерзімдері бөлігінде салымшылардың қаражатты орта және ұзақ мерзімді салымдарды орналастырудағы басымдықтарын көрсетеді (6.10-сурет). Бұл ретте, мерзімінен бұрын алуға шектеудің болмауы іс жүзінде мерзімді депозиттерді талап етілгенге дейінгі салымдарға теңестіреді. Аталған өнімдер шын мәнінде мерзімді болмай-ақ, қазақстандық депозит нарығында басым орын алады.

---

¹⁰ ҚДҚ-ның 2017 жылғы 1 қазанға арналған деректері бойынша

6.10-сурет. Клиенттер салымдарының өтеуге дейінгі мерзімдер бойынша құрылымы

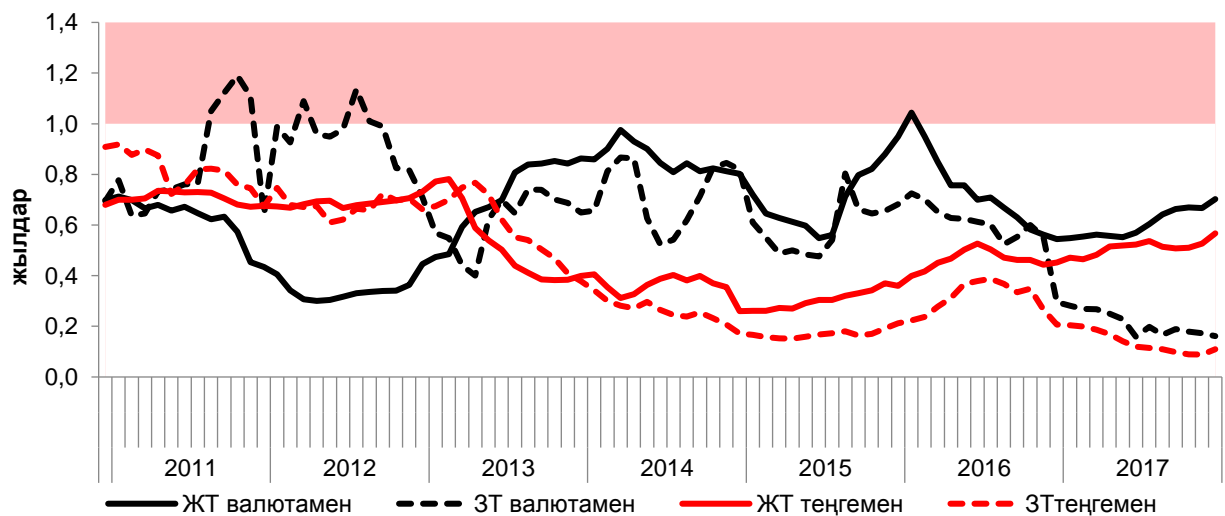
Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Жеке және заңды тұлғалардың есептелген сыйақы, оң/теріс түзетулер және салымдар бойынша сыйлықақылар/дисконттар есептелген салымдары. Кезең соңындағы деректер.

2017 жылы жеке тұлғалардың номиналды өтеу мерзімі 1-ден 5 жылға дейін болатын ұлттық валютадағы салымдарының орташа мерзімі шамамен 6 айды құрады, 2013 жылы осыған ұқсас салымдарды банк шамамен 8-9 ай аралығында ұстаған. 2015 жылдан бастап байқалып отырған салымдарды ұстап тұрудың нақты мерзімінің қысқаруы депозиттің валютасына және салымшылардың субъектілігіне қатысты емес. Заңды тұлғалар үшін валютаға сол сияқты теңгеге номинирленген салымды ұстап тұрудың орташа мерзімі 1-ден 5 жылға дейін, ағымдағы уақытта барлығы 1-2 айды ғана құрайды (6.11-сурет).

6.11-сурет. Мерзімді салымдардың нақты мерзімдері шарттық мерзімдерден қысқа

Номиналды мерзімі 1 - 5 жыл салымдарды ұстап қалудың орташа мерзімі

Дереккөзі: ЕДБ есептілігі

Ескертпе: Орташа өмір сүру мерзімі салымдарды тарту және алу бойынша айналымдар ескеріле отырып айналым мерзімінің түрлендірілген формуласы бойынша айқындалады. Есепті айдың деректері

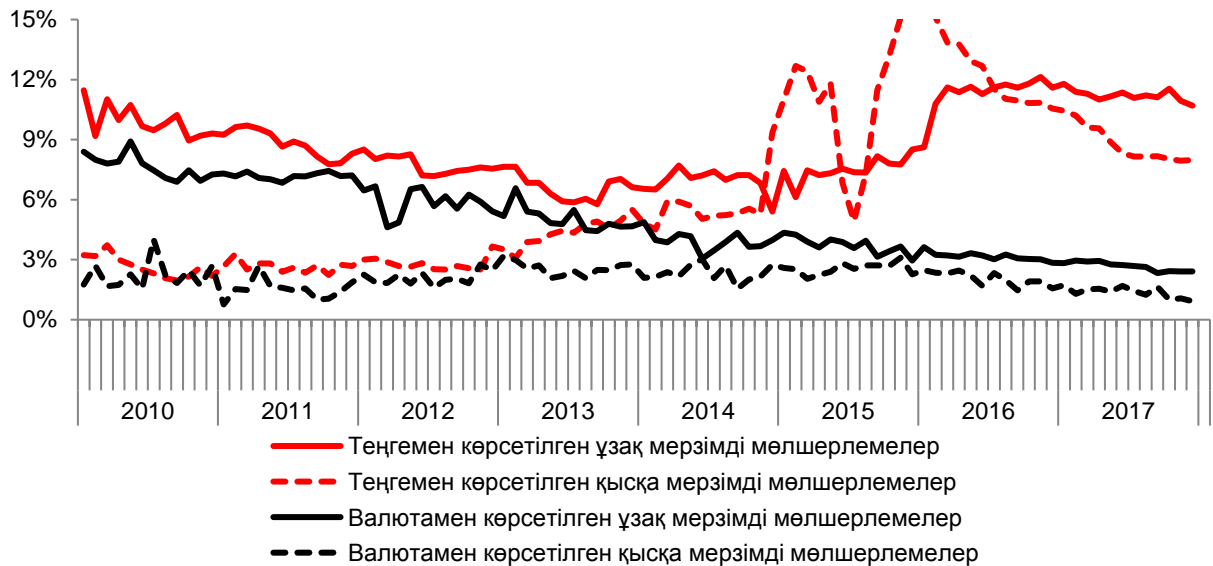

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

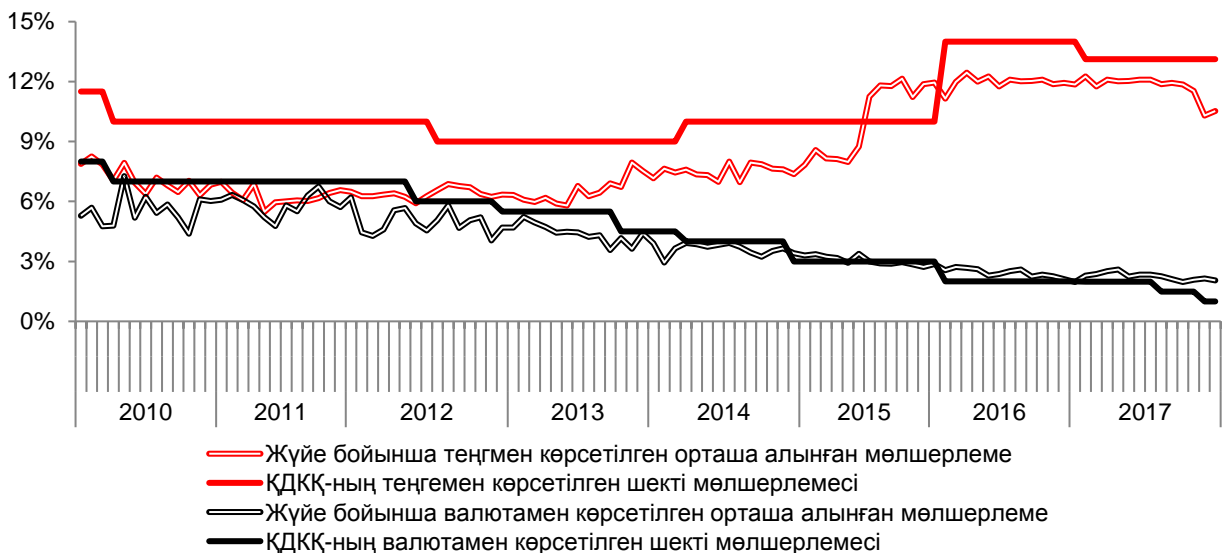
2017 жылдың соңында қысқа мерзімді теңгемен салымдар бойынша мөлшерлемелер ұзақ мерзімді салымдар бойынша мөлшерлемелермен теңесті (6.12-сурет). Валюталық депозиттер бойынша басқаша ахуал байқалды, ұзақ мерзімді депозиттер бойынша мөлшерлемелер қысқа мерзімді депозиттер бойынша мөлшерлемелермен ең аз айырмашылықпен салыстыруға болатын болды. Ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді салымдар бойынша мөлшерлемелер арасындағы айырманың төмендеуі ұзақ мерзімдік депозиттерге басымдық беруге әсер етпейді.

6.12-сурет. Орташа алынған тарту мөлшерлемелі бұрын ашылған салымдарды толықтыру есебінен шектілерден асуы мүмкін

А. жүйе бойынша мерзімділік бөлігінде

Б. жеке тұлғалар бойынша валюталар бөлігінде

Дереккөзі: ҚДКҚ, ЕДБ есептілігі, Ұлттық Банктің бағалауы

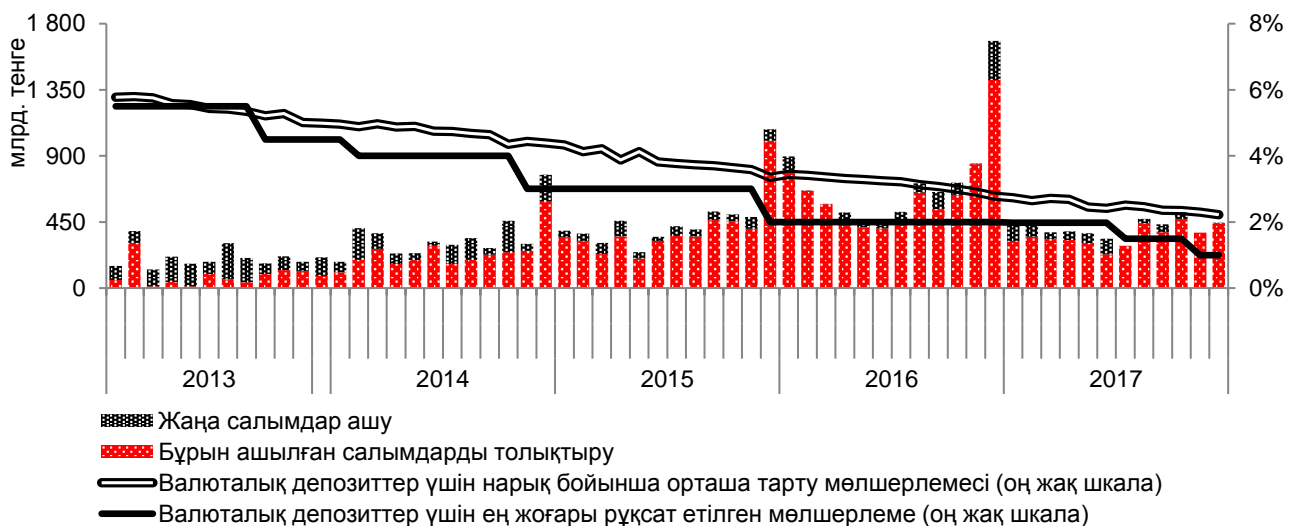
Сонымен қатар, ҚДКҚ жеке тұлғалардың депозиттері бойынша мерзімдеріне қарай бірыңғай шекті мөлшерлеме белгілеуде (2017 жылдың соңында 14% теңге, 1% валюта). Сонымен қатар, ҚДКҚ шекті мөлшерлемелерінің мерзіміне және депозитті мерзімінен бұрын алғаны үшін айыппұлдың болуына қарай біртіндеп өсуді ендіру мерзімді депозиттердің барынша толық нарығын қалыптастыруға мүмкіндік береді,

депозиттер бойынша кірістілік қисығын қалыптастырады, сондай-ақ қорландыру көздері ретінде депозиттердің тұрақтылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Депозиттер бойынша мөлшерлемелермен байланысты пайыздық тәуекелдер.

Қатаң бәсекелестік талаптарында банктер салымшыларға депозиттерді толықтыруға шексіз құқық ұсынады. Төмендеп жатқан мөлшерлемелердің аясында толықтыру қорландыруды тартудың негізгі нысаны болады. Бұрын ашылған депозиттерді толықтыру жаңадан жасасқан шарттар бойынша мөлшерлемелерге қарағанда барынша жоғары мөлшерлемелермен жүргізіледі. Нәтижесінде валюталық депозиттер бойынша орташа алынған сыйақы мөлшерлемелері ҚДКҚ-тың шекті мөлшерлемесінен асады (6.13-сурет). Бұл банк секторының пайыздық тәуекелін және қорландырудың орташа құнын ұлғайтады, сондай-ақ ҚДКҚ-тың шекті мөлшерлемелерінің пәрменділігін төмендетеді.

6.13-сурет Төмендейтін мөлшерлемелер кезінде тарту негізінен бұрын ашылған салымдар есебінен жүреді

Дереккөзі: ҚДКҚ, ЕДБ есептілігі, Ұлттық Банктің бағалауы

Бұл ретте, толықтыру құқығы бар депозиттік өнімдерге қатысты қатаң шектеулер енгізу орынды емес. Мұндай жағдайда толықтыру құқығы бар депозиттік өнім құнын қалыптастыру кезінде пайыздық тәуекелді есептеуге артықшылық беріледі.

Өзгермелі мөлшерлемесі бар салымдардың болмауы банктердің пайыздық тәуекелді басқаруындағы икемділігін төмендететін қосымша факторлар болып табылады. Бұл мөлшерлемелерді біржақты тәртіппен төмендетуге тыйым салу бойынша азаматтық заңнаманың нормаларын бірдей түсіндірмеумен байланысты. Атап айтқанда, мөлшерлемесі өзгермелі шарттар осы талапты бұзушы терінде түсіндірілуі мүмкін. Пайыздық тәуекелдерді төмендету мақсатында мөлшерлемесі өзгермелі депозиттік өнімдерді дамыту үшін, оның ішінде мөлшерлемесі өзгермелі кредиттерді қаржыландыру үшін депозиттер бойынша мөлшерлемелердің түрлері бойынша нормаларды бекіту арқылы құқықтық тәуекелдерді болдырмау үшін азаматтық заңнамаға түзетулер қажет.

VII Банк секторындағы шоғырландыру

2015 жылы банктердің бірігуіне байланысты банк секторындағы шоғырландыру ұлғайды. 2017 жылы жүйелі банктердің біреуінің несие портфелі бойынша залалды мойындағаннан кейін, тиісінше 2017 жылы кредиттер бойынша шоғырлану төмендеді. Банк секторының күтіліп отырған нығаюының жалғасуына байланысты банктік шоғырлану деңгейінің артуы болжануда. Қазіргі уақытта шоғырлану деңгейі көрсеткішті халықаралық бөлудің ортасында тұр.

Соңғы жылдардағы сектор эволюциясы туралы түсініктің толықтығын арттыру үшін шоғырлану көрсеткіштерінің дамуын тарихи және сипаттамалық талдау қосылды. Нарықтық үлестің шоғырлануы мәселесін талқылау қажеттігі шоғырландыру рөлі туралы бұрмаланған түсініктің таралуымен, шоғырландыру индикаторларын нысаналы ретінде пайдалану тәуекелдеріне, олардың шоғырландыру көрсеткіштерінің әсеріне негізделген негізсіз немесе теңгерімсіз шешімдерді қабылдау тәуекелдерімен байланысты.

Көптеген теориялық және эмпирикалық зерттеулер¹¹ банк секторын шоғырландыру дәрежесінің қаржы тұрақтылығының сөзсіз айқындаушы факторы болып табылмайтынын көрсетті. Мәселен, еуропа елдеріндегі бес ірі банктің үлесі 30%-дан бастап 95%-ға дейін: Германияда, Люксембургте және Австрияда – 30-35%, Италияда – шамамен 40%, Францияда – 48% (еуроаймақ бойынша орташа алғанда), Словения мен Испанияда – 60%, Бельгияда, Кипрде, Португалияда, Словакияда, Финляндияда – 65-75%, Мальтада, Нидерландыда – 80-85%, Литвада, Эстонияда және Грецияда – 85%-дан жоғары құбылып отырады¹².

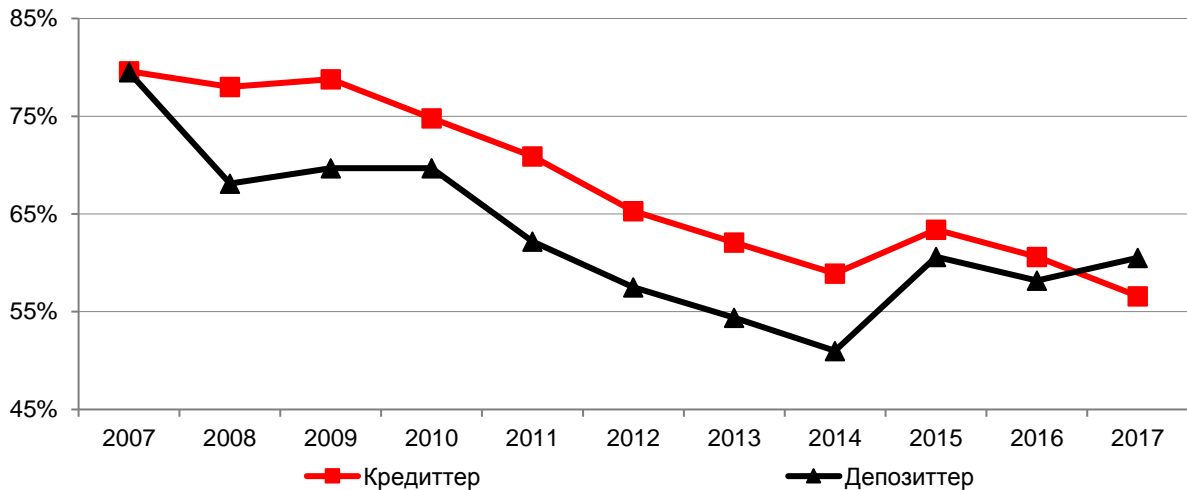
Эмпирикалық зерттеулер мен теориялық модельдер көптеген әр түрлі арналар мен шоғырландыру, қаржы тұрақтылығы және жүйенің тиімділігіне, тұрақтылығына және орнықтылығына әсер ететін (Beck et al., 2006; Evrensel, 2008), сол сияқты тұрақсыздық факторларын әлеуетті беретін және күшейтетін басқа да факторлар арасындағы байланыстың болуын көрсетеді. Секторды шоғырландыру пайда алудың және соның салдарынан жекелеген банктердің және тұтастай алғанда жүйенің орнықтылығының артуына әсер етуі мүмкін, бірақ орнықты нәтижелерге қол жеткізу дағдарысты басқару режиміндегі үкіметтік шаралардың пәрменділігін, сектордың орнықты дамуына әсер ететін реттеуші ортаны құруды қоса алғанда жалпы сектор тиімділігін арттыру стратегиясын іске асыру жетістігіне байланысты болады.

Қазақстандық банк секторының ерекшелігі ондағы өзгерістердің жылдамдығы мен амплитудасында, оның ішінде шоғырлану дәрежесі көрсеткіштері бойынша 2000 - 2017 жылдар аралығындағы кезеңде бес ірі банк активтерінің үлесі 52%-дан 79%-ға дейінгі ауқымда өзгеріп отырды. 2007-2008 жылдарда Қазақстанның шоғырлану көрсеткіші халықаралық бөлудің жоғарғы бөлігінде, ал 2017 жылы – орташа бөліктің ортасында (7.1-сурет) болды.

¹¹ Дереккөзі: ХВҚ, Ұлттық экономикалық зерттеулер бюросы

¹² Дереккөзі: ЕОБ, ХВҚ 07.2017

7.1-сурет. Бес ірі банктің үлесі

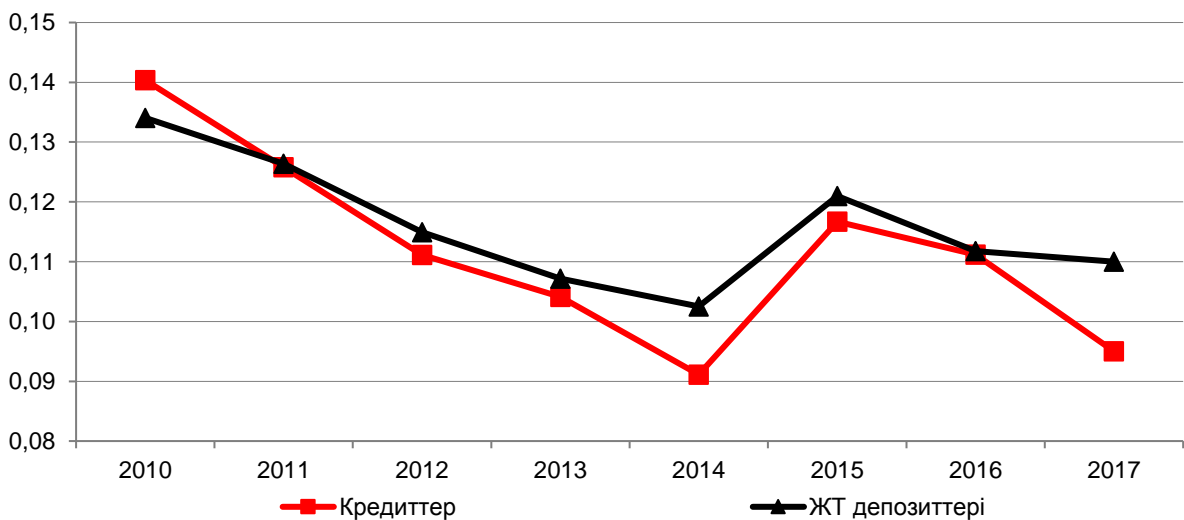

Дереккөзі: Ұлттық Банк

Дағдарыс алдындағы жылдарда жүйедегі алғашқы бестіктің активтермен үлесі аталған банктердің шетелден қарызға қор алу мүмкіндіктері есебінен тез өсті. 2008-2014 жылдарда алғашқы бестіктің үлесі аса ірі емес банктердің, проблемалық қарыздардың ауыртпалық салынбаған портфелінің тез өсуі салдарынан тез төмендеді. "Казкоммерцбанк" АҚ пен 2015 жылға қарай бестіктен шығып қалған "БТА Банк" АҚ-тың бірігуі оның үлесін уақытша ұлғайтты. 2017 жылы несие портфеліндегі бестіктің үлесі секторды қалыпқа келтіру бағдарламасының шеңберінде біріктірілген "Казкоммерцбанк" АҚ-тың проблемалық активтері банк жүйесінің шегінен шығарылғаннан кейін тағы да төмендеді. Депозиттер бойынша шоғырлану заңды тұлғалар депозиттерінің жалпы біршама төмендеуі аясында заңды тұлғалар депозиттерінің күмәнді банктерден сенімді ірі банктерге қайта өкелілуі есебінен ұлғайды.

Бес ірі банктердің тізімінде тұрған банктердің ішінде 2008 жылы тек біреуі ғана қалды.

7.2-сурет. Херфиндаль-Хиршман индексі

Дереккөзі: Ұлттық Банк

Ескертпе: индекс барлық банктің нарықтық үлестері квадраттарының сомасын білдіреді. Индекс мәндерінің мынадай түсіндірмесі жалпы қабылданды: 0,10-нан төмен – шоғырланудың төмен деңгейі, 0,10 – 0,18 аралығы – орташа деңгейі, 0,18-ден жоғары – жоғары деңгейі

Херфиндаль-Хиршман индексі (7.2-сурет) шоғырландыру деңгейі (орташа және төмен шек аралығында) бойынша, сол сияқты оның серпіні (2008 жылдан кейін "БТА Банк" АҚ-ты және "Казкоммерцбанк" АҚ-ты қалыпқа келтіру жөніндегі мәмілелермен үзілген шоғырландырудың төмендеуі) бойынша да бестік үлесі сияқты болды.

Шоғырландыруға әдетте біріктіру және сатып алу арқылы қол жеткізіледі. Дамыған елдерде шоғырлану көрсеткішінің шашыраңқы болуына қарай тиімді шоғырландыру үшін кеңістік бар, бірақ қаржылық тұрақтылық пен тиімділік басымдықтарын қамтамасыз ету үшін әрбір біріктіру және сатып алу мәмілелері корпоративтік деңгейдегі талдауды қоса алғанда қоғамдық шығасылар мен пайданы жан-жақты талдау арқылы өткізілуге тиіс. Шоғырландырудың тиімді балансына қол жеткізу үшін тиімділікті өсуіне әсер ететін мәмілелерді ынталандыруды қоса алғанда шоғырландыру барысын қадағалап бақылауды жүзеге асыру, сондай-ақ шоғырландырудың күшейгенін және жүйенің сезімтал болуына әкеп соғатын қарқынның басқа теріс әсерін дәлелдеу үшін тиімділіктің өсуі жеткіліксіз мәмілелерді анықтау тұрғысынан біріктіру мәмілелері бойынша ұсыныстарды талдау қажет. Біріктіру жөніндегі өтінімдер реттеушілік және экономикалық капиталдың жеткіліктілігін анықтау, қаржылық және реттеушілік есептілігінің барабарлығы, біріктірілген банктің бизнес-моделінің шынайылығы тұрғысынан жан-жақты тексерілуге тиіс.

Сонымен қатар шоғырландыру нәтижесінде банктің «құлдырау үшін тым үлкендігінің» туындамауын қамтамасыз ету қажет. Банк тым ірі болса оның құлдырауынан келетін қоғамдық шығын да оны құтқаруға жұмсаған қоғамдық шығыстан біршама асып кетуі мүмкін. Әйтпесе біріктірілген банк құнының, оның ішінде кредиторлар құнының дереу шығынға ұшырау тәуекелі бар екі нашар банк біріктіріледі. Проблемалық банктерді біріктіру жағдайларының, біріктіру жуық арада мемлекеттік қолдауды талап ететін үлкен, әлеуетті, жүйелік мәні бар банкті құруға әкеп соғатынын мүмкіндігінше ескерту қажет. Осы бағытта шоғырландыру жөніндегі реттеушілік бақылау дәрменсіз банктерді анықтау және реттеудің тиімді әрі пәрменді тетіктерін арттыру жөніндегі шаралармен толығыға тиіс. Дәрменсіз банктерді рет-ретімен және тез арада реттеу нарықтан тиімсіз компанияларды шығарады, сондай-ақ «құлдырау үшін тым үлкен банк» проблемасын азайтады.

Шоғырландыруды күшейту нарықтық үлестің ұлғаюы ретінде банктерді барынша пайдалы жасайды, ол олардың капиталы жойылған жағдайда оны қалпына келтіруге әсер етеді және банк басшылығы мен басқарушы акционерлерінің банктің нарықтық құнының ұлғаюы есебінен банктің өтелмейтін тәуекелге ұшыратуға қабілетті іс-қимылдарға мүдделілігін төмендетеді. Тиісінше барынша қарқынды бәсекелестік пайдалылықты әлсіретуге, шығындарды сіңіріп алу қабілетінің төмендеуіне және тәуекелді іс-қимылдарды қабылдауға дайындығын арттыруға қабілетті. Банктер арасындағы бәсекелестік ұлғайып келеді. Экономикалық дүрбелең уақытында ол кредиттеу жағында, құлдырау уақытында – қорландыру жағынан күшейеді. Бәсекелестік жекелеген банктердің тәуекелдерін күшейтеді және дүрбелең кезінде барынша тәуекелі жоғары банктерге кредиттік көшбасшы және құлдырау кезеңінде депозиттер нарығындағы баға көшбасшысы рөлін береді, кредиттік іріктеудің барынша төмен стандарттарының таралуына әсер етеді, жекелеген банктердің дербес тәуекелдерін барлық жүйеге өткізеді, оларды жүйелі тәуекелдерге айналдырады. Ұлттық Банк реттеуші ретінде аталған тәуекелдерді түсінеді және оларды кредиттік сапа стандарттарын реттеу тетіктерін, ақпараттық жүйелерді, депозиттер нарығындағы есептілік пен талаптарды әзірлеу кезінде назарға алады.

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

Қарқындылық әсері ірі банктерге тәуекелдерді басқарудың барынша дамыған жүйесін пайдалануға және көбіне әртараптандыруға мүмкіндік береді. Банктердің аз бөлігін қадағалау деңгейінде реттеген жеңіл.

Бірақ шоғырландырудың өз тәуекелдері бар. Банктердің аз бөлігі ұстанымдарын үйлестіреді және өз мүдделерін жылжытады. Ірі банктерді реттеудің қоғамдық шығасылары, әсіресе шығынға ұшыраған жағдайда дүрбелеңнің кредиторларға тарауы салдарынан жоғары. Тиісінше, реттеушінің ірі банктің шығынға ұшырағанын кредиторларға таратуға дайындығы біршама төмен. Жүйелі банкке «құлдырау үшін тым үлкен» тәсілді қолдануды күту кредиторларды тыныштандырмайды, нарықтық тәртіпті әлсіретеді және дәрменсіздік тәуекелді күшейтеді.

Осылайша шоғырландыру да, бәсекелестік те жекелеген институттардың және тиімділігі мен орнықтылығын күшейтеді немесе әлсіретеді. Тиімді реттеуші орта, тәуелсіз және проактивті қадағалау, банк жүйесінің құрылымынан тәуелсіз болған кезде ірі банктер мен әлсіз бәсекелестік арасындағы тәуекелдер балансы өте қатты болмауы мүмкін.

VIII Институционалдық және құрылымдық проблемалар мен оларды шешу жолдары

8.1 Институционалдық және құрылымдық проблемалар

2017 жылы институционалдық және заңнамалық шектеулерді және қорландырудың бұрыннан бар құрылымын ескере отырып ҰБ дағдарысты жоюға және болашақта оның қайталануын болдырмауға бағытталған шаралар кешенін іріктеу мен қабылдау бойынша 2015-2016 жылдарда бастаған жұмысты жалғастырды. Аталған шаралар жүйе қалыптастырушы банк «Казкоммерцбанк» АҚ-ты қалыпқа келтіруді, басқада әлеуметтік маңызы бар ірі банктердің орнықтылығын арттыру, сондай-ақ қадағалап ден қою сапасы мен шұғылдығын және төлем жасауға жарамсыз банктерді анықтау мен реттеудің тиімділігін арттыру үшін реттеу және қадағалау ортасын өзгертуді қамтиды.

Банк секторының активтер сапасының төмендігі, банктердің қорландыру құрылымында қоғамдық сектордың шоғырлануы үлесінің жоғары болуы сияқты көптеген ағымдағы құрылымдық проблемалары түп-тамырымен өткен жылдарда қалады. Қабылданып жатқан әрекеттерге қарамастан бұл банк секторын түбегейлі өзгерткен және қалыпқа келтірген жоқ. Банк секторының проблемалары 2015 жылғы макроэкономикалық күйзелістердің нәтижесінде одан да қатты күшейе түсті. Атап айтқанда мұнай бағасының және теңге бағамының құлдырауы өсу қарқынының бәсеңдеуіне, кепіл мүлкі құнының төмендеуіне және қарыз алушылардың қаржылық жағдайының нашарлауына әкеп соқты. Айтарлықтай ауыртпалыққа және күйзелістің ұзақтығына қарамастан, олар банктердің есептілігіне сәйкес жұмыс істемейтін қарыздардың біршама өсуіне әкеп соққан жоқ.

Сондықтан 2016-2017 жылдар ішінде банктерге қатысты Ұлттық Банктің қадағалау және реттеу саясатын қайта қарау бойынша жүйелі жұмыс жүргізілді. Қызметтің басымдық берілген бағыты банктердің активтері сапасының жай-күйіне нақты талдау және диагностика жүргізу және банк секторын сапалы қалыпқа келтіру жөніндегі шараларды қабылдау болды.

2013 жылдан бастап банктер қарыздардың сапасын айқындау және олар бойынша провизияларды қалыптастыру кезінде ХҚЕС қағидаттарын басшылыққа алады, олар провизияларды бағалау кезінде субъективтік факторларды қолдану үшін жеткілікті еркіндік береді. Сондықтан активтер сапасының нақты жай-күйіне диагностика жүргізу үшін бірінші кезекте провизиялардың жеткіліктілігін бағалау үшін әмбебап әдістемені әзірлеу қажет. Аталған бағыттың шеңберінде Ұлттық Банк инспекторлық тексерулер мен қашықтықтан қадағалау арқылы реттеушінің ХҚЕС-ке негізделген әдістемесі бойынша банктердің несие портфелінің сапасына талдау жүргізді. Нәтижесінде ХҚЕС бойынша банктер бағалаған және Ұлттық Банк өз әдістемесі бойынша бағалаған несие портфелі бойынша шығындардың мөлшерінде айтарлықтай алшақтықтар анықталды. Ұлттық Банктің бағалауы бойынша жұмыс істемейтін қарыздардың көлемі есептілікте көрсетілгендерден біршама жоғары, ал олар бойынша күтілетін шығындар қалыптасқан провизиялардан біршама асады.

Капитал жеткіліксіздігіне ұшыраған банктер несие портфелінің сапасын нашарлатумен байланысты шығындарды мойындамау үшін бірқатар тәсілдер қолданады. Олардың ең ішіндегі ең көп қолданылатыны өтеу мерзімін ұзарту және кепіл құнын арттыру арқылы қарызды қайта құрылымдау болып табылады. Мерзімін ұзарту банкке іс жүзінде жұмыс істемейтін банкті стандартты ретінде

сыныптауға және оған қатысты ХҚЕС бойынша провизиялар қалыптастырмауға мүмкіндік береді. Кепіл сомасын арттыру жұмыс істемейтін қарыздар бойынша ХҚЕС бойынша талап етілетін провизияларды төмендетуге мүмкіндік береді. Жұмыс істемейтін кредиттер деңгейінің жоғары болуы проблемасы банктердің мүлік және сақтандыру шарты бойынша келешекте түсетін ақша түріндегі кепілмен қамтамасыз ету сапасының төмен болуымен де қиындай түседі, сақтандыру төлемдерінен, жеке тұлғалардың және шағын кәсіпорындардың кепілдіктерінен бас тарту үшін көптеген негіздер бар. Жекелеген банктерде осыған ұқсас қарыздардың үлесі олардың несие портфелінің 80%-ынан асты.

Толық провизияламау банктерге активтер сапасының нашарлауымен байланысты капиталдың шын мәніндегі залалын көрсетпеуге және капиталдың жеткіліктілігі мәнін пруденциялық нормативтердің талаптарына сәйкес сақтауға мүмкіндік береді.

Жекелеген банктер заң тұрғысынан алғанда тікелей байланыстылық белгісі жоқ, бірақ акционерлердің не банк басшылығының байланысты тұлғасымен де-факто тұлғаларға қарыздар беруді кеңінен қолданады. Кредиттеу стандарттарының барынша өрескел бұзушылықтарының бірі байланысты кредиттеу болып табылады, ол акционердің кредит тәуекелдерін тиісті бағалау жоқ тәуекелі бар жобаларын қаржыландыруға мүмкіндік береді және ол үшін шектеусіз борыштық тетік береді. Банк ахуалының нашарлауына қарай байланысты кредиттеу схемалық капиталды қаржыландырады, ал кейіннен активтерді әкетудің арнасына айналады. Байланысты кредиттеуді реттеудегі проблема байланыстылықтың формалды белгілерін айналып өту оңай болғандықтан оны анықтаудың қиындығынан туындады. Проблеманы шешу байланысты тұлғаларды жеңілдік берілген талаптар, қаржылық-тұрақсыз қарыз алушыларға сапалы кепілсіз қарыз беру, дәлелдеу ауыртпалығын банкке ауыстыру сияқты жанама белгілері бойынша анықтауды және тараптардың байланыстылығын анықталған кезде реттеушіге қадағалап пайымдауға құқық беруді пайымдайды.

Аталған тәжірибелердің қолданылуы көптеген институционалдық кемшіліктер: банк басшылығы, есептілік сапасы үшін аудиторлар мен бағалаушылар жауапкершілігінің төмен болуы, процесстің субъективтілігін және ХҚЕС бойынша провизияларды қалыптастырған кездегі банктердің рөлін күшейту, сондай-ақ реттеушінің қадағалап пайымдауды қолдануының заңнамалық шектеулері салдарынан ықтимал болды.

Проблеманың күрделілігіне қарамастан тиімді шешу мүмкін болмай отыр, өйткені Ұлттық Банк қадағалау функциялары шеңберінде дәлелді пайымдауды қолдануға заңнамалық тұрғыдан шектеулі. Бұдан басқа, Ұлттық Банкте дәріменсіз банктерді тиімді реттеу үшін қажетті инструментарий жоқ, оларсыз реттеуші шаралар жүйелік тәуекелдерді тудыруы мүмкін, ал проблемалық банктерді ретке келтіріп реттеу жөніндегі мандат аса шектеулі болды және солай қала береді.

Төлем жасауға қабілетсіз банктерді мемлекеттік қатысуын барынша азайта отырып реттеу мүмкіндігін банктерді қорландыру құрылымымен шектеледі, өйткені банк секторының негізгі кредиторларының бірі мемлекеттік компаниялар, зейнетақы қоры мен қоғамдық қорлар, сондай-ақ бөлшек депозиторлар болып табылады. Атап айтқанда 2007-2008 жылдардағы қаржы дағдарысынан кейін Қазақстанның қаржы секторы біршама ықшамдалды, ал банктердің экономиканы кредиттеу жөніндегі қызметін сол кезден бастап мемлекет біршама қолдауда. Кредиттеуді ынталандыру мақсатында мемлекеттік және квазимемлекеттік сектордың депозиттерді орналастыруы арқылы, сондай-ақ кредиттеу

бағдарламаларын субсидиялау арқылы банктерді қолдаудан бас тартылды. Банк секторын қорландырудың құрылымында мемлекеттің қатысуының жоғары үлесі төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеген және таратқан жағдайда олардың капиталдан тыс шығындары осы кредиторлар топтарының шығындарына құйылатын еді.

Өткен жылдарда да байқалғандай проблеманы шешуді тоқтату және барынша кеш мерзімге кейінге қалдыру банк секторындағы жүйелік тәуекелдердің біршама ұлғаюына әкеп соғады. Сондықтан институционалдық шектеулерді және қорландырудың бұрыннан бар құрылымын ескере отырып Ұлттық Банк дағдарысты жою жөніндегі және оның болашақта қайталануының алдын алу жөніндегі шаралар кешенін әзірледі, олар мыналарды қамтиды:

1) жүйе қалыптастырушы «Казкоммерцбанк» АҚ-ты проблемалық активтерін сатып алу және кейіннен қайта капиталдандыру үшін стартегиялық инвесторға сату арқылы қалыпқа келтіруге мемлекеттік қатысу;

2) акционерлердің қомақты қатысуы болған кезде әлеуметтік маңызы бар банктерге мемлекеттік қолдау көрсетуді, сондай-ақ қадағалау барысы шеңберінде активтердің сапасын реттеушілік бағалауды пайдалану үшін капиталдан реттеушілік шегеру тетігін енгізуді көздейтін Банк секторының қаржылық орнықтылығын арттыру бағдарламасын қабылдау;

3) Қазақстан Республикасының заңдарына шұғыл бақылау және тәуекелге бағдарланған қадағалауды қолдану жөніндегі талаптарды заңнамалық деңгейде бекіте отырып, Ұлттық Банктің реттеушілік-қадағалау мандатын күшейтуді көздейтін түзетулер әзірлеу. Бұл міндет халықаралық ұйымдардың озық тәжірибелерін мен ұсыныстарына сәйкес банктер үшін тәуекелге бағдарланған қадағалауды және дәрменсіз банктерді реттеудің тиімді режимін ендіру арқылы іске асырылатын болады.

Осылайша барлық іске асырылған және іске асырылатын іс-шаралар ағымдағы талаптарда артықшылықты болып табылады және сонымен қатар банк секторының орнықтылығын арттыру және оны қалыпқа келтіру жөніндегі түпкілікті мақсатқа қол жеткізу үшін қажетті қосымша негіздерді құрады.

8.2 Қадағалауды күшейту және проблемалық банктерді реттеу режимінің тиімділігін арттыру жөніндегі қажетті шаралар

2016-2017 жылдар ішінде Ұлттық Банк банктерге қатысты қадағалау және реттеу саясатын қайта қарау бойынша жүйелі жұмыстар жүргізді. Нәтижесінде банктердің, сондай-ақ аудиторлық компаниялар мен бағалаушылардың жүйелік сипаттағы проблемалары, қадағалау және проблемалық банктерді анықтау мен реттеу жөніндегі институционалдық және заңнамалық шектеулер анықталды.

Қадағалау қызметінің тиімділігін төмендететін кедергілер мен шектеулер.

Қолданыстағы қадағалау процесі формалды тәсілге негізделген және банктер пруденциялық нормативтерді немесе заңнама талаптарын тікелей бұзған жағдайда ғана Ұлттық Банк тарапынан шара қабылдауды пайымдайды. Алайда, іс жүзінде көріп отырғанымыздай, банктер олардың реттеушілік нормативтерді және сол сияқты заңнама талаптарында формалды түрде орындауына мүмкіндік

беретін схемаларды қолдана алады. Мәселен, банк төлем жасау қабілеттілік деңгейі төмен қарыз алушыны сапалы кепілсіз және/немесе нарықтан тыс пайызбен кредиттейді. Бұл ретте аталған қарыз алушы формалды түрде банкпен ерекше қатынастармен байланысты тұлғаларға жатпайды. Өйткені аталған тұлға байланысты тараптар үшін заңнамада белгіленген өлшемшарттарға жатпайды, аталған мәміле байланысты тұлғалармен мәмілелерді реттеу объектісі болып табылмайды және тиісінше Ұлттық Банктің тиісті шара қолдануға өкілеттігі жоқ. Осыған ұқсас проблемалар несие портфелінің сапасын бағалау кезінде және банктің қаржылық жай-күйін әлеуетті нашарлатуы мүмкін операцияларды анықтау кезінде туындайды. Бұл ретте, заңнаманың бұзылу фактісі жоқ болғандықтан Ұлттық Банк заңнама тұрғысынан аталған банктерге қатысты қажетті шаралар қолдануға өкілетті болмайды.

Осы сияқты операцияларды жасау банктердің қаржылық жай-күйінің, олардың есептілігінің сапасы мен дәйектілігінің нашарлауына, кредиторлар мен депозиторлар үшін тәуекелдердің артуына, сондай-ақ қаржы секторының тұрақты жұмыс істеп тұруы үшін тәуекелдердің жинақталуына әкеп соғады. Сондықтан халықаралық тәжірибеде реттеушілер тек құқықтық өлшемшарттардың негізінде ғана емес, сонымен қатар экономикалық өзара байланыстарға қарай реттеушінің дәлелді пайымдауын қолдануды ескере отырып тиісті шаралар қолдану мандатына ие.

Төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеу режимінің тиімділігін төмендететін кедергілер мен шектеулер.

Қазақстанда төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеудің заңнамалық базасы төлем жасауға қабілетсіз банктерді қалыпқа келтіру мен реттеудің мынадай: төлем жасауға қабілетсіз банктің активтері мен міндеттемелерін басқа банкке (P&A) не тұрақтандыру банкіне беру, акцияларды мәжбүрлеп сатып алу, кредиторлардың берешегін қайта құрылымдау (ерікті bail-in) операцияларын жүргізу сияқты жекелеген құралдарды енгізе отырып, 2008 жылғы дағдарыстан кейін қайта қаралды.

Сонымен қоса, төлем жасауға қабілетсіз банктерді анықтау мен реттеудің қолданыстағы жүйелерінің Ұлттық Банктің мүмкіндіктерін айтарлықтай дәрежеде шектейтін және реттеу бойынша шаралардың тиімділігін төмендететін бірқатар елеулі кемшіліктері бар. Атап айтқанда:

1) Ұлттық Банктің реттеуге және «жауапсыз іс-әрекет» тәуекелін (moral hazard) төмендетуге жұмсалатын мемлекеттік шығыстарды барынша азайту үшін халықаралық тәжірибеде қолданылатын төлем жасауға қабілетсіз банктің міндеттемелерін мәжбүрлеп қайта құрылымдауды (bail-in) жүзеге асыратын мандатының болмауы. Қолданыстағы заңнамалық нормалар кредиторлардың кем дегенде 75%-ы келіскен жағдайда міндеттемелерді ерікті түрде қайта құрылымдау мүмкіндігін ғана көздейді. Шет мемлекеттің заңнамасына сәйкес реттелетін борыштық құралдар (мысалы, еурооблигациялар) бойынша халықаралық міндеттемелерді қайта құрылымдау проблемасы одан да күрделі болып табылады. Аталған құралдарды қайта құрылымдау процесі қайта құрылымдау рәсімін құқықтық тәуекелдерге ұшыратады.

2) Ұлттық Банктің төлем жасауға қабілетсіз банкті реттеу жөніндегі шешімдерін акционерлер мен кредиторлар сот тәртібінде даулауы мүмкін. Бұл озық халықаралық тәжірибеге сәйкес келмейді. Халықаралық тиімді реттеу режимінің қағидаттарына (ҚТК, 2012 жыл) сәйкес уәкілетті органның реттеу

жөніндегі шешімінің сот тәртібінде күші жойылмауы тиіс және ақшалай өтемақы мәселелерімен шектеледі. Бұл акционерлер немесе басқа да мүдделі тараптар байланысты кредиторлардың және акционерлердің активтерді шығару талаптарын орындау мақсатында сотта істі қайта қарау және шағым беру арқылы процесті әдейі ұзартуы мүмкін. Нәтижесінде активтердің құны жедел төмендеп, банктің байланысты тараптарына жатпайтын өзге де депозиторлары мен кредиторлары үшін залалдар ұлғаяды.

3) Проблемалық банктерді сәйкестендіру процесі, сондай-ақ банкті төлем жасауға қабілетсіз деп міндетті түрде тануға және оны реттеу бойынша шаралар қабылдауға арналған триггерлер жүйесі заңнамалық деңгейде регламенттелмеген. Бұл проблемалық банктерге қатысты шешуші шаралар қабылдауды кешіктіруге алып келеді, банкті капиталдандыру бойынша банктер акционерлерінің жауапкершілігі мен ынталандыруын төмендетеді, сондай-ақ Ұлттық Банкті беделі бойынша және құқықтық тәуекелдерге ұшыратады.

4) Кредиторлардың құқықтарын қорғауға бағытталған халықаралық қағидаттар (ҚТК, 2012 жыл) іске асырылмады, оған сәйкес реттеу бойынша шараларды қолданған кезде бірде-бір кредитор тарату кезіндегі ахуалға қарағанда нашар жағдайда болмауы тиіс. Реттеу бойынша мәжбүрлеу шаралары (bail-in, P&A, тұрақтандыру банкі сияқты) қаржылық жағдайы өте нашар және реттеу құралдарын қолданбаған жағдайда таратылуы тиісті төлем жасауға қабілетсіз банкке қатысты мәжбүрлі шаралар болып табылады. Тиісінше, реттеу кезінде банкті тарату шеңберінде белгіленген кезектілік сатысы ескеріле отырып, кредиторлардың/депозиторлардың құқықтары мен мүдделері сақталуы тиіс.

5) Ағымдағы заңнамада реттеудің жекелеген құралдарын қолдану кредиторлар мен депозиторлардың келісімін талап етеді. Атап айтқанда, төлем жасауға қабілетсіз банктің активтері мен міндеттемелерін тұрақтандыру банкіне ұсынған жағдайда келісім беру талап етіледі. Бұл іс жүзінде кем дегенде бір кредитордың наразылығы болған кезде активтер мен міндеттемелердің берілуіне мүмкіндік туғызбайды. Бұл басқа кредиторлардың мүдделеріне нұқсан келтіретіндіктен, жеке кредитордың міндеттемелерін мерзімінен бұрын орындауды жүзеге асырмауы тиіс.

6) Активтерді шығару белгісі бар төлем жасауға қабілетсіз банктің мәмілелерін сот тәртібінде жарамсыз деп тану өкілеттігінің Ұлттық Банкте болмауы. Бұл аталған мәмілелерді жарамсыз деп тану арқылы банктің жосықсыз іс-әрекеттері нәтижесінде шығарылған активтердің қайтарылуын Ұлттық Банктің жүзеге асыру мүмкіндігін шектемейді.

Қадағалау мен реттеудің тиімділігін арттыру жөніндегі заңнамалық реформалар. Институционалдық және заңнамалық шектеулер, оның ішінде реттеушінің толыққанды мандатының болмауы проблемалық банктердің қадағалап ден қоюдан және реттеуден кеш қалып қоюына алып келеді, сондай-ақ банк секторының проблемаларын жүйелік салдарсыз реттеудің жалғыз шешімі мемлекет қаражатын пайдалану болып табылатын жағдайға алып келеді. Алайда, отандық тәжірибе көрсеткендей 2008 жылғы дағдарыстан бастап мұндай қолдау проблемаларды ұзақ мерзімді перспективада шешу үшін жеткіліксіз болмақ және банктердің қаржылық жағдайын тек қысқа уақытқа ғана жақсарту құралы болып табылады. Экономикаға барынша теріс әсер етпейтін және аздаған экономикалық және әлеуметтік шығасылармен байланысты болатын банк секторының проблемаларын шешудің балама тәсілдерін жасау қолданыстағы заңнаманы қайта

қарауды талап етеді. Сондықтан Ұлттық Банк 2017 жылы тұжырымдамалық сипатта қажетті заңнамалық түзетулер бөлігін әзірледі, ол халықаралық органдардың (ҚТК, БҚБК, ХВҚ) ұсынымдарына негізделіп, мынадай бағыттарды көздейді:

1) Дәлелді пайымдауды қолдану мүмкіндігімен тәуекелге бағдарланған қадағалауды енгізу. Бұл дағдарыстық құбылыстардың орын алуын күтпестен, қаржы ұйымдары тәуекелдерінің алдын алуға мүмкіндік береді. Қадағалай отырып пайымдау банктер активтерінің сапасын бағалау; байланысты тұлғалармен мәмілелер жасау; тәуекелдерді басқару жүйелері сияқты негізгі бағыттарды бағалауға бағытталатын болады. Сонымен қоса, қадағалау шараларын қолдану негіздемесі кеңейетін және капитал мен өтімділікті, корпоративтік басқаруды, банк жүргізетін операцияларды жақсарту шараларын күшейтетін қадағалап ден қою шараларының жүйесі қайта қаралады.

Түзетулер банктің қаржылық жағдайының нашарлауы туралы ақпаратты жасырғаны үшін аудиторлар мен бағалаушылардың жауапкершілігін күшейту мәселесін де көздейді. Атап айтқанда, бағалаушылар мен аудиторлар жұмысының сапасын, біліктілік деңгейі мен жауапкершілігін, қадағалау және реттеушілік шешімдер қабылдау кезінде кеңінен пайдаланылатын олардың қызметінің нәтижесін арттыру жоспарлануда.

2) Жүйелік салдарлар мен мемлекеттік қолдауды барынша азайта отырып, төлем жасауға қабілетсіз банкті жедел реттеуді жүзеге асыру мүмкіндігі болған кезде реттеу режимінің негізін қалайтын элементтерді енгізу, оның ішінде:

Проблемалық банктерді анықтау және реттеу процесін регламенттеу. Қадағалау процесі шеңберінде проблемалық банктер қаржылық жағдайының ауырлық дәрежесіне қарай 2 санатқа жіктелетін болады: (1) қаржылық жағдайы орнықсыз банктер және (2) төлем жасауға қабілетсіз банктер. Бұл ретте, заң жобасымен банктерді аталған санаттарға жатқызу үшін триггерлер жүйесі енгізіледі. Бастапқы кезеңде, Ұлттық Банк банк қызметінде банктің қаржылық жағдайына қауіп төндіретін елеулі тәуекелдер мен кемшіліктерді анықтаған жағдайда, Ұлттық Банк банкке қатысты қадағалаудың ерекше режимін қолдана отырып, оны қаржылық жағдайы орнықсыз банк санатына жатқызуға құқылы болады. Атап айтқанда, аталған санатқа жатқызу капиталға қойылатын талаптардың формалды түрде бұзылуын күтпестен, оларды неғұрлым ерте сатысында есептілікте көрсету пруденциялық нормативтерді бұзуға алып келуі мүмкін фактілер (мәмілелер) анықталған кезде жүзеге асырылады. Бұл ретте, капиталды және ондай банктің орнықтылығын арттыру мерзімі реттеушінің ұйғарымымен емес, заңмен шектелетін болады. Бұл капиталдандыру бойынша банктер акционерлерінің жауапкершілігін және ынтасын арттырады және оларға қарсы шешуші шаралар қабылдаудың ұзаққа созылуын болдырмайды.

Банктің акционерлері шығындарды жойғаннан кейін ірі кредиторлардың шығындарды ішінара бөлуін көздейтін құралды енгізу. Міндеттемелерді мәжбүрлеп қайта құрылымдау (bail-in) Ұлттық Банктің банкті қалыпқа келтіру мақсатында төлем жасауға қабілетсіз банктің ірі кредиторлар алдындағы міндеттемелерін акционерлік капиталға конвертациялау, не оларды ішінара есептен шығару, не міндеттемелер бойынша мерзімдер мен мөлшерлемелерді өзгерту туралы шешім қабылдау құқығын көздейді. Бұл төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеуге жұмсалатын мемлекеттік шығыстарды барынша азайтуға мүмкіндік береді.

Тиімді реттеудің халықаралық қағидаттарын енгізу: (1) төлем жасауға қабілетсіз банктерді ақшалай өтемақы тетігімен реттеу жөніндегі шешімдердің сотта күшін жою мүмкіндігін ауыстыру; (2) бірде-бір кредитор мен депозитор тарту кезіндегіге қарағанда нашар жағдайда қалмайтындай қағидатты іске асыру; (3) депозиторлар мен кредиторларды реттеу шараларын келісуден бас тарту. Бұл төлем жасауға қабілетсіз банкті реттеу және оның құнын одан әрі бұзуға жол бермеу шараларының тиімділігін арттырады. Кредиторлар мен депозиторлардың мүдделері мен құқықтарын сақтауға арналған түзету мынадай қорғаныс тетіктерін енгізуді көздейді:

- реттеу жөніндегі шаралар банкті тарту шеңберінде белгіленген кезектілік сатысына және акционерлер үлесін алдын ала алып тастауға (есептен шығаруға) сәйкес кредиторлардың/депозиторлардың құқықтары мен мүдделерін сақтауды ескере отырып жүргізілетін болады;

- егер реттеу шаралары депозиторлар мен кредиторлар тәуелсіз бағалаушының қорытындысын ескере отырып, тарту кезіндегіге қарағанда көп шығын шығарған жағдайда, олардың өтемақы төлеу тетігін енгізуі.

Активтерді шығару бойынша белгілерге ие төлем жасауға қабілетсіз банктің мәмілелерін сот тәртібінде жарамсыз деп тануға Ұлттық Банктің өкілеттіктерін енгізу. Бұл адал жолмен жасалмаған мәмілелерді сот тәртібінде жарамсыз деп танып, аталған мәмілелер нәтижесінде шығарылған активтердің бір бөлігін қайтарып беруге мүмкіндік береді.

Жоғарыда аталған заңнамалық өзгерістерді қабылдау 2018 жылға жоспарланды және банк секторын қалыпқа келтіруді қамтамасыз ету үшін өте маңызды болып табылады.

8.3 Қаржылық тұрақтылық және Қазақстан Республикасының қаржы нарығын дамыту жөніндегі кеңестің қызметі

2017 жылы қаржы секторын тиімді дамыту саясатын жүргізу және қаржы ұйымдарын реттеу жүйесін жетілдіру шеңберінде Кеңестің 3 отырысы өтті. Банк секторында жинақталған құрылымдық тепе-теңсіздікті ескере отырып, өткізілген отырыстар екінші деңгейдегі банктерді реттеудің, олардың тұрақтылығы мен орнықтылығын арттырудың өзекті мәселелеріне арналды. Мысалы, атап айтсақ, аталған отырыстарда мыналар талқыланды:

банктердің акционерлері тарапынан үстеме капиталдандыру қажет болған кезде банктерді мемлекеттік қолдауды көздейтін Банк секторының орнықтылығын арттыру бағдарламасы. Бағдарламаны іске асыру тәуекелге бағдарланған қадағалауға ауыса отырып, банк қызметін реттеу және қадағалау жүйесін реформалаумен жалғасатын болады;

халықаралық ұйымдардың ұсынымдарына сәйкес төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеудің тиімді режимін құру. Режим банк жүйесіне деген сенімді сақтай отырып және мемлекеттік шығыстарды барынша азайта отырып, проблемалық банктерді тиімді қалыпқа келтіру және реттеу үшін құқықтық әрі экономикалық жағдай жасауды көздейді;

банктер мен олардың клиенттерін күмәнді операцияларға (мәмілелерге) тарту тәуекелдеріне байланысты мәселелерді шешуге бағытталған ақшаны жылыстатуға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылды күшейту бойынша шаралар;

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

агроөнеркәсіптік холдингтердің проблемалық мәселелері және олардың банк секторына ықпалы, оның ішінде берешектің нақты көлемін айқындау, шығындарды, сондай-ақ борыштарды реттеуге бөгет болатын кедергілерді жабу үшін банктер капиталының жеткіліктілігі мәселелері;

банк жүйесінің тұрақтылығын, болашақ шығындарды сіңіруге банктердің қабілеттілігін арттыруға, сондай-ақ тәуекелдерді басқару жүйесін жетілдіруге бағытталған № 9 «Қаржы құралдары» Халықаралық қаржылық есептілік стандартын енгізу;

2015-2016 жылдары Кеңестің 7 отырысы өткізілді, онда ағымдағы проблемалар, оларды шешу жолдары мен Қазақстанның қаржы секторын дамытудың перспективті бағыттары талқыланды. Орын алған сын-қатерлерді ескере отырып, банк секторының тұрақтылығын арттыру шеңберінде Кеңес мүшелері:

банк секторының жүйелік тәуекелдерін контрциклдық реттеу және шектеу тәсілдерін мақұлдады (капитал жеткіліктілігінің ең төменгі мәндерін және меншікті капитал буферлерін сақтау, меншікті капиталдың ең төменгі мөлшеріне қойылатын талаптарды төмендету, тұтынушылық қарыздардың ең жоғарғы өсу коэффициентін (k_{10}) алып тастау және жеке тұлғаларға қайта берілген қамтамасыз етілмеген қарыздар үшін салыстыру тәуекелінің жоғары коэффициентін енгізу, жұмыс істемейтін қарыздардың ең жоғарғы үлесінің лимитін сақтау мәселесінде әрбір банкке жеке тәсіл белгілеу, жеке тұлғалардың депозиттерінде қорландыру базасының шоғырлануына байланысты тәуекелдерге шектеулер енгізу);

Қазақстан Республикасының қаржы секторын контрциклдық пруденциялық реттеу тұжырымдамасы қабылданды, оның мақсаты банк қызметтерін ұдайы әрі үздіксіз көрсетуді қамтамасыз ету, атап айтқанда, қаржы секторының, жалпы алғанда, экономиканың жекелеген теріс факторларына ықпалын төмендету болып табылады;

ЕДБ-ны пруденциялық реттеу тиімділігін арттыру мәселесі қарастырылды, оның шеңберінде пруденциялық нормативтерді жетілдіруге және ерте ден қою шараларының жүйесін жақсартуға бағытталған шаралар мақұлданды;

«Проблемалық кредиттер қоры» АҚ әлеуетін Ұлттық қордан бөлінген қаражат есебінен кеңейтуді ескере отырып, оның бұдан былайғы жұмысының мәселелері қарастырылды.

Сақтандыру секторын реттеу жүйесін дамыту, сондай-ақ оның тартымдылығын арттыру мақсатында Кеңес отырыстарында мына мәселелер көтерілді:

сақтандыру делдалдарының (сақтандыру агенттері мен брокерлерінің) кәсіптік деңгейін, мәртебесін, жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік беретін актуарлық қызмет пен сақтандыру делдалдарының қызметін жетілдіру;

өмірді сақтандыру және міндетті сақтандыру өнімдерін жетілдіру;

клиент қызметінің ерекшеліктері мен мүдделерін ескере отырып, талаптары тараптардың келісімімен айқындалатын міндеттелген сақтандыруды енгізу;

сақтандырушылар, сақтанушылар, реттеуші үшін дәйекті және толық ақпаратты қамтитын сақтандыру шарттары бойынша эталондық дерекқорды қалыптастыру;

«Сақтандыру төлемдеріне кепілдік беру қоры» АҚ қызметін жетілдіру;

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

дауларды сотқа дейінгі реттеу бойынша сақтандыру омбудсманының қызметін міндетті және ерікті сақтандырудың барлық сыныптарына қолдану;

шетелдік қайта сақтандырушыларға қойылатын талаптарды арттыру және ортақ сақтандыру мен қайта сақтандырудың ұлттық нарығын пайдалану әлеуетін көтеру;

сақтандыру нарығын жетілдіруге және жалпыға түсінікті етуге бағытталған басқа да шаралар (сақтандыру өнімдеріне салық салу тетіктерін өзгерту, интернет-ресурстарын пайдалану арқылы электрондық сақтандыруды енгізу, азаматтар үшін жол полициясының қызметкерлерін шақырмастан, ЖКО туралы хаттаманы ресімдеу рәсімдерін жеңілдету мақсатында еурохаттаманы енгізу, Қазақстанның автокөлік иелеріне шетелдегі азаматтық-құқықтық жауапкершілігін өз елінде сақтандыруға мүмкіндік беретін «Жасыл карта» халықаралық автосақтандыру жүйесіне кіруі).

Бағалы қағаздар нарығын дамыту мәселелеріне ерекше көңіл бөлінді. Мысалы, Кеңестің мүшелері мен қаржы нарығының қатысушылары мынадай мәселелерді қарап, олар бойынша шешім қабылдады:

бағалы қағаздар нарығында қаржы активтерімен операцияларға қойылған бірқатар шектеулер мен талаптарды алып тастауды (үлестестік, жасасу орны, ең төменгі рейтингтің болуы және т.б. белгісі бойынша мәмілелердің шектеулерін алып тастау) көздейтін бағалы қағаздар нарығына қатысушыларды тәуекелге бағдарланған қадағалауға ауысу;

Қазақстан қор биржасының базасында мәмілелер бойынша айла-шарғы жасауды қадағалауға болмайтын балама биржа алаңын құру, қатысушыларға ең төменгі талаптар, төмен тарифтер мен қор нарығында капитал тартуды және орналастыруды жария етуге бағытталған басқа да талаптар белгіленді;

кастодиандық қызмет, сенімгерлік басқару және банк операцияларын қосымша жинақтау есебінен брокерлердің функцияларын кеңейту арқылы инвестициялық банкинг институтын енгізу;

қор нарығын танымал етуге бағытталған шаралар (мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде облигациялар бойынша купондық сыйақыны субсидиялау, эмитенттерді іріктеудің ерекше жағдайлары, шағын және орта бизнес компанияларын кейіннен биржаға шығару үшін олардың капиталына инвестициялайтын Alt Pre-IPO құру, бағалы қағаздар шығарылымын тіркеу рәсімдерін жеңілдету, ішкі нарықта акцияларды алғашқы орналастыруды (IPO) жүзеге асырған компаниялар үшін салықтық ынталандыру шараларын қолдану).

Сондай-ақ қаржы нарығы жұмысының проблемалық мәселелері бойынша шешімдер әзірлеу шеңберінде Кеңес мүшелері мен қаржы нарығының қатысушылары мыналарды талқылады:

Еуразиялық Экономикалық Одақ шеңберінде Қазақстан Республикасының қаржы нарығын ықпалдастыру мәселелері, сондай-ақ қатысушы елдердің заңнамаларын үйлестіру мәселелері;

«Астана» халықаралық қаржы орталығын құру және одан әрі дамыту;

Қазақстан Республикасының төлемдер саласындағы заңнамасын жетілдіру, төлем инфрақұрылымын одан әрі дамыту, әлемдік тәжірибені ескере отырып, заманауи төлем тетіктері мен инновациялық шешімдерді енгізу;

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

Қазақстан Республикасының Дүниежүзілік Сауда Ұйымына (ДСҰ) кіруіне байланысты туындайтын бейрезидент қаржы ұйымдарын реттеу бойынша тәсілдер;

Ұлттық Банктің қаржы секторы қызметкерлерінің кадрлық әлеуетін дамыту жөніндегі ұсынысы, оның негізгі нысанасы қаржы секторы үшін кадрларды дайындау бойынша заңнамалық түрде белгіленген функция шеңберінде Ұлттық Банк жанында жұмыс істеп тұрған «АХҚО академиясы» АҚ базасында Ұлттық Банктің Оқу орталығын құру болып табылады.

IX Банк секторын қалыпқа келтіру шаралары

9.1 «Казкоммерцбанк» АҚ-ты қалыпқа келтіру

«Казкоммерцбанк» АҚ сияқты жүйе құраушы банкті қалыпқа келтіру бүкіл банк жүйесінің тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз етудегі маңызды кезең болды. Қалыпқа келтіру рәсімі шеңберінде «Казкоммерцбанк» АҚ Ұлттық Банк анықтаған барлық шығындарды мойындап, акционерлік капиталды толығымен есептен шығарды және оның проблемалық қарыздарын сатып алу түрінде мемлекеттік қолдауға ие болды. Осыдан кейін банкті инвестор («Қазақстан Ұлттық Банкі» АҚ) иеленді және қайта капиталдандырды. Мемлекеттің қолдауынсыз аталған банкпен байланысты тәуекелдерді іске асыру бүкіл экономика үшін жүйелік салдарларға алып келуі мүмкін еді.

2015 жылғы «Казкоммерцбанк» АҚ проблемалары және «Казкоммерцбанк» АҚ мен «БТА Банкі» АҚ арасындағы активтер мен міндеттемелерді айырбастау бойынша мәміле. 2014 - 2015 жылдары «Казкоммерцбанк» АҚ-тың «БТА Банкі» АҚ акцияларын сатып алуы және екі банк арасында активтер мен міндеттемелерді одан әрі айырбастау бойынша мәмілелер жүргізілген болатын. Осы мәміле шеңберінде «БТА Банкі» АҚ-тың активтері мен міндеттемелерінің бір бөлігі «Казкоммерцбанк» АҚ-қа берілді, ал «Казкоммерцбанк» АҚ-тың проблемалық активтерінің бір бөлігі «БТА Банкі» АҚ-қа ауыстырылды. «Казкоммерцбанк» АҚ және «БТА Банкі» АҚ арасындағы активтер мен міндеттемелерді беру бойынша мәміле банк секторының орнықтылығын қолдау мақсатында жүргізілгеніне қарамастан, оның құрылымы банк секторын проблемалық активтерден тазарту проблемасын шешуге мүмкіндік бермеді.

Атап айтқанда, мәміле «БТА Банкі» АҚ және «Казкоммерцбанк» АҚ активтері сапасының қаржылық сараптамасын жүргізуді болжаған жоқ, оның нәтижесі бойынша екі банк жұмыс істемейтін активтер бойынша орын алған шығындарды мойындауы тиіс болатын. Мәміле нәтижесінде «БТА Банкі» АҚ-тың кредиторлар алдындағы барлық міндеттемесі «Казкоммерцбанк» АҚ-тың балансына берілді. Алайда, «БТА Банкі» АҚ-тың берілетін активтерінің нарықтық құны оның «Казкоммерцбанк» АҚ-қа берілген міндеттемелерін өтемеді. Бұл ретте «Казкоммерцбанк» АҚ-тың балансындағы «БТА Банкі» АҚ-тан алынған активтері олардың нарықтық құны бойынша көрсетілмеді. Осыған ұқсас тәсілді «БТА Банкі» АҚ «Казкоммерцбанк» АҚ-тан алынған активтерге қатысты пайдаланды.

Нәтижесінде «БТА Банкі» АҚ-та 2,4 трлн теңгеге жуық сомада «Казкоммерцбанк» АҚ алдында ұзақ мерзімді қарыз түріндегі борыш пайда болды. Қарыз құрылымы қарызды өтеудің жеңілдік кезеңін және негізгі төлемдерді кезең соңында төлеуді білдіреді. Бұл «Казкоммерцбанк» АҚ-қа шығындарды мойындамауға және аталған қарыз бойынша провизияларды қалыптастырмауға (қарыз бойынша мерзімі өтудің болмауына байланысты) және тиісінше капитал бойынша пруденциялық нормативтердің талаптарын формалды түрде орындауға мүмкіндік берді.

2017 жылы «Казкоммерцбанк» АҚ-ты қалыпқа келтіру тетігі. Банктерді инспекторлық тексерулердің қорытындысы бойынша проблемалық қарыздар бойынша «Казкоммерцбанк» АҚ-тың танылмаған шығындарының ауқымы бүкіл банк секторының шығындарымен салыстыруға боларлықтай екені және тиісінше қаржы секторы, сол сияқты жалпы экономика үшін барынша елеулі жүйелік тәуекелдің көзі болып табылғаны белгілі болды. «Казкоммерцбанк» АҚ

шығындарының ауқымын және жүйелік мәнін ескере отырып, мемлекеттің қатысуынсыз проблемаларды шешу мүмкін еместігі айқын болды.

«Казкоммерцбанк» АҚ-тың несие портфелінің шамамен 50%-ы 2015 жылғы мәміле нәтижесінде туындаған «БТА Банкі» АҚ-қа қатысты проблемалық талаптарды құрады, бұл іс жүзінде, стратегиялық инвесторды тарту мүмкіндігін жоққа шығарды. Сондықтан «Казкоммерцбанк» АҚ-тың балансын «БТА Банкі» АҚ-пен байланысты проблемалық портфельден тазарту алғашқы кезектегі міндет болып табылды. Бұл үшін проблемалық активтерді басқару жөніндегі мемлекеттік компания ПҚК «БТА Банкі» АҚ-тың «Казкоммерцбанк» АҚ алдындағы 2.4 трлн теңге сомаға өз берешегін өтеу үшін «БТА Банкі» АҚ активтерін сатып алды.

«Казкоммерцбанк» АҚ активтері мен міндеттемелерінің мөлшерін ескерсек, жүйе құраушы банкті сатып алуға, оны қосымша капиталдандыруға және одан әрі басқаруға мүмкіндігі бар жалғыз қызығушылық танытқан стратегиялық инвестор «Қазақстан Халық Банкі» АҚ болды. Нәтижесінде, 2017 жылғы наурызда Қазақстан Республикасының Үкіметі (ҚР Қаржымині арқылы), Ұлттық Банк, «Самұрық-Қазына» ҰӨҚ» АҚ, «Қазақстан Халық Банкі» АҚ, «БТА Банкі» АҚ, «Казкоммерцбанк» АҚ және оның ірі акционері арасында Өзара түсіністік туралы меморандум жасалды. Кейінірек 2017 жылғы 2 маусымда тараптар арасында Негіздемелік келісімге қол қойылды.

«Казкоммерцбанк» АҚ нақты жай-күйін және таза активтерінің құнын айқындау үшін Ұлттық Банк жағынан да, сол сияқты инвестор («Қазақстан Халық Банкі» АҚ) жағынан да тәуелсіз аудиторлық компанияларды тарта отырып, халықаралық тәжірибеде стандартты «Казкоммерцбанк» АҚ активтеріне кешенді сараптама жүргізу рәсімі (due diligence) қосымша жүргізілді. Кешенді сараптама қорытындысы бойынша «Казкоммерцбанк» АҚ қажетті провизиялар қалыптастырып, шамамен 550 млрд. теңге мөлшеріндегі сомаға активтердің таза құнына түзету жүргізді. Бұл түзету «Казкоммерцбанк» АҚ-тың акционерлік капиталы есебінен жүргізілді, оның нәтижесінде бұрынғы акционерлердің капиталы нөлге теңестірілді. Осылайша, «Казкоммерцбанк» АҚ-тың сол кезде жұмыс істеген акционерлері ең алдымен «Казкоммерцбанк» АҚ-ты қалыпқа келтіру шеңберінде шығынға ұшырады. Бұл төлем жасауға қабілетсіз банкті реттеген кезде оның акционерлері алдымен шығынға ұшырауы тиіс «жауапсыз іс-әрекет» (moral hazard) тәуекелдерін төмендетуге бағытталған стандартты халықаралық тәжірибеге жатады.

Өз кезегінде, өз берешегін өтеуге «БТА Банкі» АҚ-тан жұмсалған қаражатты «Казкоммерцбанк» АҚ мына мақсаттарға пайдаланды:

- «Казкоммерцбанк» АҚ-тың ағымдағы өтімділігін қолдау бойынша тұрақтандыру шаралары шеңберінде 2016 жылғы желтоқсаннан бастап бірнеше траншпен бұрын тартылған 625 млрд теңге сомасында «Казкоммерцбанк» АҚ-тың Ұлттық Банк алдындағы міндеттемелерін өтеуге жұмсалды;

- Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің мемлекеттік қазынашылық бағалы қағаздарына 1 трлн теңге салынды.

Аталған операциялар шеңберінде ашық валюталық позицияларды теңестіру үшін «Казкоммерцбанк» АҚ Ұлттық Банкпен 1 жыл мерзіміне 1 трлн теңге сомасына валюталық своп мәмілесін жасады.

«Казкоммерцбанк» АҚ-тың балансын проблемалық қарыздардан тазартқаннан кейін банкті бір теңгеге нақты сатып алған инвестор (өйткені банктің капиталы нөлге тең болды) тартылды, ол банктің қызметіне қажетті

капиталдандыруды және оның капиталға қойылатын талаптарды орындауын қамтамасыз етті. Осылайша, төлем жасауға қабілетсіз банктің балансын проблемалық активтерден тазартудың және қайта капиталдандыру талаптарында жаңа инвесторға сатудың классикалық схемасы іске асырылды.

Мәміле нәтижесінде «Казкоммерцбанк» АҚ-тың кредиттік портфелін тазарту, оның капиталы мен өтімділігін арттыру орын алды. Осы мәселені реттеу 2017 жылы қаржы жүйесінің үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз ету, сондай-ақ экономиканың жай-күйі мен халықтың әлеуметтік жағдайы үшін басым мәнге ие болды.

Жұмыс істемейтін қарыздарды ПҚҚ-ға беру арқылы олардан тазарту және банкті жаңа инвесторға сату арқылы «Казкоммерцбанк» АҚ-тың балансын қалыпқа келтіруге мемлекеттің қатысуы туралы шешім банкті қорландыру құрылымын, институционалдық шектеулер мен басқа факторларды ескере отырып қабылданды.

Біріншіден, «Казкоммерцбанк» АҚ бір трлн теңгеден астам жеке тұлғалардың депозиттеріне ие, банктің барлық міндеттемесінің үштен бір бөлігіне жуығы (шамамен бір жарым трлн теңге) әртүрлі квазимемлекеттік компаниялар мен БЖЗҚ қаражатын құраған, шамамен 400 млрд. теңге бейрезиденттер алдындағы міндеттемелерді құраған жүйе құраушы банк болып табылған болатын. Сонымен қоса, «Казкоммерцбанк» АҚ Қазақстанның төлем жүйесіндегі төлемдердің айтарлықтай бөлігін жүзеге асырды. Банк таратылған жағдайда банктің кепілдік берілмеген депозиторлары мен кредиторлары банктің акционерлік капиталынан тыс барлық қаржылай шығындарды көтеретін еді. Кепілдік берілген салымдар бойынша залалдарды ҚДКҚ өзіне қабылдар еді. Екі жағдайда да қоғамдық сектор бірдей зардап шегеді.

Екіншіден, банк таратылған жағдайда тікелей қаржылық залалдардан бөлек ауқымы бюджеттің тікелей шығыстарынан асып кетуі мүмкін басқа да шығындарға алып келуі мүмкін еді. «Казкоммерцбанк» АҚ тәуекелдерін іске асыру және төлем тапсырмаларының орындалмауы немесе міндеттемелері бойынша төлемдердің тоқтатыла тұруы жүйелік тәуекелдер тудыруы мүмкін. Банктің тіпті таратуға қатысты емес барлық салымшылары банк жүйесіне сенімін жоғалтуы мүмкін, қорландыру базасы тұрақсыз бола түседі, салымдардың жаппай әкетілу және қаржылық тұрақсыздану тәуекелдері үдей түсер еді. Нәтижесінде тек банк жүйесі ғана емес, бүкіл экономика, сол сияқты квазимемлекеттік компаниялар, жеке және заңды тұлғалар зардап шегер еді.

Жүйе құраушы қаржы институтының жүйелік тәуекелдері мен банкроттық салдарларын назарға алсақ, халықаралық тәжірибеде жүйе құраушы қаржы институты абсолюттік банкроттыққа ұшырамауы тиіс екенін атап өткен жөн. Халықаралық сарапшылардың ұсынымдарына сәйкес (4-боксты қараңыз) мемлекеттің қатысуы қаржы тұрақтылығына қауіп төнген және «жауапсыз іс-әрекет» (moral hazard) тәуекелдерін барынша азайтуға бағытталған талаптары сақталған және акционерлер мен жекелеген кредиторларға залалдар бөлінген жағдайда ғана қолданылуы мүмкін.

Қалыпқа келтірудің өзге де тетіктері белгілі бір институционалдық шектеулер мен тәуекелдерге ие. Мысалы, мемлекеттің банктің капиталына тікелей кіруінің банктің міндеттемелері бойынша талаптармен (ковенанттармен) байланысты тәуекелдері бар. Көптеген шарттарда, оның ішінде бейрезиденттермен жасалатын шарттарда ковенанттар, яғни кредитордың мерзімінен бұрын өтеу құқығы іске қосылатын талап қолданылады. Банкті ұлттыққа

айналдыру – осындай талаптардың бірі. Яғни, іс жүзінде банкті қолдау көлемі капиталды қолдаумен шектелмес еді, алайда мемлекетке сыртқы және ішкі міндеттемелерді мерзімінен бұрын өтеу үшін банкті өтімділікпен қолдауға тура келер еді. «Казкоммерцбанк» АҚ-ты қалыпқа келтіру шеңберінде мемлекеттік қолдау банктің активтері мен міндеттемелерінің мөлшерін теңестіру (яғни банктің капиталын нөлге дейін жеткізу) үшін қажет мөлшерде көрсетілген болатын. Банктің тұрақтылығын қамтамасыз етуге және оның капиталға қойылатын талаптарды орындауына қажетті бұдан былайғы капиталдандыру инвестор («Қазақстан Халық Банкі» АҚ) есебінен жүзеге асырылды.

Өз кезегінде, халықаралық тәжірибеде қолданылатын банктің міндеттемелерін мәжбүрлеп қайта құрылымдау (bail-in) Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасымен шектелген. Заңнамаға сәйкес Ұлттық Банк мәжбүрлеп қайта құрылымдау құралын қолдану бойынша өкілеттілерге ие емес. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес банктердің міндеттемелерін қайта құрылымдау кредиторлардың кемінде 75%-ы келіскен жағдайда ерікті негізде ғана жүзеге асырылады. Бұдан басқа, халықаралық міндеттемелер бойынша кредиторлардың 75%-ның келісімімен қайта құрылымдау жүзеге асырылған жағдайда ғана кедергілер орын алады, өйткені халықаралық міндеттемелер (еурооблигациялар) шет мемлекеттің заңнамасымен реттеледі. Сондықтан, оларды қайта құрылымдаған жағдайда, халықаралық кредиторлар қайта құрылымдау жөніндегі шешімді даулауы мүмкін тәуекелдер де жоқ емес. Аталған тәуекелдерді іске асыру ықтималы жоғары емес, алайда келтіретін салдарлар ауқымы мемлекеттік шоттарға айтарлықтай қауіп төндіреді. Бүкіл әлемнің көптеген реттеушілері дағдарыстан кейін банктердің міндеттемелерін қайта құрылымдау (жергілікті, сол сияқты халықаралық кредиторлар алдындағы) проблемасын бастан өткізді.

4-бокс. Мемлекеттің төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеуге қатысуының халықаралық тәжірибесі мен қағидаттары

Төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеуге мемлекеттік қаражатты пайдалану. Жалпы алғанда, төлем жасауға қабілетсіз банктерді тиімді реттеу режимі мемлекеттік қолдауға сенім артпауы немесе осындай қолдау көрсетіледі деп күтіп отырмауы тиіс. Оның үстіне төлем жасауға қабілетсіздікті реттеу кезінде мемлекеттік қаражатты пайдалану көптеген елде мүлдем қолданылмайды. Сонымен қоса, жүйелік банктік дағдарыстың экономиканың көптеген секторларына теріс әсер ететін және қаржы секторының тұрақтылығын қалпына келтіру бойынша едәуір қоғамдық шығасыларда көрінетін макроэкономикалық және бюджеттік салдарларға ие. Сондықтан, төлем жасауға қабілетсіз қаржы институттарын тиімді реттеу ұсынымдарын әзірлейтін ҚТК, БҚБК¹³ сияқты халықаралық ұйымдар егер төлем жасауға қабілетсіз банк жүйелік маңызды болып табылса және оны нарықтан шығару күрделі жүйелік салдарларға алып келсе, мемлекеттік қаражатты пайдаланудың қажетті болуы мүмкін екендігіне жол береді.

¹³¹³ ҚТК (2014), «Қаржы институттарының төлем жасауға қабілетсіздігін тиімді реттеу режимдерінің негізгі нышандары» (6-негізгі нышан, 1-қосымшаны қараңыз); БҚБК (2015), «Әлсіз банктерді анықтау және оларға қатысты шаралар қабылдау бойынша басшылыққа алатын қағидаттар» (7.4-бөлім, 2-қосымшаны қараңыз). ХВҚ (2016), «Техникалық көмек жөніндегі баяндама (Қазақстан Республикасы): Активтер сапасын тексеру және дағдарысты реттеу шараларын жоспарлау» (30-т., 3-қосымшаны қараңыз);

Төлем жасауға қабілетсіз банктерге мемлекеттік қолдау көрсету саяси шешім қабылдаумен және фискалдық органдармен келісумен қатар күрделі жүйелік дағдарыс сияқты айырықша жағдайларда ғана пайдаланылуы мүмкін. Осындай жүйелік тәуекелдер қатарына көптеген клиенттерге көрсетілетін кредиттеудің және төлем қызметтерінің тоқтау немесе бұзылу тәуекелі жатады. Сонымен бірге халықаралық тәжірибеде (мысалы, ЕО елдерінде¹⁴) тапшылықты жабу үшін капиталға қосылу түріндегі банкті мемлекеттік қолдау стресс-тест және/немесе реттеуші жүргізген активтердің сапасын бағалау нәтижелері бойынша жол беріледі.

Кез келген мемлекеттік қолдауды ұсынуға «жауапсыз іс-әрекет» (moral hazard) тәуекелін барынша төмендететін талаптар себеп болуы тиіс, оның ішінде:

- егер жеке сектордың бар мүмкіндігі таусылса немесе жүйелі тәуекелдерді іске асыруға қауіп төндірмей, тиімді және жедел реттеу мақсатына жетуге мүмкіндік бермесе ғана мемлекеттік қолдау мүмкін болады. Бұл заңнамаға шығындарды ағымдағы акционерлер мен жеке кредиторларға бөлуді қамтамасыз ететін тетіктер енгізуді талап етеді;

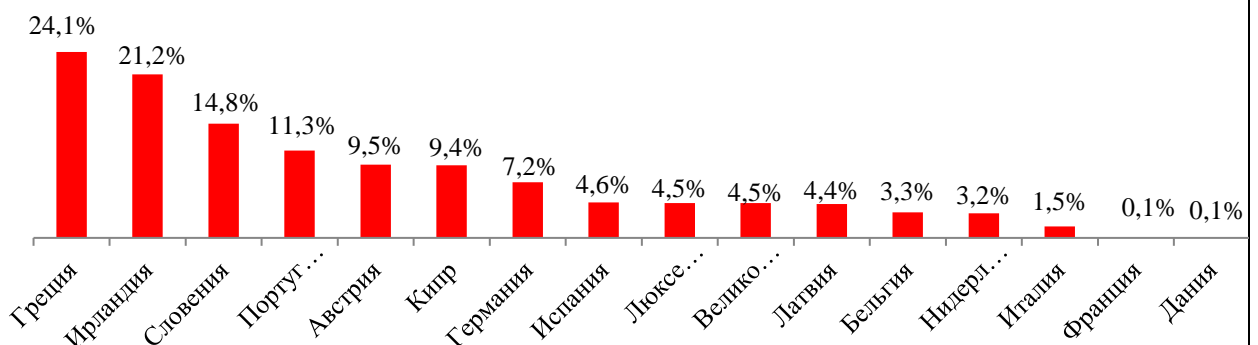
- мемлекеттік қолдау көрсетуге төлем жасауға қабілетсіз банкті реттеу құралдарының нұсқаларын, заңнаманы және экономикалық орындылығын ескере отырып, оларды қолдану мүмкіндігін бағалау септігін тигізуі тиіс;

- мемлекет төлем жасауға қабілетсіз банкті реттеу рәсімдері барысында бөлінетін қаражаттың қайтарылу мүмкіндігін өзінде сақтап қалуы тиіс.

Осы қағидаттар мен ұсыныстар бірқатар алдыңғы қатарлы елдердің заңнамаларында да көрініс табады.

Мемлекеттің шығыстары банк дағдарысына жауап ретінде қомақты көлемге жетеді. ЕО елдерінің тәжірибесі 2007 - 2017 жылдар аралығы кезеңіндегі дағдарыста мемлекеттің тікелей инвестициялауына байланысты фискалдық шығыстардың орташа мәні шамамен ІЖӨ-нің 8%-ын құрағанын; шамамен ¼ дағдарыс ІЖӨ-нің 10%-нан астам тікелей фискалдық шығысыны көрсеткенін дәлелдеп отыр (4.1-сурет). Тікелей шығыстарға қоса қоғамдық ресурстарға банктік дағдарыс салдарының жиынтық әсері экономикалық рецессия түріндегі жанама ықпал етуге және сыртқы нарықтағы қорландырудың көтеріңкі құнына байланысты орын алды.

4.1-сурет. Еуропадағы тікелей мемлекеттік өктемдіктер (2007-2017)

Дереккөзі: Giuseppe Boccuzzi, Fondo Interbancario di Tutela dei Depositi, 8th Conference on bank resolution, crisis management and deposit insurance (2018), жариялау көздері негізінде бағалау. Ескерту: 2016 жылғы ІЖӨ %-ы.

¹⁴ ЕО директивтері 18-бап

Фискалды билік органдары өз экономикасы үшін неғұрлым қауіпті салдарды болдырмау мақсатында осы қадамдарға барады, себебі болашақ шығындар фискалдық шығасылардың ағымдағы қажетті көлемінен бірнеше есе артуы мүмкін. Бұл шығындар салымшылардың кетуінен болатын салдарды жою және банктердің өтімділігін қысқартуға, оның салдары пруденциялық талаптарды орындау және экономика мен халықты кредиттеудің жеткілікті деңгейін қамтамасыз ету қабілетін төмендетуге алып келетін сыртқы кредиторлардың талаптарын қанағаттандыру үшін талап етіледі. Мұндай жағдайларда экономикалық өсудің жандануы қол жеткізілуі қиын міндетке айналады, экономикадағы құлдырау ықтималдығы артады.

Мемлекеттік қолдау, әдетте, банкке мемлекет тарапынан берілетін капиталдың тікелей ағыны, кепілдік және қарыздар түрінде, сондай-ақ проблемалық қарыздарды сатып алу арқылы ұсынылады. Қолдау тәсілдері мен тетіктерін әзірлеуді әрбір елдің билік органдары жеке айқындайды.

Фискалдық органдар мен орталық банктердің (реттеушілердің) төлем жасауға қабілетсіз банктерді реттеудегі және қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етудегі өзара іс-қимылы

Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және дағдарысты еңсеру фискалдық органдар мен орталық банктердің тиімді өзара іс-қимылы кезінде ғана орын алмақ. Бірде бір орталық банктің дағдарысты өздігінен еңсеруге мүмкіндігі жоқ. Атап айтқанда, бұл мемлекеттік шығыстар саясаты және бюджет тапшылығын қаржыландыру тәсілдері немесе бюджет профицитін инвестициялау тәсілдері арқылы сұранысты, инфляцияны және нақты айырбастау бағамын басқарудағы фискалдық саясаттың рөліне байланысты.

Озық халықаралық тәжірибеге, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың (ҚТК, БҚБК, ХВҚ) ұсыныстарына сәйкес проблемалық банктерді реттеген кезде мемлекеттік қолдау бойынша шешімдер қабылдаудағы негізгі рөл реттеушінің қорытындысы негізінде фискалдық органдарға беріледі. Осындай банктерді қолдау туралы оң шешім қабылданған жағдайда, акционерлік капиталдан, кейбір жағдайларда аға кредиторлардан асқан шығынды реттеу орталық банк қаражаты есебінен емес, бюджет қаражатының есебінен мына негіздер бойынша жүзеге асырылатын болады:

біріншіден, проблемалық банктерді реттеуге жұмсалатын шығыстар ең алдымен мемлекеттік шығыстар мен қаржыландыру болып табылады. Мұндай шығыстар АКС жүргізуге ешбір байланысты емес. Оның үстіне орталық банктің қаражатын проблемалық банктерді реттеуге пайдалану АКС жүргізудің тиімділігіне мүдделер қайшылығын туындатуы мүмкін. Бұдан басқа, орталық банктің теріс балансы жағдайында шығын бюджет есебінен өтеледі. Тиісінше фискалдық органдар осы мәселелерде шешім қабылдаудың және қаржыландыру көзінің орталығы болуы тиіс. Бұл ретте шешім фискалдық басымдылықтарды ескере отырып қабылдануы тиіс және алдын ала мемлекеттік бюджетке қосылады;

екіншіден, реттеушінің ресурстарын пайдалану мүдделер қайшылығын туындатады, себебі реттеуші реттелетін субъектілерге тікелей немесе жанама акционер болмауы тиіс. Реттеушінің рөлі реттеу мен қадағалауды жүзеге асыруда болып табылады.

9.2 Банк секторының қаржылық орнықтылығын арттыру бағдарламасы

Банктер провизияларының елеуетті тапшылығын бағалау бойынша жүргізілген жұмыстың қорытындылары бойынша және банктерді одан әрі жүйелі түрде қалыпқа келтіру мақсатында Ұлттық Банк банк секторының қаржылық орнықтылығын арттыру бағдарламасын қабылдады¹⁵, ол акционерлердің міндетті ортақ қатысуы кезінде елеулі әлеуметтік мәні бар банктерге қаржылық қолдау көрсетуге бағытталған. Бағдарлама банк секторының орнықтылығын арттыруға және экономиканы кредиттеудің әлеуетін кеңейтуге мүмкіндік берді.

2017 жылы Ұлттық Банк реттеушілік провизияларды бағалаудың бірыңғай әдістемесін енгізді, онда банктің меншікті капиталын есептелген реттеушілік провизиялар мен банктер ХҚЕС бойынша қалыптастырған провизиялар арасындағы айырмаға азайту арқылы түзету көзделген. Жаңа әдістемені енгізу Ұлттық Банкке несие портфелі бойынша шығындарды тану және қадағалау процесі шеңберінде тұрақты негізде несие портфелінің сапасын бағалауды пайдалану үшін негіздер береді. Бұл акционерлер тарапынан банктердің капиталына қосымша қомақты қаражат қосуды талап етеді.

Реттеушілік шегерімдердің нәтижесінде меншікті капиталдың көрсеткіштері банктің нақты жағдайын барынша объективті түрде көрсететін болады және реттеушілік есептіліктің сапасын арттырады. Меншікті капиталды түзету үшін реттеушілік провизияларды енгізу банктер капиталының жеткілікті көрсеткіштерін елеулі түрде төмендетеді. Сондықтан шығындарды бір уақытта тану нәтижесінде банктердің капиталына жүктемені төмендету үшін капиталдан шегеру 2022 жылға дейін кезең-кезеңімен жүзеге асырылады.

Ұлттық Банк осымен бірге жұмыс істемейтін кредиттердің деңгейін төмендету және экономиканы кредиттеуді одан әрі өсіру үшін жағдай жасау мақсатында Банк секторының орнықтылығын арттыру бағдарламасын іске қосты. Акционерлердің үстеме капиталдандыруға міндетті ортақ қатысуымен және мемлекеттің қаражатын қайтару қағидатын сақтай отырып, елеулі әлеуметтік мәні бар банктерге қаржылық қолдау көрсету Бағдарламаның маңызды бағыттарының бірі болды. Бұл ретте банкті оның акционерлері үстеме капиталдандыру, сондай-ақ активтерінің сапасын жақсарту бойынша шаралар (қарыз алушыларды оңалту, қосымша кепілдерді қабылдау, берешекті өндіріп алу жөніндегі шаралар) 2022 жылдың соңына дейін жүргізілуі тиіс.

Жиынтық мөлшері 653,7 млрд теңге болған қаржылық қолдау банктің реттеушілік капиталының құрамына енгізуге арналған өлшемшарттарға сәйкес келетін реттелген борыштың талаптарымен банктерге беріледі. Атап айтқанда, Ұлттық Банктің еншілес ұйымы атынан Бағдарламаның операторы 15 жылға дейін өтеу мерзімі бар банктің реттелген облигацияларын сатып алды. Реттелген борышты шығару талаптарында банктің меншікті капиталдың жеткіліктілігі коэффициенттерін бұзу немесе активтерді шығару фактілері анықталған жағдайда, реттелген борышты банктің жай акцияларына конвертациялау көзделеді. Бұл ретте реттелген облигацияларды конвертациялауға дейін мемлекеттің үлесін өзгертпеу үшін банктер барлық шығындарды мойындауы тиіс болады. Бағдарлама шеңберінде алынған ақшалай қаражат МБҚ сатып алуға

¹⁵ Ұлттық Банк Басқармасының 2017 жылғы 30 маусымдағы № 129 қаулысы.

2015-2017 Қаржылық тұрақтылық туралы есеп

жіберіледі, оларды өтімділік қажет болған жағдайда, банктер кезең-кезеңімен өткізуі не РЕПО операциялары кезінде кепіл ретінде пайдалануы мүмкін.

Бағдарламаны қабылдау нәтижесінде банк секторының жиынтық меншікті капиталы және орнықтылығы ұлғайды. Бұл, өз кезегінде, ел экономикасын кредиттеудің әлеуетін кеңейтуге, сондай-ақ экономиканың аралас салаларын одан әрі дамытуға және экономиканың нақты секторының кәсіпорындары - соңғы қарыз алушылардың жай-күйін қалыпқа келтіруге ықпал ететін болады.